

## KIADVÁNYAINK

- „*A kényes úrfi s a rongyos baka*”: Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról (Petőfi Sándor, Jókai Mór). (Szerkesztette Mezei Zsolt). Pápa, 2001. 278 oldal.
- Források Pápa város 1848/49. évi történetéből (Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József). Pápa, 2001. 400 oldal.
- Francsics Károly visszaemlékezései (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2001. 293 oldal.
- Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 300 oldal.
- Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1808–1866. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 302 oldal.
- Köblös József: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért. Pápa, 2005. 142 oldal.
- A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2006. 1072 oldal.
- A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. I. 1585–1760. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2009. 760 + VII oldal + CD-melléklet.
- „*Processus visitationis*” Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2011. 276 oldal.
- „*A késő idők emlékezetében éljenek*” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952. (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2012. 380 oldal.
- „*A késő idők emlékezetében éljenek*” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943) (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2013. 1216 oldal.

*A kiadványok megrendelhetők vagy megvásárolhatók a következő címen:*

PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK  
8500 Pápa, Pf. 48. Tel.: 89/324–240  
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

ACTA PAPENSIA XIV. (2014) 3–4.

## A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI

PUBLICATIONS BY THE  
CALVINIST COLLECTIONS  
OF PÁPA

XIV. évfolyam, 2014/3–4. szám



## A TARTALOMBÓL

- CSEKŐ ERNŐ: *Községi tisztújítások Gartán (1906–1911)*  
GELENCSÉR JÓZSEF: „*Amikor cselédeskedtem...*”  
HUDI JÓZSEF: *Takácsi község egyházi és világi archontológiája I.*  
KRÁNITZ ZSOLT: *Sándor Pál önéletrajzai ÚJRAOLVASÓ SZEMLE*

CSEKŐ ERNŐ

---

## Községi tisztújítások Gartán 1906 és 1911 között

(Elöljárók, választók, Konfliktusok)

### A PARASZTSÁG VÁLASZTÓJOGA A DUALIZMUS KORÁBAN

„Az 1848-i nagy országgyűlés örök dicsőséget szerzett magának a jobbágyszabadítás vértelen keresztülvitelével, mert új világot teremtett a magyar falu számára. Politikai szabadságot adott. Választójogot a falunak.” – írja Móricz Zsigmond egyik tanulmányában.<sup>1</sup> Természetesen a parasztság a választójogát nem a jobbágyszabadításnak köszönhette, de ez feltétele volt annak. A népképviselői országgyűlésről szóló törvény, illetve a népképviselő elve alapján megtartott választások 1848. évi törvénybe iktatása volt az, amely más társadalmi rétegekkel egyetemben választójoggal ruházta fel a parasztságot, pontosabban annak módosabb részét. De a megyei önkormányzatnak népképviselői alapokra helyezése is 1848-hoz kötődik. Az addig csupán a nemesek közösségére szorítkozó vármegyét – a Bach-korszakot és a provizóriumot követően – fokozatosan a polgári vármegyeszervezet váltotta fel. Jelentős lépés volt ez utóbbi is a parasztság életében, hiszen 1848 előtt a paraszti népesség a nemesi vármegyeként működő megyei önkormányzat ügyeiből is ki volt zárva, tagjai a jelentős jogkörrel rendelkező honi vármegyék közgyűléseiben nem vehették részt.<sup>2</sup> Ehhez képest a dualizmus időszakában a vármegyék területén a paraszti népességből tevődött ki a választók nagyobik fele, és így jelentős számban kerültek a megyegyűlésekbe (hivatalos elnevezés szerint: törvényhatósági bizottságokba).<sup>3</sup> Az más kérdés, hogy a

<sup>1</sup> MÓRICZ 1982. 294.

<sup>2</sup> Természetesen ez nem vonatkozik a kiskisnemesesség életmód tekintetében paraszti sorú, de jogállásukat tekintve kiváltságos csoportjaira.

<sup>3</sup> A dualizmus kori megyei választásokra, a megyebizottságok összetételének alakulására lásd a *Comitatus* c. folyóirat korábbi számaiban megjelent tanulmányaimat: CSEKŐ 1999., 2004.

megyegyűlésekben megjelent parasztképviselők valós politikai tényezővé csak hosszú évtizedek múltán, jobbra a századfordulót követően, az országszerte szerveződő gazdamozgalmak révén váltak.

Tudjuk, hogy országos, illetve a megyei szinten valóban gyökeres változás történt a parasztság politikai jogait illetően, ám helyi szinten a változás nem volt ilyen forradalmi. Természetesen egy-egy település jogállásában jelentős változások történtek, a rendi, úrbéri függelmi rendszert polgári viszonyrendszer váltotta fel, de pl. egy-egy falu előjáróit gyakorlatilag ugyanúgy a helybeliek választották meg 1848 előtt is, mint azt követően. Mi több, a vármegye szerveinek – a járási szolgabírónak, majd főszolgabírónak – továbbra is komoly befolyása, illetve jogosítványa volt a községek belső életének alakítására. Így volt ez a kis- és nagyközségek előjáróságainak választása – más néven: tisztújítása – esetében is, amelyek során a járási (fő)szolgabíróra kitüntetett szerep hárult.

A törvényi előírás – előbb az 1871:XVIII. tc. 79. §-a, majd az 1886:XXII. tc. 77–78. §-a – szerint a főszolgabíró nemcsak a választás időpontját tűzte ki, de az ő hatáskörébe tartozott annak kihirdetése, az előkészületek megtétele, továbbá a választás elnökeként a procedura vezetése és a rend fenntartásának biztosítása is. (Az 1886. évi módosításokat követően a választási elnöki feladatokat a főszolgabíró megbízásából hivatali helyettese, a szolgabíró is elláthatta.) Mint látható, a korabeli szabályozás komoly hatáskört, illetve befolyást biztosított a főszolgabírónak a községi előjáróságok választása körül. Mindezt tetézte, hogy 1886-tól a községbírói tisztségre történő kijelölés joga is a főszolgabírót illette.<sup>4</sup> A megyei közigazgatás ezen leplezetlen beavatkozása, a községi illetve járási szint nyilvánvaló alá-fölrendeltségi viszonya ellenére is igen visszatetsző volt, bár általában nem eredményezett nyílt rosszallást.<sup>5</sup> A kevés esetek egyike a Kapuvár szomszédságában található – ma már a városhoz tartozó – rábaközi községben, Gártán történt 1906-ban.

<sup>4</sup> Az előjáróság többi tagjára a képviselőtestületnek volt joga javaslatot tenni. Így a tárgyalta időszakban Gártán a másodbírói, a három esküdti, illetve a közgyámi állásokra a képviselőtestület tette meg személyi javaslatait. Általában tisztségenként három-három személyt.

<sup>5</sup> Az ugyancsak a községi törvény hatálya alá tartozó rendezett tanácsi városokat a járási főszolgabírók hatóköre alól kivették és közvetlenül a vármegye hatálya alá helyezték.

VÁLASZTÁSI KÜZDELMEK ÉS KONFLIKTUSOK  
AZ 1906–1908 KÖZTI KÖZSÉGI TISZTÚJÍTÁSOKON

Gartán az 1906. május 9-én megtartott községi bíróválasztást – amelynek során a községi bíró tisztsége mellett a másodbíró, a közgyám, illetve a három tanácsbéli esküdt személyét is megválasztották – a községből 84 választó megfellebbezte. (Az 1906. május 15-én kelt fellebbezés támogatottságának mértékét jelzi, hogy az aláíró 84 választó hozzávetőlegesen a választásra jogosultak egynegyedét tette ki.<sup>6</sup>) A főszolgabírónak címzett, de a fellebbviteli szervként eljáró közigazgatási bizottságnak benyújtott fellebbezés a választási elnök, Czifrák József szolgabíró tevékenységét több ponton támadta. A fellebbezők kifogásolták a választás kihirdetésének módját, illetve annak elmaradását, a választás vezetését, legfőképpen pedig azt, hogy jelöltjüket a szolgabíró a községbírói választásánál nem vette figyelembe.

E ponton – érvelésének sodró lendülete, illetve veretes stílusa miatt is – érdemes hosszabban idézni a keresetből: „Történt még egyéb is! A választás elnöke, Czifrák József szolgabíró úr a választás napján már 8 óra előtt megjelent a választás helyszínén, s mire közlünk mintegy ötvenen majdnem együtt a kitűzött időre és pedig fél 9 előtt megjelentünk, ahol addig 12-15 választó volt jelen, megjelenésünk céltnak és tárgytnak volt, mert a választás elnöke azon tiszteletteljesen előterjesztett kérésünket, hogy a 3 általa kandidálndó egyén közé vegye be a mi jelöltünket, Szakács Andrást, aki hazafiság, tudás, értelmesség, vagyon, megbízhatóság, szorgalom és becsületesség tekintetében községünkben, népünk sorában – s ezt túlzás és habozás nélkül beismerhetik, s be is ismerik ellenfelei is – a legelső helyen, s ez idő szerint munkabírájának tetőpontján áll, ridegen visszautasította, mondván, hogy már kandidált 3 egyént, Molnár Istvánt, Budai Jánost és Andrást, ezek közül válasszunk. Mi pedig, látván a velünk és illetve községünk jól felfogott érdekével szemben megnyilvánuló nyers erőszakot, a választási termet mindannyian odahagytuk s kivonultunk a község-

<sup>6</sup> Az 1906-ban fellebbezők számárányát csak hozzávetőlegesen tudjuk megadni, mert a községi választásra jogosultakról csak 1911-ből áll rendelkezésünkre névjegyzék. SL A kapuvári járás főszolgabírójának iratai, 3991/1911. sz. – A tanulmány tárgyát képező előjáróság-választásokra vonatkozóan az alispáni, törvényhatósági bizottsági iratokban, illetve a korabeli sajtóban is kutattam, de érdemi adat nem került elő.

háza elé, hol a bíróválasztás megtörténte után megjelent köztünk Czifrák József szolgabíró úr, mondván, miért hagytuk el a választási termet, hiszen kandidálta volna a mi jelöltünket, Szakács Andrást is. Persze ekkor már késő volt s a Tek. Szolgabíró úr kijelentését rossz tréfánál egyébnek nem vehettük.

Az 1886. évi XXII. tcz. 77. §-a szerint a községi bírói állás betöltésénél a kandidálás joga kétségtelenül a választás elnökét – a mi esetünkben a Tekintetes szolgabíró urat – illeti meg. Ezen a szolgabíró úrnak kézzel foghatóan nagy hatalmat biztosító joga azonban dacára annak, hogy a vonatkozó törvényhely abszolút módon rendelkezik, nem akként alkalmazandó a gyakorlatban, s illetve nem akként alkalmazandó és alkalmazható, hogy a szolgabíró velünk alkotmányos államban élő adófizető s hazánkat lángolón szerető, munkás, szorgalmas honpolgárokkal birkák módjára, mint afféle török basa vagy muszka helytartó, kancsukával a kezében feltétlenül és korlátlanul, ha neki jól esik és úgy tetszik, községünk anyagi és erkölcsi érdeke ellen is rendelkezék és rendelkezhetik, hanem a törvénynek szóban lévő intézkedése olyként alkalmazandó, hogy a választás elnöke a törvény szerint abszolútnak látszó jogát a választók többségével egyetértőleg, és mindenek fölött a község anyagi és erkölcsi érdekeinek lehetőség szerint megfelelően, tehát, hogy úgy mondjuk alkotmányos módon tartozik gyakorolni. De önkényüleg soha! mert ilyen jogokat törvényhozásunk – hála isten – nem statuált soha, ellenkezvén minden bárminéven nevezendő önkény a magyar ember egész múltjával, jelenével s általában egész érületével s ízlésével is.” Amint a keresetük végén a fellebbezést benyújtók fogalmaztak, a szolgabíró önkényes eljárása miatt a választás „községünk világos érdeke ellenére, törvényileg biztosított választói jogunk egyenes kijátszásával történt meg”.<sup>71</sup>

A fenti részletből is kitűnik, hogy a választás körül éles ellentét alakult ki a község választóinak egy jelentős számú csoportja, valamint a választás körül eljáró szolgabíró között. Jelzik ezt a fellebbezésben a szolgabíróval szemben megfogalmazott éles, kemény szavak is: „hazánkat lángolón szerető, munkás, szorgalmas honpolgárokkal birkák módjára, mint aféle török basa vagy muszka helytartó, kancsukával a kezében feltétlenül és korlátlanul (...) rendelkezék.” Czifrák József, a főszolgabíró utasítására tett jelentésében szintén a bírókijelölés körüli anomáliákra szolgált elsősorban magyarázattal. Tette

<sup>71</sup> Tóth Gergely földművesnek és társainak, gartai lakosoknak a kapuvári járási főszolgabírónak címzett, 1906. május 15-én kelt fellebbezése. SL A kapuvári főszolgabíró iratai, 3991/1911. sz.

ezt annak ellenére, hogy még a fellebbező gartai választók is elismerték, hogy a jogszabály szerint ennek joga a főszolgabíró – esetünkben a helyette eljáró szolgabíró – illette meg. A gartai polgárok beadványa tartalmilag ugyan valós visszasságokat hánytorgatott fel, de fellebbezésük jogilag nem volt alátámasztható. Hogy a felsőbb hatóság, a főszolgabírói hivatal beavatkozása a választás menetébe előre eldöntött volt, azt Czifrák szolgabíró Guáry Béla főszolgabírónak írt sorai kellőképpen tanúsítják: *„A bírói állásra a főbíró (értsd: főszolgabíró) úr által adott utasítás szerint Budai János, Molnár János (sic!) és Budai Andrást jelöltem s figyelmeztettem a választókat, hogy csak arra lehet szavazni, aki jelölve van.”*<sup>8</sup>

A törvényi szabályozás szerint a kijelölő ülést a választás megkezdése előtt fél órával kellett megtartani a helyi képviselőtestület egybehívásával, ami Gartán május 9-én fél 9-kor történt meg. Ezen az ülésen a választók részéről – mint ahogy ezt a kapuvári főszolgabíró a gartai előjáróság-választás előtti felhívásában is külön kiemelte – csak a képviselőtestületi tagok vehettek részt.<sup>9</sup> Ezzel a választók széles körét kizárta a jelölésből. (Fontos tudni, hogy a községbíró esetében a kijelölés a főszolgabíró illette, míg a többi esetben a testületet.) Így a 84 fellebbező gartai választó egyike sem vett, vehetett részt a kijelölő ülésen 1906 májusában, habár az általuk jelölni kívánt Szakács András testületi tag lévén, ott volt. Utóbbi tényrt maga a szolgabíró is hangsúlyozta: *„(...) hogy Szakács Andrást jelöljem, senki sem szólt, sőt maga Szakács sem említette, bár a képviselőtestületi candidáló gyűlésen részt vett, sőt én öregeküdtnek másképp helyettes bírónak akartam megnyerni, de ő kijelentette, hogy nem fogadja semmi szín sem el, mert ügyis igen el van foglalva.”*<sup>10</sup>

A szolgabíró érvelése, miszerint Szakácsot senki sem jelölte, nem igazán meggyőző érv, mert a kijelölő ülésen csak a képviselőtestület jelen lévő 7 tagja vehetett részt: közülük kettőt (Molnár Istvánt, Budai Jánost) a szolgabíró községbírónak jelölt, a harmadikuk pedig a leköszönő községbíró, He-

<sup>8</sup> Czifrák József szolgabíró 1906. május 25-én kelt jelentése a kapuvári járás főszolgabírójának. SL A kapuvári főszolgabíró iratai, 3991/1911. sz.

<sup>9</sup> A főszolgabíró vitnyédi körjegyzőnek címzett, 1906. április 19-én kelt felhívása. SL A kapuvári főszolgabíró iratai, 3991/1911. sz.

<sup>10</sup> A szolgabíró 1906. május 25-én kelt jelentése a kapuvári járás főszolgabírójának. SL A kapuvári főszolgabíró iratai, 3991/1911. sz.

gyi Lajos volt.<sup>11</sup> A szolgabíró sorai azonban arra is utalnak, hogy Szakács maga nem is ambicionálta a községi bírói tisztséget, s így könnyen elképzelhető, hogy a fellebbező választók – akik magukat a választási procedúrából kizártnak, illetve mellőzötnak érezték – alapvetően taktikai megfontolásból kívánták jelölni Szakácsot.<sup>12</sup> Azt a Szakácsot, aki a falu egyik legtekinélyesebb gazdája volt.<sup>13</sup> A kijelölő ülés után, a választás megkezdésekor erre már nem volt lehetőség. A szolgabíró így nyilatkozott erről: *„Amidőn a választásnak vége volt s eltávoztam, a kint lévő résznek (ti. a jelöltjük szolgabíró általi visszautasítása után a teremből a községháza elé vonulóknak – Cs. E.) azt mondtam, hogy nem eljárás, amit ők tesznek, mert a tisztesség azt hozza magával, hogy a választás előtt szóljanak, hogy ezt is ezt is kérnénk jelölni, mert ha kérték volna, jelöltem volna; de akkor erőszakoskodni, mikor a tisztújító választó gyűlésen a jelöltneveket már felolvastam, nem járja, s akkor már nem jelölhetek mást, mert nem engedem magam terrorizálni”*.<sup>14</sup>

Így a fellebbezésben foglaltak elbírálása során nem is a jelölés körülményeit vizsgálták, hanem a választási időpont kihirdetésének, kidobolásának módját. S ennek kapcsán a felettes hatóságok meg is állapították a szabálytalanságot. Míg ugyanis az 1886:XXII. tc. 53. §-a előírja, hogy a község lakossága a választás időpontjáról 48 órával korábban értesüljön, valamennyi tanúként meghallgatott érintett csak a választást megelőző délután, illetve este történt kidobolásról számolt be. Ezt állította maga a leköszönő községbíró, Hegyi Lajos, illetve Hoffer György kisbíró is.<sup>15</sup> Pár hónappal később Hegyi Bálint és Jerkó Márk a választást megelőző napi kidobolás mellett, a választás reggelén történő kidobolásról is szót ejtettek, de ez a tényálláson

<sup>11</sup> Az 1906. május 9-én tartott gartai előjáróság-választás kijelölési jegyzőkönyve. SL A kapuvári főszolgabíró iratai, 3991/1911. sz.

<sup>12</sup> Nem véletlen, hogy Szakács András nevével nem is találkozunk a fellebbezést aláíró 84 személy között.

<sup>13</sup> Ezt mutatja, hogy a képviselőtestületnek virilisként – a legnagyobb adófizetők egyikeként – volt tagja. A testületnek egyébként 7–7 választott, illetve virilis tagja volt. Garta község képviselőtestületének 1911-re összeállított névjegyzéke. SL A kapuvári főszolgabíró iratai, 3991/1911. sz.

<sup>14</sup> A szolgabíró 1906. május 25-én kelt jelentése a kapuvári járás főszolgabírójának. SL A kapuvári főszolgabíró iratai, 3991/1911. sz.

<sup>15</sup> 1906. szeptember 11-én felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyv. SL A kapuvári főszolgabíró iratai, 3991/1911. sz.

mit sem változtatott. Ugyanis a szintén ekkor kihallgatott, a fellebbezésben kezdeményező szerepet játszó Tóth Gergely által felemlegetett – és e választás esetében hiányolt – eljárás lett volna szabályszerű és körültekintő. Azaz, a választást megelőző napon, illetve a választás reggelén történő kidobolás előtt már a választást megelőző vasárnap – tehát jó egy héttel korábban – a mise után a templomtéren kellett volna elsőként kihirdetni a tisztújítás időpontját. Ehelyett minderre a választás előtti este 8 óra felé került sor, „amikor a magunk fajta falusi nép napi munkájától fáradtan, megállapítva másnap gazdasági teendőjét, amitől tekintettel a nagy munkaidőre eltérni immár nem igen lehetett, jóformán már nyugalomra is tért”.<sup>16</sup>

A választási eljárást és az eredményt végül megsemmisítő 1907. február 12-ei törvényhatósági bizottsági határozat új választás megtartását írta elő.<sup>17</sup> Az új választásra 1907. május 15-én került sor, melyen a községi bíró megválasztása nagy küzdelmet eredményezett. Mivel közfelkiáltással a többség megállapítása kérdéses volt, szavazást rendeltek el. A két jelölt egyike az egy évvel korábban megválasztott Molnár István, a másik pedig a szolgabíró által visszautasított Szakács András volt. Végül 49:42 arányban Molnár István győzött.<sup>18</sup> Bár a megismételt választás a községbíró személyében nem hozott változást, az előjáróság összetételében azért történtek módosulások az egy évvel korábbi eredményhez képest. Míg az 1906. május 9-én megválasztott előjáróság Molnár István községi bíró mellett Lukácsi Balázs öregesküdtből (másodbíró), illetve Horváth Antal, Nagy Vendel és Kis István András tanácsbeli esküdtekből, valamint Kis Vendel közgyámból állt, addig ehhez képest az egy évvel későbbi, 1907. májusában megválasztott képviselőtestület összetételében változást jelentett az öregesküdt (másodbíró), a közgyám, illetve az egyik esküdt személye: Lukácsi Balázs helyére Molnár András felső, Kis Vendel helyére Hajós

<sup>16</sup> Tóth Gergely és társai fellebbezése, valamint 1906. december 3-án felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyvek. SL A kapuvári főszolgabíró iratai, 3991/1911. sz.

<sup>17</sup> SL Sopron Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek, 15/1907. sz. határozat.

<sup>18</sup> Az 1907. május 15-i kijelölési, illetve választási jegyzőkönyvek. SL A kapuvári főszolgabíró iratai, 3991/1911. sz.



Fábián, míg Kis István András helyére Lukácsi István felső került.<sup>19</sup> A változásokat a következő táblázat mutatja (az életkort zárójelben adtuk meg):

1. sz. táblázat

**Az előjáróság összetételének alakulása 1906–1907-ben**

| <b>Tisztség</b>         | <b>1906</b>            | <b>1907</b>                |
|-------------------------|------------------------|----------------------------|
|                         | <b>Név és életkor</b>  | <b>Név és életkor</b>      |
| községi bíró            | Molnár István (59)     | Molnár István (60)         |
| öreg esküdt (másodbíró) | Lukácsi Balázs (57)    | Molnár András, felső (59)  |
| esküdtek                | Horváth Antal (50)     | Nagy Vendel (49)           |
|                         | Nagy Vendel (48)       | Horváth Antal (51)         |
|                         | Kis István András (65) | Lukácsi István, felső (57) |
| közigyám                | Kis Vendel (48)        | Hajós Fábián (44)          |

A megismételt választás sem eredményezett megnyugvást. Bizonyítja mindezt, hogy egy évvel később Molnár István községbíró vezetésével – a közigyám kivételével – az egész előjáróság lemondott. Mint írták: „A felmentésünket kérjük és óhajtjuk azért, mert megválasztásunk óta egy év eltelt, továbbá a képviselőtestület is határozottan kívánja lemondásunkat, s így tovább semmi szín alatt sem vagyunk hajlandóak előjárói tisztünket teljesíteni.”<sup>20</sup> Hogy döntésükben mennyire elszántak voltak, jelzi, hogy ezen elhatározásukban a főszolgabíró visszautasítása sem tudta megakadályozni őket. A járási főszolgabíró ugyanis a törvény előírásait követve csak a községi első bíró, Molnár István lemondását fogadta el, a többiekét nem.<sup>21</sup> (A községi törvény kimondta, hogy míg a megválasztott községi bíró csak egy évig kötelezhető hivatalának viselésére, addig az előjáróság további tagjai csak mandátumuk lejártával, 3 év elteltével mondhatnak le.)<sup>22</sup> Előbb Lukácsi István esküdt, majd nem sokkal később Nagy Vendel esküdt szerzett be orvosi igazolást súlyos betegségéről, mely alapján lemondásukat már a

<sup>19</sup> Az 1906. május 9-i, valamint az 1907. május 15-i kijelölési, illetve választási jegyzőkönyvek. SL A kapuvári főszolgabíró iratai, 3991/1911. sz.

<sup>20</sup> A főszolgabírónak címzett, 1908. május 14-én kelt lemondási nyilatkozat. SL A kapuvári főszolgabíró iratai, 3991/1911. sz.

<sup>21</sup> A főszolgabíró 3153/1908. sz. irata. SL A kapuvári főszolgabíró iratai, 3991/1911. sz.

<sup>22</sup> Az 1886:XXII. tc. 69. és 71. §-ai.

főszolgabíró is kénytelen volt elfogadni. Az előbbi esetében kétoldali ágyéksérv, míg az utóbbinál gyomor- és hasfalsérv volt a járási tiszti orvos által megállapított diagnózis.<sup>23</sup>

Miután az utóbbi eset, azaz Nagy Vendel lemondásának a képviselőtestület által történt tárgyalásakor Molnár András másodbíró és Horváth Antal esküdt is újfent leköszönt állásáról, már elkerülhetetlen volt a teljes körű tisztújítás elrendelése.<sup>24</sup> Ez már az „ellenzékben”lévő, 1906-ban fellebbezést benyújtó oldal győzelmét hozta. Ezt bizonyítja, hogy az 1908-ban községbíróvá választott Degovits Istvánnak és a megválasztott előjáróság döntő részének a neve egyaránt megtalálható a fellebbezés aláírói, amiként az 1907-ben Szakács Andrásra szavazók között.<sup>25</sup> A három évvel később, 1911-ben megválasztott előjáróságba pedig már az 1906-os eseményekben központi szerepet játszó Tóth Gergely is berekült, a másodbírói tisztséget nyerve el.<sup>26</sup> Ugyanakkor Figyelemre méltó, hogy az 1906–1908. évi ellenzék részéről 1911-ben ugyancsak jelöltként szereplő Szakács Andrást alulmaradt a községi bírói választáson.<sup>27</sup>

<sup>23</sup> Kivonat Garta község 1908. május 27-i, illetve június 23-i képviselőtestületi jegyzőkönyvéből, valamint a járási tisztiorvos által május 20-án és május 28-án kiállított bizonyítványok. SL A kapuvári főszolgabíró iratai, 3991/1911. sz.

<sup>24</sup> Kivonat Garta község képviselőtestületének 1908. június 23-án tartott üléséről (1908/22.). SL A kapuvári főszolgabíró iratai, 3991/1911. sz.

<sup>25</sup> Az 1908. augusztus 3-án tartott választás jegyzőkönyve, illetve az 1907. évi községbírói választás szavazási íve. SL A kapuvári főszolgabíró iratai, 3991/1911. sz.

<sup>26</sup> Az 1911. június 19-én tartott választás jegyzőkönyve. SL A kapuvári főszolgabíró iratai, 3991/1911. sz.

<sup>27</sup> A község képviselőtestületének összetétele az 1911. évre a következőképpen alakult: választott tagok: Ragáni István, Tóth Mihály, Németh János, Nagy Vendel, Hegyi Lajos, Szaradits Sebes, Degovits István; virilis tagok: dr. Saly Dezső ügyvéd, Rosenberger Jakab kereskedő, Keserű Sándor, Szakács András földmíves (a virilis tagok esetében 3 hely üres). – Garta község előjáróinak és képviselőinek névjegyzéke, é. n. SL A kapuvári főszolgabíró iratai, 3991/1911. sz.

## 2. táblázat

## Az 1908-ban és 1911-ben megválasztott elöljáróság összetétele

| Tisztség                 | 1908                                 | 1911                         |
|--------------------------|--------------------------------------|------------------------------|
|                          | Név és életkor                       | Név és életkor               |
| községi bíró             | Degovits István, id., Kis utcai (52) | Szaradits József (61)        |
| öreg esküdt (másodbíró): | Kis András, nácsi (57)               | Tóth Gergely (61)            |
| esküdtek                 | Virág Lukácsi Sebes (n. a.)          | Kis Antal Sándor (50)        |
|                          | Németh Sándor (53)                   | Molnár István, ifj. (47)     |
|                          | Németh Antal (56)                    | Kis Sebes<br>(Sebes fia, 36) |
| közigyám                 | Németh János, Kis utcai (n. a.)      | Jerkó István (43)            |

## A JELÖLTEK ÉS A MEGVÁLASZTOTT ELÖLJÁRÓK

Az 1908. és az 1911. évi választások eseményeiből kitűnik, hogy Tóth Gergely és társainak 1906. évi fellebbezését nem csak a szolgabírói beavatkozás és túlhatalom, illetve a törvényi szabályozás elleni tiltakozás indukálta, hanem annak háttérében helyi ellentétek is meghúzódtak. Hogy e helyi konfliktusok mely törésvonalak mentén húzódhattak, további vizsgálatokat igényel. Elképzelhető, hogy az 1906-ban megválasztott és a főszolgabíró hivatal által is támogatott elöljáróság, illetve a község vezetéséből kizárt „ellenzék” ellentéte mögött mélyebb társadalmi törésvonalak állhattak. Így nem csak vagyoni különbségekről lehet szó, hanem például a foglalkozási, illetve életmódbeli elkülönülésről is. Ugyanis Garta lakossága különbözött az átlagos korabeli falvaktól, mert nem csupán a parasztságból, a mezőgazdaságból élők köréből tevődött össze. Ebben a korszakban népességének jelentős része dolgozott az építőiparban. Az 1900-as népszámláláskor a község kereső népességének csupán 48 %-a dolgozott a mezőgazdaságban, ellenben 37,11 %-a az iparban (652 főből 313, illetve 242). A népszámlálás 93 kőművest, 59 ácsot, illetve 31 egyéb építőipari foglalkozásút tüntet fel. Azonban csak kisebb részük tudott mesterként megélni az iparosságból. Többségük emel-

lett gazdálkodott, az iparban pedig segéd munkásként tevékenykedett, mivel megélhetésük jelentős részét a földből biztosították.<sup>28</sup>

Ugyanakkor nem valószínű, hogy a tanulmányomban tárgyalt konfliktus mögött az iparos, illetve gazdaréteg közötti elkülönülés állt volna. Ezt valószínűsítik az egykori országgyűlési képviselőválasztói névjegyzék foglalkozási, illetve a választói jogcímre vonatkozó adatai is, amely szerint a választási csatározásokban érintettek túlnyomó többsége földműves volt, és jelentős részük érdemleges nagyságú, de legalábbis az országgyűlési választójoghoz elégséges földtulajdonnal bírt.<sup>29</sup> Ezt támasztja alá, hogy az 1906., az 1907. és 1908. évi, valamint 1911. évi választások alkalmával az előjáróságba kerültek szinte, de még a tisztségekre jelöltek is kivétel nélkül a birtokos parasztság (a korabeli választói névjegyzék foglalkozási besorolása szerint: földművesek) köréből kerültek ki. Ez egy-egy községi tisztújításkor a községi bíró, illetve a további 5 előjáró esetében hármas jelöléssel számolva 18 személyt érintett. Így összességében az 1906–1911 között megejtett négy választást együttevén 72 jelölésről, s a személyi átfedések valamivel kevesebb személyről van szó. Mindenképp figyelemre méltó, hogy ebből a hozzávetőlegesen 50–60 fős személyi körből csak az 1911. évi választáskor a második esküdtnak megválasztott ifj. Molnár István, valamint az 1908. évi választáskor szintén a második esküdti tisztségért indult – de meg nem választott – Lukácsi Vendel volt iparos. Mindkettőjük ácsként szerepelt a korabeli választói névjegyzékben. Rajtuk kívül még egy személyt sorolhatnánk esetlegesen az iparosok közé, méghozzá 1906-ban és 1907-ben is megválasztott Molnár Istvánt. De őt is csak annak az elvi lehetőségnek az okán, hogy a korabeli országgyűlési választói névjegyzékek két Molnár Istvánt tüntettek fel 1906-ban: egy 59 éves földművest és egy 42 éves ácsot.<sup>30</sup>

Magam azt feltételezem, hogy az 1906-ban és 1907-ben megválasztott községi bíró az 1906-ban 59 éves Molnár István volt. Ez valószínűnek tűnik

<sup>28</sup> NÉPSZÁMLÁLÁS 1904. 246–249.; CSISZÁR 2001. 70–74

<sup>29</sup> A felhasznált 1906., 1907., 1908. és 1911. évi országgyűlési képviselőválasztói névjegyzékek lelőhelye: SL Sopron Vármegye Központi Választmányának iratai, 1906–1911.

<sup>30</sup> Sajnos, sem a választói névjegyzékek, sem a tisztújítási iratok (kijelölési jegyzőkönyvek, választási jegyzőkönyvek) nem adnak semmi támpontot, amely alapján azonosítani lehetne őket. Csak az 1911-es dokumentumokból tudjuk meg, hogy az ifj. Molnár István néven feltüntetett választó foglalkozása ács.

az előjáróságba jelöltek elsőprő paraszti túlsúlya miatt is, és mert láthatóan az idősebb, életkoruk alapján is tekintélyt parancsoló gazdákat választották, illetve jelölték községi bírónak a korszakban. Molnár Istvánról már beszélünk: ő 1906-ban, illetve 1907-ben 59, valamint 60 éves volt. Hozzá illeszkedik életkora szerint az 1911-ben községi bírónak megválasztott 61 éves Szaradits József. Molnárhoz és Szaraditshoz képest a maga 52 évével 1911-ben a falu első emberévé választott, *öreg kis utcai* előnevekkel megkülönböztetett Degovits István már szinte fiatalnak hatott. Szintén a magas életkorból fakadó, megfontoltságot, tapasztaltságot, mi több bölcsességet feltételező tekintély rendezhette a másodbírói tisztség betöltését is, hiszen itt is hatvan körüli személyeket találunk: 1906: Lukácsi Balázs (57 éves); 1907: Molnár András felső (59 éves); 1908: Kis András nácsi (57 éves); 1911: Tóth Gergely: (61 éves).

Amíg a községi bírói, illetve helyettese, a másodbírói posztokon rendre idősebb, hatvan körüli, vagy éppen hatvanhoz közeli személyeket találunk, addig a három esküdti, valamint a közgyámi tisztségekben feltűnnek az ötven körüliek, sőt a negyvenesek is. Ebből következik, a tárgyalt négy előjáróság átlagéletkora az ötvenhez állt közelebb. 1906-ban 54,5 év, 1907-ben 53,3 év, 1908-ban 54,5 év, 1911-ben 49,7 év. (1908-ban 2 előjáró életkorát nem ismerjük.)

Az 1911. évi tisztújítás nem csupán abban különbözik az előzőektől, hogy 4–5 évvel alacsonyabb átlagéletkorú előjáróságot választottak, hanem az előjáróság összetételében is. Az 1911. évi tisztújításkor a három esküdti, illetve a közgyámi tisztségre jelölt 12 személy közül kilencen voltak 50 évesnél fiatalabbak, egy jelölt (Kis Antal Sándor) pedig épp 50 éves volt. Csak összehasonlításképpen, a rendelkezésre álló adatok szerint 1908-ban 50 év alatti jelöltek száma három, az 50 éveseké pedig kettő volt. Mindezen adatok alapján megkockáztatható, hogy a fiatalabb, középkorú, negyvenes éveit taposó korosztály markánsabb megjelenése az előjáróságban összefügghet a századelőn, illetve a század első évtizedében lejátszódó folyamattal, amely a parasztság politikai öntudatra ébredésének jegyében zajlott, és a gazdamezők megszerveződését, érdekeik politikai eszközökkel is történő tudatos képviselését eredményezte. A XX. század első évtizedében az ország különböző részein számos, a birtokos parasztság bázisán szerveződő, s

annak politikai törekvéseit megjelenítő gazdamozgalom alakult – így korántsem csak Nagyatádi Szabó István Somogyban megszülető kiskgazdamozgalmáról beszélhetünk –, amelyek végül 1909 novemberében egyesültek, kimondva a Veszprém megyei Szentgálon az Országos Függetlenségi és 48-as Gazdapárt megalakulását.

### VÁLASZTÓJOG, VÁLASZTÓPOLGÁROK

Az előző fejezetben az egykorú országgyűlési választói névjegyzékekben fellelhető adatok (foglalkozás, életkor) segítségével igyekeztem a tárgyalt községi tisztújításokon érdekeltekről, a megválasztott elöljárókról képet adni. Lényeges momentumként a birtokos parasztság elsöprő jelenlétét, reprezentációját emeltem ki, amely akkor is igaz, ha a vizsgálatunk hatókörét kiterjesztjük. Ugyanis az országgyűlési választójoggal rendelkezők több, mint négyötöde szintén a földművesek közül került ki. 1906-ban például a 123 választójoggal rendelkező 80,5 %-a, azaz 99 fő volt földműves. Ez az érték az agrárnépesség korabeli magas részaránya miatt egy-egy falu esetében nem is lenne szokatlan, de ugyanakkor felettébb meglepő Garta esetében, ahol – mint korábban írtuk – a lakosság kiemelkedő részarányát tette ki az iparban, jellemzően építőiparban tevékenykedők részaránya (az 1900. évi népszámlás szerint 37,8 %-ot). Mindehhez képest az 1906-os választói névjegyzéken iparos foglalkozásúként csak 2–2 ács és asztalos, illetve 1–1 kovács és csizmadia került feltüntetésre. Azonban az ő esetükben is igaz, hogy mesterségük mellett gazdálkodtak, földbirtokkal rendelkeztek. Ezt látszik tükrözni az is, hogy a választójogosultság alapjául a korabeli névjegyzék mindegyikük esetében a „földbirtok”-ot jelölte meg, s példának okáért nem a foglalkozásból húzott jövedelmet. 1906-ban a 123 választó közül 108 földbirtoka, 8 jövedelme, 6 értelmiségi volta, 1 házbirtoka után élvezett választójogot. Régi jogon senki sem kerül a jegyzékbe.<sup>31</sup> A földbirtok jogán választásra jogosultak 108 fős táborában 99 földműves, az előbb emlí-

<sup>31</sup> Régi jogon az 1848 előtti rendi korszakban választójoggal rendelkezőket (túlnyomórészt nemeseket) sorolták, akik a többi cenzustól függetlenül halálukig részesültek a választójogban. Leszármazottaikra ez már nem volt érvényes.

tett 6 iparos mellett még további 3 főt találunk: Kis András bérkocsist, Gregovics Vince járásbírói díjnokot, valamint Schlesinger Lipót ecetgyárost.

Az 1906-ban a gartai országgyűlési választók közé a jövedelmi, illetve az ún. értelmiségi jogalapon bekerülők már egyértelműen a polgári rétegekhez tartoztak. Magasabb jövedelmük révén kereskedők, vendéglősök, valamint egy földbérlő került a választók ezen csoportjába. Név szerint: Biringer Lipót fakereskedő, Goldschmiedt Salamon és Rosenberger Jakab kereskedők, Talabér Gyula vendéglős, Erdéli János korcsmáros, Rosenberger Ignác földbérlő. Ugyancsak a jövedelem alapján rendelkezett választójoggal Luif László mázsamester, valamint Fülöp János állomásfőnök. Az utóbbi minden valószínűség szerint a harmadik, szintén választójogra jogosító feltételt, a képzettségbeli, műveltségi cenzust is teljesítette, amely az „értelmiség” címszó alatt a szellemi foglalkozásúakat juttatta, anyagi helyzetűtől függetlenül választójoghoz. Garta esetében 1906-ban ide tartoztak a pedagógusok (Ragányi István polgári iskolai tanító, Kulcsár István főtanító, Dreisziger József tanító), a vasúti tisztviselők (Steiger Ármin és Verén János pénztárosok), továbbá egy ügyvéd (dr. Saly Dezső). Házbirtokának nagysága révén egyetlen személy, Lukácsi Lajos szobrász került az országgyűlési választók közé.

Az 1906. évre összeírt országgyűlési választójoggal rendelkezők áttekintésével egyúttal Garta társadalmának státuszban, illetve vagyoni és jövedelmi viszony tekintetében élén álló felső egynegyedéről-egyharmadáról beszélünk. Hiszen széles körben ismert, hogy az 1900-as évek elején az ország lakosságának csak egy szűk része, a népesség 6–7 %-a rendelkezett választójoggal. Arányaiban ez volt a helyzet Gartán is, habár itt a korabeli átlag felett volt a választók aránya. 1910-ben 1549 lélekszámú településen 1906-ban 123 (7,94 %), 1911-ben 146 (9,42 %) választó volt.<sup>32</sup> Ha a választók számát csak a település 20 éven felüli férfi népességéhez viszonyítjuk – a nőknek ugyanis nem volt választójoga –, akkor máris 30% körül mozog a választók aránya. Ha vagyoni cenzust tekintjük, elmondhatjuk, hogy, hogy 1906-ban 108 gartai választópolgár rendelkezett az egykori ¼-ed jobbágyteleknek megfelelő nagyságú – a

<sup>32</sup> Az 1910. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb adatai. Magyar Statisztikai Közlemények, Budapest, 1912. 42–43., illetve az 1906. és 1911. évi képviselőválasztói névjegyzékek.

korban biztos megélhetést nyújtani képes – földbirtokkal, illetve nyolcnak érte el az éves tiszta jövedelme a 105 forintot (210 koronát).<sup>33</sup>

A rendelkezésre álló 1906. évi országgyűlési választói névjegyzék alapján megpróbáltam az azévi gartai községi tisztújítást megfellebbező Tóth Gergely és 83 társának foglalkozását, életkorát is kideríteni. Az aláírók névbeli hasonlóságai, azonosságai, s néha az aláírások hasonló írásbeli képe miatt nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy hányan találhatók meg közülük a választói névjegyzéken. A 84 aláíró felét sikerült beazonosítani. Az így kapott adatok azonban megerősíteni látszanak a bíróválasztás és a község elöljáróságának megválasztása körül 1906–1908 között kibontakozott ellentétek kapcsán korábban leírtakat: ahogy az elöljáróságba jelöltek, választottak elsöprő többsége a földművesek közül került ki, úgy ez mondható el az aláírókról is. A negyven körül beazonosított aláíró közül csak négy nem volt földműves: egy-egy egy ács, asztalos, kereskedő, valamint Gregovits Vince járásbíróági díjnok. Életkoruk alapján ugyanakkor azt lehet elmondani róluk, hogy a fellebbezést aláírók javarésze negyven év körüli, vagy épp csak negyven feletti, de mindenképp középkorú volt, amely tény az elöljáróságban addig felülreprezentált javakorabeliekkel szemben a fiatalítás igényét vetítette előre, ami az 1911. évi tisztújításon jelentős részben meg is valósult.

Mindezek után kérdésként merülhet fel, hogy hol vannak a község népességének közel 40%-át kitevő iparosok, a korban messze földön híres gartai építőipar képviselői, köztük a közel száz főt számláló kőművesek, valamint a félszáz ács? Hol érhető tetten a jelenlétük, szerepük a tárgyalt községi tisztújításokon, a községi bíró, valamint az elöljáróság többi tagjának megválasztása kapcsán? Hol vannak a korabeli országgyűlési képviselőválasztási névjegyzékben, miért hiányoznak onnét?

A válaszunk kettős. Az országgyűlési választói névjegyzéken csak néhányan, míg a korabeli községi választói névjegyzéken már tömegesen fordulnak elő. Ez igaz az 1906. évi választást megfellebbező 84 aláíró másik

<sup>33</sup> Ezeket tételesen a képviselőválasztásokról, illetve választójogról szóló 1848:V. és az 1874:XXXIII. törvények szabályozták. Az 1874. évi törvény a korábbi időszakhoz képest fontos változást eredményezett: már nem a vagyon, jövedelem nagysága, hanem az utánuk fizetett adó volt a választójog felvétele. Az adóhátralékokkal bírót ennek szellemében, bár vagyónak, jövedelmük elégséges lett volna, 1899-ig kizárták a választásokból. VARGA 1994. 9–14.



felére is, akiket szintén kivétel nélkül megtalálhatók az 1911. évi községi választói névjegyzéken.<sup>34</sup> Mindez azzal magyarázható, hogy a községi választójog az alacsonyabb censzusok miatt szélesebb kört ölelt fel, mint az országgyűlési választójog. Községi választójog esetében elégséges volt, ha a 20 évnél idősebb községi lakos két év óta adót fizetett, függetlenül annak mértékétől. E községi választójog alapján szavaztak a rendezett tanácsú városok, nagy- és kisközségek lakosai a képviselőtestület, illetve az előjáróság választásakor, míg a vármegyék és a törvényhatósági jogú városok legfőbb testületét, a törvényhatósági bizottságot az országgyűlési választójoghoz kötött jóval szűkebb választójog alapján választották.

A vitatott 1906., illetve megismételt 1907., valamint az 1908. évi gartai előjáróság-választások ügyirataival együtt szerencsére fennmaradt a település 1911. évi községi választói névjegyzéke is.<sup>35</sup> Ez alapján meg tudjuk adni a községi választók számát is, amely ekkor 365 fő volt. Mivel az országgyűlési választói névjegyzékhez képest ez sem a választók életkorát, sem foglalkozását nem adja meg – ellenben a lakhelyet (házszám) igen –, sajnos a községi választók foglalkozási összetételére vonatkozóan nem rendelkezünk információval. Így értelemszerűen arról sem, hogy az iparosok mekkora létszámmal képviseltették magukat. A községi választók 365 fős száma kapcsán látható, hogy az az 1906. évi országgyűlési választók (123 fő) közel háromszorosa, de az 1911. évi 146 országgyűlési választónak is jó két és félszerese. E különbség tükröződik a községi választóknak a népesség egészéhez (23,56%), valamint a 20 évnél idősebbek (46,44%) számához viszonyított jóval magasabb részarányában is.

Egy további érdekességre is felhívhatjuk a figyelmet: a községi választói névjegyzéken már nők is felbukkannak, ráadásul nem is kevesen, szám szerint hetvenkilencen. Ezt az 1886. évi községi törvény vezette be, ugyanakkor lényeges, hogy a nők politikai jogokhoz juttatása korántsem volt teljes. Hiszen a ház-, illetve földbirtok után fizetett állami adó alapján a nők (jellemzően özvegyek, hajadonok) ugyan választójoggal rendelkeztek, de azzal

<sup>34</sup> Garta 1911. évi községi választói névjegyzéke. SL A kapuvári főszolgabírói iratai, 3991/1911. sz.

<sup>35</sup> Ez azért fontos, mert a választói névjegyzékeket általában kiselejtezték, nem kerültek levéltári őrizetbe.

közvetlenül nem élhettek, hanem csak meghatalmazottak útján. Magyarul nem szavazhattak, helyettük ezt valamely rokonuk, barátjuk, ismerősük tette meg. Többek közt ez volt érvényes Boldis Józsefnére, Csóka Andrásnéra, Göndöcs Istvánnéra, Kleizer Istvánnéra, Török Vendelnére, vagy épp Hajós Ágotára, Hegyi Annára és Varga Verára.

\*\*\*

## LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (SL)

- |            |                                                                                          |
|------------|------------------------------------------------------------------------------------------|
| IV.B. 402. | Sopron Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1906–1911 |
| IV.B. 404. | Sopron Vármegye Központi Választmányának iratai 1906–1911                                |
| IV.B. 423. | A kapuvári járás főszolgabírójának iratai 1906–1911                                      |

## IRODALOM

- CSEKŐ 1999 = CSEKŐ Ernő: Megyei önkormányzati választások a kiegyezés korában. = Comitatus 1999. szeptember, 58–66.
- CSEKŐ 2004 = CSEKŐ Ernő: Egy tolnai kistáj, a Sárköz megyei képviselete a dualizmus korában. = Comitatus 2004. június, 59–64.
- CSISZÁR 2001 = CSISZÁR Attila: Garta. Egy kisalföldi építőközpont és céhes hagyományai. Kapuvár, 2001.
- MÓRICZ 1982 = MÓRICZ Zsigmond: A magyar falu a nyílt választások tükrében. = Uő: Tanulmányok. III. kötet, Bp., 1982. 294.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1910 = Az 1910. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb adatai. Magyar Statisztikai Közlemények, Bp., 1912.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1990 = Az 1990. évi népszámlálás, 2. kötet: Népesség foglalkozása községenként, Bp., 1994.
- VARGA 1994 = VARGA Lajos: Országgyűlési választások a dualizmus korában. = Parlamenti képviselőválasztások 1920–1990. Szerk.: Földes György–Hubai László. Bp., 1994.

**SUMMARY**

**ERNŐ CSEKŐ**

**Reelection of officials in village Garta between 1906 and 1911**

The study based on archival sources deals with the election system and the social and power relations and conflicts of a village with a population of 1,500 lying in the county of Sopron in West-Hungary called Garta before World War 1. In the introductory part the author briefly describes how the laws regulated the right for election of the farm hands in the Austrian-Hungarian Monarchy. Following this, it describes and analyses the local elections between 1906 and 1911. The local government consisted of six officials in Garta in 1906: one judge, four mayor's counsellors (one of them is a vice judge), one public trustee. They controlled the village. Strategic decisions were made by the body of representatives, the implementation of which was carried out by the body of magistrates. A special feature of the society of Garta was that a significant part of the adult population was employed in construction works (37%), and except for a few of them they did not have any right to vote. Local power was exercised by the local farm hands, with always some conflicts among them. Women with right to vote were not allowed to take part in elections, authorized men voted for them.



GELENCSÉR JÓZSEF

---

## „Amikor cselédeskedtem...”

(Pap Erzsébet házi cselédként töltött évei)

A MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYNAK számos adóssága van az 1945 előtti, polgári kori cselédsors kutatása terén. Legtöbbet talán a nagyvárosi cselédlányokról tudunk.<sup>1</sup> A vidéki cselédélettel, a falusi elit alkalmazásában álló cselédekkel keveset foglalkozott a kutatás. Jelen interdiszciplináris tanulmány egy cselédsors bemutatása révén kíván hozzájárulni a problémakör, benne a jogi szabályozás, a joggyakorlat és a jogi népszokások jobb megismeréséhez.

A cseléd valamennyi szolgálóra, háztartási alkalmazottra vonatkozó összefoglaló elnevezés volt, amely mintegy elfedte a köztük lévő különbségeket. A 12–14 éves *kisszolgáló* még tanulót, afféle háztartási inast jelentett, aki félbért kapott. A serdülő, illetve felnőtt leány már *nagyszolgáló* volt, aki minden házi és ház körüli munkát elvégzett és ezért teljes fizetést, ellátást kapott. Az *öregszolgáló* pártában maradt idősebb korára is, és sokszor a házvezetőnői teendőket is ellátta. Előkelő úri családoknál, nagypolgári házaknál a *szobalány* nehéz testi munkát nem végzett, úrnője körül személyi, bizalmi szerepet töltött be. A *komorna* cselédtársnőinek is parancsolt.

A cselédsorsnak egy-egy, jobbára érdekes vagy tragikus mozzanatáról rendszeresen beszámoltak a korabeli hírlapi tudósítások. A néprajztudomány, a szociológia művelői közül viszonylag kevesen foglalkoztak ezzel a marginális társadalmi csoporttal.<sup>2</sup>

A cselédélet szélesebb spektrumú és művészi igényű ábrázolása szépirodalmunk kiemelkedő személyiségeinek köszönhető. A dunántúli pusztai

<sup>1</sup> GYÁNI 1983.

<sup>2</sup> KISS 1939., 1941., ERDEI 1941.

cselédek sorsát Illyés Gyula, az alföldiekét Veres Péter örököztette meg.<sup>3</sup> A nagyvárosi cseléd lányok kiszolgáltatottságáról Kosztolányi Dezső rajzolt megrendítő képet.<sup>4</sup> Márai Sándor visszaemlékezéseiben a kassai házi cselédek XX. század eleji életét igen érzékletesen jellemezte:<sup>5</sup> „A cseléd *szociális helyzete*, a polgári asszony, a század eleji magyar családban a legkülönösebb volt. Nem tartozott a *proletárok* közé – ezt a fogalmat akkor még csak a párt-irodákban szövegezték –, nem volt *öntudatos bér munkás* a cseléd, világi helyzetéről ugyancsak keveset tudott. Egyszerűen cseléd volt. Nagyon rosszul fizették – rosszabbul, mint akármilyen bér munkást, gyalázatosabban, mint a napszámosokat –, agyon dolgoztatták, s a legelső veszekedésnél kitették a szűret, *kétheti felmondással* útilaput kötöttek a talpa alá, még ha húsz esztendő dolgozott is elébb egy helyben. Cserébe *megvolt mindene*, mint a polgári háziasszonyok mondották, *kosztja, kvártély*, mi kell több? A kvártély az a fiókos láda volt, mely a konyhában állott, megrakva vörös és csíkos-cihás *cseléd ágyneművel*... A táplálék minősége persze helyenként változott, de még abban a kánaáni háború előtti magyar bőségben is *kiadtak* legtöbb helyen a cselédeknek, megjelölték a falatokat, melyeket elfogyaszthatnak a tálak maradványaiból, levágták számukra a napi karéj kenyeret, kimérték a tejet, kávét – persze csak frankosat kaptak a cselédek –, s kiszámolták hozzá a cukordarabkákat. A spájzot legtöbb helyen csukták... A cseléd helyzete a családban mindig alárendelt volt, de a régi időkben a cseléd csakugyan egy kissé családtagnak számított, akit az uraság kihasznált, holta napjáig dolgoztatott, rosszul vagy sehogy sem fizetett, ám cserébe igazán a családhoz tartozónak tekintette, s öregkorában is ellátta... A polgári családnak nem volt tagja a cseléd. A kényúri felfogásból csak a rossz bánásmódot vették át, a családi összetartozás, a szociális felelősségérzet hiányzott a cseléd és az uraság kapcsolatából. A kiöregedett, munkára képtelen cselédet legtöbbször elküldték, különösebb ok nélkül, mert *megunták*... A cselédet tegezték, s a fiatalabb cseléd kezét csókolt a ház urának is.” Szólt még Márai a cselédek lopásáról, italozásáról, szabadabb erkölcséről, a gazda gyerekéhez fűződő

<sup>3</sup> ILLYÉS 1936., VERES 1939.

<sup>4</sup> KOSZTOLÁNYI Dezső regénye, az *Édes Anna* először 1926-ban, a Nyugatban jelent meg folytatásokban.

<sup>5</sup> MÁRAI 1990. I. 43–45.

viszonyokról, a napi időbeosztásukról és a meglehetősen egyoldalú törvényi rendelkezésekről.

Gyáni Gábornak a nagyvárosi cselédséggel kapcsolatos kutatásai az 1970-es évek végétől a társadalomtörténet addig elhanyagolt területére terjedtek ki. Rámutatott arra, hogy a nők foglalkoztatásában a házi cselédségnek nagy szerepe volt. A Budapesten dolgozó nők negyede-ötöde lett házi cseléd. Főleg falvakból verbuválódtak. Ez a foglalkozás migráns jellege miatt nagy fluktuációval járt együtt. A házi cselédmunka így összekötő kapocs volt a város és a vidék között. A városba elszegődött cseléd legfeljebb néhány évig végezte ezt a munkát, aztán visszaköltözött lak-, illetve szülőhelyére. A házi cselédeskedés a nők fiatalkori életciklusához kapcsolódott. Általában 15–20 évesen indult és a férjhezmenetellel lezárult. Rendszerint olyanok küldték lányukat cselédnek, akik rászorultak a gyerek keresményére. A férjhezmenetelhez szükséges stafírungot is így biztosították. A cseléd elszegődésével a szülők lányuk felnőtt életre való felkészítését másoknak engedték át.

A Magyar Néprajznak a Társadalomról szóló kötete a múltra visszatekintve ad képet a *házi vagy háztartási cselédekről*, kiket *háztartási alkalmazottaknak* is nevez és a *belső cselédség* körébe sorol. Bár megjegyzi, hogy számarányukhoz képest méltatlanul keveset tudunk róluk.<sup>6</sup>

A legújabb korban a nagybirtokosok korábbi gyakorlatukat folytatva tartottak belső cselédséget. A polgárosodás folyamán pedig egyre több középosztálybeli tisztviselő, értelmiségi, iparos és kereskedő, sőt, nagygazda fogadott cselédet. A háztartási alkalmazottak fele a két világháború között a fővárosban dolgozott.

A házi cselédek többsége állandó és közvetlen ellenőrzés alatt tevékenykedett, sem munkaideje, sem munkaköre nem volt meghatározva, a többség kora reggeltől késő estig mindeneként szolgált. Cseléd alkalmazása hovatovább státuszszimbólummá vált. A cseléddel az előkelősködő úriasszonyok társadalmi fölényüket éreztetve, leereszkedő modorban, de határozottan bántak. Elvárták a magázást, a rang említését, de ők tegezték „alattvalójukat”. A cselédek a kiszolgáltatottak sorát gyarapították. Mivel teljes ellátást kaptak, kevés készpénzre tehettek szert. Többségük sokgyere-

<sup>6</sup> KATONA 2000. 181–185.

kes szegényparaszti, kisiparos vagy agrárproletár családból származott. A cselédeskedést átmenetileg vállalt foglalkozásnak tekintették. Otthoni kapcsolataik soha nem szakadtak meg, könnyen visszailleszkedtek annak kerekei közé. A cseléd életcélja a házasságkötés, családalapítás, földszerzés volt.

A cselédlányok többsége nem csak naponta ismétlődő munkát végzett, hanem alkalmi háztartási munkát is. Az alkalmazó család szeme előtt, a kirakatban dolgozott. Jobb helyeken néhány bútorral berendezett cseléd-szobában aludt, másutt a konyhai fekhellyel kellett megelégednie. A koszt a háziakéval azonos volt, amiből zsugoribb munkaadók kimérték az adagot. Alku szerint járt ruházat és készpénz. Az illetet és a teljes alkalmazkodást mindenütt megkövetelték tőlük.

A házi cselédek általában visszakerültek falujukba, a paraszti közegbe. Szolgálatuk során a készpénz és a kelengye mellé igen sok – részben polgári – ismeretet szereztek, melyet további családi életükben, a háztartás vitelében, életvezetésükben hasznosítani tudtak. Ismereteikkel értékük emelkedett.

A tanulmány központi alakja, a sárkeresztesi (Fejér vm.) Pap Erzsébet (1927–1994) 1940 körül cselédeskedett a helyi uradalmi főintézőnél, majd a református lelkésznel, végül a malombérlőnél. Családi körülményei szükségessé tették a korai munkába állását. Történetén keresztül az 1940 körüli magyar élet több vonatkozása világítható meg. Így a munkaadók, illetve a gyereklányból nagylánnyá fejlődő belső cseléd életviszonyai, környezete, mindennapjai.

#### CSALÁDI KÖRÜLMÉNYEK

1927. június 19-én Pap Ferencné Szücs Erzsébet (1902–1980) hazament a sárkeresztesi határból, a szénagyűjtésből és otthon rövidesen megszülte első gyermekét. Az anya néhány nap múlva fölkel, dolgoznia kellett. A leánygyerek a református falu szokásainak megfelelően anyja nevét kapta, ennek nyomán egész életében Bözsikének szólították. Az újszülött kereszt-szülei Nagy János és felesége lettek. Az alacsony termetű keresztapát a töb-

bi, azonos nevű falubeli embertől ragadványnévvel különböztették meg, így lett *Kis Nagy János*. Tipikus egyszerű parasztember, szegényparaszt volt.

Pap Ferenc (1900–1961) és felesége is a szegényparasztok közé tartozott. A férj családja a paraszti lét és a cselédsors határán mozgott. Apja, id. Pap Ferenc (1876–1958) parasztcsaládból cselédnek ment, kitanulta a bognár mesterséget. Idővel az uradalmi, majorban lakó bognárból falusi mesterember lett, községbeli házzal, műhellyel.<sup>7</sup> Falubeli földműves lányt vett feleségül, Balogh Erzsébetet (1876–1957). Az öt felnőttkort megért gyerekük között Pap Ferenc volt az elsőszülött, az első kereső a szülők után, így rá várt a legnehezebb sors. Az elemi iskola elvégzése után azonnal dolgoznia kellett, *kisbéres* lett a fehérvárcsurgói gróf Károlyi uradalomhoz tartozó sárkeresztesi György-majorban. *Béreslegényként cselédházból* nősült: a faluban lakó, kisparaszti családból származó Szücs Erzsébetet vette feleségül.

Az általános gyakorlattól eltérően az új férj költözött az új asszonyhoz, pontosabban ennek szüleihez. Szücs István (1855–1923) helybeli kisparaszti családból származott, míg feleségét, Nyikos Juliannát (1862–1936) Fehérvárcsurgóról hozta. Öt lányuk született, de az egyik 12 éves korában meghalt. A családi hagyomány úgy tudta, hogy a Szücs család egykor *jobb módú* volt, csak a nagypapa elitta, elkártyázta a vagyon döntő részét. Az egykori jómódot az 1883. évi kataszteri összeírás adatai is bizonyítják.<sup>8</sup> A XX. század első harmadában Szücs Istvánnak és feleségének már csak szerény vagyona volt: a községben fél háza, kertje, a határban 3 kh szántója, a Páskomok dűlőben további csekély földje, az Újhegyben pedig szőleje. A házrész az asszony nevében állt.

A *Fő* – helyi elnevezéssel – *Belső* utca 59. (a mai Kossuth utca 37.) szám alatt közös udvarban laktak Kis Kalamár Istvánékkal. Az ingatlan fele-fele arányban oszlott meg közöttük. A telek északnyugati oldalán állt a lakóház. Elöl a Szücs Istvánék által használt szoba, aztán a két család közös konyhája, külön-külön tűzhellyel, nyitott kéménnyel, *vindóflival*. Azt követte Kalamár Istvánék szobája. Ezután előbb Kalamár István, aztán Szücs István istállója következett, melyben a szarvasmarhákat helyezték el. Szemben a

<sup>7</sup> GELENCSEI 2012. 21–27.

<sup>8</sup> Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára. Keresztes község kataszteri összeírása 1883.



disznó- és baromfiólak sorakoztak. A telek végi partfalba vágott pince, a *partlik* tárolásra szolgált. A magasabban fekvő kerten, annak gyümölcsfáin szintén fele-fele arányban osztoztak a tulajdonosok.

1929-ben megszületett a Pap család második gyereke, az igen várt fiú. A tradícióknak megfelelően Ferenc névre keresztelték. Pap Ferencet (1929–1989) nővérével szemben egész életében előnyben részesítették.

Szücs István – Pap Erzsébet szempontjából az *öregpapa* – és felesége, a *szüle* szorgalmas, egyszerű és nagyon *gyerekszerető* emberek voltak. Egykori szigoruk sokat enyhült. Pap Erzsébet sok időt töltött velük, különösen nagyjával, akihez erősen kötődött. Segítségével tanult bele a munkába. Előbb Szücs István (1923), majd felesége (1936) halt meg. A szüle lábát megsejtette vagy megcsípte valami, vérmérgezést kapott, ez okozta a halálát.

Pap Ferenc és felesége egyaránt szorgalmas, munkaszerető ember volt. Az örökség mellé idővel kis földet is tudtak venni. Megélhetésük érdekében azonban az uradalomban és a helyi nagygazdáknál is munkát vállaltak.

Pap Ferenc hátrányos tulajdonságai közé tartozott, hogy könnyen haragra gerjedt, kiabált, veszekedett, ittasan nem lehetett megfékezni. Felesége ügyes, takarékos, beosztó, nagyon tiszta asszonynak számított. Fia javára viszont roppant elfogultságot mutatott. Pap Erzsébet nagyon igyekvő, de nehezen tanuló lányként jellemezte magát. Az akkor kötelező 6 elemet 1939-ben végezte el. Az elemi népiskolában Szalay Ilona tanítónő (1895–1966) és Donáth Dénes kántortanító (1906–1944) oktatta. A vékony, félénk kisleány később, ahogy nőtt, egyre jobban beilleszkedett a nehéz életkörülmények közé. A legkorábbi fényképek egy szerény, fekete hajú, barna bőrű lányt mutatnak, aki az évek múltán egyre csinosabb lett.

Ugyancsak határkőnek számított életében a reformtus hitben megerősítés. Osztálytársaival együtt 1939 tavaszán, Áldozócsütörtökön konfirmált, és Pünkösdkör vett úrvacsorát első alkalommal. Édesanyja – megszólításában *annya* – ez alkalomból a nagyleánnyá vált gyermekét igen mutatósan felöltöztette: nagyon szép fehér szövetruhát, alsószoknyát, harisnyát, valamint cipőt vett neki. Édesanyja mindig is sokat adott magára és az egész családra. Nem csak lánya járt csinosan, hanem fia is fess legény lett. Az anya ebbéli tulajdonságát lánya örökölte. Mindig is szeretett szépen és ízlésesen öltözni, családjára is nagy gondot fordított.

A hétköznapiak azonban 1939-től a kemény munkát hozták. Az elvégzendő feladat sok volt: a háznál, a mezőn, a szőlőben. A szülők, Pap Erzsébetet, mint nagyobbik gyermeket, korán befogták a munkavégzésbe. Otthon megtanult főzni, mosni, vasalni, takarítani, állatokat és a kertet gondozni, terményt feldolgozni, a határban kapálni, ismerte a szőlőbeli női munkákat, segített a szülőknek az aratásnál, majd a cséplésnél. Ismerte a falut, kicsit az uradalmat. A megyeszékhely várost, Székesfehérvárt is kezdte magának felfedezni. Édesanyjával *tehénhasznát*, azaz tejterméket és más mezőgazdasági terméket többször vitt a nyüzsgő piacra, illetve megrendelésre, visszatérően egyes házakhoz, családokhoz. Sikeres árusítás után felkeresték a nagy választékú városi üzleteket és a szorgos iparosok műhelyeit. Szüleivel megfordult a mozgalmas vásárokon is.

Székesfehérvár gyerekkori, fiatalkori nagy élményeinek színtere lett. Különösen azért, hogy a Belvárosban, Nádor utca 23–25. (ma Fő utca 11.) szám alatt lakott nagynénje, anyjának idősebb lánytestvére, Kozma Józsefné Szücs Mária. A lánykorában a városban a Gamsz szabó és kereskedő családnál cselédként szolgáló *Mári néne* a *bakakorzón* ismerkedett meg egy fehérvárcsurgói származású, a városban tényleges katonai idejét teljesítő legénynyel, későbbi férjével. A korábbi Malom utcai, majd Berényi úti lakásból már ekkorra beköltöztek a Nádor utca egyik udvari lakásába. Kozma Józsefné itt is a cseléd feladatait látta el. Az utcai részben, a Nádor utca - Bognár utca sarkon Kelemen Árpád festékkereskedése árusított, a mellette elhelyezkedő épületben pedig három ügyvéd fogadta a klienseket. A további teret lakások és raktárak foglalták el. A ház-, üzlet- és irodatulajdonosok zsidók voltak. Kozma Józsefné nekik dolgozott, a boltban, az udvaron, a lakásokban, a lépcsőházban takarított.

Pap Erzsébetet nemcsak a módos városi zsidóság néhány képviselőjét ismerte meg, életükbe is betekinthezt. A zsidóság iránti elfogadó, megértő magatartása innen származott. Nagynénjével eljárt bevásárolni, abból is sokat tanult. Egyik unokatestvére, ifj. Kozma József (1912–2009), azaz Józsi, a szabónak tanult, másik unokatestvére, Mária, azaz Mancsi pedig Fülöp Ferenc asztalos felesége lett. Így egy kicsit az iparosok világával is megismerkedett. Szabad idejében szívesen ment ki a közeli strand mellé, hogy az úri osztály teniszezésében gyönyörködjék.

Az egész várost természetesen nem ismerte meg, így különösen nem a vasút és a Budai úti laktanyák közé eső *Búrtelepet*. Ezt a városrészt, az egykori szántóterületet az előző századfordulón parcellázták, kezdték beépíteni, az akkor dúló angol-búr háború idején. Innét kapta a nevét. A családi házas övezetben főleg kisegyzisztenciák laktak. Pap Erzsébet ide került szolgálni, első két helyére, a Zrínyi, majd a Gyár utcába. Mindössze 12 éves volt, túlságosan fiatal a feladatra. Úgy fizikailag, mint lelkileg nehéznek bizonyult számára a munka, illetve az otthontól, a családtól való elszakadás. Nem rendelkezett még kellő ismerettel, tapasztalattal sem. Apai nagyanyja, a bognárfeleség paraszttasszony, id. Pap Ferencné Balogh Erzsébet különösen aggódott érte, így rövidesen hazakerült.

Szülőfalujában néhány család tartott *szolgát*. Pap Erzsébet közülük háromnál *cselédeskedett*. Az elsőnél mindössze egy hónapot, a másik kettőnél megközelítőleg egy-egy évet. Azonban nem megszakítás nélkül. Ugyanis időnként betegeskedett, kezdeti tuberkulózis gyötörte, nyaranta pedig szülei bevonták a legnehezebb munkákba, az aratásba és a cséplésbe, hogy biztosítsák a kenyérrevalót. A betegség miatt jobb levegőre a Bakonyba, Cseténybe is elvitték. Heteket töltött egy parasztcsaládnál, hogy megerősödjék és alkalmassá váljék a cselédéletre.<sup>9</sup>

#### A SZÉKESFEHÉRVÁRI CSELÉDSZOLGÁLAT

Pap Erzsébet 1986. április 2-án írt visszaemlékezésében mindössze ennyi olvasható: „1939-ben volt. Elfogyott az aratás, egy ismerős asszony beajált<sup>10</sup> egy helyre itt Fehérváron, anyám meg elhozott. Nem sokáig maradtam, elmentem haza. Akkor egy másik helyre hozott. Ott nagyon jó helyem volt, ott se maradtam sokáig, hazavitt.”

A helyszínről, a 12 éves gyermek lelki megpróbáltatásairól többet elárul az 1980-as szóbeli közlés: „...én cselédeskedtem Fehérváron a Zrínyi uccábo másfé hónapig, asztán három hónapig a Gyár uccábo. Gyerek vótam,

<sup>9</sup> Cselédeskedését az 1980-ban Pap Erzsébettel készült interjú és az általa 1985–1989 között írt rövid visszaemlékezések alapján ismertetem.

<sup>10</sup> értsd: beajánlott

hazavágytom, meg messzirű köllött hordanyi a vizet. Pap öreganyám nagyon rosszú vót érte, hogy minek eszt a kisleánt odaannyi, ezavarnyi a hásztú. Nem sokáig vótam, hazamentem.”

A székesfehérvári cselédeskedés érzelmileg hagyott mély nyomokat Pap Erzsébetben. Valószínűsíthető, hogy kellő ismeret és fizikai erő hiányában teljesen meg sem tudott felelni az elvárásoknak. A város ezen részének megismerésén kívül egyéb tudás megszerzését nem említette.

A gyerekkori, majd a fiatalkori elszegődtetetés jelzi, hogy a szegényparaszti család rászorultságában milyen korán igyekezett kiaknázni a gyermeki munkaerőt. A cselédeskedés két városi, majd a három falusi helyszíne a cselédek nagyfokú mobilitását bizonyítja.

#### AZ URADALMI FŐINTÉZŐNÉL

I. Lipót császár 1691-ben Kereszttest (ma Sárkeresztes) a hozzá tartozó birtokkal báró Hochburg János udvari főhadiszállítónak adta. Leányági leszármazottaitól vásárolta meg 1821-ben gróf Károlyi György.<sup>11</sup> Károlyi vélhetően a vétel után építette fel a faluközponttól kicsit távolabbi klasszicista stílusú kúriáját Keresztesen.<sup>12</sup> 1834-ben azonban a báró Perényi család 32 esztendőre elzálogosította csurgói (ma Fehérvárcsurgó) és Igar pusztai birtokát gróf Károlyi Györgynek. A visszaváltásról 1854-ben készpénz fejében lemondtak.<sup>13</sup> Károlyi György a csurgói kastélyt az 1836-ban megrendelt tervek alapján 1844–1854 között átépíttette.<sup>14</sup> Innét kezdve Csurgó lett a birtokközpont, hozzá tartozott Keresztes is, melynek szerepe csökkent. A keresztesi kúria ezután az uradalom ottani részének igazgatási központjául és a gazdatiszt vagy a főintéző lakhelyéül szolgált.<sup>15</sup> Az önkényuralom idején itt született Bársony István (1855–1928) vadászati író, akinek apja, Bársony

<sup>11</sup> KÁROLY 1899. III. 348.

<sup>12</sup> VIRÁG 2002. 238.

<sup>13</sup> KÁROLY 1899. III: 382., DAKÓ–ERDŐS–VITEK 2004. 50.

<sup>14</sup> VIRÁG 2002. 65.

<sup>15</sup> VIRÁG 2002. 238.

János az uradalom keresztesi birtokrészének volt gazdasági vezetője. A kúria tehát lakást és irodát foglalt magában.

A dombtetőre épített, alápincézett ingatlanból szép kilátás nyílt a Móri-völgyre, illetve a Sárrétre. A kúria, azaz az intézőlakás környéke különösen gondozott volt. Parkosították, fenyőfákat, cserjéket ültettek ide. Mellette déli lejtéssel szőlő és gyümölcsös, északi irányban pedig kert terült el. Mögötte gazdasági udvar helyezkedett el épületekkel. Kicsit távolabb háromszintes magtár magasodott, amögött hosszú sorban cselédlakások, odébb istállók és más gazdasági épületek álltak.

1940-ben a György-, másképp Bel-majorban fekvő egykori kúriát már egy ideje az uradalom főintézője, vitéz Sik István és családja lakta. A főintéző a községben a legnagyobb tekintélyű embernek számított. A gróf Károlyi család hitbizományának itteni 1737 kh-as birtokát igazgatta, az uradalom cselédségének életét is meghatározta. A gazdasági hatalom megtestesítőjeként nemcsak a cselédség, hanem a falu szegényparaszti rétege is függött tőle, melynek az uradalom időszakonként munkalehetőséget biztosított. Sik németajkú családból származott, nyelvismerete, mentalitása előnyt jelentett a grófi család szemében. Nagyon kemény ember hírében állt, aki megjárta az I. világháborút, érdemeiért vitézzé avatták. Az eredeti nevét (Schick) magyarosította, vagyis inkább magyarosan írta.

A legtöbb adót fizető birtokos meghatalmazottjaként részt vett a képviselő-testületi üléseken, elnöki tisztséget töltött be az 1930-ban alakult Polgári Lövész Egyletben, illetve a Levente Egyesületben.<sup>16</sup> Katolikus lévén, a falu intelligenciájával kevesebb, az uradalom többi intézőjével, gazdatisztjével intenzívebb kapcsolatot tartott.<sup>17</sup>

Ebbe az épületbe, ehhez a személyhez, illetve családjához került 1940–41 telén Pap Erzsébet. Igaz, nagyon rövid időre, mindössze egy hónapra. Az itt szerzett benyomások azonban életre szólóaknak bizonyultak.

A főintéző családja öt személyből állt: a *főintéző*, röviden *intéző úr* (megszólítása *tekintetes úr*), a felesége, az *intézőné* (*tekintetes asszony*), és az anyja (*nagyságos asszony*), valamint a két iskoláskorú gyerek. A lakás a következő helyiségeket foglalta magában: a nagyméretű, 5 x 5 m-es hálósoba, ahol a

<sup>16</sup> F. SZABÓ é. n. 314.

<sup>17</sup> GELENCSEI 1981. 50.

főintéző úr feleségével és két gyermekével aludt; a nagyságos asszony hálószobája; a nagyebédlő; a kisebédlő; a konyha; az éléskamra; a fürdőszoba és a padlástérben a cselédszoba. Az utóbbi, szintén padlós szobában két ágy, szekrény, asztal, szék állt, a *szobaleány* és *szakácsné* számára. A mosdást itt laborból lehetett megoldani. Egyébként az épületbe bevezették az ivóvizet és a villanyt. A lakással egy fedél alatt helyezkedett el a főintéző hivatali helyisége, irodája, ehhez csatlakozott a segédtszobája.

Az intézőné Székesfehérváron keresett *leánt*, *szobaleánt*, azaz *szógállót*, mégpedig a piacon. A Pap Ferencékkel közös udvarban lakó Kalamár István anyja, *Kalamár szüle* szólt neki, hogy ő tud ilyet. Pap Erzsébetet *ajánlotta*. A lány másnap reggel apjával ment fel az uradalomba. Az intézőnével tárgyalta a lány cselédnek állásáról. Pap Ferenc a korabeli viszonyokat és béreket ismerve átlagos összeget, havi 35 pengőt kért, ezt az asszony meg is adta. Az egyezés szóbeli volt.

A főintéző és családja szükségleteinek fedezésére jelentős mértékben rendelkezésre álltak az uradalom anyagi és humán erőforrásai. Így pl. a tüzelőt az uradalom biztosította. Minden reggel egy férficseléd vitte be a lakásba a felvágott tűzifát és a begyújtásokhoz szükséges szalmacsutakokat. Munkájáért háromnegyed konvenciót kapott. Az *agáco*, azaz akác kellemes illata belengte az egész házat. Tüzelése pedig kevés hamuval járt. Egy másik béres reggelente a tejet vitte az intézőlakásba. Az erőforrások felhasználásának korlátját azonban jelezte, hogy a főintéző a belső cselédet saját költségvetése terhére alkalmazta. A szobaleány munkaideje reggel 5 órától legalább este 21-ig tartott, ez előtt soha nem feketett le. Tevékenységét folyamatosan az intézőné utasításai szerint, állandó készenlétben végezte. Jóformán csak az éjszaka jelentett számára pihenést, kikapcsolódást.

A nap azzal kezdődött, hogy a tekintetes úr hajnali ötkor ébresztésül beszólt. Addigra az említett férficseléd a konyhába már bevitték a tüzelőt és a tejet. A szolgáló a kelés és mosdás után legelőször tüzet rakott, begyújtott a konyhában és a kisebédlőben. Ezeket rögvest takarította is. Felforralt a tejet, köpülte a vaját a reggelihez. Hat óra tájban kelt fel a nagyságos és a tekintetes asszony. A szobaleány ekkorra megterítette a reggelihez a kisebédlőben. Minden készen állt az étkezéshez, mire a tekintetes úr a szomszédos helyiségből, irodájából, vagy a majorbeli ellenőrzésből hét óra fele visszajött.

Mert a gazdasági cselédek számára még korábban, három vagy négy óra körül kezdődött a nap.

Pap Erzsébetnek az étel felszolgálásához külön be kellett öltöznie. Fekete színű, végiggombolós pongyolát vett magára, eléje fehér kötényt kötött, fejére fehér fityulát illesztett. A viseletet az intézőné csináltatta, a cseléd távozásakor nem vihetette magával. Az étkezés az intéző családjában nagy terítéssel, a középosztályra irányadó, sőt azon túlmutató szabályok betartásával történt. Nyilván áttételesen a grófi család szokásai is hatottak rá. A konyha jól felszerelt volt, a főzéshez és terítéshez szükséges tárgyak, eszközök rendelkezésre álltak. „Mindenféle edényük vót mindenhő”: fazekak, lábasok, étkészletek, evőeszközök, csészék, poharak, kancsók, korsók és egyebek.

A szobalány nagy tálcán vitte be, tette az asztalra a reggelit. A szépen felszelt kenyeret és kalácsot, amiket otthon sütöttek, aztán a vaját, a lekvárt, a felforralt tejet, a kávé, a teát. A föltálalás után a család reggelizett, a szobalány kijött és egyéb dolgát végezte. Kitakarított, rendet rakott a nagyságos asszony szobájában, mosogatott a konyhában. Reggeli után kihozott mindent a kisebből. A meghagyott maradékból ehetett, ezt az intézőné porciózta ki számára. Előre vagy egyidejűleg egyetlen étkezésnél sem kapott ételt. Viszont mindig kellő mennyiséget adtak neki, éhes nem maradt. Sőt, narancsot is kapott, ami „nagy szó vót azokba a nehéz időkbe”. Következett a mosogatás, a tárgyak helyre rakása, majd a nagy hálószoza rendbetétele: ágyazás, takarítás, seprés, padlókefélés. Mindezek végeztével kezdődött a főzés. Mivel szakácsnét ebben az időben nem alkalmaztak, így a nagyságos asszony főzött, a szobaleány segítségével. Az alapanyag részben az uradalomban termett, részben Székesfehérváron, a Héjj-testvérek nívós kereskedésében vásárolták meg, onnét hozták haza. A helyi Hangya Szövetkezet boltjának kínálatához képest ez lényegesen jobb minőségű volt, nagyobb választékot biztosított.

„Nagy főzések vótak, mindig nagy terítették vót.” Minden ebédkor került az asztalra leves, két-háromféle hús, rizs és krumplipüré, nem maradhatott el a főzelék sem. A sort tésták, sütemények zárták. Az ebédnek még jóval dél előtt kész kellett lenni. A főzésnél a nagyságos asszony irányított, mindig mondta a szolgálnak, hogy mit csináljon. A szobaleány pedig rakta

fával a tüzet, pucolta a krumplit, zöldséget, sárgarépát, szelte a káposztát, kimerte a húst, ügyelt a tésztákra. A nagyságos asszony keze alá dolgozott, mert ő nem emelt meg semmit. Az utasítása szerint mindent oda kellett vinni részére. Mindig sokat sütöttek, mert igen kedvelték a tésztákat, süteményeket.

A cseléd számára az itteni jólétet az ételek választéka, minősége, mennyisége egyaránt jelezte. A *spájzajtó* azonban a szolgáló előtt mindig zárva volt, még a kenyeret sem hagyták kinn a konyhában.

Az ebédhez újfent a szobaleány terített, esetenként a gyerekek, hogy tanulják meg. Az úriemberek igényének megfelelően mindig két tányér szolgált terítéskül. A szobaleány az említett öltözetben vitte be az ebédet, először a levesestálat. Az intézőék a levesestányérból megették a főzeléket is. Aztán a szolgáló a húsokat szervírozta, egyben kivitte a mélytányérokat. Mikor megették a húst, elvette a *sikértányért*, de már tette is oda a *kistányért*. Étkezés alatt, bent az étkezőben az intézőné egy pecsenyéstálba összerakta a cselédleány ebédjét, amit végezetül megehetett. Az ebédet az edények, evőeszközök, más tárgyak kihordása követte, és azonnal mosogatni kellett. Természetszerűleg kézzel, alaposan, a törékenyeket pedig óvatosan.

Délután a ruhák, gyerekzoknik varrása, stoppolása következett. Aztán már készülődni kellett a vacsorához. Ez hideg ételt jelentett, a reggeli-déli tálalással megegyező módon. Vacsora után újra a mosogatás következett, majd az ágyazás. Folyamatosan, egész nap a szobaleány dolga, gondja volt a fűtés, a meleg biztosítása a szobákban, amihez a fát a konyhából hordta át.

Pap Erzsébet szobaleányként dolgozott, de egyedüli, fiatal házicselédként. Így a nagybirtokos és nagypolgári családok szobaleány alkalmazottainak kivételes helyzetébe nem kerülhetett. Sőt, a főintézőék a köztük és cselédjük közötti hatalmas szakadékot rideg vagy fölényes magatartásukkal gyakran érzékeltették. A cselédleány itt érezte leginkább a jelentős társadalmi különbséget. Sokszor nyomasztó volt számára ez a légkör.

A szabadidőt az jelentette számára, hogy hetente két-három alkalommal elengedték az egyik székesfehérvári tánctanár által a faluban szervezett esti tánciskolába. Vasárnap délután pedig hazaengedték. A béren kívül más fizetséget nem kapott, étkezése, szállása megvolt. A folyamatos készenlét és



munka azonban kimerítette. Ráadásul megfázott, megbetegedett, így egy hónap után eljött.<sup>18</sup>

A 30 napos időszak azonban rövidsége és a nyomasztó légkör ellenére számos tanulsággal, ismeretszerzéssel járt. Cselédeskedése alatt ekkor dolgozott a legúribb helyen. Örült, hogy megszabadult innét. A következő hely, a református papnál kevésbé volt idegen számára. Bizonyos átmenetet jelentett a paraszti lét irányába.

#### A REFORMÁTUS PAP SZOLGÁLÓJA

Keresztes, 1898-tól Sárkeresztes földesura, majd legjelentősebb földbirtokosa a gróf Károlyi család a római katolikus vallást követte, így az uradalmi majorokban lakó alkalmazottak, cselédek döntően katolikusok voltak. A szűkebb értelemben vett falu lakói azonban többségében református hiten éltek. Az egykori jobbágyok, zsellérek, a velük egy sorban élő kismesek leszármazottai – néhány iparost leszámítva – mind parasztok voltak.

A keresztesi református eklézsiát a török időkben alapították, mégpedig a XVII. század elején. Így tartotta a közösség emlékezete a XIX. század végén, mondván, „régí idejű Atyáinktól hallottuk”.<sup>19</sup>

A keresztesi reformátusoknak a XVII. század végén sövényfalú oratóriumuk, azaz imaházuk volt, akár a többi környékbéli falunak. 1715-ben már egy másik épületet emeltek.<sup>20</sup> 1773-ban az akkori oratórium omladozott zsindegytetőzetét, ajtaját, a hozzá tartozó tornác tetejét kívánták megjavítani, erre kértek engedélyt. Ugyancsak omladozófélfen volt a különálló ha-

<sup>18</sup> 1944 végén a főintéző és családja engedelmeskedett a kiürítési rendelkezéseknek. Végül Nyugat-Európába távoztak, és nem tértek vissza. A Károlyi uradalom történetének végére 1945-ben a földosztás és az államosítás tett pontot. Később az egykori intézői lakásból és irodából négy helyiséget a termelőszövetkezet iroda céljára vett igénybe, többi részét lakásként hasznosították. Majd az egykori kúriát lebontották, helyére új irodaépületet emeltek.

<sup>19</sup> Sárkeresztesi református egyház irattára. Jegyzőkönyv. Babay Kálmán feljegyzései 1892 után a keresztesi református egyház lelképásztorairól.

<sup>20</sup> F. SZABÓ é. n. 313.

rangláb. A megközelítőleg 70 éves, megsüllyedt parókia helyett is újat akartak építeni.<sup>21</sup>

II. József császár 1781. évi türelmi rendelete lehetővé tette, hogy ahol legalább 100 református család él, a helyi gyülekezet saját költségén létesíthet, illetve fenntarthat templomot. Ám ennek nem nyílhatott a bejárata közútról, nem lehetett tornya és harangja. 1790-ben mégis épült torony.

Miként nézett ki a templom és a parókia 1940 körül? A templom a XVIII. századi előírásoknak megfelelően nem az utcafronton, hanem attól jóval bentebb, alacsony fekvésű területen, a község központjában állt. Feltűnő, igen arányos, a környéken egyedülálló volt a toronysisak hagymakupolát idéző formája.

Az 1862-ben épült parókia a templommal egy funduson helyezkedett el, de már az utcafrontra épült. Utcai homlokzata timpanonjával és arányaival a klasszicizmus hatását, annak kései, falusi továbbhullámozását jelezte. A tekintélyes nagyságú épületbe a templom szomszédságából, az udvar felől lépcsőn, faoldalú verandán át lehetett bejutni. A téli imateremül szolgáló *kistemplom* – egyben lelkészi iroda – mellett három nagyszobát, kisházát, közlekedőt, konyhát, éléskamrát foglalt magában.

A XX. század elején két nagyhírű lelkésze is volt a gyülekezetnek. Előbb Babay Kálmán (1862–1933), aki regényeket, novellákat, egyházi és tanügyi cikkeket is írt.<sup>22</sup> Igen hosszú ideig, 1892–1930 között lelkészkedett itt. A zenetörténettel, himnológiával is foglalkozó, későbbi teológiai tanár, Csomasz Tóth Kálmán (1902–1988) pedig 1932–1938 között szolgált a községben.<sup>23</sup>

1938 júniusában a presbitérium titkos szavazással Németh Lajos (1906–1983) egykori (1929) sárkeresztesi segédlelkészt választotta meg lelképász-tornak.<sup>24</sup> Ő szintén hosszú időn át, egészen 1970-ig látta el a községben a szolgálatot. Németh Lajos Fejér megye déli részén, a mezőföldi Sáregresen

<sup>21</sup> Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára. Acta locorum Keresztes. Acta Publico pol. Sistemát J. 1788. 1–5.

<sup>22</sup> Babay Kálmán irodalmi működését a könyvészet 1877-től tartja számon. A győri, pápai, székesfehérvári és veszprémi lapoknak egyaránt munkatársa volt. Vö. SZINNYEI 1891. I. 304–305.

<sup>23</sup> A tapolcafői születésű Csomasz Tóth Kálmánra szülőházán elhelyezett emléktábla is felhívja a figyelmet. VARGA 1998. 119.

<sup>24</sup> Németh Lajos 1943-ban írt önéletrajzát közli: KRÁNITZ 2013. 429–434.

született. A négy fiúgyerekes parasztcsaládból származó jófejú legényke tanítónője biztatására, szülei egyetértésével választotta a továbbtanulást: a gyönki és pápai gimnáziumot, majd érettségi (1924) után – némi kitérővel – a papi pályát. Az iskoláztatás költségeit maga teremtetette elő. Nyári szüneteiben a cséplőgép melletti munkával, a simontornyai bőrgyárban cserzőmunkásként, valamint jobb módú családok gyerekei mellett afféle házitánítóként dolgozott. Jövedelemből a pápai tanítóképzőbe járó öccsének, Józsefnek a tandíjára is jutott.

Németh Lajos 1925-től János testvérével együtt a nagy hírű Pápai Református Teológiai Akadémián tanult, mint sok dunántúli református fiatal. Tanulmányi eredménye és szorgalma jutalmául a főiskola 1928–29-ben egy esztendőre Franciaországba küldte tanulni. Így a jeles eredményű kápláni vizsga után az évet a nagy múltú párizsi tudományegyetem, a Sorbonne vallási fakultásán töltötte. Életre szóló élményként együtt tanulhatott a legkülönbözőbb nemzetiségű, szabadon gondolkodó fiatalokkal. Nem csak új ismereteket kapott a magas színvonalon oktató egyetemen, hanem egy demokratikusabb ország viszonyaival is megismerkedhetett, ahol mindenkinek kijárt az „asszonyom”, illetve „uram” megszólítás.

1932-ben vette feleségül a pápai illetőségű Szabó Esztert, aki a helyi Nőnevelő Intézetben tanult. Családalapításával egy időben, csaknem 7 évre Baranya megyébe, Becefára került lelkésznek. Szigetváron siketnéma gyerekeket is oktatott. A párizsi felejthetetlen élmények mellett ezeknek a gyerekeknek a szeretete, hálája is élete feledhetetlen élményei közé tartozott. De nemcsak a fiatalokra figyelt; az öreg, beteg emberek vigasztalásához is különös érzéke volt.<sup>25</sup> Temetési beszédeiből gyűjteményes kötetet állított össze, amely *Vigasztaljátok az én népemet* címmel 1941-ben jelent meg. Más írásait egyházi lapok közölték.<sup>26</sup>

Sokat dolgozott a papi pályán és azon kívül. Emellett gazdálkodott, állatokat tartott, hogy családja megélhetését biztosítsa. A gazdálkodást elősegí-

<sup>25</sup> Császár Gyuláné Németh Zsuzsanna Eszter székesfehérvári lakos szíves levélbeli közlése, 1984.

<sup>26</sup> Munkatársa volt a Dunántúli Protestáns Lap, az Élet Útja, az Igazság és Élet, a Lelkészegyesület, a Református Igehirdető, a Református Élet, a Vasárnap c. orgánumoknak, emellett 1929–1932 között szerkesztette a kaposvári gyülekezet lapját. Vö. KRÁNITZ 2013. 434.

tette, hogy a lakásba vezető veranda alatt, továbbá a lakóház folytatásában gazdasági helyiségek, illetve kamra és ólak álltak és a parókiához kert is tartozott. A papi javadalom részét képező, egyházi tulajdonú határbeli földeket két helyi parasztgazda, Göllöncsér Lajos (1895–1972) és Pénzes József *felesben* művelte. A gyakorlat az volt, hogy a mindenkori lelkész a kisparaszti réteghez tartozó, javakorabeli parasztemberekkel kötött szerződést.

Németh Lajos Csopakon saját tulajdonú szőlővel, pincével, prэшázsal rendelkezett, ahol jó minőségű fehérbort termelt. Az itteni munkáknál időnként sárkeresztesiek is segítettek. Bátyja, János Csopakon lelkipásztorkodott, öccse, József pedig Gyöngyösön, majd Székesfehérváron volt tanító.<sup>27</sup>

Pap Erzsébetet a református lelkészhez a *kurátor*, azaz a gondnok, Berényi Gábor (1884–1959) ajánlotta be, akinek távoli rokona volt. A cselédlány apja harangozóként hosszabb ideig szolgált az egyháznak, így a tiszteletes jól ismerte a családot. A szolgáló javára írták, hogy korábban másutt már cselédeskedett.

A szolgálóleány korábbi gazdája, az uradalom főintézője a községben élők között a legnagyobb hatalmú és tekintélyű személynek számított. A fennálló rend elkötelezett híve volt, aki már megjelenésével, fellépésével is tiszteletet követelt magának. A református lelkész karaktere, az őt körülvevő légkör más volt. Tisztségéből adódóan természetesen őt is tisztelték. *Tisztölendő urnak* vagy *nagytiszteletű urnak* szólították, ami illett is rá. Termelte, viselete, hangja, beszéde, viselkedése, tudása is predesztinálta erre. A paraszti közösség értékelte, hogy tudott prédikálni és énekelni, hangja betöltötte a templomot és volt mondandója. Elismerést váltott ki az is, hogy jól gazdálkodott, a fizikai munkákat, így a kaszálást is el tudta végezni. A szülői háztól hozott ismereteit jól tudta alkalmazni.

A papi állás tekintélyét a cselédtartás is növelte és megkönnyítette két gyermekük, Lajos András (Bandi) és Zsuzsanna Eszter (Zsuzsi) nevelését. Felesége büszke is volt arra, hogy ő a *tiszteletesné*. Elvárta, hogy ezt senki ne feledje el. A polgári viselkedés és illem szabályaiba ütköző paraszti megnyilvánulásokat szóvá tette. Következetes fellépése hozzájárult a falusiak kultu-

<sup>27</sup> Németh Jánost 1930 decemberében választotta meg a balatonkövesd–csopak–paloznaki egyházközség lelkésznek. Önéletrajzát közli: KRÁNITZ 2013. 985–986. Németh József tanítását testvérei: Lajos és József segítette. 1943-ban is Székesfehérváron tanított. Uo. 430.

rálabb magatartásához. A gyermekek közül Lajos András a családi tradíciót folytatva szintén Pápán tanult.

Pap Erzsébet az új helyen jobban érezte magát. Édesapja vitte el a lányt ezúttal is, és kötötte meg a szóbeli megállapodást, cselédkönyv nélkül. Korábbi helyéhez viszonyítva kedvezőbb helyzetbe került, hiszen nem gazdája lakásán, hanem pár házzal odébb, saját otthonában aludhatott. A napi szolgálat is legalább két órával rövidült: reggel 6-ra kellett mennie és este 8-ig szolgálnia.

A munka nem kötődött kizárólag a lelkész lakásához, hanem kiterjedt az udvarra, a kertre, a község, sőt a határ egyes részeire is. Pap Erzsébet itt nem mint szobalány, hanem mint szolgáló, cselédlány látta el széleskörű feladatát. Alkalmazása 11 hónapig, vélhetően 1941. augusztus elejétől 1942. június végéig tartott.

A szolgáló számára a nap a főzés, majd ősztől a fűtés feltételeinek megteremtésével kezdődött. A tüzelőt az udvarról a sok lépcsőn neki kellett felhordani a lakásba. Legelőször a konyhába gyűjtött be. Télen az épületben négy helyen folyt fűtés, aminek biztosítása állandó figyelmet és tevékenységet kívánt. Az elgyűjtött tűzön azonnal forralta a reggelihez a tejet, amit rendszerint maga hozott el valamelyik falubeli parasztgazdától. A lelkész családja a nagy konyhában étkezett, ott kellett megteríteni számukra.

Az állatok ellátása külön feladatot jelentett a cselédlány számára, főleg reggel és este: kiengedni, bezárni az állatokat, ételt-italt adni nekik, helyüket tisztán tartani. A lelkész ugyanis általában 15–20 disznót, 50 tyúkot, 100 csibét, 50 kacsát tartott.

Az ágy bevetése, a lakás és iroda rendbetétele, kitakarítása után a főzésnél segédkezett, de az is előfordult, hogy egyedül főzött. A hozzávalókat gyakran a Hangya Szövetkezet szomszédos boltjában szerezte be, melyet Fazekas Lajos (1894–1964) vezetett. Aztán a déli ebéd következett, szintén a konyhában. „Nem vót akkora főhajtás a terítésné, mint az intézőékné.” Nem volt szükség az egyes fogásokhoz külön terítésre, megették az összes ételt két, vagy – ha főzelék készült – egy tányérból. A szobaleányok jellegzetes öltözetét sem kellett viselnie. Mindenféle munkát a saját ruhájában végzett.

Pap Erzsébet számára emberi gesztus volt, hogy előre odaadták a neki járó ételt, így egyidőben ehetett a lelkész családjával. Az étkezéseket megelőzte a terítés, tálalás, követte a leszedés és mosogatás. A szolgálóra várt, hogy hetente, hét közben a *kismosást*, a ruhák egy részének mosását megejtse. A *nagymosást* az egyházközség asszony tagjai meghatározott sorrendben végezték. Az udvari favágásra pedig a férfiak voltak beosztva. Munkájukért a lelkésztől ebédet kaptak.

A cselédlánynak a kertben rendszeresen ásni, kapálni, gyomlálni, öntözni kellett. Időszakonként a nagyszámú ablak tisztítására is szükség volt. Esetenként a mezei, határbeli munkákba is bekapcsolódott. Általában elvégezte mindazt, amire utasították. A nap kukoricamorzsolással, a disznók és a baromfiak ellátásával, bezárásával végződött. A munka döntően a paraszti gazdálkodáshoz igazodott, amit a szolgáló már jól ismert, így otthonosan érezhette magát. A főzés, a terítés, a viselkedés terén azonban itt is sokat tanult.

A szabadidő csak néhány órát jelentett. Vasárnap délelőtt ünnepi viseletben részt vett a parókiától pár lépésre eső templomban tartott istentiszteleten. Délben hazamehetett, de estére az állatok gondozása miatt vissza kellett térnie munkahelyére.

A cselédek azt is igen számon tartották, megbecsülésük jelének tekintették, hogy mit kaptak nagy ünnepre ajándékkul. A főintézőnél a rövid szolgálati idő alatt nem történt ajándékozás. A *papéknál* a szolgáló karácsonyra egy pár harisnyát és egy brosstűt kapott, húsvétra pedig egy üveg kölnit. Az említett ajándéktárgyak a növekvő nagylánynak szóltak, s a polgári szokásokat fejezték ki.

Szolgálatára váratlanul ért véget. Apja nyáron elhozta a lelkésztől *aratnyi* és *masináznyi* (csépelni). Azt követően már ígérete ellenére sem ment vissza, hanem 1942 kora ősztől Takáts Géza molnármesternél lett cseléd.<sup>28</sup>

<sup>28</sup> A lelkész és családja a front közeledtével elmenekült és csak jó 3 hónap után tértek vissza. Ez idő alatt a frontvonalba eső templom és parókia megrongálódott, de később sikerült helyreállítani. Németh Lajos 1970-ig látta el a szolgálatot, majd Székesfehérvárra költözött.

## AZ ALSÓ- VAGY TAKÁTS-MALOMBAN

Sárkeresztes alsó, azaz Székesfehérvár felé eső, délkeleti végén a község utolsó házától mintegy 100 méterre állt az igen jó téglából és faanyagból megépített malomépület, melyet *Alsó-malomnak* hívtak. Hozzá melléképületek, kert és földek tartoztak. A fakerekes vizimalmot a nép által csak *folyónak* nevezett Czene vagy másképp Czina patak vize hajtotta. A szerény vízhozamú patakra a malmot a község felőli oldalon emelték, a vízfolyást szilippel látták el, ami a víz összegyűjtését, a malom működését segítette. Ugyanezt a célt szolgálta, hogy a vízfolyással szemben egy jó darabon mindig megásták, kimélyítették, kiszélesítették a patak medrét.

Az alsó faluvégi nagy malom négyjáratú volt, ahol a látványt a szépen megácsolt berendezés, a körbefutó szíjak, a hangulatot pedig az őrlés zaja és a lassan szálló fehér lisztpor adta. A szűkebb értelemben vett malomhelyiségből a két *mónárlegén* számára *malomszoba* nyílt. Magába a malomba az udvarról lépcsőn lehetett feljutni. Részben azért, mert alája kamrát, valamint a gabona tárolására pincét építettek.

A malomból pár lefele vezető lépcsőn lehetett belépni a molnár lakásába. Legelőször az óriási méretű konyhába, ahova egyébként az udvarról is nyílt bejárat. A konyha legfeltűnőbb darabja a tekintélyes nagyságú kemence volt. Építői jól tudták, hogy egyszerre sok ember számára fognak sütni benne. A konyhából éléskamra nyílt. Ugyancsak a konyhából lehetett továbbhaladni a három szobába. Ezek közül kettő elöl, egy pedig az északi oldalon helyezkedett el. A gazdasági célokat szolgáló többi épület a malommal négyszöget zárt be. A legmagasabb építmény természetesen maga a malom volt, mely a négyszög falu felőli oldalát képezte. A főépületre merőlegesen egyik oldalon ló- és szarvasmarha-istállók, disznóólak álltak. A másik két oldalt a baromfiólak, gépszínek, és a húsfélék tárolóhelye alkották. Udvari lejárattal borospincét is kialakítottak. Az ivóvizet ásott kútból nyerték.

A malom a község tulajdonában volt, melyet bérbeadással hasznosítottak. Időnként előfordult, hogy jogvita keletkezett a bérleti díj körül. Így 1875–1882 között is folyt egy per a bíróság előtt a tulajdonos és a bérlők kö-

zött. A község gondoskodott a nagyobb beruházásokról, felújításokról. 1897 körül például 600 forintot költött az épületekre.<sup>29</sup>

A malombérlet valójában egyik félnek sem volt rossz üzlet. Az Alsó-malom bérleti jogát a két háború közötti időszakban hosszú időn át a Takáts család bírta, ezért a malmot *Takács-malomként* is emlegették. A Takáts (más írásmóddal Takács) familia nagy létszámú volt. A nagyapa, Takáts Géza 1922-ben a Tolna megyei Udvariból jött Sárkeresztesre malombérlőnek. Nyolc gyermeke született: József, Károly, Géza, István, Lajos, Mária, Erzsébet és Etelka. Közülük József (1906–1956) folytatta apja mesterségét, sőt, feleséget is molnár családból választott, amikor a csóri Szeidl Katalint (1913–2001) feleségül vette. Házasságukból négy leánygyermek született: Katalin (1937), Zsuzsanna (1942), valamint az ikrek: Anna és Mária (1944).

Mesterséget választott Takáts István is, aki Székesfehérváron lett hentes. Takáts Lajost kitanították a szülők, így 1953-tól vb-titkárként Fehérvár-surgón, majd Bodajkon a dolgozott. Szintén a közigazgatásban tevékenykedett Mária férje, Molnár György (1913), aki előbb Sárkeresztesen mint községi írnok (azaz lényegileg segédjegyző) dolgozott, majd Csőrra került.

Takáts Géza sikeres bérlője volt a malomnak, nagy forgalmat bonyolított le, sokan öröltettek nála. Módosságát a malomhoz kapcsolódó családi gazdaság is jelezte. Az istálló legalább 6 lónak adott fedelet, melyek kellenek a földek műveléséhez, a gabona, illetve liszt szállításához, a *csuvározáshoz*, továbbá parádélónak. Takáts Géza ugyanis Székesfehérvárra *csézán* hajtott be, mely elé díszes szerszámú, szürke pej lovakat fogatott. Négy tehenet is tartottak, melyek tejet és tehénhasznát – azaz túrót, tejfelt, aludttejet, vaját – adtak. A disznótartás húst, zsírt, sonkát, kolbászt, szalonnát, más élelmet biztosított. Nagyszámú libát, kacsát, tyúkot is neveltek. A kert folytatásaként szántóterületet műveltek. Szőlőjük Csőr–Iszkán feküdt, pince is tartozott hozzá. Tartottak méheket is.<sup>30</sup> Nagy háztartást, konyhát vittek. Ebbe a környezetbe és családba került bele az új szolgáló.

Pap Erzsébet igyekezetének, szorgalmának, növekvő munkabírásának és ismeretének híre ment a faluban. Ezért is hívták magukhoz a községbe érkezésük óta egyre gazdagodó, jó körülmények közt élő Takáts molnárék.

<sup>29</sup> Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára. Alispáni iratok. Keresztes 1880–1908.

<sup>30</sup> Véberné Takáts Katalin mohai lakos szíves szóbeli közlése 2012-ben.



Ahogy az egykori szolgáló visszaemlékezett: „Ecsatak [elcsaltak], hogy jobb sorom lesz. Asztán jobb helem is vót. Azok pazalló életet étek. Itt 13 hónapig vótam. Dógoznyi köllött, de jó vót.”

A vélhetően 1942 augusztusában vagy szeptemberében megkezdődött több mint egy év a parasztihoz még közelebb eső környezetet és munkát jelentett a szolgálónak, ezért is érezte magát itt a legjobban. Bár a család az iparosok közé tartozott, de a mezőgazdaság révén szoros kapcsolatban állt a földművesekkel. A jellemzés, a pazarló életmód említése természetesen túlzás, csak kisparaszti nézőpontból minősült annak. A bőséges táplálkozás mellett a szubjektív ítéletet az is befolyásolta, hogy ekkorra a szolgáló már több tapasztalattal rendelkezett, mint korábban.

A munka alapvetően a lelkésznél végzettekhez hasonlított, és itt volt a legkevesebb eltérés a hagyományos paraszti életformától. A szobabeli ágyazás, rendrakás, takarítás mellett a molnáréknél különösen sok feladat adódott a konyhában. Következett ez a család létszámából és a bőséges étkezésből. A terítés és a tálalás viszont itt igen egyszerűen, formások nélkül zajlott. Egy tányérből ettek, szalvétát nem használtak, viszont jó paraszti ételeket fogyasztottak. Bőven kellett kosztot főzni és adni, mert a molnár és a molnárléányok éhesek voltak. Amellett, hogy minden héten sok kenyeret sütöttek, a szolgálónak sok tésztát is gyúrni kellett. Ugyanis sok kifőtt tésztát is elfogyasztottak.

Az udvaron a cselédlány főleg a baromfiakkal foglalkozott, azokat etette, látta el. A libák, a kacsák, a tyúkok alóli takarítás is a kötelességei közé tartozott. A teheneket etette, fejte. Az udvaron túl kerti munkák vártak rá. A termés télire való eltevésében is részt vett.

A család fesztelen stílusa, közvetlen viszonyulása is kedvező érzést váltott ki belőle. Itt kapta a legmagasabb bért, havi 40 pengőt. Ráadásul mind Karácsonykor, mind Húsvétkor *dupla fizetést*, 80 pengőt vehetett kézhez. A karácsonyi ünnepekre ruhával is megajándékozták: kapott 3 méter kékfestőt, 2 méter kartonanyagot és két selyemréklinek valót. Többek között azért adták neki, hogy ne menjen el tőlük.

Az apa, Pap Ferenc azonban úgy gondolkodott, mint az előző időszakban: előbb csak aratásra hozta el lányát, majd a masinázás miatt nem en-

gedte vissza. A vége az lett, hogy ismételten nem foglalhatta el a jó álláshelyet. Aztán egyre inkább jöttek a háborús hírek, majd maga a front.

Pap Erzsébet Takátséknál érezte legjobban magát, itt kapta a legtöbb megbecsülést, a munkaadó réteg ez esetben állt legközelebb hozzá, még a család időbeosztása is a parasztsághoz állt közel. Ugyanakkor itt szerezte a legkevesebb új ismeretet.

A Takáts család és malom további sorsa is figyelemre méltó. Takáts Géza a vagyonban József fiát szánta egyedüli örökösének. József 1940 körül ugyancsak Sárkeresztes község területén lett malombérlő, mégpedig a kisebb kapacitású *Határi-malomé*. Ez a székesfehérvári határ közelébe esett, innét nyerte nevét. A Károlyi uradalom tulajdonában volt, az Ér vize hajtotta.

Takáts Géza állítólag már 1945 előtt intézkedést hozott az öröklés ügyében, de a szükséges eljárásokat nem fejezték be. Így a testvérek apjuk halála után, 1945-öt követően egyenlő arányban örököltek. Apjuk szándékáról halottak, így József testvérükre a többiek mindvégig nehezteltek. Ezért történhetett, hogy amikor az Alsó-malmot államosították, Takáts Mária férje, Molnár György községi alkalmazott nem figyelmeztette előre a családot, sőt, a hatóság képviselőjeként jelen volt az aktusnál.

A világháborús hadiesemények a molnárcsalád életét is megváltoztatták. 1944–45 telén a frontvonalba került malom súlyos károkat szenvedett. A malom és a melléképületek súlyosan megrongálódtak, a háború után egy ideig csak egy henger működött. Az egyik forrás a háborús kárt – vélhetően némi túlzással – 90%-nak jelölte. Takáts Géza bérlő 1944. december 23. és 1945. május 20. között a kiürítési rendelkezések miatt nem is tartózkodott a községben, ezért a község az évi malombér 50 %-át elengedte.<sup>31</sup> A négyjártú malmot csak 1947 nyarán tudták teljes mértékben üzembe helyezni.<sup>32</sup>

A községi képviselőtestületi határozat érdekes módon két bérlőt említ: Takáts Gézát és fiát, Józsefet, ami nem véletlen. A Határi-malom ugyanis a II. világháború harcaiban elpusztult, leégett. Takács József részben ezért, részben idős apja kérésére ment át az Alsó-malomba 1945 késő tavaszán.

<sup>31</sup> Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára. A sárkeresztesi képviselő-testület 14/1945. sz. határozata.

<sup>32</sup> GÁSPÁR–ZSADÁNYI é. n. [1948.] 716.

Az államosítás valószínűleg 1950-ben történt. A községi malmon kívül állami tulajdonba kerültek a Takáts család ingóságai, továbbá elveszítették a bérleti jogot is. A család Székesfehérváron, a Móri úton, az italméréséről is közismert Halász Istvánnál hátul az udvar végében húzta meg magát. Takáts József a székesfehérvári gőzmalomban tudott elhelyezkedni.

Az államosítással tehát a Takáts család magánvagyonából is sokat veszített. Jellemző, hogy a nagylány *stafirungját*, benne a vászonneműket is ott kellett hagyni. A vásznakhoz a kendert és a lent maguk termelték, Duna-földváron dolgoztatták fel. A megszégyenítés sem maradt el. Székesfehérváron, a Nádor utcai, központi fekvésű volt Pollák kereskedés kirakatában kifüggesztették az államosítottak nevét. Dekorációként egy lisztes-zsákot is odaállítottak, csúfságként ráírták Takáts Géza nevét.

Pap Erzsébet tehát öt olyan helyen cselédeskedett, melyek között jelentős különbségek voltak. Egyikre se gondolt vissza ellenszenvvel, különösen nem gyűlölettel. Tudomásul vette a gazda és családja magatartását, még ha szenvedett is tőlük. Utólag pedig azt is értékelte, hogy mennyi mindent tanult, melyből egyes elemeket beépített életvezetésébe, viselkedésébe, háztartási gyakorlatába. A nem túl hosszú cselédeskedésének tapasztalatait jól tudta hasznosítani.

#### A HÁZICSELÉD HELYZETE, A KÖZÉPOSZTÁLY HATÁSA

Pap Erzsébet Székesfehérváron és szülőfalujában is, valamennyi helyen házi cselédként dolgozott. Az őt ért hatások egy része már rövid távon érvényesült, míg másokat csak később, jórészt a II. világháború után, az önálló háztartás vezetése során tudott alkalmazni.

- Mindenekelőtt rendszerezesebb élethez, nagyobb fegyelemhez, pontosabb időbeosztáshoz, illetőleg engedelmességhez szokott.
- Megtanulta a hosszú idejű és kemény munkavégzést másnál.
- Megismerte az úri-polgári viselkedés, illem, megszólítás, étkezés szabályait.

– Elsajátította közvetlen környezete tisztántartásának fogásait; a takarítás körülményeit, a felmosást, a padlósikálást- és kefélest, a szőnyegporolást, a függönytisztítást, a réz- és ezüst tárgyak fényesítését.

– A személyekre vonatkozó egészségügyi, higiénés, tisztasági szabályok egy részét is megismerhette. Köztük olyanokat, melyeket egy hasonló korú lány a szemérmes paraszti társadalomban nem hallhatott.

– Az anyjától megtanult mosási, vasalási, varrási alapismereteit bővítette.

– Másfajta, a parasztitól eltérő öltözködési kultúrát látott és kedvelt meg. Az úri, polgári, városi viselet, divat követendő lett számára. Később magának és családjának minőségi, jó anyagú, szolid divatú viseleti darabokat vásárolt.

– Megismerte az úri-középosztálybeli háztartást, az úri-polgári szobabe rendezést, az egyes bútorokat és a mindezeket meghatározó ízlést. Később, anyagi gyarapodásukkal bizonyos mértékig követte ezt.

– Az elemi iskola elvégzéséig otthon megtanulta az ételfőzést, egyszerűbb paraszti ételeket készítését. Szolgálatára idején bővítette ismereteit és megismerkedett az úri-polgári konyhával.

– Megtanulta a terítés, a tálalás, az étkezés alatti viselkedés szabályait. Láttá, használta a gazdagabban felszerelt konyha eszközeit, a különböző ét- és italkészleteket. Azok különféle darabjait, az evőeszközöket, a tálcákat.

– Szókincse bővült, a kor jellegzetes középosztálybeli nyelvi fordulatait is átvette: „Tetszik tudni!”, „Tessék szíves lenni!”, „Az idegeimre megy!” Az iskolában megtanult irodalmi nyelvismerete, nyelvhelyessége tovább javult, bár otthon mindvégig *parasztosan* beszélt.

– Elleste, utánozta a finomkodó modort, ami nem mindig illett a személyiségéhez vagy az adott helyzethez, affektálásnak tűnt.

– Újságokat, könyveket látott, színházról hallott. Kezdte megszeretni a kultúrát.

– Az úri-polgári környezetben őt irányító nők felkészítették a felnőtt életre, a feleség és anya szerepére.

A fiatalkori székesfehérvári benyomások, a cselédidő alatti, felsorolt hatások, végül 1950–1970 között Budapesten a kispolgári szemléletű rokonoknál való tartózkodás, a velük fenntartott kapcsolat és a sok élmény mind egymást erősítették.

Az említett három időszakban érték olyan hatások, melyek azonnal talán nem is tudatosodtak benne, de későbbi alapvető életcéljait döntően befolyásolták.

Az egyik ilyen a városba, Székesfehérvárra költözés, amelyre 1961-ben került sor. A másik, hogy gyermekéből *tanult embert, urat* neveljen. Ezt szolgálta iskoláztatása helyben és az egyik egyetemi városban.

Pap Erzsébet sorsában az az egyedi, hogy a cselédeskedés során megszerzett élmények az átlagosnál jobban indukálták nála a városba költözés, a bizonyos mértékű polgárosodás, a társadalmi mobilizáció igényét. Nagy kitartással, családon belül a hagyományos női szerepkört vállalva, ám meghatározóan kezdeményezve és akaratát érvényesítve, de férje egyetértésével és munkájával jórészt sikerült megvalósítania terveit.

#### A CSELÉDSORS TÉTELESJOGI SZABÁLYOZÁSA, NÉPI JOGÉLETI VONATKOZÁSAI

Ha a cselédek sorsával kapcsolatban a magyar néprajztudománynak jelentős adósságai vannak,<sup>33</sup> úgy még inkább igaz ez az interdiszciplináris jellegű, népi jogéletre vonatkozó kutatásokra.<sup>34</sup>

Az osztrák-magyar kiegyezést követően sorra megszülető, a polgári viszonyok szabályozására, sőt, kialakulásának elősegítésére hivatott magyar törvények sorába tartozott az 1876. évi XIII. törvénycikk (továbbiakban: Cstc.), melyet röviden csak cselédtörvény néven emlegettek.<sup>35</sup> Ez a magas szintű jogszabály ugyanis generális jelleggel szabályozta a gazda és a cseléd közötti viszonyt és azon belül specifikusan, a 64–68. §-ban rögzítette a házi vagy belső cselédekre vonatkozó rendelkezéseket. A Cstc. személyi hatálya az utóbbi tekintetben azokra terjedt ki, akik kizárólag vagy legalább főleg a

<sup>33</sup> KATONA 2000. 181.

<sup>34</sup> A magam részéről a közelmúltban ezt kívántam csökkenteni. GELENCSE 2012/2. 33–38. 2012/3. 57–61.

<sup>35</sup> Ugyanakkor a törvény több rendelkezése a feudális-rendi viszonyokra volt visszavezethető.

házban és akörül vagy a család egyes tagjainak szolgálatában teljesítendő munkálatokra fogadtak fel.

Pap Erzsébet mind az öt esetben házi cselédnek minősült, mégpedig a Cstc. citált rendelkezésének első két fordulata szerint. A törvény fogalom-meghatározása értelmében tehát *házi cseléd* vagy *belső cseléd* volt. Az érintettek, a jogviszonyba került felek az intézőéknél *szobalánynak*, *szobaleánnak*, minden más esetben egyszerűen csak a *cselédnek*, *szolgálónak*, *szógállónak* hívták. Tudva, hogy nem a külső vagy mezei, másképp gazdasági cselédek közé tartozik. Ebből következően nem is esett a gazdasági cselédekről rendelkező 1907. évi XLV. törvénycikk hatálya alá.

Bár kétség kívül Budapesten foglalkoztatták a legtöbb belső cselédet, Fejér megyében, sőt, Kelet-, illetve Közép-Dunántúlon Székesfehérváron fogadták fel a nőket, főleg a fiatal lányokat legnagyobb számban erre a tevékenységre.

Az 1930-as évek végén, a háborús konjunktúrának köszönhetően mind több középosztálybelinek lett alkalmá cseléd felfogadására, kielégítve ezzel presztízsigényüket is.

Pap Erzsébet két székesfehérvári szerződtetése szintén ezekkel a körülményekkel függött össze. Sárkeresztesen viszont a két világháború közötti időszakban a parasztság által az *urak* kategóriájába sorolt néhány középrétegbeli majdnem mindig foglalkoztatott házi cselédet. Így az uradalmi főintéző, a nagyközségi jegyző, a református lelkész, a kántortanító és felesége két nőtestvérével együtt, kik közül az egyik a tanítónő volt (*kisasszonyok*). A főintéző gyakran két személyt is alkalmazott. Szintén rendszeresen szerződtetett ház körüli cselédet a kereskedők-iparosok köréből Imrédi Rezső kocsmáros és Takáts Géza molnár.

A polgári kor egészében hatályban maradó Cstc. a jogviszonyba kerülő személyeket *gazdának*, illetve *cselédnek*, specifikusan *házi* vagy *belső cselédnek* jelölte. A cselédek helyi megnevezésére már utaltam. A gazdát ilyen formában ritkán jelölték és szólították, hanem inkább a foglalkozás, a tisztség vagy a rang megjelölését használták, az utána tett *úr* szóval: *intéző úr*, *jegyző úr*, *nagytiszteletű úr*, *tekintetes úr*, *sőt*, *tekintetes főintéző úr*.

A törvény szerint a cselédfogadás, -elbocsátás és utasítás joga elsősorban a családfőt, a férfit illette, de ház körüli és belszolgálatra a ház asszonya

is fogadhatott fel, illetőleg bocsájthatott el. A ház asszonyát főleg férje után jelölték illetve szólították: *intézőné asszony*, *tisztelendőné asszony*. A ház ura vagy asszonya a cselédlányokat keresztnéven szólította és tegezte, míg ők elvárták a magázást.

A Cstc. 82. §-a értelmében cselédszerzéssel csak az foglalkozhatott, aki az ipartörvény alapján a helyhatóság által kiadott üzleti jogosultsággal rendelkezett és azt gyakorolta. Így Székesfehérváron a *celédszerző* foglalkozást űzte 1931-ben Fried Géza az Ybl Miklós utcában. A cselédszerző a sikeres közvetítésért mind a cselédétől, mind a gazdától a kialkudott bér bizonyos százalékának megfelelő jutalékot szedett. Az írásbeliségnél, az üzleti könyvvezetésre kötelezett cselédszerzőnél, a szervezett közvetítésnél nagyobb szerepe volt azonban a tájékoztatásnak, tudakozódásnak, ajánlásnak, mely szóbelileg történt és jutalékkal nem járt. A szerződtetni kívánó személy, különösen a ház asszonya érdeklődött a cseléd után, melyre rendszerint egy középkorú vagy idősebb szavahihető személy ajánlott valakit rokoni, ismerősi köréből. *Beajánlás* révén került Pap Erzsébet is többször szolgálatba. Székesfehérvárra egy ismerős asszony ajánlotta. Sárkeresztesen az intézőékhez úgy került, hogy az *intézőné* Székesfehérváron, a *piarcon* keresett *leánt*. Ezt hallva, Pap Erzsébetet a velük közös udvarban lakó idős asszony azonnal beajánlotta. A református lelkésznek pedig az egyházközség kurátora javasolta a távolabbi leányrokonát.

Sárkeresztesen is, mint országszerte, gyakorlat volt, hogy a szegényebb leányok a kötelező 6 osztályt elvégezve (*kimútak az iskolából*), néhány esztendőre cselédnek mentek. Elsősorban Székesfehérvárra, ismerős segítségével. A 12–14 esztendő, atyai hatalom alatt álló leányok beszegődéséhez a jogszabály szerint az atya beleegyezése szükségeltetett. Ennek jelzésére is szolgált, hogy a lány elszegődéshez vele ment apja vagy anyja.

A Pap családban is követték a helyi jogszokást. A 12 éves Pap Ferenc 1912-ben lett *kisbéres*, leánya ugyanebben az életkorban szegődött el cselédnek. Pap Erzsébetet az anyja kísérte el Székesfehérvárra. Viszont Sárkeresztesen az apja ment vele. Az apai képviselő falun nagyobb súllyal bírt, a város e tekintetben megengedőbb volt. Különösen az intéző és a lelkész várta el, hogy az apa jöjjön hozzájuk, aki egyébként mindhárom helyen otthonosabban mozgott, mint felesége.

A cselédelfogadás a helyi jogszokás szerint a gazda ingatlanán történt, oda kellett menni a lánynak és apjának. A szerződést szóban kötötték, amire a Cstc. lehetőséget nyújtott. A törvény a felek szabad egyezkedéséről szólt, de a gyakorlatban ez némileg másképp zajlott. A ház ura és asszonya megnézték a lányt, röviden közölték a feltételeket, az elvégzendő munkát, esetleg az ellenszolgáltatást. A másik oldalra, az apára inkább csak az elfogadás és köszönet maradt, bár igyekezett a kigondolt bért elérni.

A Cstc. rendelkezései értelmében cselédkönyv nélkül sem szolgálatba lépni, sem a cselédet szolgálatba fogadni nem volt szabad. Pap Erzsébetnek viszont nem volt cselédkönyve. A cselédkönyv, más néven *szolgálati könyv* kiváltására, helyhatósági kiállítására nem került sor. Ez a törvényrontó gyakorlat a házi cselédek vonatkozásában a községben jogszokásként élt, de a példa szerint Székesfehérváron sem volt ismeretlen. Különösen feltűnő, hogy a főintéző is így alkalmazott belső cselédet, holott az uradalom gazdasági cselédeinél megkövetelte a szolgálati könyvet. Mindez annak ellenére történt, hogy a törvény pénzbírsággal is fenyegetett.

A két alany, a gazda (felesége) és a cseléd (apja) között a törvény szerint legalább egy hónapra történt a folytonos, személyes, háztartásbeli szolgálatra elszegődés, a jogviszony létrejötte. Pap Erzsébet is legalább egy hónapot dolgozott mindenütt. A szerződés időtartamában azonban a felek egyértelműen nem állapodtak meg. Többek között ennek volt következménye a szerződések egyszerű megszüntetése. Bár a szerződés felmondással szűnhetett meg a Cstc. szerint, a jogviszony megszüntetése a gyakorlatban, tartalmában közelebb állt a közös megegyezéshez.

A Cstc. 2. §-a értelmében a cseléd szolgálatba lépésével a gazda családjának, illetve háznépének tagjává vált, melyből mindkét félre nézve jogok és kötelezettségek támadtak. A törvény rendelkezéseiből, hatályosulásából és a gyakorlatból következően ez döntően a cselédre nézve jelentett terheket. Az alá-fölé rendeltségi viszony, a függés egyértelmű volt. Nem került azonban a cseléd az atyai vagy gyámi hatalommal megegyező alárendeltségbe. Hiszen a gazda nem rendelkezett minden olyan joggal, melyre az 1877. évi XX. törvénycikk az atyát jogosította. Így a törvényes képviseléssel, a gyámnevezéssel, az életpálya meghatározásával, a gyermek vagyonának kezelésével. Különösen nem az olyan jogosultságokkal, melyeknél még az atyának



is a gyámhatóság jóváhagyását kellett kérnie. Jogokkal rendelkező viszont a gazda a nevelés és a fegyelmezés területén. A cseléd a házi fegyelmi jog hatálya alá esett. A cseléd, miként a gyermek, engedelmességgel tartozott a gazdának.

Az alvás kivételével a cselédnek szinte minden tevékenysége állandó felügyelet, ellenőrzés alatt zajlott. Pap Erzsébet esetében mindezek Székesfehérváron és a főintézőnél valósultak meg maradéktalanul, ugyanis az említett három helyen ott is lakott. A református lelkésznél és a molnárnál este haza mehetett, amikor néhány órára saját családjának tagjává vált, a törvény hatálya ilyenkor „szünetelt”.

A házi cseléd folytonos szolgálatra szegődött el. A szerződéskötéskor ennek időkereteit látszólag nem konkretizálták, de a felek lényegileg tudták, hogy ez mit jelent. Aztán a szolgálat megkezdésével pontosan kirajzolódott a munkaidő. Láttuk, hogy ez a főintézőnél legalább 16 órát, Székesfehérváron, a református papnál és a molnárnál viszont „csak” 14 órát jelentett. A vasárnapi elfoglaltság is vagy öt óra hosszúra rúgott.

A cseléd legfőbb kötelessége a Cstc. szerint annak a munkának a hív, pontos és legjobb tehetsége szerinti ellátása volt, melyre szegődött. Csak-hogy általában szerződéskötéskor még megközelítő pontossággal sem rögzítették a feladatokat. A házi cseléd a gyakorlatban annyiféle munkát végzett, amennyire utasítást kapott. Pap Erzsébet feladatai körébe mindenütt beletartozott a takarítás, a rendrakás, a tüzelés, a főzés (vagy az abban való segítség), illetve a mosogatás. Ez a két utolsó helyen kiegészült az állatok etetésével, gondozásával és a kerti munkával.

A polgári társadalomban a munka és a magánélet általában elkülönült egymástól. A házi cseléd esetében azonban – feudális-rendi hagyományként – nem így történt. A gazda és családja a házi cselédnek nem csak a munkavégzése, hanem bizonyos fokig személye felett is rendelkezett. A Cstc. a részbeni személyi függéshez a jogszabályi feltételeket megadta, mellyel a főintéző élt is. A személyi függés a két további helyen csak kevésbé érvényesült, ami bizonyítja a joggyakorlat különbözőségeit.

A hosszú munkaidő, a szinte pihenés nélküli tevékenység megviselte a fiatal szervezetet, így nem meglepő, hogy a cselédlány a főintézőnél megbetegedett. A Cstc. 32–33. §-a értelmében az ápoltatásról, gyógyíttatásról

ilyenkor a gazdának egy hónapig kellett gondoskodnia. E rendelkezés alkalmazása törvényrontó módon fel sem merült, a cselédlány jogviszonya egyszerűen megszűnt.

A törvényi rendelkezés, illetve a szerződés értelmében a gazda bér fizetésére, ellátás és adott esetben lakás biztosítására volt köteles. A cselédlány bérét valamennyi helyen teljes összegben, határidőre megkapta. Általában havi 35 pengőt, de az utolsó helyen 40-et adtak neki. Az ellátás mindenütt jó, a malomban különösen bőséges volt. Mindenütt ugyanazt az ételt kapta, mint a gazda családja. Általában velük azonos időben étkezhetett, a főintézőnél utólag.

A Cstc. értelmében a cseléd ajándékokra nem tarthatott igényt, az ugyanis a gazda jóakarától függött. A helyi jogszokás azonban egy vagy két nagy ünnepre kialakította az ajándékozás gyakorlatát. Többnyire ruhaneműt, ruhára valót, női szépítőszer, divatárut jelentett ez. Mértékében számottevő eltérések voltak.

Tudjuk, hogy a Pap Erzsébet által keresett bért a szűkös családi kassza teljes egészében elnyelte; nem a házi cseléd, hanem a szülők rendelkeztek vele. Az ajándéktárgyakat viszont megtarthatta.

A munkaadók a törvénnyel egyezően általában biztosították a hitfelekezethez megfelelő istentiszteleten a részvételt. Sőt, egy részük azt el is várta.

A Cstc. 30. §-a korlátozta a gazdát és családját, hogy cselédje testi erejét meghaladó vagy egészségét veszélyeztető munkával terhelje. A napi 14 órai vagy hosszabb munkaidő azonban egyedül is magában hordozta ezt a veszélyt. Ehhez társult a munka nehézsége. Kijelenthető, hogy az akkori viszonyok közt ez a rendelkezés nem hatályosulhatott. Pap Erzsébet esetében is törvényrontó gyakorlatot tapasztalhatunk.

A szerződés megszüntetése a Cstc. értelmében felmondással, az említett konkrét esetekben mintegy a felek közös megegyezésével történt. Székesfehérváron az anya járt el e tekintetben, Sárkeresztesen az apa. A jogszokásokkal is magyarázható indokokat (betegség, nyári mezőgazdasági munkák) a másik oldal elfogadta.

A jogalanyok tételesjogi ismeretében lényeges különbségek érzékelhetők. A gazdák közül legalaposabb jogismerettel a főintéző és a jegyző rendelkezett, de tudta a főbb szabályokat a lelkész és a kántortanító is. Lényegesen

kevesebb rendelkezést és azokat is pontatlanabban ismert az iparosi, kereskedői kör. A 12–13 éves cselédleányok szinte semmit nem tudtak a jogi normákról. Cselédkönyvük sem volt, melyből legalább törvényi kivonatot olvashattak volna. Később, gyakorlatuk során, hallomásból, szóbeli hivatkozásból valamennyit megismertek, sokszor azt sem tudva, hogy mindez a törvényben van.

A községi házi cselédek jogviszonya néhány tekintetben különbözött a várositól, különösen a fővárositól. A községben a jogalanyok rendszerint már korábban ismerték egymást, a másik családját. Ugyanakkor a törvényi rendelkezésekből falun kevesebb hatályosult. Így említhető a szolgálati könyv hiánya, a szoba vagy fekhely biztosításának elmaradása, nem alkalmazták a betegségre vonatkozó előírásokat, a szerződés megszűnésének szabályait, nem éltek a láda és a ruházat átvizsgálásával.

Kialakult viszont néhány helyi jogszokás. Ide tartozott a szóbeli megállapodás gyakorlata, a szerződés tartalmának meghatározására vonatkozó eljárás, és a jogviszony megszüntetése. A gazda társadalmi helyzetétől függően bizonyos különbségek mutatkoztak a bánásmódban és a szerződés tartalmában. A feladatok közt a nagyvárositól eltérően szép számú mezőgazdasággal kapcsolatos tevékenység jelent meg. Állítható, hogy a házi cselédek jogismerete, falun szerényebb vagy jelentéktelen volt, különösen a legfiatalabbaknál, akiket korán munkára fogtak.

Összegezve megállapítható, hogy a községi középrétegnél a házi cselédek alkalmazása több tekintetben különbözött a nagyvárositól. A gazda és cselédje közötti viszonyt nemcsak a törvény, hanem a szokásjog – különösen a helyi jogszokás – határozta meg, illetve befolyásolta. Ezt bizonyítja Pap Erzsébet cselédeskedése is.

## IRODALOM

- DAKÓ–ERDŐS–VITEK 2004 = DAKÓ Péter – ERDŐS Ferenc – VITEK Gábor: Fehérvárcsurgó története. Fehérvárcsurgó–Székesfehérvár, 2004.
- ERDEI 1941 = ERDEI Ferenc: A magyar paraszttársadalom. Bp., 1941.
- F. SZABÓ é. n. = F. SZABÓ István (főszerk.): Fejér vármegye és Székesfehérvár szabad királyi város általános ismertetője és címtára az 1931–32-es évekre. Bp., é. n.
- GÁSPÁR–ZSADÁNYI é. n. = GÁSPÁR László – ZSADÁNYI Oszkár: Újjáépítő magyarok. Bp., é. n. [1948.]
- GELENCSÉR 1981 = GELENCSÉR József: Sárkeresztes. Egy falusi közösség rétegződése a két világháború között. = Fejér Megyei Szemle 1981/2. 49–54.
- GELENCSÉR 2012 = GELENCSÉR József: Egy sárkeresztesi faragó bognár. = Alba Regia 41. Főszerk.: Demeter Zsófia. Székesfehérvár, 2012. 21–27.
- GELENCSÉR 2012/2–3. = GELENCSÉR József: Szolgák és szolgálok jogviszonya a Káli-medencében I–II. = Honismeret 2012/2. 33–38., 2012/3. 57–61.
- GYÁNI 1983 = GYÁNI Gábor: Család, háztartás és városi cselédség. Bp., 1983.
- ILLYÉS 1936 = ILLYÉS Gyula: Puszták népe. Bp., 1936.
- KATONA 2000 = KATONA Imre: Átmeneti rétegek az agrártársadalom peremén. = Magyar Néprajz. 8. Főszerk.: Paládi-Kovács Attila. Társadalom. Bp., 2000. 173–238.
- KÁROLY 1899 = KÁROLY János: Fejér vármegye története III. Székesfehérvár, 1899.
- KISS 1939 = KISS Lajos: A szegény ember élete. Bp., 1939.
- KISS 1941 = KISS Lajos: A szegény asszony élete. Bp., 1941.
- KRÁNITZ 2013 = KRÁNITZ Zsolt: „Késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkeszi önéletrajzai (1943). Pápa, 2013. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések 13.)
- MÁRAI 1990 = MÁRAI Sándor: Egy polgár vallomásai. I–II. Bp., 1990.
- SZINNYEI 1891–1914 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp., 1891–1914.
- VARGA 1998 = VARGA Béla (főszerk.): Veszprém megyei életrajzi lexikon. Veszprém, 1998.
- VERES 1939 = VERES Péter: Az Alföld parasztsága. Bp., 1939.
- VIRÁG 2002 = VIRÁG Zsolt: Magyar kastélylexikon. Fejér megye kastélyai és kúriái. Bp., 2002.

SUMMARY

JÓZSEF GELENCSÉR

„When I used to work as a servant...”  
(The life of Erzsébet Pap as a domestic servant)

The author is a lawyer, a historian of law, a researcher of legal customs of the Hungarian farm hands. In his study, he describes the young age of a poor peasant girl, Erzsébet Pap born in 1927 Sárkeresztes (Fejér county) by using archival sources, a personal interview and the memorials written by the woman herself between 1985 and 1989. The girl worked as a servant from the age of 12 in several places. In 1939 she worked in Székesfehérvár, then she moved back home and worked for middle-class families during World War 2. She did housework inside and outside: heating, cleaning up, cooking, carrying water, feeding chickens, ducks, pigs, gardening etc. During the summer her labour was utilized in the field harvests, and threshing. While working for the middle-class families, she made herself familiar with the civil values and mentality. Her experience made it possible for her to break away from the rural environment, moving and settling in the city and sending her child to schools to help his career after university graduation.



HUDI JÓZSEF

## Takácsi község egyházi és világi archontológiája I.

(1613–2014)<sup>1</sup>

**A** POLITIKAI-GAZDASÁGI RENDSZERVÁLTÁS óta ismét fellendült helytörténeti kutatás országszerte jelentős teljesítményt mutatott fel a város- és községmonográfia műfajában is. A lokális identitás megalapozásának egyaránt fontos része volt a közösségi szimbólumok (címer, zászló) megalkotása, a szokások és hagyományok felelevenítése, új hagyományok „kitalálása” és nem utolsósorban a helyi közösségek múltjának feltárása, megismerése.<sup>2</sup> E téren a Dunántúlon bizonyíthatóan az élen járt Veszprém megye, amely ma a történetileg legjobban feltárt térségek közé tartozik. A megjelent monográfiák eltérő színvonaluk ellenére egyaránt a helyi identitás erősítését, a község 1945 után évtizedekig elfojtott közösségi emlékezetének megszilárdítását szolgálták/szolgálgák.<sup>3</sup>

Az elmúlt években a Pápától mintegy 8 km-re fekvő többfelekezetű, foggyó népességű, ma közel 900 lelkes Takácsi község múltját vizsgáltam, amely aligha nevezhető „átlagos” agrártelepülésnek: már a középkorban is nemesi községnek számított, s jogállását a török megszállás időszakában, majd azt követően, egészen a rendi világ végéig, 1848-ig meg tudta őrizni.<sup>4</sup> A gazdag – oklevelekben, iratokban és tárgyi emlékekben is tükröződő – múltnak azonban meglehetősen kevés „történeti lenyomata” maradt ránk. S

<sup>1</sup> A közlemény a PRTA kutatóprogramja keretében készült.

<sup>2</sup> Takácsi jelképeit, azok leírását és fotói lásd: TÖREKY 2008. 322–323. A községi rendszer írásbeliség kezdetét jelzi az 1742-ben készítettett, évszámmal ellátott pecsétnyomó.

<sup>3</sup> A lokális emlékezetéről: KESZEG 2008. 328–331. Takácsiról összefoglalóan: VERESS D. 1998., a község íráshasználatáról, alfabetizációjáról: HUDI 2013.

<sup>4</sup> A község történetének rövid összefoglalása: ILA–KOVACSICS 1964. 367–368.

ez aligha véletlen. A polgárosodás (demokratizálódás) folyamatában ugyanis a nemesi múlt negatív megítélést kapott, amely a szocializmus évtizedeiben (1948–1989) a teljes tagadással és elutasítással párosult. A megbélyegzett, üldözött, szülőföldjük elhagyására kényszerített mintagazdák igyekeztek megszabadulni a múlt tárgyi emlékeitől, így kevés családi levéltár maradt ránk. A családok ma sem szívesen emlékeznek a sorsfordító évtizedekre. Sorsuk ezért a legutóbbi időkig feltáratlan maradt.<sup>5</sup> Az egytényezős, osztályharcra épülő hivatalos szocialista történelemszemlélet gondoskodott arról, hogy a nemesi világból mindössze az ún. haladó köz- és főnemesek (Dózsa György, Bethlen Gábor, Kossuth Lajos, Széchenyi István) emlékezete maradjon fenn a történelemkönyvekben és a köztudatban. A nemesi községek 1848 előtti múltjával, örkormányzatával, társadalmi szerveződésével és mentalitásával csak a kádári „puha diktatúra” éveit kezdtek behatóbban foglalkozni, a kisnemesek utódainak sorsa azonban a rendszerváltásig feltáratlan maradt.<sup>6</sup>

A lezáratlan, kibeszéletlen múlt ma is kísért. A helyszíni terepszemlék alkalmával azt tapasztaltam, hogy az emberek nem szívesen beszélnek a múltról, különösen nem az ún. kuláküldözésről (amely elsősorban a nemesi birtokosok leszármazottait érintette), az egyházüldözésről (amely „demokratikusan” mindenkire: a református és evangélikus nemesi származékokra, a katolikus volt jobbágyok utódaira egyaránt kiterjedt).

A történettudományban az archontológia, a tisztviselői névsorok összeállítása sokáig száraz „segédtudománynak” minősült. Mégsem az, hanem hatékony eszköz a történelem társadalmi birtoklásához, az elvesztett, elhallgattatott múlt visszaszerzéséhez. Mivel a különféle névsorok (lelkészek, tanítók, községi elöljárók jegyzékének) összeállítása igencsak munkaigényes, szerteágazó kutatást igényel, a kutatók szeretik megkerülni ezt a munkafeladatot.

A kutató lehetőségeit a források alapvetően befolyásolják. A középkori oklevelek például nem említik a takácsi plébánosok nevét, az újkori források is hiányosan maradtak fenn, így a falu életét meghatározó személyek meg-

<sup>5</sup> S. Lackovits Emőke kutatótársam 2014-ben dolgozta fel Takácsi népi műveltségét, kéziratában a kuláküldözéssel is részletesen foglalkozott. LACKOVITS 2014.

<sup>6</sup> KÖSA 2001. A monográfia bibliográfiája a szakirodalmat is összefoglalja.

ismerése – néhány kivételtől eltekintve – az újkortól, mondhatni: az anyakönyvezés, a rendszeres írásbeliség kezdetétől lehetséges.

Első közleményünkben a takácsi katolikus és protestáns (református, evangélikus) lelkészek, káplánok és tanítók adatsorait tesszük közzé. Takácsi nemesei az újkorban a református (és kisebb részben az evangélikus) egyház bázisát képezték, a szolgarendű magyar és elmagyarosodó német anyanyelvű lakosok a katolikus leányegyház tagjaiként a vaszari plébániához tartoztak. Közösségüket csak néhány birtokos nemes gyarapította, amely a XVIII–XIX. században patrónusa is volt egyházának. Önálló takácsi plébánia a XX. század közepén csak rövid ideig működött a községben.

Az archontológiai sorok a Takácsi történetét bemutató tanulmánykötet-hez és történeti olvasókönyvhöz 2012–2014 között készültek. Az archontológiai-prozopográfiai adatgyűjtés alapozta meg a kézirat mellékletét képező községi életrajzi kislexikont is, amely azt bizonyítja, hogy a községben az új- és legújabb korban jelentős személyiségek éltek, akiknek tevékenysége nemegyszer a dunántúli régióra is kiterjedt.<sup>7</sup>

### 1. a.

#### A vaszari katolikus plébánosok névsora

*A vaszari plébániát 1702-ben, a katolikus iskolát 1711-ben szervezték, Takácsi kezdetől a plébánia filiája volt.<sup>8</sup> A plébános munkáját a XVIII. században a pápai ferencesek segítették, jobbára ők adták az ihaszi birtokos Farádi Vörös családnak is házikáplánt.*

<sup>7</sup> HUDI 2014. Az alábbi közleményben csak a legfontosabb irodalmi és levéltári hivatkozásokat jelöljük, a kiadás előtt álló kötet minden felhasznált könyvészeti, kéziratári és levéltári forrást tartalmaz.

<sup>8</sup> A vaszari katolikus iskola történetéről: HUDI–MÉSZÁROS 2011. Vaszar helytörténetével Exner István és Mezei Zsolt foglalkozott, műveiket az iskolatörténet és a falumonográfia végén található bibliográfia felsorolja. Takácsi történetéről a XX. században több rövidebb kéziratot áttekintés készült, főként a tanárok és lelkészek tollából, melyeket csak a helyiek ismertek és olvastak. Az evangélikusok történetével Boros Lajos, Polgárdi Sándor és Tóth Károly István lelkészek; a reformátusokéval Szalayné Gubricza Emese lelkész foglalkozott. Több falutörténeti kéziratot összeállított Böröczky Gyula, aki Szabó Endrénével, Bakó Ildikóval és Bakó Évával együtt fotókat is gyűjtött.



| <b>Sorsz.</b> | <b>Név</b>                              | <b>Szolgálati idő</b> | <b>Megjegyzés</b>                          |
|---------------|-----------------------------------------|-----------------------|--------------------------------------------|
| 1.            | Horváth Mihály                          | 1698                  | licenciátus                                |
| 2.            | Farkas János József                     | 1702–1717             |                                            |
| 3.            | Skutelly András <sup>9</sup>            | 1717–1719             |                                            |
| 4.            | Dombi Mihály                            | 1720–1732             |                                            |
| 5.            | Bezerédy Ádám<br>Ferenc <sup>10</sup>   | 1732–1735             |                                            |
| 6.            | Déri Ferenc                             | 1735–1739             |                                            |
| 7.            | Tyukos János                            | 1739–1767             |                                            |
| 8.            | Eőry István                             | 1767–1789             |                                            |
| 9.            | Imrovics László<br>Mihály <sup>11</sup> | 1789–1791             |                                            |
| 10.           | Bozák József <sup>12</sup>              | 1791–1800             |                                            |
| 11.           | Parragh Vince <sup>13</sup>             | 1800–1808             | nemes                                      |
| 12.           | Ódor Ferenc                             | 1808–1845             | nemes                                      |
| 13.           | Kolossváry Ferenc                       | 1845–1882             | nemes; esperes, kanonok                    |
| 14.           | Horváth Antal                           | 1882–1909             |                                            |
| 15.           | Töreký Árpád                            | 1909–1932             | a csóti kerület esperese                   |
| 16.           | dr. Iker István                         | 1933–1951             | 1951–1956: szolgálaton kívül <sup>14</sup> |
| 17.           | dr. Kenéz Ferenc                        | 1951–1958             | adminisztrátor,<br>plébánoshelyettes       |
| 18.           | Koppányi Jenő                           | 1958–1962             |                                            |
| 19.           | Csendes István                          | 1962–1973             | exdominikánus, esperes<br>plébános         |
| 20.           | Facsar Sándor                           | 1973–1979             |                                            |

<sup>9</sup> Rajczi *Skulthéthy* Andrást írt, a keresztelési anyakönyvben viszont *Skutelly* alakot használt a neve írásakor. 1719-ben is ő szolgált. Vö. HUDI–MEZEI 2010. 193.

<sup>10</sup> Rajczi tévesen *Bezerédy László*-nak írta. RAJCZI 1992. 333.

<sup>11</sup> Rajczinál *Imrovics László*; a hivatalos iratokon az *Imrovics Mihály* rövidebb alakot használta.

<sup>12</sup> Rajczi tévesen írta, hogy 1805-ig szolgált.

<sup>13</sup> Rajczi tévesen írta, hogy 1805-től szolgált.

<sup>14</sup> Hívei a szőlőhegyen bújtatták.

MŰHELY

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

|     |                               |           |                              |
|-----|-------------------------------|-----------|------------------------------|
| 21. | Vasáros József                | 1979–1989 |                              |
| 22. | Kiss Ferenc <sup>15</sup>     | 1989–1991 |                              |
| 23. | dr. Mail József <sup>16</sup> | 1991–1992 | pápai kálváriai plébánosként |
| 24. | Fodor Balázs                  | 1992–1995 |                              |
| 25. | Masszi Béla                   | 1995–2014 | 2014-ben elhunyt.            |
| 26. | Dióssy Iván                   | 2014-től  |                              |

FORRÁS: RAJCZI 1992. 333–334., HUDI-MEZEI 2010. 193–197., 282–286., 364–366., 446–450., 472–473., Dióssy Ivánra: *veszpremiersekség.hu* [letöltés: 2014. október 13.]

1. b.

A vaszari–takácsi katolikus káplánok névsora

A káplánokról nem készült pontos kimutatás, a Pfeiffer-féle életrajzgyűjteményben nincsenek benne mindnyájan, s a bentlévők adatai sem pontosak. Gyakran előfordult, hogy a máshova áthelyezett káplán még hetekig Vaszaron maradt. Szolgálati idejüket – amennyire lehetett – az anyakönyvek alapján igyekeztünk pontosítani. Névsoruk további kiegészítésre szorul. Takácsi szempontjából névsorok azért fontos, mert a plébások leterheltsége miatt elsősorban ők látták el a takácsi hívek lelki gondozását. Ennek fejében a takácsiak hozzájárultak a káplánok fizetéséhez.

| Sorsz. | Név                         | Szolgalati idő                | Megjegyzés |
|--------|-----------------------------|-------------------------------|------------|
| 1.     | Janovszky Pál <sup>17</sup> | 1788.09.12.–<br>1789.05.31.   |            |
| 2.     | Kálmán János <sup>18</sup>  | 1789.10.06.–<br>1792. 01. 30. |            |
| 3.     | Horváth Mihály              | 1792.12.15.–<br>1793.09.20.   |            |

<sup>15</sup> Rajczinál téves adat, hogy 1990-ig szolgált.

<sup>16</sup> Rajczinál téves adat, hogy 1990-től szolgált.

<sup>17</sup> PFEIFFER 1987. 552. (Vaszari szolgálatának csak a kezdetét jelzi.) Vaszari r. k. halotti akv. 1772–1849. 79–83. Pápán, az irgalmasok kórházában hunyt el 1789. június 25-én, 31 éves korában.

<sup>18</sup> PFEIFFER 1987. 564. (Vaszari szolgálatának csak a kezdetét jelzi.) Vaszari r. k. halotti akv. 1772–1849. 84–94. Ezután Tüskevárra került.

**MŰHELY**

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

|     |                                         |                              |
|-----|-----------------------------------------|------------------------------|
| 4.  | Biró Béla <sup>19</sup>                 | 1827.03.28.–<br>1827.09.20.  |
| 5.  | Aszner János <sup>20</sup>              | 1845.10.15.–<br>1847.09.09.  |
| 6.  | Schmidt József<br>János <sup>21</sup>   | 1847.09.09.–<br>1848.01.–    |
| 7.  | Nunkovics Nep.<br>János <sup>22</sup>   | 1848.01.31.–<br>1850.09.16.  |
| 8.  | Tiborcz István <sup>23</sup>            | 1850.09.16.–<br>1851.01.05.  |
| 9.  | Pethő József <sup>24</sup>              | 1851.08.29.–<br>1853.10.06.  |
| 10. | Gáber Lajos <sup>25</sup>               | 1859.09.21.–<br>1860.12.15.  |
| 11. | Sélley (Séllyei)<br>Antal <sup>26</sup> | 1860.12.01.–<br>1863.03.13.  |
| 12. | Nyéki (Nyéky) Pál <sup>27</sup>         | 1863. 03.29.–<br>1863.08.20. |
| 13. | Hoffer József <sup>28</sup>             | 1863.09.24.–1867.<br>08. 02. |
| 14. | Bossányi Ferenc <sup>29</sup>           | 1867.08. 07.–<br>1869.03.02. |

<sup>19</sup> PFEIFFER 1987. 290., VERESS D. 1998. 66.

<sup>20</sup> PFEIFFER 1987. 242., VERESS D. 1998. 66.

<sup>21</sup> PFEIFFER 1987. 900., VERESS D. 1998. 66.

<sup>22</sup> PFEIFFER 1987. 789., VERESS D. 1998. 66.

<sup>23</sup> PFEIFFER 1987. 1025., VERESS D. 1998. 78.

<sup>24</sup> PFEIFFER 1987. 835., VERESS D. 1998. 78.

<sup>25</sup> PFEIFFER 1987. 425., VERESS D. 1998. 78.

<sup>26</sup> PFEIFFER 1987. 909. VERESS D. 1998. 78. VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. 1852–1859. 59.

<sup>27</sup> PFEIFFER 1987. 790. VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. 1852–1859. 59–62.

<sup>28</sup> PFEIFFER 1987. 500., VERESS D. 1998. 78. VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. 1852–1859. 63–81.

<sup>29</sup> PFEIFFER 1987. 310., VERESS D. 1998. 81. VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. 1852–1859. 82–90

MŰHELY

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

|     |                                               |                             |                                  |
|-----|-----------------------------------------------|-----------------------------|----------------------------------|
| 15. | Udvardy Ferenc <sup>30</sup>                  | 1869.03.05.–<br>1879.06.07. |                                  |
| 16. | Mihalicz János <sup>31</sup>                  | 1879.10.08.–<br>1880.01.30. |                                  |
| 17. | Kardos Lázár <sup>32</sup>                    | 1879.07.21.–<br>1879.09.10. |                                  |
| 18. | Nemes Antal <sup>33</sup>                     | 1880.02.19.–<br>1882.10.08. | káplán, majd admi-<br>nisztrátor |
| 19. | Mihalicz János <sup>34</sup>                  | 1882.11.11.–<br>1885.08.28. |                                  |
| 20. | Mátzer Endre <sup>35</sup>                    | 1885.10.11.–<br>1886.09.05. |                                  |
| 21. | Rozgonyi György <sup>36</sup>                 | 1886.10.01.–<br>1887.11.18. |                                  |
| 22. | Muhlstein<br>(Michlstein) Lajos <sup>37</sup> | 1887.09.11.–1888            |                                  |
| 23. | Czompó Lajos <sup>38</sup>                    | 1888–1889                   |                                  |
| 24. | Ráth Gyula <sup>39</sup>                      | 1889–1890.01.10.            |                                  |

<sup>30</sup> PFEIFFER 1987. 1050–1051., VERESS D. 1998. 81. VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. 1852–1859. 82–151.

<sup>31</sup> PFEIFFER 1987. 719., VERESS D. 1998. 81. VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. 1852–1859. 152–155.

<sup>32</sup> PFEIFFER 1987. 572., VERESS D. 1998. 81. (tévesen 1882-ig takácsi káplánnak tekinti) VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. 1852–1859. 151–152.

<sup>33</sup> PFEIFFER 1987. 767., VERESS D. 1998. 81. VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. 1852–1859. 156–172.

<sup>34</sup> PFEIFFER 1987. 719., VERESS D. 1998. VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. 1852–1859. 173–194.

<sup>35</sup> PFEIFFER 1987. VERESS D. 1998. 81. VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. 1852–1859. 195–205.

<sup>36</sup> PFEIFFER 1987. 882., VERESS D. 1998. 81. VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. 1852–1859. 206–207.

<sup>37</sup> PFEIFFER 1987. 748., VERESS D. 1998. 81. VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. 1852–1859. 213.

<sup>38</sup> PFEIFFER 1987. 332., VERESS D. 1998. 81.

<sup>39</sup> PFEIFFER 1987. 871., VERESS D. 1998. 81.

MŰHELY

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

|     |                              |                             |                             |
|-----|------------------------------|-----------------------------|-----------------------------|
| 25. | Pálffy Ferenc <sup>40</sup>  | 1889.08.28.–<br>1890.03.12. |                             |
| 26. | Vass Ferenc <sup>41</sup>    | 1890.07.03.–<br>1891.05.12. |                             |
| 27. | Csizmadia Pál <sup>42</sup>  | 1891.07.13.–<br>1893.07.04. |                             |
| 28. | Csaplár János <sup>43</sup>  | 1893.07.23.–<br>1897.10.17. |                             |
| 29. | Huszár Gyula <sup>44</sup>   | 1897.10.01.–<br>1907.06.12. |                             |
| 30. | Baán Ignác <sup>45</sup>     | 1907.07.09.–<br>1909.02.09. |                             |
| 31. | Somlyai Ambrus <sup>46</sup> | 1909.02.17.–<br>1909.09.18. |                             |
| 32. | Kiss György <sup>47</sup>    | 1909.09.18.–<br>1910.01.02. |                             |
| 33. | Somlyai Abrus <sup>48</sup>  | 1910.01.16.–<br>1911.07.29. |                             |
| 34. | Karfner János <sup>49</sup>  | 1911.07.01.–<br>1916.03.25. | 1911 júliusában<br>2 káplán |

<sup>40</sup> PFEIFFER 1987. 814., VERESS D. 1998. 81. VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. III. 1889–1907. 2–10.

<sup>41</sup> PFEIFFER 1987. 1069., VERESS D. 1998. 81. VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. III. 1889–1907. 13–22.

<sup>42</sup> PFEIFFER 1987. 348., VERESS D. 1998. 81. VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. III. 1889–1907. 24–44.

<sup>43</sup> PFEIFFER 1987. 339., VERESS D. 1998. 82. VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. III. 1889–1907. 44–91. Az anyakönyvben *Csaplár Antal* néven szerepel.

<sup>44</sup> PFEIFFER 1987. 539., VERESS D. 1998. 82.

<sup>45</sup> PFEIFFER 1987. 244., VERESS D. 1998. 82. VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. III. 1889–1907. 186–191., VII. 1908–1925. 12.

<sup>46</sup> PFEIFFER 1987. 921., VERESS D. 1998. 82.

<sup>47</sup> VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. VII. 1908–1925. 20–25.

<sup>48</sup> VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. VII. 1908–1925. 25–41.

<sup>49</sup> PFEIFFER 1987. 573., VERESS D. 1998. 85. Szolgálati helyét később foglalta el, első keresztelése: 1911. augusztus 3-án volt. VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. 1908–1925. 41.

**MŰHELY**  
ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

|     |                                          |                             |                                |
|-----|------------------------------------------|-----------------------------|--------------------------------|
| 35. | Oross Lajos <sup>50</sup>                | 1914.07.26.–<br>1917.04.29. |                                |
| 36. | Futó Dezső <sup>51</sup>                 | 1917.06.06.–<br>1919.08.08. | 2 káplán                       |
| 37. | Buzás (Barasits)<br>Sándor <sup>52</sup> | 1919.03.09.–<br>1920.12.12. |                                |
| 38. | Ledniczky József <sup>53</sup>           | 1920.03.28.–<br>1921.08.15. |                                |
| 39. | Bognár L. Pál <sup>54</sup>              | 1921.09.04.–<br>1922.02.02. |                                |
| 40. | Szabó Domokos <sup>55</sup>              | 1922.01.15.–<br>1925.07.20. |                                |
| 41. | Pozsgai Márton <sup>56</sup>             | 1925.08.01.–1933            | 1933-tól betegszabad-<br>ságon |
| 42. | Szalay József <sup>57</sup>              | 1934.02.04.–<br>1936.05.10. |                                |
| 43. | Dospot Ferenc <sup>58</sup>              | 1937.01.23.–<br>1938.11.24. |                                |
| 44. | Dömötör Ferenc <sup>59</sup>             | 1938.11.28.–<br>1939.08.31. |                                |

<sup>50</sup> PFEIFFER 1987. 799., VERESS D. 1998. 85. VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. VII. 1908–1925. 78–101.

<sup>51</sup> PFEIFFER 1987. 421., VERESS D. 1998. 85. Állomáshelyét később foglalta el, először 1916. július 3-én keresztelt. VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. VII. 1908–1925. 102.

<sup>52</sup> Szerintük 1918–1921 között szolgált: PFEIFFER 1987. 323., VERESS D. 1998. 86. Valójában első keresztelese: 1919. március 15. VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. VII. 1908–1925. 113–132.

<sup>53</sup> VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. VII. 1908–1925. 125–142.

<sup>54</sup> PFEIFFER 1987. 297., VERESS D. 1998. 89. VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. VII. 1908–1925. 142–148.

<sup>55</sup> PFEIFFER 1987. 947., VERESS D. 1998. 89. VPI Vaszari r. k. ker. akv. VII. 1908–1925. 191.

<sup>56</sup> PFEIFFER 1987. 856., VERESS D. 1998. 89., 94., 96. VPI Vaszari r. k. keresztelési akv. VII. 1908–1925. 192.

<sup>57</sup> VPI Vaszari r. k. házassági akv. IV. 1909–1939. 81–88.

<sup>58</sup> PFEIFFER 1987. 366., VERESS D. 1998. 104. VPI Vaszari r. k. házassági akv. IV. 1909–1939. 90–97.

<sup>59</sup> PFEIFFER 1987. 367., VERESS D. 1998. 104.

**MŰHELY**  
ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

|     |                                 |                             |                       |
|-----|---------------------------------|-----------------------------|-----------------------|
| 45. | Kara József Árpád <sup>60</sup> | 1939.09.?-<br>1939.11.24.   |                       |
| 46. | Gyarmati Elemér <sup>61</sup>   | 1940.08.15.-<br>1940.12.01. |                       |
| 47. | Németh Sándor <sup>62</sup>     | 1945.09.01.-<br>1945.11.21. |                       |
| 48. | Buzási Ferenc <sup>63</sup>     | 1946.09.01.-<br>1948.07.03. |                       |
| 49. | Kovács József <sup>64</sup>     | 1948.06.21.-<br>1950.05.28. | Pénzeskútra helyezték |

**I. c.**

**A takácsi katolikus plébánosok**

*A veszprémi püspök rendelkezései alapján a községben 1951-től önálló plébánia működött, de helyben lakó plébánosa csak rövid ideig volt. A lelki szolgálatot a vaszari, illetve pápai kálváriai lelkész látta el.<sup>65</sup>*

| <b>Sorsz.</b> | <b>Név</b>      | <b>Szolgálati idő</b> | <b>Megjegyzés</b>          |
|---------------|-----------------|-----------------------|----------------------------|
| 1.            | Dömötör István  | 1951–1969             | verbita                    |
| 2.            | Vaszar látja el | 1969–1973             |                            |
| 3.            | Gyarmati Ervin  | 1973–1974             |                            |
| 4.            | Vaszar látja el | 1974–1991             |                            |
| 5.            | dr. Mail József | 1991–1992             | a pápai Kálvária plébánosa |

<sup>60</sup> PFEIFFER 1987. 570., VERESS D. 1998. 104.

<sup>61</sup> PFEIFFER 1987. 459., VERESS D. 1998. 100.

<sup>62</sup> PFEIFFER 1987. 780., VERESS D. 1998. 120.

<sup>63</sup> PFEIFFER 1987. 324., VERESS D. 1998. 127.

<sup>64</sup> PFEIFFER 1987. 634. VERESS D. 1998. 133.

<sup>65</sup> RAJCZI 1992. 326.

## 1. d.

## A takácsi katolikus tanítók névsora

A katolikus népesség a XVIII. század közepére megnövekedett, így a vaszari plébános egyes visszaemlékezések szerint 1750 körül iskolamestert hozatott Takácsiba, aki mintegy 5 esztendeig szolgált. Másodszor az 1780-as években hozattak tanítót, aki már meg tudott maradni, így azt mondhatjuk, hogy a takácsi katolikus iskola az 1780-as évektől az 1948-as államosításig folyamatosan működött. A tanítók névsorát a takácsi falumonográfiához képest a vaszari anyakönyvek tételes átnézésével jelentősen ki tudtuk egészíteni, de a lista így is hiányos, további kutatómunkával egyes részletei még tisztázhatók.

| Sorsz. | Név                          | Szolgálati idő | Megjegyzés                                                                    |
|--------|------------------------------|----------------|-------------------------------------------------------------------------------|
| 1.     | Név nélkül <sup>66</sup>     | Kb. 1750–1755  |                                                                               |
| 2.     | Fejér János <sup>67</sup>    | 1787           |                                                                               |
| 3.     | Kováts Mihály <sup>68</sup>  | 1791           |                                                                               |
| 4.     | Karvaj Lőrinc <sup>69</sup>  | 1796           | Felesége Aláts Júlia, fiúk Boldizsár, keresztelve: 1796. dec. 12.             |
| 5.     | Nagy József <sup>70</sup>    | 1809–1811      | Felesége Jóna Teréz, fiúk István, keresztelve: 1811. aug. 15.                 |
| 6.     | Horváth József <sup>71</sup> | 1822–1823      | 1823: 56 éves, példás életű, képzőt nem végzett                               |
| 7.     | Farkas László <sup>72</sup>  | 1839–1845      | Felesége Henig Terézia, fiúk Antal, keresztelve: 1841. júl. 22. <sup>73</sup> |
| 8.     | Farkas József <sup>74</sup>  | 1845–1847      |                                                                               |

<sup>66</sup> VeML IV. 1. b. 22/1760 (augusztus 5.) közgy. sz.

<sup>67</sup> VPI Vaszari r. k. halotti akv. 1772–1849. 71.

<sup>68</sup> VPI Vaszari r. k. halotti akv. 1772–1849. 91.

<sup>69</sup> VPI Vaszari r. k. keresztlési akv. 1794–1846. 23.

<sup>70</sup> VERESS D. 1998. 54. (1809-es adattal) VPI Vaszari r. k. keresztlési akv. 1794–1846. 129.

<sup>71</sup> VPI Ódor Ferenc: A vaszari plébánia leírása 1822/23. Köblös József fordítása, 2003.

<sup>72</sup> VERESS D. 1998. 65–66. VPI Farkas László iskolamester szerződése, 1839. március 26. (Szerződése 1839. április 24-től szól.) Vaszari r. k. halotti akv. 1772–1849. 380.

<sup>73</sup> VPI Vaszari r. k. keresztlési akv. 1794–1846. 313. 1839. november 24-én „szükségben” keresztl. Uo. 326. Antal fia keresztlése.



MŰHELY

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

|     |                                    |                           |                                          |
|-----|------------------------------------|---------------------------|------------------------------------------|
| 9.  | Ackermann<br>József <sup>75</sup>  | 1848                      |                                          |
| 10. | Stettner József <sup>76</sup>      | 1878–1897                 |                                          |
| 11. | Domonkos Ist-<br>ván <sup>77</sup> | 1897                      |                                          |
| 12. | Harta István <sup>78</sup>         | 1898–1901                 |                                          |
| 13. | Fekete István <sup>79</sup>        | 1901                      |                                          |
| 14. | Kalmár Antal <sup>80</sup>         | 1901–1902                 |                                          |
| 15. | Huszter Vilmos <sup>81</sup>       | 1902–1904                 |                                          |
| 16. | Fehér József <sup>82</sup>         | 1904–1907.02.–            |                                          |
| 17. | Pityinger István <sup>83</sup>     | 1907.02.14.–<br>1907.12.? |                                          |
| 18. | Orbán Sándor <sup>84</sup>         | 1908.01.18.–1916          | 1915-től a fronton                       |
| 19. | Kiss Ferenc <sup>85</sup>          | 1915–1916                 | helyettes                                |
| 20. | Füsy (Füzy)<br>Gyula <sup>86</sup> | 1917–1924?                |                                          |
| 21. | Horváth Imre <sup>87</sup>         | 1924–1948                 | Az áll. ált. isk. ig. lett.              |
| 22. | Mándl Károly <sup>88</sup>         | 1945–1946                 | Horváth Imre katonai<br>szolgálat alatt. |

<sup>74</sup> VERESS D. 1998. 66.

<sup>75</sup> VERESS D. 1998. 66., 73.

<sup>76</sup> VERESS D. 1998. 82.

<sup>77</sup> Veszprém vármegyei naptár. Veszprém, 1897. 119.

<sup>78</sup> VERESS D. 1998. 82.

<sup>79</sup> VERESS D. 1998. 82.

<sup>80</sup> VERESS D. 1998. 82.

<sup>81</sup> VERESS D. 1998. 82.

<sup>82</sup> VERESS D. 1998. 82.

<sup>83</sup> VERESS D. 1998. 82.

<sup>84</sup> VERESS D. 1998. 82–83., 85. Veszprém-egyházmegye katolikus népiskolái 1909-ben. Veszprém, 1909. 21.

<sup>85</sup> VERESS D. 1998. 85.

<sup>86</sup> VERESS D. 1998. 86., 89.

<sup>87</sup> VERESS D. 1998. 89., 94., 97., 127.

<sup>88</sup> VERESS D. 1998. 120., 127.

**2. a.**  
**Takácsi református lelkészek**

| <i>Sorsz.</i> | <i>Név</i>                               | <i>Szolgálati idő</i> | <i>Megjegyzés</i> |
|---------------|------------------------------------------|-----------------------|-------------------|
| 1.            | Boldi János <sup>89</sup>                | 1613                  |                   |
| 2.            | Szombathelyi B. István <sup>90</sup>     | 1614–1615             |                   |
| 3.            | Herczeg Benedek <sup>91</sup>            | 1618–1619             |                   |
| 4.            | üresedésben <sup>92</sup>                | 1629                  |                   |
| 5.            | Vass Tamás <sup>93</sup>                 | 1633                  |                   |
| 6.            | Komáromi Csiszár<br>Miklós <sup>94</sup> | 1634–1635             |                   |
| 7.            | Vaji András <sup>95</sup>                | 1640–1643             |                   |
| 8.            | Kompos János <sup>96</sup>               | 1646                  |                   |
| 9.            | Pápai Sall Mihály <sup>97</sup>          | 1648–1654             |                   |
| 10.           | Pápai Horváth Mihály <sup>98</sup>       | 1655–1658             |                   |
| 11.           | Kajári Péter <sup>99</sup>               | 1663                  |                   |
| 12.           | Őri Márton <sup>100</sup>                | 1660-as évek?         |                   |
| 13.           | Sályi Mihály <sup>101</sup>              | 1674                  |                   |
| 14.           | Némethi János <sup>102</sup>             | 1684                  |                   |
| 15.           | Ujvári Dániel <sup>103</sup>             | 1700 körül            |                   |

<sup>89</sup> TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 18., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301.

<sup>90</sup> FÖLDVÁRY 1896. 123., TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 18., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301.

<sup>91</sup> FÖLDVÁRY 1896. 124., TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 18., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301.

<sup>92</sup> TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 18., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301.

<sup>93</sup> FÖLDVÁRY 1896. 124. TÓTH 1927. 92., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301.

<sup>94</sup> TÓTH 1927. 92., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301.

<sup>95</sup> FÖLDVÁRY 1896. 124., TÓTH 1927. 92., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301.

<sup>96</sup> FÖLDVÁRY 1896. 124., TÓTH 1927. 92., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301.

<sup>97</sup> TÓTH 1927. 92., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301.

<sup>98</sup> TÓTH 1927. 92., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301.

<sup>99</sup> FÖLDVÁRY 1896. 124., TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 27., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301.

<sup>100</sup> TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 27., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301.

<sup>101</sup> TÓTH 1927. 92., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301.

<sup>102</sup> FÖLDVÁRY 1896. 124., TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 27., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301.

MŰHELY

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

|     |                                            |                             |                                     |
|-----|--------------------------------------------|-----------------------------|-------------------------------------|
| 16. | Szentpéteri N. <sup>104</sup>              | 1703 körül?                 |                                     |
| 17. | Pápai Ádám <sup>105</sup>                  | 1709 előtt                  |                                     |
| 18. | Lepsényi P. István <sup>106</sup>          | 1709–1713                   |                                     |
| 19. | Szalafői Gergely <sup>107</sup>            | 1713–1718                   |                                     |
| 20. | Peleskei Mező Péter <sup>108</sup>         | 1718.03.12.–1734            |                                     |
| 21. | Márton [Marton]<br>András <sup>109</sup>   | 1734.03.13.–1737            |                                     |
| 22. | Hevesi Sámuel <sup>110</sup>               | 1737.03.12.–<br>1747.03.15. |                                     |
| 23. | Földvári Sámuel <sup>111</sup>             | 1747.07.14.–<br>1748.03.04. |                                     |
| 24. | Adorjáni Csomasz<br>Benedek <sup>112</sup> | 1748.03.-tól<br>1748.09.-ig | ideiglenes,<br>helyettesít          |
| 25. | Komáromi Sülye János <sup>113</sup>        | 1748.09.13.–<br>1761.01.12. |                                     |
| 26. | Szombati Kies János <sup>114</sup>         | 1761.01.-tól<br>1761.02.-ig | segédlelkész                        |
| 27. | Szokolai Sámuel <sup>115</sup>             | 1761.02.12.–<br>1778.05.18. | elhunyt                             |
| 28. | Török Ferenc <sup>116</sup>                | 1778.06.?–<br>1787. 09.26.  | elhunyt, egyház-<br>megyei assessor |

<sup>103</sup> TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 27., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301.

<sup>104</sup> TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 27., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301.

<sup>105</sup> TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 27., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301.

<sup>106</sup> TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 27., 33., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301.

<sup>107</sup> TÓTH 1927. 92., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301.

<sup>108</sup> TÓTH 1927. 92., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301.

<sup>109</sup> TÓTH 1927. 92., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301., KRÁNITZ 2012. 53.

<sup>110</sup> TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 33., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 302., KRÁNITZ 2012. 53.

<sup>111</sup> TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 33., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 302.

<sup>112</sup> TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 33., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 302.

<sup>113</sup> TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 33., 39., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 302.

<sup>114</sup> DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>115</sup> TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 39. DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>116</sup> TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 39., DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

MŰHELY

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

|     |                                      |                              |                                            |
|-----|--------------------------------------|------------------------------|--------------------------------------------|
| 29. | Seregély István, id. <sup>117</sup>  | 1788.01.01.–<br>1829.03.26.  | elhunyt                                    |
| 30. | Mozgai István <sup>118</sup>         | 1825                         | segédlelkész                               |
| 31. | Kis István <sup>119</sup>            | 1826                         | segédlelkész                               |
| 32. | Parragh Péter <sup>120</sup>         | 1827.03.20.–<br>1829.03.27.  | segédlelkész                               |
| 33. | Seregély István, ifj. <sup>121</sup> | 1829.03.27.–<br>1831.06.1.   | elhunyt                                    |
| 34. | Hőbe József <sup>122</sup>           | 1832–1836                    | segédlelkész,<br>majd rendes lel-<br>kész  |
| 35. | Németh Gábor <sup>123</sup>          | 1836.03.10.–<br>1849.09.13.  | elhunyt                                    |
| 36. | Barthalos Mihály <sup>124</sup>      | 1849.04.06.–<br>1850 tavasza | segédlelkész,<br>majd rendes lel-<br>kész  |
| 37. | Varga Lajos <sup>125</sup>           | 1850 tavasza                 | segédlelkész,<br>majd helyettes<br>lelkész |

<sup>117</sup> TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 39., KRÁNITZ 2012. 66. DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>118</sup> TÓTH 1927. 92. DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi. Az utóbbi forrásban *Mozgai Sámuel* káplánt említik, aki mindössze egy alkalommal, 1826. március 14-én esketett.

<sup>119</sup> TÓTH 1927. 92. DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>120</sup> TÓTH 1927. 92. DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>121</sup> TÓTH 1927. 92. (szerinte 1831-ig működött), VERESS D. 1998. 64., KRÁNITZ 2012. 73. DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>122</sup> TÓTH 1927. 92., (1831-től említi), VERESS D. 1998. 64., KRÁNITZ 2012. 120. DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>123</sup> TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 64., halála: 71., 77., KRÁNITZ 2012. 125. DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>124</sup> TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 77., KRÁNITZ 2012. 146. DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>125</sup> TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 77. DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

MŰHELY

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

|     |                                      |                              |                      |
|-----|--------------------------------------|------------------------------|----------------------|
| 38. | Stettner Ignác <sup>126</sup>        | 1851.03.17.–<br>1858.03.15.  | lemondott            |
| 39. | Lanczinger János <sup>127</sup>      | 1851                         | segédlelkész         |
| 40. | Matis (Matics) Ferenc <sup>128</sup> | 1858.03.16.–<br>1858. 05.-ig | helyettes<br>lelkész |
| 41. | Jezerniczky János <sup>129</sup>     | 1858.05.26.–<br>1861.09.28.  |                      |
| 42. | Tóth Balázs <sup>130</sup>           | 1861.09.29.–<br>1867.08.20.  | elhunyt              |
| 43. | Szücs Béla <sup>131</sup>            | 1867.08.23.–<br>1868.03.11.  | segédlelkész         |
| 44. | Vikár Kálmán <sup>132</sup>          | 1868.03.12.–<br>1868.09.24.  | segédlelkész         |
| 45. | Szabó Aladár <sup>133</sup>          | 1868.09.29.–<br>1872.02.05.  | tífuszban elhunyt    |
| 46. | Vida Péter <sup>134</sup>            | 1872.02.13.–<br>1872.10.05.  | helyettes lelkész    |
| 47. | Komjáthi János <sup>135</sup>        | 1872.10.08.–<br>1873.03.12.  | helyettes lelkész    |
| 48. | Szekeres Mihály <sup>136</sup>       | 1873.03.14.–<br>1915.01.13.  | elhunyt, esperes     |

<sup>126</sup> TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 77., KRÁNITZ 2012. 136. DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>127</sup> TÓTH 1927. 92.

<sup>128</sup> TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 77. DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>129</sup> TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 77. DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>130</sup> TÓTH 1927. 92., VERESS D. 1998. 77. DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>131</sup> TÓTH 1927. 92., KRÁNITZ 2012. 191. (1867. június 18-án Székesfehérváron felszenteltetett mint takácsi segédlelkész.) DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>132</sup> DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>133</sup> TÓTH 1927. 92. SZEKERES Mihály: Gyászjelentés. = PEIL 15 (1872) 7. sz. (február 17.) 219. DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>134</sup> TÓTH 1927. 92., KRÁNITZ 2012. 203. DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>135</sup> KRÁNITZ 2012. 206–207. TÓTH 1927. 92. DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>136</sup> TÓTH 1927. 92. DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

MŰHELY

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

|     |                                            |                             |                               |
|-----|--------------------------------------------|-----------------------------|-------------------------------|
| 49. | Szekeres László <sup>137</sup>             | 1903                        | segédlelkész                  |
| 50. | Györgydeák György <sup>138</sup>           | 1908.04.01.–<br>1908.10.20. |                               |
| 51. | Lampérth Lajos <sup>139</sup>              | 1908.11.01.–<br>1909.07.01. | segédlelkész                  |
| 52. | Rápolthy (Rápoly)<br>László <sup>140</sup> | 1910.04.10.–<br>1911.05.30. | segédlelkész                  |
| 53. | Fejes Gábor <sup>141</sup>                 | 1911.06.?–1912.05.?         | segédlelkész                  |
| 54. | Bolla József <sup>142</sup>                | 1912.08.01.–<br>1914.10.?   | segédlelkész                  |
| 55. | Nagy András <sup>143</sup>                 | 1914.11.?–<br>1915.04.11.   | segédlelkész                  |
| 56. | Győry János <sup>144</sup>                 | 1915.04.11.–<br>1935.12.31. | nyugdíjba vonult              |
| 57. | Szijj József <sup>145</sup>                | 1936.01.–<br>1961.02.26.    | nyugdíjba vonult              |
| 58. | Szántó Emil <sup>146</sup>                 | 1961.03.05.–<br>1977.11.01. |                               |
| 59. | Vladár Gábor <sup>147</sup>                | 1977.11.01.–<br>1983.03.15. | 1977/78:<br>beosztott lelkész |
| 60. | Szabó György <sup>148</sup>                | 1984.10.14.–<br>1988.06.05. |                               |

<sup>137</sup> TÓTH 1927. 92.

<sup>138</sup> DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>139</sup> TÓTH 1927. 92–93. DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>140</sup> TÓTH 1927. 93.

<sup>141</sup> DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>142</sup> TÓTH 1927. 93. DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>143</sup> DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>144</sup> TÓTH 1927. 93. DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>145</sup> VERESS D. 1998. 98. DREL I. 1. u. Lelkeszi életrajzi adatok, Takácsi.

<sup>146</sup> DREL II. 66. Inventarium vel protocollum.

<sup>147</sup> DREL II. 66. Inventarium vel protocollum. Írásos visszaemlékezése szerint 1977. október végén érkezett Takácsiba.

<sup>148</sup> DREL II. 66. Inventarium vel protocollum.

**MŰHELY**

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

|     |                                             |                             |                      |
|-----|---------------------------------------------|-----------------------------|----------------------|
| 61. | Hargita Pál <sup>149</sup>                  | 1988.07.01.–<br>1988.11.01. | helyettes<br>Pápáról |
| 62. | Szalayné Gubricza Eme-<br>se <sup>150</sup> | 1988.11.01.–<br>2009        |                      |
| 63. | Pásztor-Dudinszki Éva <sup>151</sup>        | 2009-től                    |                      |

**2. b.**

**A takácsi református tanítók névsora**

A Takácsi Állami Általános Iskola törzskönyveinek kitöltésekor az igazgatónak az iskola alapítási évét is fel kellett tüntetnie. Az igazgatók – nem tudni, milyen források alapján, valószínűleg csak úgy gondolkodmódján – 1700-at írtak a nyilvántartásba. Nyilván a református iskolára gondoltak, hiszen ekkoriban csak református iskola volt a községben. A lelkészek egyháztörténeti feljegyzései szerint az iskola a már a XVII. század végén is működött. Az iratok pusztulása, az anyakönyvek hiánya miatt a korai időszakból csak a tanítók nevét ismerjük, szolgálati idejüket viszont nem.

| Sorsz. | Név                                    | Szolgalati idő      | Megjegyzés |
|--------|----------------------------------------|---------------------|------------|
| 1.     | Bóдай Péter <sup>152</sup>             | 1680-as évek?       |            |
| 2.     | Somorjai N. <sup>153</sup>             | 1690-es évek vége?  |            |
| 3.     | Megyaszi Péter <sup>154</sup>          | 1700-as évek eleje? |            |
| 4.     | Ladányi Ferenc <sup>155</sup>          | 1701 után?          |            |
| 5.     | Szentgyörgyvölgyi<br>N. <sup>156</sup> | 1713 előtt          |            |
| 6.     | Kövér János <sup>157</sup>             | 1713                |            |
| 7.     | Nánai Mihály <sup>158</sup>            | 1719–1721           |            |

<sup>149</sup> DREL II. 66. Inventarium vel protocollum.

<sup>150</sup> DREL II. 66. Inventarium vel protocollum.

<sup>151</sup> Személyes adatközlése és írásos önéletrajza, 2014.

<sup>152</sup> TÓTH 1927. 93., VERESS 1998. 18., 33., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 201.

<sup>153</sup> TÓTH 1927. 93., VERESS 1998. 18., 33., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 201.

<sup>154</sup> TÓTH 1927. 93., VERESS 1998. 18., 33., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 201.

<sup>155</sup> TÓTH 1927. 93., VERESS 1998. 18., 33., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 201.

<sup>156</sup> TÓTH 1927. 93., VERESS 1998. 18., 33., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 201.

<sup>157</sup> TÓTH 1927. 93., VERESS 1998. 18., 33., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 201.

MŰHELY

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

|     |                                           |                             |
|-----|-------------------------------------------|-----------------------------|
| 8.  | Trencsényi János <sup>159</sup>           | 1723–1725                   |
| 9.  | Szentandrásai Török György <sup>160</sup> | 1725–1727                   |
| 10. | Marcali Ferenc <sup>161</sup>             | 1728–1734                   |
| 11. | Baksai Zsigmond <sup>162</sup>            | 1735–1736                   |
| 12. | Nagy András <sup>163</sup>                | 1736–1737                   |
| 13. | Boda Mihály <sup>164</sup>                | 1737.03.12.–<br>1740. 03. ? |
| 14. | Ónodi György <sup>165</sup>               | 1740.03.?-1744. 03.?        |
| 15. | Ujvári István <sup>166</sup>              | 1744–1745                   |
| 16. | Ónodi György <sup>167</sup>               | 1745–1759                   |
| 17. | Naszályi János <sup>168</sup>             | 1759–1763                   |
| 18. | Tóth András <sup>169</sup>                | 1763–1766                   |
| 19. | Szathmári János <sup>170</sup>            | 1766–1780                   |
| 20. | Denis János <sup>171</sup>                | 1780–1793                   |
| 21. | Varga Mihály <sup>172</sup>               | 1793–1805                   |

<sup>158</sup> TÓTH 1927. 93., VERESS 1998. 18., 33., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 201. (Nánai szolgálata szerintük: 1710-es évek vége, 1720-as évek eleje?) Pontosítás: DREL III. 66. I. ref. akv. 12., 29.

<sup>159</sup> TÓTH 1927. 93., VERESS 1998. 18., 33., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 201. (Szolgálata szerintük: 1726 előtt.) Pontosítás: DREL III. 66. I. ref. akv. 44., 48., 57.

<sup>160</sup> TÓTH 1927. 93., VERESS 1998. 18., 33., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 201. Pontosítás: DREL III. 66. I. ref. akv. 68.

<sup>161</sup> VERESS D. 1998. 33., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 201. (Szolgálata: 1728–1730.) Pontosítás: DREL III. 66. I. ref. akv. 78–119.

<sup>162</sup> VERESS D. 1998. 33., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301. Pontosítás: DREL III. 66. I. ref. akv. 124., 127.

<sup>163</sup> VERESS D. 1998. 33., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301. Pontosítás: DREL III. 66. I. ref. akv. 134.

<sup>164</sup> VERESS D. 1998. 33., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301.

<sup>165</sup> VERESS D. 1998. 33., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301. DREL III. 66. I. ref. akv. 142–153.

<sup>166</sup> VERESS D. 1998. 33., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 201.

<sup>167</sup> VERESS D. 1998. 33., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301. DREL III. 66. I. ref. akv. 153–156.

<sup>168</sup> VERESS D. 1998. 33., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301.

<sup>169</sup> TÓTH 1927. 93. VERESS D. 1998. 39.

<sup>170</sup> TÓTH 1927. 93., VERESS D. 1998. 39.

<sup>171</sup> TÓTH 1927. 93., VERESS D. 1998. 39.



MŰHELY

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

|     |                                   |           |                                                  |
|-----|-----------------------------------|-----------|--------------------------------------------------|
| 22. | Tálos János <sup>173</sup>        | 1805–1810 |                                                  |
| 23. | Áts János <sup>174</sup>          | 1810      |                                                  |
| 24. | Nagy János <sup>175</sup>         | 1814      |                                                  |
| 25. | Gyenge Dániel <sup>176</sup>      | 1815–1821 |                                                  |
| 26. | Penthe Sámuel <sup>177</sup>      | 1821–1828 |                                                  |
| 27. | Jakab Mihály <sup>178</sup>       | 1828–1837 |                                                  |
| 28. | Pethő Gábor <sup>179</sup>        | 1837–1838 |                                                  |
| 29. | Bolla Pál <sup>180</sup>          | 1839–1856 | † 1856.03.29.                                    |
| 30. | Csizmadia Imre <sup>181</sup>     | 1856      |                                                  |
| 31. | Tóth István <sup>182</sup>        | 1857      | helyettes                                        |
| 32. | Csizmadia Károly <sup>183</sup>   | 1858      |                                                  |
| 33. | Hetessy Dániel <sup>184</sup>     | 1877–1910 | nyugdíjba ment                                   |
| 34. | Jezerniczky Zoltán <sup>185</sup> | 1911–1913 |                                                  |
| 35. | Várady Jenő <sup>186</sup>        | 1913–1917 | katonai behívót<br>kap, megőrül,<br>nyugdíjazzák |
| 36. | Keserü Géza <sup>187</sup>        | 1916      | helyettes                                        |
| 37. | Kovács Pál <sup>188</sup>         | 1917–1919 |                                                  |

<sup>172</sup> TÓTH 1927. 93., VERESS D. 1998. 49.

<sup>173</sup> TÓTH 1927. 93., VERESS D. 1998. 49., 54.

<sup>174</sup> TÓTH 1927. 93.

<sup>175</sup> TÓTH 1927. 93.

<sup>176</sup> TÓTH 1927. 93., VERESS D. 1998. 64.

<sup>177</sup> TÓTH 1927. 93., VERESS D. 1998. 64.

<sup>178</sup> TÓTH 1927. 93., VERESS D. 1998. 64.

<sup>179</sup> TÓTH 1927. 93. VERESS D. 1998. 64.

<sup>180</sup> TÓTH 1927. 93., VERESS D. 1998. 665–66., 71. (1848-ban 46 éves), halála: 77. VeML IV. 153. 64/1849. sz. irat.

<sup>181</sup> TÓTH 1927. 93.

<sup>182</sup> TÓTH 1927. 93.

<sup>183</sup> TÓTH 1927. 93.

<sup>184</sup> Veszprém vármegyei naptár. Veszprém, 1897. 119. VERESS D. 1998. 79.

<sup>185</sup> TÓTH 1927. 93., VERESS D. 1998. 79.

<sup>186</sup> TÓTH 1927. 93., VERESS D. 1998. 79., 85.

<sup>187</sup> TÓTH 1927. 93., VERESS D. 1998. 85.

<sup>188</sup> TÓTH 1927. 93.

MŰHELY

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

|     |                                            |           |                                                                 |
|-----|--------------------------------------------|-----------|-----------------------------------------------------------------|
| 38. | Tóth Albert <sup>189</sup>                 | 1920–1940 |                                                                 |
| 39. | Somogyi István <sup>190</sup>              | 1940–1942 | †1942.09.10.<br>szovjet fronton,<br>Bolgjirevka körze-<br>tében |
| 40. | Csákváry Ferenc <sup>191</sup>             | 1942–1944 | †1945.01.14. Bp.<br>ostroma alatt                               |
| 41. | Gerzsenyiné Kovács<br>Lenke <sup>192</sup> | 1944–1946 |                                                                 |
| 42. | Szijj Józsefné <sup>193</sup>              | 1945–1946 | besegítő                                                        |
| 43. | Csákváry Jenő <sup>194</sup>               | 1946–1948 |                                                                 |

3. a.

Pápa–Takácsi evangélikus lelkészei (1784–2014)

A pápai evangélikusok vallásgyakorlatának helyreállítása után Takácsi a missziói egyház megszervezéséig (1938) a pápai anyaegyház leányegyháza volt. A XVIII. században a lelkészek, a XIX. század második felében, XX. század elején többnyire a káplánok látták el a takácsi gyülekezetet az év meghatározott időszakában. A számadó közgyűléseken az anyaegyház lelkésze mindenkor jelen volt.

| Sorsz. | Név                     | Szolgálati idő | Megjegyzés    |
|--------|-------------------------|----------------|---------------|
| 1.     | Németh István           | 1784–1786      | pápai lelkész |
| 2.     | Szakonyi József         | 1786–1807      | pápai lelkész |
| 3.     | Berke (Berky)<br>Mihály | 1808–1813      | pápai lelkész |
| 4.     | Horváth István          | 1813–1831      | pápai lelkész |

<sup>189</sup> TÓTH 1927. 93., VERESS D. 1998. 85., 89., 103.

<sup>190</sup> VERESS D. 1998. 103., 104.

<sup>191</sup> VERESS D. 1998. 104.

<sup>192</sup> VERESS D. 1998. 104., 120., 127.

<sup>193</sup> VERESS D. 1998. 127.

<sup>194</sup> VERESS D. 1998. 127., 131.

MŰHELY

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

|     |                    |           |                                                                  |
|-----|--------------------|-----------|------------------------------------------------------------------|
| 5.  | Sikos István       | 1831      | pápai lelkész, kolerában elhunyt                                 |
| 6.  | Molnár Gábor       | 1831–1836 | pápai lelkész                                                    |
| 7.  | László Jónás       | 1836–1872 | pápai lelkész                                                    |
| 8.  | Gyurácz Ferenc     | 1872–1916 | pápai lelkész, esperes (1893–1895); dunántúli püspök (1895–1916) |
| 9.  | Mesterházy László  | 1917–1928 | pápai lelkész                                                    |
| 10. | Schöck Gyula       | 1928–1937 | pápai lelkész                                                    |
| 11. | Boros Lajos        | 1938–1953 | missziós, majd rendes lelkész                                    |
| 12. | Szakál Árpád       | 1953–1966 | takácsi lelkész                                                  |
| 13. | Magassy Sándor     | 1966–1971 | takácsi lelkész                                                  |
| 14. | Ittész János       | 1971–1981 | takácsi lelkész, dunántúli püspök (2000–2011)                    |
| 15. | Bálint László      | 1981–1984 | Malomsokról helyettes                                            |
| 16. | Görög Zoltán       | 1984–1992 | Homokbödögéről helyettes                                         |
| 17. | Varga György       | 1992–1998 | Pápáról helyettes                                                |
| 18. | Koczor György      | 1998–2007 | Pápáról helyettes                                                |
| 19. | Weltler Sándor     | 2007–2009 | Malomsokról helyettes                                            |
| 20. | Tóth Károly István | 2009–2014 | 2014 júliusától soproni lelkész                                  |
| 21. | Németh Katalin     | 2014-től  |                                                                  |

FORRÁS: TÓTH 2004. 142–143. (pápai lelkészek); TÓTH 2011. 890. (takácsi lelkészek 1938-tól 2011-ig), VERESS D. 1998. 99. és helyszíni adatgyűjtés.

## 3. b.

## A takácsi evangélikus tanítók névsora (1806–1948)

*Az egyik legtöbb munkát igénylő feladat az evangélikus tanítók névsorának összeállítása volt. A kutatás során világossá vált, hogy az evangélikus gyermekek a helyi református iskolában tanultak egészen addig, amíg 1806-ban a leányegyház élére ún. preoráns tanítót nem választottak, aki a lelkesítő teendők egy részét is ellátta, emellett tanított.*

| Sorsz. | Név                          | Szolgálati idő    | Megjegyzés                                                    |
|--------|------------------------------|-------------------|---------------------------------------------------------------|
| 1.     | Takács János <sup>195</sup>  | 1806–1815         | Páparól hívták, Ajkára ment                                   |
| 2.     | Karsai Sándor <sup>196</sup> | 1815–1821. 02.25. | Fel.: Muth Mária<br>Acsádról jött, Kisbabótra ment lelkésznek |
| 3.     | Halász Pál <sup>197</sup>    | 1821–1837         | Fel.: Ns. Horváth<br>Erzsébet                                 |
| 4.     | Kiss Sándor <sup>198</sup>   | 1838–1872         | nemes,<br>Répcseszentimréről jött                             |
| 5.     | Réder András                 | 1864              | segédtanító                                                   |
| 6.     | Takáts Sándor                | 1864–1865         | segédtanító                                                   |
| 7.     | Laucsek Gyula                | 1868–1871         |                                                               |
| 8.     | Zsiray József <sup>199</sup> | 1873–1877         |                                                               |
| 9.     | Boross Károly <sup>200</sup> | 1877–1896         |                                                               |
| 10.    | Szabó Sándor <sup>201</sup>  | 1897–1913         |                                                               |

<sup>195</sup> VERESS D. 1998. 54. (Csak 1809-ban említi.) PEEL II. sz. akv. 1785–1855. TELI Ev. filiális jkv. 1806–1873. 13., 26.

<sup>196</sup> PEEL II. sz. akv. 1785–1855.

<sup>197</sup> PEEL II. sz. akv. 1785–1855. TELI Ev. filiális jkv. 1806–1873. 27., 39.

<sup>198</sup> VERESS D. 1998. 65–66., 69., 71. (1840–1848 között elmíti, 1848-ban 55 éves) PEEL II. sz. akv. 1785–1855., egyházközségi iratok, 1863–1867.

<sup>199</sup> DREL III. 66. VII. sz. református anyakönyv 1866–1915. 32–33., 46. TELI Ev. filiális jkv. 1873–1895. 2–29.

<sup>200</sup> TELI Ev. filiális jkv. 1873–1895. 30–169. Ev. Évkönyv 1888. 28., 1889. 25., 1890. 20., 1891. 23., 1893. 23., 1897. 35.

<sup>201</sup> Ev. Évkönyv 1900. 35., 1901. 40., 1902. 41., 1903. 41., 1904. 38., 1905. 35. 1906. 41., 1907. 40. 1908. 40., 1909. 31., 1910. 28., 1911. 28., 1913. 30. 1914. 29. Veszprém vármegyei naptár. Veszpr-

# MŰHELY

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

|     |                                      |                   |                                                                           |
|-----|--------------------------------------|-------------------|---------------------------------------------------------------------------|
| 11. | Büki Jenő <sup>202</sup>             | 1913–1914         | segédlelkész                                                              |
| 12. | Kiss Ferenc <sup>203</sup>           | 1913–1914         | IV. éves soproni teológus                                                 |
| 13. | Bögöthy Károly <sup>204</sup>        | 1914.08. 16.–1940 | nyugdíjazták                                                              |
| 14. | Szabó György <sup>205</sup>          | 1940–1943         | †1943                                                                     |
| 15. | Kóbor Jenő <sup>206</sup>            | 1943–1944         | 1944.10.20-tól: fronton,<br>szovjet hadifogság,<br>1946.05.15-én tér haza |
| 16. | Farkasinszky<br>Lajos <sup>207</sup> | 1945              |                                                                           |
| 17. | Kóbor Jenő <sup>208</sup>            | 1946–1947         |                                                                           |
| 18. | Téglás Piroska <sup>209</sup>        | 1947–1948         |                                                                           |

\*\*\*\*\*

## RÖVIDÍTÉSEK

|              |                                                                              |
|--------------|------------------------------------------------------------------------------|
| á. h. evang. | = ágostai hitvallású evangélikus                                             |
| akv.         | = anyakönyv(ek)                                                              |
| AP           | = Acta Papensia                                                              |
| DPL          | = Dunántúli Protestáns Lap                                                   |
| DREL         | = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára                               |
| Ev. Évkönyv  | = A pápai ág. hitv. evang. keresztyén egyház évkönyve (...) Pápa, 1888–1914. |
| PEEL         | = Pápai Evangélikus Egyházközség Levéltára                                   |
| PEIL         | = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap                                          |
| PH           | = Pápai Hírlap                                                               |

rém, 1897. 119. A takácsii á. h. evang. leánygyülekezetben... = PEIL 41 (1898) 30. sz. (július 24.)  
477. Iskolavizsgálat. = PL 30 (1903) 18. sz. (május 3.) 6.

<sup>202</sup> EV. Névtár 1914. 29.

<sup>203</sup> EV. Névtár 1914. 29

<sup>204</sup> VERESS D. 1998. 85. (Csak arról tudott, hogy az első világháború alatt szolgált.)

Tanító-beiktatás. = PH 11 (1914) 36. sz. (szeptember 5.) 2., Tanítóválasztások. = PV 37 (1940) 43.  
sz. (október 27.) 3.

<sup>205</sup> VERESS D. 1998. 103., 104.

<sup>206</sup> VERESS D. 1998. 104.

<sup>207</sup> VERESS D: 1998. 120., 127.

<sup>208</sup> VERESS D. 1998. 127., 129.

<sup>209</sup> VERESS D. 1998. 129., 131.

## MŰHELY

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

---

|       |                                                     |
|-------|-----------------------------------------------------|
| PL    | = Pápai Lapok                                       |
| PV    | = Pápa és Vidéke                                    |
| r. k. | = római katolikus                                   |
| VeML  | = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára |

## LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

|                |                                                                                                                               |
|----------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| VPI            | = A Vaszari Szent György Plébánia iratai (1702–2014)                                                                          |
| DREL III. 66.  | = A Takácsi Református Egyházközség iratai (1720–1986)                                                                        |
| TELI           | = A Takácsi Evangélikus Egyházközség (korábban a Pápai Evangélikus Egyházközség Leányegyháza) levéltárának iratai (1806–2014) |
| PEEL           | = A Pápai Evangélikus Egyházközség levéltárának iratai (1784–2014)                                                            |
| DREL II. 35.   | = A Pápai Református Egyházmegye levéltárának iratai (1675–1950)                                                              |
| VeML IV. 1. b. | = Veszprém vármegye nemesi köz- és kisgyűlésének iratai (1602–1848)                                                           |
| VeML IV. 153.  | Veszprém vármegye tisztiszekének iratai (1849)                                                                                |

## IRODALOM

- FÖLDVÁRY 1896 = FÖLDVÁRY László: Egy elpusztult Ecclesia. = DPL 7 (1896) 8. sz. (február 23.) 122–126.
- HUDI 2013 = HUDI József: Takácsi nemes község alfabetizációja a későrendi korszakban (1698–1847). = AP 13 (203) 3. sz. 347–368.
- HUDI–MEZEI 2010 = HUDI József – MEZEI Zsolt (szerk.): Vaszar község története. Vaszar, 2010.
- HUDI–MÉSZÁROS 2011 = HUDI József–MÉSZÁROS István: 300 éves a vaszari népoktatás 1711–2011. Szerk.: Mezei Zsolt. Vaszar, 2011.
- ILA–KOVACSICS 1964 = ILA Bálint–KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp., 1964.
- KESZEG 2008 = KESZEG Vilmos: Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség. Kolozsvár, 2008. (Néprajzi egyetemi jegyzetek, 3.)
- KÓSA 2001 = KÓSA 2001 = KÓSA László: „Hét szilvafa árnyékában”. A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon. Osiris Kiadó, Bp., 2001.
- PFEIFFER 1987 = PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, VIII.) München, 1987.

- KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009 = KÖBLÖS József–KRÁNITZ Zsolt: A dunántúli református egyházkerület prédikátorai és rektorai I. 1526–1760. Szerk.: Köblös József–Kránitz Zsolt. Pápa, 2009.
- LACKOVITS 2014 = S. LACKOVITS Emőke: A népi műveltség jellemzői Takácsiban. = HUDI József (szerk.): Tanulmányok és források Takácsi történetéhez. Takácsi, 2014. 53–258. [Kézirat a DREL gyűjteményében, megjelenés előtt.]
- RAJCZI 1992 = Series parochorum. A veszprémi egyházmegye névtára 1992. 233–364.
- TÓTH 1927 = TÓTH Endre: A pápai református egyházmegye története. I. Pápa, 1927.
- TÓTH 2004 = TÓTH Béla: „... Emlékezzél meg az egész útról...” [A pápai evangélikus gyülekezet és a Veszprémi Evangélikus Egyházmegye története.] Pápa, 2004.
- TÓTH 2011 = TÓTH Béla: A Takácsi Evangélikus Egyházközség. = A reformációtól napjainkig. Evangélikus gyülekezetek, egyházmegyék, kerületek a Dunántúlon II. Szerk.: Keveházi László. [Győr, 2011.] 889–890.
- TÖREKY 2008 = TÖREKY András (főszerk.): Veszprém megye településeinek címerei és zászlai. Akvirál '96 Kft. Kemendollár, [2008.]
- VERESS D. 1998 = VERESS D. Csaba: Takácsi évszázadai. Egy hajdani nemesi falu története a kezdetektől napjainkig. Veszprém, 1998.



KRÁNITZ ZSOLT

## „Boldog vagyok, hogy a sorsom Pápára vezetett.”<sup>1</sup>

Sándor Pál önéletírásai

**A**TANÁRI ANYAKÖNYV elkészítésének pontos körülményeit nem ismerjük: nem tudjuk, hogy az 1940-es évet közvetlenül megelőzően ki, mikor és milyen célzattal javasolta, hogy készüljön egy díszes kötet, mely a Kollégium jeles tanárainak autográf önéletrajzait örökíti meg.

Ugyanakkor az a gondolat, hogy *a főiskola és tudomány érdekében működő tanárok életrajzai egy, e célra nyitott könyvbe bejegyeztessenek*, már az 1876. szeptember 4–7. között Pápán tartott egyházkerületi közgyűlésen megfogalmazódott.<sup>2</sup> Miután az elhatározást nem követte megvalósítás, az 1883. évi júniusi közgyűlésen újból napirendre került a kérdés.<sup>3</sup> Az ismételt tárgyalás eredményeképpen az 1883. július 10-én tartott közös tanári gyűlésen felkérték Szabó Károly tanár urat, hogy a régebben szolgált tanárok életrajzát írja

<sup>1</sup> Részlet Sándor Pál önéletírásából: *Boldog vagyok, hogy a sorsom 1906-ban Pápára (Dunántúl Athenje) vezetett, s hogy itt, a Református Kollégiumban, a „szegények főiskolájában” taníthattam nyugalomba vonulásomig, hogy itt gazdagíthattam a szegény nebulókat, s nevelhettem őket a szép, nemes, jó és igaz eszméinek megismerésére és követésére. Nevelési irányelveim: humánus és kultúra!*

<sup>2</sup> Indítványba tétetett, hogy a főiskola és tudomány érdekében működő tanárok életrajza egy, e célra nyitott könyvbe bejegyeztessenek.

Az indítvány elfogadtatott, s határozattá emeltetett, hogy a bejegyzés mindjárt a legközelebbi tanév elején megkezdessék, s életrajzaikat legelőször is a főiskolában eddigelé és már rég óta működő tanár urak írják be. DREL I. 1. a. 1876. szept. kg. 86.

<sup>3</sup> Ugyan e jelentés folytán indítványoztatott, hogy a tanügy érdekében működött s úgy szakértelműk, mint hivatalbuzgalmuk által magukat kitüntettet tanáraink emlékét fenntartó úgynevezett „emlékkönyv” készíttessék, mely azoknak életrajzukat is magába foglalja.

Az indítvány elfogadtatik, s ennek létesítésével a tanári kar ezennel megbizatik. DREL I. 1. a. 1883. jún. közgy. 13. f.



meg.<sup>4</sup> A kerületi határozat végrehajtására 1884. május 1-én tartott gyűlésen egy bizottságot neveztek ki, amelynek elnöke Tóth Dániel tanár lett. A következő évben Kaposváron tartott egyházkerületi közgyűlésen a főiskolai tanári kar jelentette, hogy az emlékkönyv készítése tárgyában már a szükséges intézkedéseket megtette.<sup>5</sup> A kinevezett bizottság további működéséről azonban sem az egyházkerületi, sem a főiskolai közös tanári gyűlések jegyzőkönyveiben nem találtunk adatokat.

Az általunk ismert *Tanári Anyakönyvbe* 1940. március 3-án Faragó János írta be elsőként önéletrajzi adatait. A kötetben Sándor Pállal együtt kilenc tanár önéletrajzát olvashatjuk. Közülük nyolcat az Acta Papensia című folyóirat előző számában tettünk közzé,<sup>6</sup> Sándor Pál életrajzát pedig tartalmi és terjedelmi okokból a folyóirat jelenlegi számában közöljük.

Mostani forrásközlésünk Sándor Pál több önéletrajzát is tartalmazza: ő ugyanis egyedülként élete három különböző időszakában is saját kezűleg bejegyezte önéletrajzi adatait a *Pápai Református Kollégium Tanárainak Anyakönyvébe*: 1941. március 10-én, 1964. június 8-án és 1971. szeptember 14-én.<sup>7</sup>

<sup>4</sup> (...) 2. Balaton-füredi gyűlés 13. jegyzőkönyvi pontja szerint a főiskola kitűnő tanárainak életrajza emlékkönyvbe írandó.

A régiebb tanárok életrajzának megírására tekintetes Szabó Károly tanár úr kéri fel. DREL I. 6. d. 1878–1887. 214–215.

<sup>5</sup> Antal Gábor főiskolai igazgató jelentése az 1884. évi közgyűlésre: Tisztelettel van szerencsém jelenteni, hogy a dunántúli református egyházkerület 1883-dik évben június hó 18. s következő napjain Balatonfüreden tartott közgyűlése jegyzőkönyve 12. f. pontja alatt foglalt azon határozatának, miszerint a magukat úgy szakértelmük, mint hivatal buzgalmuk által kitüntetett tanárok emlékének fenntartására emlékkönyv készítsék, a pápai református főiskolai tanári kar által annyiban elég tétetett: a mennyiben az emlékkönyv szerkesztésére, különösen a régiebb jeles tanárok életrajzának össze állítására egy Tóth Dániel elnökle alatt Szabó Károly, Vikár Kálmán, Mokos Gyula tagokból álló bizottság neveztetett ki, 's ez működését már meg megkezdette. DREL I. 1. a. 1884. jún. kgy. 161. DREL I. 6. d. 1878–1887. 246.

<sup>6</sup> A kollégium anyakönyvébe Faragó János, lic. Rácz Kálmán, Tóth Lajos, Kőrös Endre, Barcsi József, Sándor Pál, Földy József, Nagy Jenő és Török István írták be életrajzukat. Acta Papensia 2014/1–2. 125–231.

<sup>7</sup> Az *In memoriam*. Jegyzetek című, 1975-ben írt füzetében olvasható: *De életem folyását, gondolkodásomat, életem kifejtését bőven, részletesen megírtam abban az emlékkönyvben, mely a tanárok életrajzát tartalmazza. Ezt az emlékkönyvet a Főiskolai Gyűjteménytár igazgatója, Miklós Dezső íratta néhány régi tanárral. Én is köztük vagyok. A működő tanárok közt az utolsó. In memoriam.*

Ezek mellett Miklós Dezső gyűjteményi igazgató felkérésére 1968-ban *Emlék* címmel külön füzetben is megírta önéletrajzát.<sup>8</sup>

Sándor Pál nagyon lelkiismeretes „gyűjtő” volt: megőrzött az életével kapcsolatos minden fontosabb dokumentumot: saját magáról, tanártársairól, tanítványairól készült fényképeket; írásait, előadásainak szövegét, a színdarabjairól, azok bemutatóiról szóló újságcikkeket, a kiadókkal, irodalmárokkal, kedves verselő tanítványaival történő levelezését. Végül mindezt a hatalmas, értékes anyagot a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek adományozta.<sup>9</sup> Az adományozás nem egy időpontban, hanem több szakaszban történt. Először 1952-ben került rá sor: *In memoriam. 1952. október 1-én beadtam a pápai református Főiskolai (egyházkerületi) könyvtárba Dramaturgia című gyűjteményes könyvemet, melyben színműveim jegyzéke, darabjaim bírálata, színigazgatók levelei, elismerő magán és hivatalos levelek, tagsági okmányaim, színházi és műkedvelői előadások színlapjai és fényképek vannak. A füzet kötve a könyvtár Papensia gyűjteményébe került.*<sup>10</sup> A következő időpont 1968-ban volt: *November 16-án beadtam az egyházkerületi könyvtárnak monográfiámat megőrzésre. Ebben az emlékiratban röviden átfutottam életrajzomat, és „dióhéjban” feldolgoztam a pápai református Kollégium utolsó 50 évének nevezetesebb eseményeit és tanítványaaim legjobbjait.*<sup>11</sup> 1972. május 15-én íródott a következő Nyilatkozat: *Alulírott ezennel kijelentem, hogy minden olyan életemmel, tanári és közéleti tevékenységemmel összefüggő és ezt dokumentáló emléket, amelyet a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Könyvtárában, a Papensia Gyűjteményben, illetve két ládában helyeztem el, végleg-*

Jegyzetek. 21. Miklós Dezső csak a két későbbi önéletrajzi jegyzet írására kérhette fel, mivel 1964-től volt a Gyűjtemények igazgatója.

<sup>8</sup> Egyszerű vonalas füzet, címlapján az *Emlék* cím alatt olvasható: *Sándor Pál nyugalmazott gimnáziumi tanár. Pápa.* A belső oldalon két róla készült fénykép: az 1930-as évekből és 1964-ből. A fényképek melletti felirat: *Füst a balsors, mely elszáll* (Idézet Kölcsey Ferenc *Vanitatum vanitas* című verséből). Az első oldalon az írás címe aláhúzva: *Monográfia*. Az 1968. szeptember 16-án befejezett kéziratot a Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára őrzi, jelenlegi jelzete: DREKK O. 1075.

<sup>9</sup> DREL I. 1. v. 136/1972.

<sup>10</sup> Állomások. 55.

<sup>11</sup> Állomások. 181.

*gesen a Gyűjteményeknek ajándékozom.* Ezután következnek az aláírások: Sándor Pál, Miklós Dezső gyűjteményi igazgató és Nádasdy Lajos.

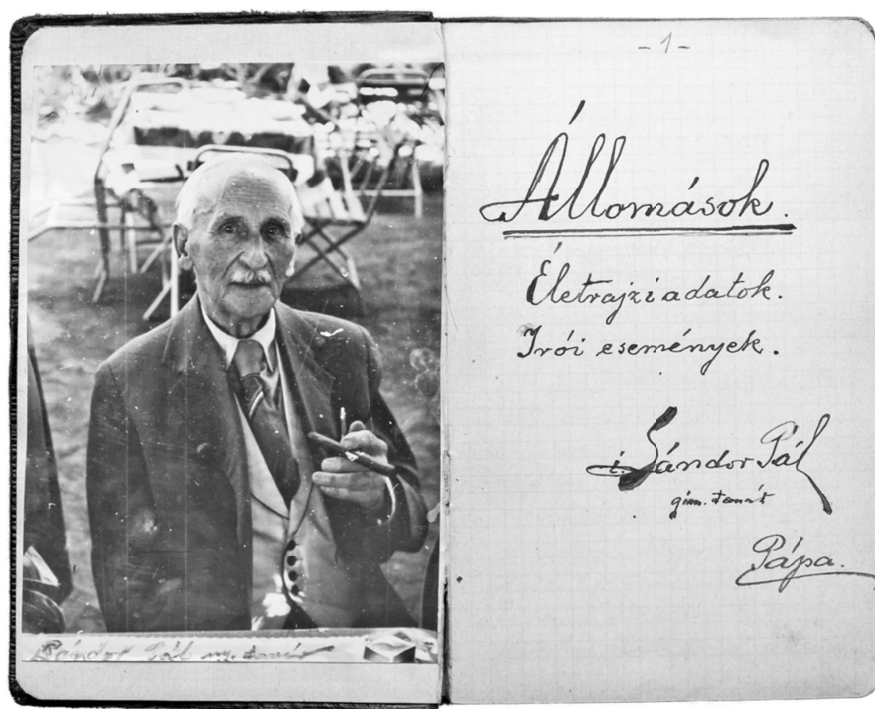
Életéről eddig legfontosabb életrajzi adatait rögzítő rövid ismertetésen kívül nem tudhattunk többet.<sup>12</sup> A kéziratárba került hagyaték részét képező *Állomások* című könyvecskéjében, melyben írói tevékenységét is ismertette, valamint lírai verseket és epigrammákat is lejegyzett, életének legfontosabb eseményeit az életrajzi lexikonok szócikkeinek mintájára saját maga is szűkszavúan összefoglalta:

*Állomások.*

*Életem vonata Alcsútról (Fejér megye) indult el 1881. II. 21-én. Ekkor születtem. Apám Sándor Benő tanító, anyám Csilléry Eszter. 1891-ben kecskeméti diák lettem. 1899-ben érettségiztem. Kolozsváron voltam négy évig egyetemi hallgató (bölcész). 1905-ben tanári diplomát szereztem (magyar, latin, bölcész). Hajdúböszörményben 2 évig, Pápán 3 évig voltam helyettes tanár. 1909-ben rendes tanár lettem. Nősültem 1909. decemberben. Feleségem Sylvester Irma (Retteg). Elváltam 1917-ben. Leányom: Irmuska. Újra nősültem 1921. januárban. Feleségem Ihász Mária (Pápa). Gyermekeim: Attila, Melinda. Írói munkásságot 1925-ben kezdtem kifejteni. Bírálatok, elbeszélések, de főleg drámai munkák születtek. Jó részük megjelent különféle lapok hasábjain, egy részüket felolvastam, a drámai művek hivatásos színészek vagy műkedvelők előadásában színre kerültek. Színpadon hat koszorút szereztem. 1939–1944. decemberig a Pápai Hírlap felelős szerkesztője voltam. 1944. december 16-án egy békeversem s egy Zrínyi idézetem miatt rendőri felügyelet, fogság (internálás) lett a büntetésem. 1941. szeptemberben nyugalomba vonultam. Utána 10 évig még óraadó voltam a református gimnáziumban és az állami általános iskolában. Pedagógiai és kulturális vonalon nagyon sokat dolgoztam. Mindenütt az emberszeretet és a kultúra szeretete hajtott. Önző célok távol estek. Szegény voltam, az maradtam. Erkölcsei sikereim bőségesen kielégítettek.*

<sup>12</sup> Legújabbban a Pápai pedagógus lexikon (Szerk. Tungli Gyula, Pápa, 1997.) 102., a Veszprém megyei életrajzi lexikon (Főszerk. Varga Béla, Veszprém, 1998.) 443–444. és az Új magyar irodalmi lexikon I–III. (Főszerk. Péter László, Bp., 2000.) 1901. oldalain olvasható rövid életrajza.

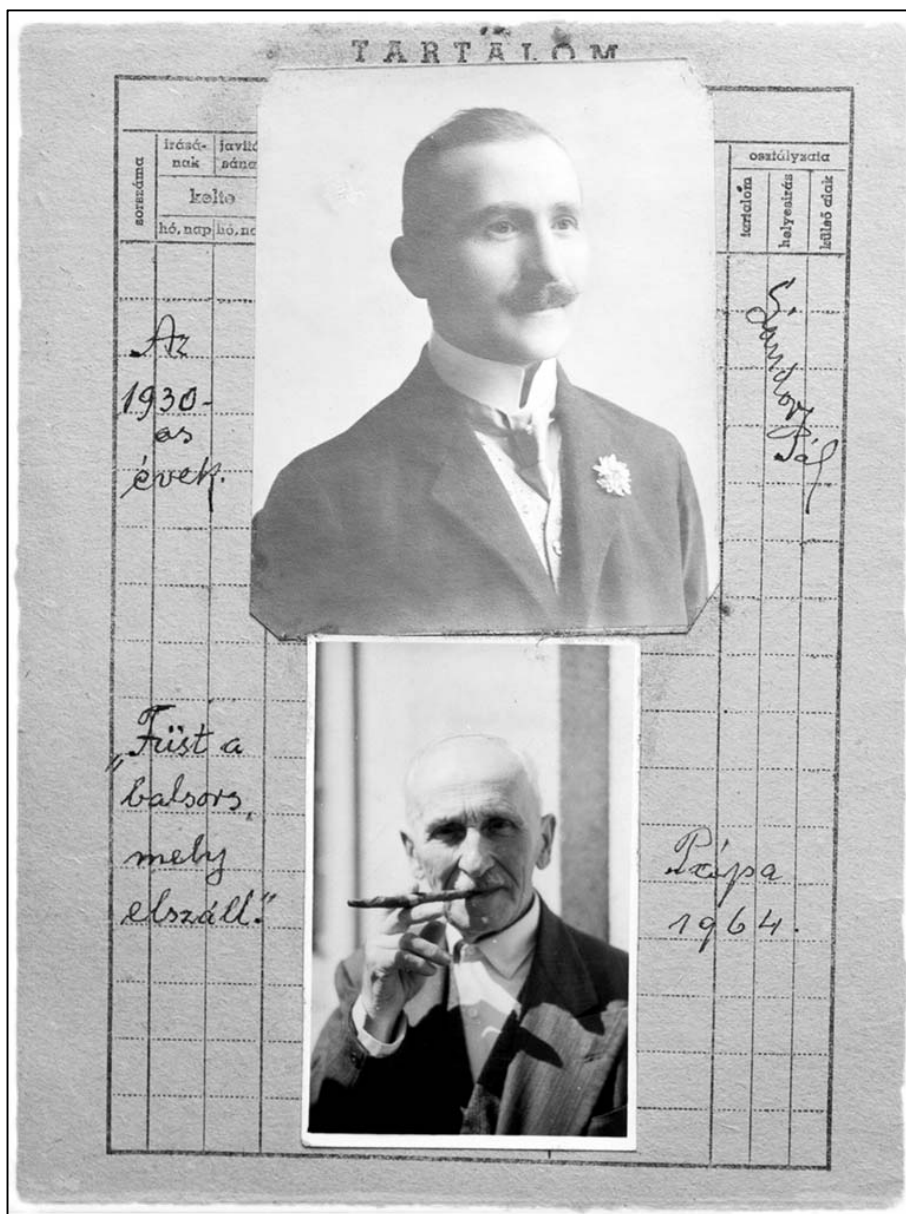
Az életrajz közzétételével szeretnénk felhívni a figyelmet egy — méltatlanul — feledésbe merült tanáregyéniségre, aki több mint fél évszázadon keresztül oktatott a városban, újságírói, írói tevékenységével, szerkesztői munkájával, előadásaival szerves része volt a város kulturális életének.<sup>13</sup>



<sup>13</sup> A közölt képek szintén a Sándor Pál-hagyaték részét képezik. A fennmaradt képekből, albumokból, iratokból és a Sándor Pállal készült beszélgetések hanganyagából munkatársaink éppen most állítanak össze egy megnézhető és hallgatható dokumentumanyagot. Ez a hang- és fotóalbum a közeljövőben a Tudományos Gyűjtemények honlapján lesz elérhető: [http://www.papacollege.hu/index.php?option=com\\_content&view=article&id=50&Itemid=58](http://www.papacollege.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=58)

# FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3-4.



## SÁNDOR PÁL

A Fejér vármegyei Alcsút községben születtem az 1881. év február 21. napján. Atyám, Sándor Benő ajkai származású református kántortanító,<sup>1</sup> édesanyám nemes Csilléry Eszter. A családnak, melyben három fiú (László, Dezső,<sup>2</sup> Pál) és egy leány (Juliska) volt, én voltam a harmadik tagja. Édesapám sok reményt fűzött hozzám, aki, bár alig múltam öt éves, már az első elemi osztályból jelesen „examináltatott”.<sup>3</sup> Szüleim különben – gyöngé testű gyermek lévén – nagy szeretettel és kiváló gondnal nevelgettek igen súlyos anyagi helyzetükben is. A legboldogabban és leghálásabban emlékszem vissza gyermekkorom ezer emlékeire, s ezer apró eseményre, melyeket a gyönyörű fekvésű váli völgyi faluban, József főherceg csodaszép parkjában, rendezett erdejében és pusztáin töltöttem. Ezek oltották belém a természetszeretetet, a természetismeretet s az örökszerű és öröknagy fölötti csodálatomat, s az ebből fejlődő egyszerű életbölcseletet.

Önzés, könyöklés, hírverés nélkül, csekély támogatás mellett dolgoztam és dolgozom mindaddig, amíg mécssem ki nem alszik...

Családi előnevem: isákfalvi. A nemességet, melyet őseim megérdemeltek, de amellyel én természetesen sosem kérkedtem, II. Ferdinánd adta a Sándor családnak 1622-ben. A nagy viaszos sigillummal<sup>4</sup> ellátott okmányt

<sup>1</sup> Sándor Benő 1845-ben született Ajkán, apja Sándor Imre földműves. A gimnázium első évfolyamait 1856–1861 között a pápai református gimnáziumban végezte. Tanulmányai végzetével, 1872-től kezdődően Alcsúton tanított. 1897. március 29-én 52 éves korában hunyt el. Egyetemes Névtár. 1886. 66–67. A Dunamelléki Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei. 1897. okt. közgy. 39–40. MÉSZÖLY 1988. 22, 24, 26. KÖBLÖS 2006. 351, 370, 380, 397, 415.

<sup>2</sup> Sándor Dezső tanító (1878–1964) az 1896/97. tanévtől tanított Alcsúton, kezdetben nem képesített tanítóként, majd az 1897. szeptember 1–4. között tartott tanítóképesítő vizsgálaton a képesítést is megszerezte a nagykőrösi tanítóképző intézetben. Az 1930-as évek végéig tanított Alcsúton. 1937-ben a dunamelléki egyházkerület közgyűlése kiváló munkássága elismeréseként református elemi iskolai igazgatói címmel tüntette ki. 1939-ben nyugalomba vonult. A Dunamelléki Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei. 1897. okt. közgy. 209. 1898. okt. közgy. 76. 1937. nov. közgy. 72. Egyetemes Névtár. 1911. II. 3. 1912. 59. 1913–15. 44. 1930–32. 47. 1935. 58. MÉSZÖLY 1988. 26, 34. VÁRADY 1994. 242. ERDŐS–KELEMEN 2002. 70.

<sup>3</sup> *examinál* – vizsgáztat; A szövegben: *examináltam*.

<sup>4</sup> *sigillum* – pecsét

atyai nagybátyám halála előtt (1915–16) reám bízta őrizetbe. (Thaly Kálmán<sup>5</sup> foglalkozott vele.)<sup>6</sup>

Az elemi iskola öt osztályát elvégezvén Kecskemétre vittek szüleim, ahol Mészáros János lelkész<sup>7</sup> atyai felügyelete alatt a református gimnáziumban végeztem mind a nyolc osztályt. Érettségi vizsgát az 1898/99. tanév végén tettem jó eredménnyel. (Azért nem jeles, mert a matézist nem vette be a költői ideálok világában kószláló lelkem, a német pedig a „stock”–magyar kecskeméti diákoknak, akkor még nem kellett!). Tanáraim közül nagy hatással voltak rám: Bíró Lajos, a nagy kelet–utazó,<sup>8</sup> Fazekas Ferenc (latin, görög),<sup>9</sup> Nagy Ferenc (irodalom és bölcselet),<sup>10</sup> s ennek halála után Marton Sándor.<sup>11</sup>

<sup>5</sup> Thaly Kálmán 1839. január 3-án született Csepen (Komárom vm.) Középiskolai tanulmányait Pozsonyban és Pápán végezte. 1856-tól a pesti teológiai akadémia hallgatója, majd a pesti egyetemen jogi és bölcseleti tanulmányokat folytatott. 1860–1864 között a Pesti Napló szerkesztője tagja. 1864-től levelező, majd 1880-tól rendes tagja a Magyar Tudományos Akadémiának. 1864–1869 között a pesti református gimnázium irodalom tanára. A Történelmi Társulat titkára, a Századok szerkesztője. 1878-tól országgyűlési képviselő. 1909. szeptember 26-án hunyt el. Történetírói munkásságáról és költészetéről részletesen: VERES 2000. és KORSÓS 2000. SZINNYEI 1891–1914. XIV. 79–85. STURM 1906. 245–247. KÖVY 2000. 28–31. MARKÓ 2001–2007. VI. 707–708.

<sup>6</sup> A nemeslevelet jelenleg a Dunántúli Református Könyvtár Kézirattára őrzi DREKK O. 960/1. jelzet alatt.

<sup>7</sup> Mészáros János lelkész 1848. december 24-én született Alcsúton (Fejér vm.). Tanulmányait Pápán, Kecskeméten, majd 1867-től a pesti teológián végezte. 1870-től a kunszentmiklósi gimnázium tanára, 1874-től a cecei gyülekezet lelkésze. 1890-ben kecskeméti lelképásztorrá választották. Konventi tag, a Dunamelléki Egyházkerület és a kecskeméti egyházmegye tanácsbírája. 1916. június 10-én hunyt el. BELICZAY 1955. 223. FEHÉR–SZABÓ–KÖRÖSI 1992. 181. DPL 1916. 199.

<sup>8</sup> Bíró Lajos természettudós, tanár 1856. augusztus 29-én született Tasnádon. Debrecenben tanult, a teológiai tanulmányait nem fejezte be. A budapesti egyetem hallgatója, a Nemzeti Múzeum állattárának munkatársa lett. 1880–1886 között a Rovartani Állomás alkalmazottja. 1886-tól Rákospalotán, 1888. szeptembertől 1892-ig Kecskeméten tanított. Az iskola földrajzi szertárát és rovargyűjteményét is nagymértékben gyarapította. 60000 darabos rovargyűjteménye eladása tette lehetővé, hogy legnagyobb gyűjtőútjára, Német–Új-Guineába utazhasson. 7 évet töltött ott. 1903-tól a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárában dolgozott. 1931. szeptember 30-án hunyt el. FEHÉR–SZABÓ–KÖRÖSI 1992. 41.

<sup>9</sup> Fazekas Ferenc az 1886/87. tanévtől tanított Kecskeméten. 1920-ban nyugalomba vonult. 1922-ben Jeney Pál nyugalmazott tanártársával együtt 2000 koronás alapítványt hozott

Barátaim közül, akik irányító hatással voltak reám, Zombory Lászlót (†1931) és Balassa Lajost említtem meg. Ez utóbbi Falu Tamás néven magyar lírai költészetünknek ma is büszkesége.<sup>12</sup>

Kecskemétre, melynek színmagyar levegőjében csak erősödött és tisztult magyarságom, az Alma Materre, ahol ismereteim alapját megszereztem, s ahol bontakozni kezdtek írói ambícióim, a Katona József-színházra, ahol csaknem mindennapos voltam (diákjegy árusításáért „tiszteletjegy”), s ahol impulzust<sup>13</sup> nyertem a drámaírásra, mindig szeretettel gondolok.

Eleinte színész akartam lenni, de aztán a tanári pálya mellett döntöttem. Garzó Béla, későbbi kecskeméti gimnáziumi igazgató<sup>14</sup> buzdítására Kolozs-

létre. 1938-ban hunyt el. A Dunamelléki Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei. 1920. nov. közgy. 37–38. 1922. okt. közgy. 81. 1938. nov. közgy. 60. PEIL 1887. 999.

<sup>10</sup> Nagy Ferenc tanár 1842. január 28-án született Sepső-Gidőfalván (Háromszék vm.). A középiskolai tanulmányait Nagygyedén, jogi tanulmányokat Budapesten folytatott, majd 1865-től a pesti teológia hallgatója. Edinburghban is tanult 2 esztendeig. Először Pesten, majd 1873-tól a kecskeméti református kollégiumban a bölcselet, hittan, latin és magyar nyelv tanára. 1899. január 2-án hunyt el Kecskeméten. SZINNYEI 1891–1914. IX. 563–564. BELICZAY 1955. 225. FEHÉR-SZABÓ-KÖRÖSI 1992. 191–192.

<sup>11</sup> Marton Sándor tanár 1868. szeptember 3-án Lovasberényben született. Középiskolai tanulmányait Nagykőrösön, a teológiát 1887-től Budapesten végezte. Közben bölcseletet is hallgatott a budapesti egyetemen. 1893-tól Gyöngyösön, 1894-től Debrecenben, majd 1895-től Kecskeméten tanított. 1930-ig a református kollégium tanára, 1938-ig a leánygimnázium igazgatója. Jelentős szerepet játszott Kecskemét irodalmi életében, a Katona József Kör életében. 1940. január 15-én hunyt el Kecskeméten. BELICZAY 1955. 223. FEHÉR-SZABÓ-KÖRÖSI 1992. 177.

<sup>12</sup> Balassa Lajos (1898-ig Markbreiter) költő, regényíró 1881. november 10-én született Kiskunfélegyházán. Budapesten jogi tanulmányokat folytatott, majd Monoron helyettes közjegyző, 1918-tól Nagyrőcén körjegyző volt. 1922-ben a csehszlovák hatóságok kiutasították. 1924-től Ócsa község közjegyzője. 1911-től a Hétben megjelent írásainál használta először a Falu Tamás nevet. Állandó munkatársa volt az Új Idők és a Nyugat című folyóiratoknak. 1977. július 13-án hunyt el. PÉTER 2000. 596.

<sup>13</sup> *impulzus* – lendület, hirtelen hatás

<sup>14</sup> Garzó Béla 1899-től tanított a kecskeméti református főgimnáziumban, kezdetben magyar és latin nyelvet helyettes tanárként. 1917. május 28-án választották meg az intézmény igazgatójának. Megalapította az intézményben a Kollégiumi Diákegyesületet, Ifjúsági Zenekart szervezett, szavalókört alapított, megszervezte a kötelező olvasmányok könyvtárát. Nagy szerepe volt a Kecskeméti Torna és Vívó Egylet megalapításában és működésében (vívást és szertornát tanított). 1934-ben nyugalomba vonult 35 évi tanári és 17 évi igazgatói működés után. A Dunamelléki Református Egyházkerület közgyűlései jegyzőkönyve. 1899. okt. közgy. 127, 128, 132. 1900. okt. közgy. 112. 1917. szept. közgy. 167. 1934. nov. közgy. 30, 97.



várra mentem, és beiratkoztam az egyetemre. Magyar–latin–filozófia szakos tanárjelölt lettem. Az erdélyi metropolis levegője nagyon megfogott. A református teológia internátusában laktam négy évig. Az egyetemen az előadásokat szorgalmasan látogattam és mohón hallgattam.

Minthogy édesapám még 1897-ben, élete javakorában meghalt, az idegen városban, idegen környezetben, ha nélkülözni nem nélkülöztem is, mert özvegyen maradt jó anyám gondoskodott valahogyan létfenntartásomról, de nemesebb szórakozásokra, könyvek vásárlására s a társas élet lelket csiszoló lehetőségeire jóformán semmi sem jutott. Egyedül maradtam studiumaimmal, termékeny gondolataimmal. Tanultam és szemlélődtem. Sensitiv és contemplatív<sup>15</sup> lelkemre mérhetetlen jó hatással volt kincses Kolozsvár, az Egyetem s a nagy professzorok bizalma. Sokat tanultam Széchy Károlytól, a stílművésztől,<sup>16</sup> Csengeri Jánostól, a kitűnő műfordító klasszika-filológustól,<sup>17</sup> Schneller Istvántól, a legmelegebb szívű pedagógustól,<sup>18</sup> de legtöbbet a magyar filozófia büszkeségétől és nagy mesterétől: Böhm Károlytól.<sup>19</sup>

<sup>15</sup> szenzitív – érzékeny, fogékony; *kontemplatív* – szemlélődő, elmélkedő, elmélyedő

<sup>16</sup> Széchy Károly irodalomtörténész, egyetemi tanár 1848. február 18-án született Cegléd-  
den. Gimnáziumi tanulmányait Szarvason, az egyetemet Pesten végezte. 1873–1878 között  
hírlapíró, az *Ellenőr* című folyóirat irodalmi rovatának vezetője, a lap segédszerkesztője.  
1880-tól a kolozsvári állami felsőbb leányiskola rendes tanára, 1895-től a kolozsvári egyetem  
magán-, 1890-től a magyar irodalom, 1894-től az esztétika rendes tanára. 1905-től Budapes-  
ten tanított. 1902-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. 1906. január 3-án hunyt  
el. SZINNYEI 1891–1914. XIII. 523–524.

<sup>17</sup> Csengeri János klasszika-filológus, műfordító, egyetemi tanár 1856. október 2-án  
Szatmárnémetiben született. Tanulmányait szülővárosában, Debrecenben, majd a budapesti  
egyetemen végezte. Magyar–latin–görög szakos tanári oklevelet szerzett. Tanított Debrecen-  
ben, Besztercebányán, Fehértemplomban, majd Budapesten. 1896-tól a kolozsvári, 1921–1927  
között a szegedi egyetem klasszika-filológia tanszékének vezetője. 1927-ben nyugalmába  
vonult. 1945. április 21-én hunyt el Budapesten. SZINNYEI 1891–1914. II. 266–267.

<sup>18</sup> Schneller István pedagógiai író, egyetemi tanár 1847. augusztus 3-án született Kősze-  
gen. Középiskoláit Kőszegen, Modorban, Sopronban, a teológiát Sopronban, Halléban, majd  
Berlinben végezte. 1874-től Eperjesen, 1882-től Pozsonyban tanított. 1894–1923 között a ko-  
lozsvári egyetem pedagógiai tanszékének vezetője. 1923-tól Szegeden oktatott. 1939. január  
25-én hunyt el Budapesten. SZINNYEI 1891–1914. XII. 528–530. SZÖGI 2001. 91 (539. sz.), 269  
(4641. sz.).

<sup>19</sup> Böhm Károly filozófus, egyetemi tanár 1846. szeptember 17-én született Besztercebá-  
nyán. Pozsonyban, Göttingenben, Tübingenben és Berlinben tanult. 1870-től a pozsonyi  
evangélikus líceumban, 1873-tól a budapesti evangélikus gimnáziumban, majd 1896-tól a

Több egyetemi pályatétel kidolgozásával nyertes lettem. Ekkor jelent meg az Egyetemi Lapok kiadásában „*A kabard nyelv viszonya*” című nyelvészeti kidolgozatom, melyet Bálint Gábor keleti nyelvész<sup>20</sup> előadásai után állítottam össze.<sup>21</sup> A keleti (török) nyelvészettel később – a finnugor rokonság alaposabb megismerése után fölthagytam.

Tanári diplomát 1905-ben szereztem, miután már két évet, mint helyettes tanár a hajdúböszörményi református gimnáziumban töltöttem. Bár Hajdúböszörményhez igen kellemes fiataalkori emlékek és élmények kötődtek (együtt tanárkodtam Köblös Samuval,<sup>22</sup> Bessenyei Lajossal, a későbbi főigazgatóval,<sup>23</sup> Lám Frigyessel<sup>24</sup> a zipser<sup>25</sup> jeles költőjével és aestheti-

kolozsvári egyetemen tanított. Az értékelmélet területén önálló filozófiai rendszert teremtett. 1911. május 19-én hunyt el Kolozsváron. SZINNYEI 1891–1914. I. 1301. SZÖGI 2001. 242 (4042. sz.), 485 (9855. sz.).

<sup>20</sup> Bálint Gábor (Szentkatolnai) nyelvész 1844. március 13-án született. A középiskolai tanulmányait Kézdivásárhelyen, Csíksomlyón, Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Nagyváradon végezte, majd Bécsben jogot, perzsát és új arabot tanult. 1871–1874 között Oroszországban kutató, 1875-től 1877-ig a budapesti egyetem tanára. 1879–1892 között az oszmán birodalomban dolgozott, és Dél-Európa városainak egyetemein oktatott. 1893–1912 között a kolozsvári egyetem urál-altáji tanszékének egyetemi tanára. 1913. május 26-án hunyt el. SZINNYEI 1891–1914. I. 417–419.

<sup>21</sup> A Kolozsvári Egyetemi Lapok című folyóiratot 1897-ben alapították, elsősorban érdekvédő lap volt. Sándor Pál munkája *Magyar és kabard nyelv viszonya* címmel jelent meg 1903-ban Kolozsváron.

<sup>22</sup> Köblös Samu 1875-ben született Rettegen. 1899-től Hajdúböszörményben tanított, 1903–1938 között az intézet igazgatója. 1939. szeptember 30-án hunyt el Debrecenben. NYAKAS 2001. 97.

<sup>23</sup> Bessenyei Lajos latin-görög-magyar szakos tanár 1879-ben született. Zilahon, Hajdúböszörményben oktatott, majd 1912-től 1935-ig a debreceni református gimnázium tanára, 1923-tól igazgatója. 1935-től tankerületi főigazgató. Az Országos Református Tanáregyesület életében is fontos szerepet töltött be: 1914–1920 között főjegyzője, 1927–1931 között alelnöke, majd 1931-től 1945-ig elnöke. CSOHÁNY 1988. 226–227, 258, 261. GYÖRI 1988. 673, 686, 688. SZABADI 2002. 23–25, 36.

<sup>24</sup> Lám Frigyes középiskolai tanár, költő, fordító 1881. május 13-án született Késmárkon. Középiskolai tanulmányait Késmárkon végezte. 1903-ban a budapesti tudományegyetemen szerzett német-francia szakos középiskolai tanári oklevelet. Hajdúböszörményben, a pécsi és az egri főreáliskolában, majd 1908-tól 1935-ig a Győri Magyar Királyi Állami Felsőbb Leányiskolában tanított. 1935-től Budapesten a Bolyai Gimnázium tanára. 1938-ban nyugdíjazták. A Kisfaludy Irodalmi Kör tagja, a Győri Szabadegyetem előadója. *Zipser Treue* címen verseskö-

kussal), de az Alföld levegőjét <nem tudtam megszokni>, s az akkori társas élet légköréből kikíváncsoltam. Tiszántúlnak búcsút mondtam... Még ez év őszén (1905) bevonultam katonai szolgálatra, Székesfehérvárra honvéddnak. Egy hónap múlva elbocsátottak gyenge testalkatom miatt. Csaknem egy évi pihenés után, melyet Alcsúton töltöttem az akkor már ott kántortanítóskodó Dezső bátyámnál és anyámnál. 1906. év szeptember 1-én Pápára jöttem helyettes tanárnak. Itt új környezetben új életet kezdtem. Nemes buzgalommal és ideális lelkesedéssel végeztem nevelői és tanítói munkámat. A növendékek iránt táplált szeretetemet, amely az eredményes munkának föltele, sohasem csappant. Sőt erősítették azt bennem a csodálatos testületi egységben működő tanártársaim...

Az 1909. évben államilag kinevezett rendes tanár lettem. Még ezen év decemberében megnősültem. Feleségül hoztam Erdélyből (Retteg) Sylvester Irmát, aki néhai Sylvester Domokos szászvárosi volt lelkésznek, a híres egyházi szónoknak<sup>26</sup> leánya volt. Házasságunkból egy leány, Irma született. A világháború szétmálasztotta e házasság kötelékeit, s hét évi együttélés után elváltunk.<sup>27</sup> A világháború folyamán (1915) újra besoroztak katonának, de a nagy tanárhány miatt mindvégig fölmentett a katonáskodás alól a minisztérium. Polgári szolgálat is bőven szakadt a nyakamba, de a hadba vonult

tete jelent meg, a Szepesség legjelentősebb költőjének tartják. 1955. december 27-én hunyt el Budapesten. GRÁBICS–HORVÁTH–KUCSKA 2003. 194–195.

<sup>25</sup> *zipser* – *cipszer*, a szepességi szászok elnevezése, ami a német Zips (Szepes) szóból ered

<sup>26</sup> Sylvester Domokos 1844. június 1-én született Székelyudvarhelyen. A gimnáziumot és 2 évig a jogi tanulmányait is születése helyén végezte, majd 1865-től teológus Nagynyeden. 1867-től a jénai, 1868-tól a heidelbergi egyetemen hallgatója. 1868-tól Székelyudvarhelyen segédtanár, 1869-től ugyanott lelkész. 1872-től 1890-ig Vízaknán szolgált, egyszersmind betöltötte az egyházmegye főjegyzői, majd esperesi tisztét is. 1890-ben szászvárosi lelkésznek választották meg, a Kun Kollégium tiszteletbeli tanára. 1901. március 4-én hunyt el. SZINNYEI 1891–1914. XIII. 146–147. SZÖGI 2001. 307 (5445. sz.), 351 (6806. sz.).

<sup>27</sup> 1917-ben váltak el. Sylvester Vilma később házasságot kötött dr. Szentkirályi Zsigmond, bőrgyógyász és urológus orvossal, aki Hódmezővásárhelyen, majd Kassán dolgozott. Három lányuk és egy fiuk született. Szentkirályi Zsigmond 48 éves korában szívinfarktus következtében elhunyt. Sylvester Vilma élete végéig, 81 éves koráig Debrecenben élt. Ezeket az információkat Sylvester Domokos, Sylvester Vilma bátyjának, Ákosnak a fia osztotta meg Sándor Pállal 1974. június 5-én és 1975. január 20-án írt leveleiben. A levelek őrzési helye és jelzete: DREKK O. 1075.

kartársak helyett szívesen dolgoztam itthon. Miután a református Nőnevelőben (úgy a polgáriban, mint később a tanítónőképzőben) állandóan tanítottam, mint óraadó, s az 1914–18. évfolyamot képesítőttem is, néhány éven át a kereskedelmi és iparostanonc iskolában is tanítottam teljes elismerés mellett.<sup>28</sup>

Aktív politikával sohasem foglalkoztam, de ellenzéki érzelmeimet szavazásoknál mindig igyekeztem érvényre juttatni. Társadalmi, művészeti és irodalmi megmozdulásokban állandóan tevékeny részt vettem. A Jókai Körben, amelynek ma is színügyi szakosztályi előadója vagyok, felolvasásokat tartottam, színielőadásokat rendeztem, sőt magam is fölléptem. De előadásokat tartottam és rendeztem Pápa más társadalmi és munkás egyesületeiben is (Főiskolai Képzőtársaság, Iparos Ifjak Önképzőköre,<sup>29</sup> Munkásegylet, stb.). Közben irodalmilag is működtem. Megírtam Vajda János életrajzát és költészetét, Cicero életfilozófiáját. (Ez utóbbi megjelent a Főiskolai Értesítőnek 1910. évfolyamában.)<sup>30</sup> Jókai Mór születésének száz éves évfordulóján előadást tartottam Jókairól, s annak főleg költészetét ismerttettem. Ezt az előadást a győri Kultúrházban is előadtam. Egyéb előadásaim: *A szép és kritériumai*, *A mi oláhjaink*, *A színészet kezdete hazánkban*, *Tompa Mihályról* (1917),<sup>31</sup> *A magyar dalról*, stb... Ezeknek egyike-másika a Jókai Kör Évkönyveiben olvasható.<sup>32</sup>

<sup>28</sup> A Nőnevelő Intézetben az 1911/12. tanévtől óraadóként magyart tanított a tanítónőképző növendékeinek. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1911/1912. 10, 28, 39. 1912/13. 84, 100. 1913/14. 29, 51, 53. 1914/15. 15, 33. 1915/16. 22. 1916/17. 21. 1917/18. 29, 52. 1918/19. és 1919/20. 5, 8, 17. 1920/21. 7, 11. 1921/22. 6. 1922/23. 1, 7. 1923/24. 19. 1926/27. 12. 1927/28. 36, 37, 41. 1937/38. 41, 81.

<sup>29</sup> A Pápai Iparos Ifjúság Önképző Egyesületét 1883-ban alapították, elsősorban a munkás fiatalok nevelését szolgálta. A Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy tagjai aktívan részt vettek az Egyesület megalakításában és működésében is. HUDI 2011. 34.

<sup>30</sup> Szélfoglaló értekezés. Írta s az 1910. szeptember 5-én tartott évmegnyitó ünnepélyen felolvasta: Sándor Pál főgimnáziumi rendes tanár. Pápai Református Kollégium értesítői. 1910/11. 35–51.

<sup>31</sup> A Tompa Mihályról írt cikk a Dunántúli Protestáns Lapban jelent meg. DPL 1917. 282–284.

<sup>32</sup> A Pápai Jókai Kör Évkönyveiben 3 értekezése jelent meg: *A mi oláhjaink* című az 1909/1910. évi Évkönyv 37–42. oldalain, *Az izlés mint az értelem kritériuma* című az 1912/13. évi Évkönyvben, a 67–71. oldalakon és a *Színészetünk gyermekkorára* című az 1924–29. évi Évkönyv 82–88. oldalain. KÖVY 1993. 75. Az említett cikkek mellett az 1906/1907. évi Évkönyv 45–50. oldalain jelent meg írása *A pesszimista költészetről* címmel.

A világháború, még inkább a kommün után föllépő gazdasági válság megfosztott minden kis összegyűjtött pénzemtől. Házam elúszott, a hadi-kölcsön (20,000 pengő) elértéktelenedett: koldussá lettem. Az 1921. évben mégis megpróbáltam egy új életstílust. Újra megnősültem. Feleségül vettem egy helybeli iparosmester leányát, Ihász Máriát (az emigráns Ihász Dániel<sup>33</sup> másodunokahúgát). Ebből a házasságból két gyermekem született: Attila (1921), aki jelenleg budapesti joghallgató, s Melinda, aki most végzi a gimnázium IV. osztályát.<sup>34</sup>

Ettől kezdve csak az iskolának, a családnak és irodalmi munkásságomnak éltem.

Az egyházi életben szerepet játszottam két évig, amennyiben az egyházi tanács jegyzője voltam. Az iskolai élet sok, de gyönyörűségeis terhet rótt reám.

Harminchét évi tanárságom alatt ugyannyiszor voltam osztályfőnök. A főiskolai Igazgatótanácsnak egy cikluson át választott tagja voltam. Az Ifjúsági Képzőtársaságnak nyolc éven át tanárelnöke voltam.<sup>35</sup> Két évig a Kép-

<sup>33</sup> Ihász Dániel író, honvéd ezredes 1813. november 17-én született Nagydémen. Jogi tanulmányok végzése után katona lett az osztrák hadseregben. 1848-ban a magyar honvédség kötelékébe lépett. 1849-ben ezredesi rangfokozatban Kossuth hadsegéde. A szabadságharc leverése után Vidinbe távozott. 1859-ben az olaszországi magyar légiónak szervezője, majd parancsnoka. 1862-ben csatlakozott Kossuth környezetéhez. 1881. április 10-én hunyt el Olaszországban. VARGA 1998. 234. MARKÓ 2001–2007. III. 440–441.

<sup>34</sup> Sándor Attila 1921. november 19-én született Pápan. 1932–1940 között a pápai református gimnáziumban tanult. 1948 decemberében hunyt el, ekkor volt jogszigorló. VeML VIII. 54. 58. Pápai Református Kollégium értesítői. 1932/33. 63, 64, 65, 68, 71. 1933/34. 55, 77, 87. 1934/35. 140, 153. 1935/36. 84, 105, 106, 124. 1936/37. 66, 67, 89, 97. 1937/38. 103, 105, 129, 136. 1938/39. 59, 65, 66, 89, 94. 1939/40. 73, 75, 97, 104, 105. PN 1948. december 12. 4.

Sándor Melinda 1926. július 28-án született. 1933-tól a pápai református nőnevelő intézet gyakorló iskolájának tanulója volt (a 2. osztálytól). Az elemi után elvégezte a polgári iskola 1. osztályát. 1937-től a pápai református gimnázium magántanulója, az alsó négy évfolyamot végezte el az intézetben. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1933/34. 34. 1934/35. 41. 1935/36. 39. 1936/37. 64. Pápai Református Kollégium értesítői. 1937/38. 105, 111. 1938/39. 66, 74. 1939/40. 74, 85. 1940/41. 62.

<sup>35</sup> A Képzőtársaságnak 1922–1930 között volt az elnöke. A tagság a következő szavakkal köszönt el tőle: *Az üde kedvvel munkálkodó ifjú lélek megnyilatkozása iránt érzett szeretet hozta őt a Képzőtársaságba, s amióta körülötte és vele együtt munkálkodhatunk, ezt a meleg érdeklődést köszönjük meg neki és a gyenge, fiatal szárnypróbálgatások jóakarató támogatóját tiszteljük és szeretjük*

zótársaság lapját, a Kollégiumi Lapokat is szerkesztettem.<sup>36</sup> 1937-ben Fejes Zsigmond gimnáziumi igazgató<sup>37</sup> betegsége alatt három hónapig megbízott igazgatóhelyettesként dolgoztam. Azóta csendes közkatonája vagyok a nevelés ügyének.

Hosszú pályámon a nyilvános élet is többször porondra állított. Így a világháború előtt tagja voltam a vespriáni törvényszék keretén belül még akkor működő polgári esküdtbírósnak, a világháború után pedig a járásbírósnak keretén belül pár évig működő lakásbírósnak. Most tagja vagyok a Vöröskereszt pápai igazgatóságának s a MÉP nagyválasztmányának,<sup>38</sup> továbbá Pápa város Színügyi Bizottságának.

A Kollégium fennállásának négyszázados (1931) jubileumára hat dramatizált képben megörökítettem a kollégium történetének főbb mozzanatait „Négyszáz év” című művemben. (Pótlólag írom e lap elején közölt iskolai munkakörömhöz, hogy a világháború tartama alatt, tehát négy éven át az Ifjúsági Segítő Egyesület gondterhes ügyeit is intéztem, mint tanárelnökök...) <sup>39</sup>

*benne. Más irányú elfoglaltsága miatt távozott körünkől. Utóda Horváth Endre lett. Pápai Református Kollégium értesítői. 1922/23. 53. 1923/24. 60. 1924/25. 72. 1925/26. 84. 1926/27. 110. 1927/28. 126. 1928/29. 98. 1929/30. 83. 1930/31. 81.*

<sup>36</sup> A Pápai Kollégiumi Lapok a Református Kollégiumban 1926 és 1948 között megjelent periodika volt Horváth Endre felelős szerkesztésében. Alcíme szerint diáktársadalmi lap, a Református Főiskolai Képzőtársaság diáklapja. Július és augusztus kivételével havonta jelent meg. Főszerkesztője Győry Elemér, 1928–1930 között Sándor Pál és Horváth Endre volt. NAGY 1957. 66–68.

<sup>37</sup> Fejes Zsigmond 1881. október 17-én született Nagycsányban (Baranya vm.), mennyiségtan és fizika szakos középiskolai tanár és a pápai református gimnázium igazgatója volt. Gimnáziumi tanulmányait a csurgói református gimnáziumban végezte 1892–1900 között, majd a budapesti egyetem bölcsészkarán tanult 1900-tól 1904-ig. 1904. július 1-től Ógyallán dolgozott az asztrofizikai intézet II. adjunktusaként. Az 1905/06. tanévben helyettes tanárként került a pápai gimnáziumba. Mennyiségtan és fizikát adott elő. 1906-tól rendes tanárként tanított Pápán, 1929–1941 között az intézmény igazgatója is volt. Betegsége miatt 1941. szeptember 1-én nyugalomba vonult. 1947. június 7-én hunyt el Pápán. DREL törzslap. Pápai Református Kollégium értesítői. 1905/06. 48. 1941/42. 50–51. 1946/47. 1. TUNGLI 1997. 38.

<sup>38</sup> A Magyar Élet Pártja 1939–1945 között Magyarország kormányzópártja, vezetői: Bárdossy László, Kállay Miklós, Teleki Pál.

<sup>39</sup> A Segítő Egyesületet 1915–1919. február 21. között irányította helyettes vezetői minőségben. Pápai Református Kollégium értesítői. 1915/16. 172. 1916/17. 96. 1917/18. 134. 1918/19. 18.

Apró írásaim, cikkeim, néhány versem a helybeli, fővárosi és vidéki lapokban jelentek meg (Dunántúli Protestáns Lap, Pápai Hírlap, Pápa és Vidéke, Új Idők, A Mi Utunk, Kollégiumi Lapok, Kecskeméti Lapok, Rózsalygas, Gyöngyfüzér, Balatonfüred, stb.).<sup>40</sup> A Művészeti Lexikonnak (Budapest) munkatársa voltam.<sup>41</sup>

<sup>40</sup> A Dunántúli Protestáns Lap a dunántúli református egyházkerület hivatalos közlönye volt. 1890. január 5. és 1945. március 18. között hetente jelent meg. Szerkesztői voltak: Révész Kálmán, Németh István, Antal Géza, Czeglédy Sándor, Pongrácz József, Medgyasszay Vince és Györy Elemér. NAGY 1957. 30.

A Pápai Hírlap 1903–1944 között jelent meg. Főszerkesztője Kőrös Endre és Szücs Dezső volt. Részt vett még a lap szerkesztésében Borsos István, Hoffner Sándor, Kapi Béla, Köveskúti Jenő, Réthei Prikkel Marian és Weltner Sándor is. Megalakulásakor hetenként, majd hetente kétszer, végül újból hetenként jelent meg. NAGY 1957. 66–67.

A Pápa és Vidéke című hetilap (1920–1925 között politikai napilap) 1906–1944 között jelent meg Pápán. Alcíme szerint: *Közgazdasági és társadalmi*, majd *Szépirodalmi, közgazdasági és társadalmi* hetilap, a *Pápai katolikus kör tanítói körének hivatalos lapja*, *Keresztény politikai hetilap*. Főszerkesztői: Kecskés Lajos, Blazovich Jákó, Berzsényi Fábián és Grátzer János. NAGY 1957. 64.

Az Új Idők Herczeg Ferenc szerkesztésében megjelenő szépirodalmi és családi hetilap volt 1894 decemberétől 1944-ig, kiadta a Singer és Wolfner Rt. A magyar irodalmi családi lapok között a legnagyobb példányszámmal rendelkezett. KÓKAY–BUZINKAY–MURÁNYI 1994. 169. PÉTER 2000. 2322–2323.

A Mi Utunk 1933. március–1934. október között megjelenő társadalomtudományi és irodalmi szemle volt. Szerkesztője Végh Dezső. Hat szám megjelenése után a lapot betiltották. PÁSZTOR 1965. 43. SZALACSI RÁCZ 1973. 204.

A Kecskeméti Lapok 1868–1950 között Kecskeméten megjelenő heti-, majd napilap volt. Alcíme szerint: ismeretterjesztő hetilap, vegyes tartalmú hetilap, politikai és társadalmi hetilap, független politikai napilap. Főszerkesztői: Nagy Mihály, Joó Gyula, Hankovszky Zsigmond, Révész László, Sándor Béla. BIRCK 1986. 293–302.

A Rózsalygas című, 150 költő versét tartalmazó antológia 1936-ban jelent meg Budapesten Nemesvári Ernő összeállításában. Sándor Páltól a *Te meg én* című versét közölték, melyet a Gyöngyfüzér című gyűjteményből vettek át. NEMESVÁRI 1936. 83.

A Gyöngyfüzér című antológia szintén Nemesvári Ernő szerkesztésében jelent meg az 1930-as években Nagykorösn.

A Balatonfüred politikai, társadalmi és gazdasági hetilap volt, 1920 és 1944 között jelent meg. A Balatonfüredi Járási Polgárszövetség és a Balatonfüredi Gazdakör hivatalos lapja. Szerkesztői közé tartozott Héjj Imre, Országh Pál, Luttor Ferenc, Szőke László és Baán László. NAGY 1957. 19.

<sup>41</sup> *A Magyar Művészeti Lexikon. A magyar művészek, magyar városok, községek, magyar egyesületek, újságok, lapok ismertető lexikona.* című kiadvány 1938-ban jelent meg Budapesten. A mun-

Az 1939. év októberétől kezdve felelős szerkesztője és kiadója vagyok a Pápai Hírlapnak, melybe vagy névtelenül, vagy (sp), Jean d' Or, Palisander írói álnevekkel közlöm politikai, általános vagy bíráló jellegű kis cikkeimet, ismertetéseimet.

Tagja vagyok a pápai Jókai Körnek,<sup>42</sup> a pápai Közművelődési Egyesületnek,<sup>43</sup> a győri „Dr. Kovách Pál Irodalmi Egyesületnek”-nek,<sup>44</sup> a fővárosi „Ti-

katársak között szerepel: Sándor Pál, isákfalvi, színműíró, gimnáziumi tanár. Életrajzi adatai a kötet 119. oldalán olvashatóak. NEMESVÁRI 1938. 6, 119.

<sup>42</sup> A pápai Jókai Kör 1893-ban alakult. A létrehozás gondolata Horváth Lajos pápai főszolgabírótól eredt. Az alakuló díszközgyűlést 1893. május 28-án tartották a városi színházban, amikor 269 fő kérte felvételét. A Kör célját az alapszabály egyetlen mondatban foglalta össze: *a nemzeti művelődés kifejtése, ápolása, terjesztése s ezzel összeköttetésben a társas élet emelése*. A cél érdekében három szakosztályt alakítottak: irodalmi, zene- és képzőművészeti és színházi. A Kör elnöke Fenyvessy Ferenc, alelnökei Gyurácz Ferenc és Szilágyi József lettek. Az első évek fontos vállalkozása volt Pápa város monográfiájának megírása. A millennium évében szerették volna megjelentetni, de pénzügyi nehézségek miatt csak 1905-ben jelenhetett meg. 1914-ben az I. világháború megakasztotta a Kör működését. 1924-ben alakult újjá Antal Géza elnöksége mellett. Az irodalmi szakosztály elnökének Fejes Zsigmondot, a zenészi szak vezetőjévé Gáthy Zoltánt, a színházi szakosztály elnökének Hanauer Zoltánnét, előadójának Sándor Pált választották. A Kör kezdeményezte a Jókai és Petőfi szobrok elkészítését is. Kisfaludy Strobl Zsigmond alkotásainak ünnepélyes leleplezésére 1931. szeptember 7-én került sor. 1944. márciusig, az ország német megszállásáig nyugodtan folytathatta működését. A tagok egységesen utoljára Kőrös Endre, volt főtítkár sírjánál jelentek meg. A Kör újjáalakulása 1984-ben történt Huszár János vezetésével. HUSZÁR 1993. 85. HUSZÁR-NÉMETH 1993. 7–31.

<sup>43</sup> A Pápa Városi Közművelődési Egyesület megindulása 1924-re tehető, majd közgyűlés-szerű megalakulása 1925. július 5-én történt. A Egyesület célja *a klasszikus és modern irodalom, kiváltképpen a magyar irodalom és a nemes értelemben vett zeneművészet terjesztése, fejlesztése, megismertetése és népszerűsítése: hangversenyek, színi előadások, kulturstélyek, zenedélutánok (vonósnégyes), felolvasások rendezése és vegyes énekkar (dalárda) szervezése által*. Elnöke Tenzlinger József, alelnöke Hamuth János, főtítkára Varga László, titkára Csiszár László. A Pápai Városi Közművelődési Egyesület Alapszabályai. Pápa, 1927. A Pápa Városi Közművelődési Egyesület Évkönyve az 1924–27. évekről. Pápa, 1928.

<sup>44</sup> A Kovách Pál Irodalmi és Közművelődési Társaság 1937-ben alakult Győrben (Kovách Pál Győrben tevékenykedő orvos, író, a Hazánk szerkesztőjének, a Győri Olvasó Egylet alapítójának emlékére). Havonta felolvasó üléseket tartottak győri és környékbeli irodalombarátok társaságában. A Társaság 11. ülésén, 1938. februárban Sándor Pál tag egy novellájának, 1940-ben Medgyasszay Vince püspök vendégként verseinek felolvasásával szerepelt. 1943-ban az Irodalmi Társaság elnöke Kapi Béla evangélikus püspök, díszelnöke Győry Elemér refor-



nódi Lantos Sebestyén Egyesület”-nek,<sup>45</sup> az Országos Magyar Színpadi Szerzők Egyesületének,<sup>46</sup> a szegedi „Dankó Pista Társaság”-nak,<sup>47</sup> az Újságírói Kamarának.<sup>48</sup>

Önállóan megjelent színműveim száma kb. 20. Nevezetesebbek ezek: *Vándorlantos* (1926), *Két gyöngy*, *A királynő kedvence*, *Képmutatók*, *Hiba van a kréta körül*, *Bolond Istók* (Petőfi után), *Thália papjai*, *A föld varázsa*, *A provencei dalnok*, *A bugaci kiskirály*, *Négyszáz év...* Az egyfelvonásosak közül: *Ósi rögök*, *Nótapör*, *Hajnalhasadás*, *Diákálom*, *Légy cserkész*, *Királyhágó alatt*, *Agyafúrt góbék*, *Reklámbáró*, *Ádám néni*, *Kupaktanács*, *Tizenhárom*, *Kiss szerencséje Nagy*,

mátus püspök. Pápai Hírlap. 1940. 5. 1 (1940. febr. 3.). 1943. 17. 2 (1940. ápr. 24.). DPL 1938. 40. 1940. 19. 1943. 14.

<sup>45</sup> A Tinódi Lantos Sebestyén Művész Társaság 1936. február 27-én alakult meg Szücs Gusztáv Ágoston muzsikusz kezdeményezésére. A Társaság célja Tinódinak, a 16. század költőjének, zeneszerzőjének és előadójának szellemi örökségének ápolása volt. 1936. április 18-án tartották meg az első Tinódi Lantos Sebestyén emlékünnepelet Magyarországon, megkoszorúzták sírját, pályázatot hirdettek Tinódi Ódára. A pályázat első díját Beödy Balogh Frigyesné nyerte el. 1937-ben és 1940-ben Szücs Gusztáv szerkesztésében könyvet jelentettek meg, az első *Tinódi Lantos Sebestyén emlékére. A Tinódi Lantos Sebestyén Művész Társaság* címen. A kötetben Tinódi művészetét magasztaló versek, dalok, kisebb novellák jelentek meg. A kötet végén a Társaság költő, író, zeneszerző tagjainak rövid életrajza olvasható. Az 1940-ben megjelent 2. kötet *Tinódi Arany Album* címen jelent meg, tartalma hasonló volt az előzőhöz. Sándor Pál fényképét és rövid életrajzát is közölték a kötet 14. és 52. oldalain. SZÜCS 1937. 17–21. SZÜCS 1940. 14, 52.

<sup>46</sup> A Magyar Színpadi Szerzők Egyesülete 1904-ben alakult a magyar színpadi írók és zeneszerzők szerzői jogainak védelmére. 1950-ig működött, majd hatáskörét 1952-től a Szerzői Jogvédő Hivatal vette át. PÉTER 2000. 1395.

<sup>47</sup> A Dankó Pista Társaság vezetője Németh Gyula Szegedi Almanach 1938. 123. (Szegedi Almanach 1938. Arcok, képek, intézmények, hivatalok, egyesületek. A Délmagyarország ajándékkönyve előfizetőinek. 1937 karácsony.)

<sup>48</sup> Az Országos Magyar Sajtókamara 1939. június 23-án alakult, az 1938. XV. tc. (az úgynevezett első zsidótörvény) második paragrafusa rendelte el, hogy újságírói munkakörben csak a felállítandó Sajtókamara tagja alkalmazható. A törvény a zsidónak minősítettek arányszámát 6%-ban maximálta. Elnöke Kolosváry-Borcsa Mihály lett. Az újságírói főosztályba 1232, a kiadói 340, összesen 1572 tagot vettek fel. A kamara szociális kérdésekről is intézkedett: szabályozta a lapoknál alkalmazható újságírójelöltek arányszámát, a minimális illetményeket, a nyugdíjintézeti járulékot és az adófizetési kötelezettségek arányát. Gondoskodott az újságírójelöltek képzéséről, valamint az állástalan újságírók munkaközvetítési irodáját is felállította. GÁSPÁR 1940. 5–30.

*Farkasverem* és néhány kiadatlan, de megzenésített libretto... E művek több mint 200 előadást értek vidéki színpadokon és falusi műkedvelőknél...

Mikor e sorokat írom, bár lelkem friss és telve van ideális tervekkel, de érzem, hogy testem gyengül, hogy „kopik, kopik az óramű, alig van már ép foga”. Küszöbön áll vagy nyugdíjaztatásom, vagy az örök nyugalom... *Omnes eodem cogimur...*<sup>49</sup>

Pápa, 1941. március 10.

Sándor Pál

Folytatása kilenc lappal odébb, a -dik oldalon.<sup>50</sup>

#### SÁNDOR PÁL

Életrajzom folytatását 1964. június 8-án magam írom, mert az Isten csodálatos kegyelméből még most is élek. Ott folytatom, hogy 1941. szeptemberben nyugalomba mentem. Utána még tíz évig óraadó voltam a református gimnáziumban és az általános iskolában, ahol akkor még latin nyelvet tanítottam. Írói munkásságot 1925-ben kezdtem kifejteni. Lírai költemények, dalok, elbeszélések, bírálatok, irodalmi cikkek, de főleg drámai művek születtek. Ezeknek jó része megjelent a különféle lapok hasábjain, egy részüket felolvastam (pl. Jókai Mór centenáriuma Pápán és Győrött, Herczeg Ferenc jubileum Pápán,<sup>51</sup> Kozma Andorról nekrológ Pápán,<sup>52</sup> Csengery Gusztávról

<sup>49</sup> Mindnyájan ugyanoda kényszerülünk. Mindannyian odajutunk (Horatius). Az idézet Horatiusnak Az *ódák* második könyvéből, 3. verséből (*Élj az idővel!*) című verséből származik: *omnes eodem cogimur, omnium/versatur urna serius ocus / sors exitura et nos in aeternum / exilium inpositura cumbae* – Egy célra tartunk mind: a sorsveder / Forgatja sorsunk: később vagy korábban / Kiugrik, és legott indulni kell / Örök száműzés gyászos csolnakában. (Csengery János fordítása)

<sup>50</sup> Sándor Pál 1964. évi sajátkezű bejegyzése az *Anyakönyv* 40. oldalán. Az önéletírás az 59. oldalon folytatódik.

<sup>51</sup> Herczeg (Herzog) Ferenc Versecen (Temes vm.) született 1863. szeptember 22-én, apja Herzog József gyógyszerész, Versec polgármestere volt. Középiskoláit Temesváron, Szegeden, Fehértemplomban végezte, majd a budapesti tudományegyetemen jogot végzett. Temesváron és Budapesten ügyvédjelölt volt. Rákosi Jenő a Budapesti Hírlap állandó tárcaírójának szerződtette. Az *Új Idők* irodalmi lap alapító szerkesztője. Országgyűlési képviselő, Az *Újság* és a *Magyar Figyelő* című lapok szerkesztője. 1927–1945 között a felsőház tagja, a magyar revíziós mozgalom egyik vezéralakja. A 20. század első felének egyik legsikeresebb,

Pápán, Vajda János centenáriuma 1927-ben Pápán,<sup>53</sup> stb.), míg a drámai műveim jó része hivatásos színészek, vagy műkedvelők előadásában került színre az egész országban... Néhány darabom csak kéziratban van meg: *A szent vértanú*, történelmi színmű 5 felvonásban; *A szerelem foglyai* (*Énekesnő*) zenés színmű 3 felvonásban; *Diákszerelmek* (eredeti címe: *Ballag már a vén diák*), s a gályarabokról írt egyfelvonásosom...

Pedagógiai és kulturális vonalon nagyon sokat dolgoztam. Életrajzom első részében említett irodalmi és művészeti tagságaimon kívül tagja voltam még az OSzTGE (Országos Szent Gellért Egyesület) esztergomi kulturális egyesületnek, a Gárdonyi Géza Társaságnak, a Gyóni Géza Társaságnak, a Balatoni Társaságnak.<sup>54</sup> Erkölcsi sikereim bőségesen kielégítettek, de anyagilag mindvégig szegény maradtam...

legolvasottabb írója. 1925-ben irodalmi Nobel-díjra javasolták, 1930-ban megkapta a Corvin-láncot. Munkáit 1925–1930 között díszkiadásban 40 kötetben jelentették meg. 1954. szeptember 24-én hunyt el. DIÓS 1993–. IV. 767–769. MARKÓ 2001–2007. III. 233–234. A 80. születésnapja alkalmából 1943. október 2-án és 3-án tartottak nagy ünnepséget a pápai Perutz gyár kultúrházában. Az ünnepi beszédeket Sándor Pál mondta, bemutatták Herczeg Ferenc *Az ezredes* című színművét Briglevics Gyula rendezésében. Pápa és Vidéke 1943. október. 3. 3. 1943. október 10. 3.

<sup>52</sup> A nekrológ a Dunántúli Protestáns Lapban jelent meg. DPL 1933. 67.

<sup>53</sup> Vajda János születésének 100 éves jubileumát 1927. március 5-én ünnepelte a főiskolai képzőtársaság. Sándor Pál, a Társaság tanár-elnöke előadást tartott Vajda életéről és költészetéről. DPL 1927. 43.

<sup>54</sup> Az Országos Szent Gellért Egyesület 1921-ben alakult, életre hívója dr. Kamenszky Gyula nyugalmazott királyi ítélelőbíró volt. Az Egyesület célkitűzései a hit, az erkölcs ápolása és a revízió voltak. Ápolták Szent Gellért kultuszát, a Szent István-i állam gondolatát, ennek az érdekében az elszakított területek városaival, megyéivel is keresték a kapcsolatot. Minden évben közéleti, irodalmi és művészeti előkelőségek közreműködésével nagyszabású ünnepélyt és díszközgyűlést tartottak. O'SVÁTH 1938. 433. PIFKÓ–ZACHAR 2000. 89.

Az Országos Gárdonyi Géza Irodalmi Társaságot tanítók hozták létre 1922-ben, első elnöke Simon Lajos lett. Országjárásokat szerveztek, előadásokat tartottak, felkaroltak írókat, de zeneszerzőkkel és előadóművészekkel is bővítették tagságukat. Megindították a Magyar Család című szépirodalmi lapot, majd a Képes Kis Lap című gyermekfolyóiratot, amely a későbbiekben Meseország címen jelent meg. Gárdonyi Géza emlékét ápolták, kiadták műveit, ezen kívül 12 szép kiállítású könyvet, illetve 4 saját évkönyvet is megjelentettek. A Társaság a háború végén megszűnt, 1946-ban újjáalakult, de az 1950-es években véglegesen abbamaradt a működése. SIMON–RAKSÁNYI 1942. 4–11. KOROMPAI 1990. 658–662.

Írói álneveim: Palisander, Jean d' Or, Isákfalvi, sp (írói jegy). Ezeket cikkeim alá szoktam írni. (Lásd Gulyás Pál: Álnévlexikon.)<sup>55</sup>

1939–1944 decemberig a Pápai Hírlap felelős szerkesztője voltam. December 16-án egy ott közölt békeversem s egy Zrínyi idézetem miatt a nyilas uralom letartóztatott.<sup>56</sup> Fogság, internálás lett a „büntetésem” (december 25-ig), melyet rendőri felügyelet követett...

Az ezt követő években szűkös nyugdíjam pótlása céljából privát órákat adok a mai napig, főleg latinból, fiú és leánydiákoknak. A tanítás üdülés nekem, a vén nyugdíjasnak. Közben a Nyugdíjas Pedagógusok téli és tavaszi műsoros összejövetelel költeményeimből szoktam felolvasni. Ezek a versek, nemkülönben egyéb munkásságom objektumai megtalálhatók a Főiskolai Könyvtár Papensia gyűjteményében (Sándor Pál levelesládája).<sup>57</sup>

1960-ban a református egyházkerület közgyűlése a Gazdasági Bizottság rendes tagjává választott.<sup>58</sup>

A Gyóni Géza Társaság 1933-ban alakult Irodalmi Társaság volt. Céljai Gyóni Géza kultuszának terjesztése és a költő hamvainak hazahozatala volt. Első elnöke 1933-ban Balogh István volt.

A Balatoni Társaság mint irodalmi, művészeti és tudományos egyesület 1921-ben alakult. Székhelye Budapesten volt, vidéki szakosztályai működtek Keszthelyen, Tapolcán és Veszprém-ben. 450 kötetes könyvtárral is rendelkezett. A Társaság országos elnöke 1940-ben József Ferenc királyi herceg, társelnöke Herczeg Ferenc, helyettes elnöke Sebestyén Gyula magyar királyi udvari tanácsos, a Nemzeti Múzeum nyugalmazott igazgatója volt. Több szakosztálya létezett, amelyek élén külön elnök állt: fürdőügy, műszaki osztály, irodalom, népművelésügy, idegenforgalom, zeneművészet, tudományos, képzőművészeti és „hírverő” szakosztály. TÓTH-SÁGI 1940. 138–139.

<sup>55</sup> Gulyás Pál *Magyar írói álnév lexikon* című munkája 1956-ban jelent meg. Sándor Pál írói álnevei közül csak a Jean d'Or és Palisander neveket ismeri. Ugyanezek szerepelnek a Keresztény magyar közéleti almanachban is. HORTOBÁGYI 1940. 912. GULYÁS 1956. 230, 341, 623.

<sup>56</sup> Az említett lapszám 2. oldalán jelent meg a *Gyóni Géza emléke* című Sándor Pál vers.

<sup>57</sup> Sándor Pál iratainak őrzési helye a Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára, jelenlegi jelzete: DREKK O. 1075.

<sup>58</sup> *Utolsó örömem. A dunántúli református egyházkerület Balatonfüreden 1960. október hó 21-én tartott évi rendes közgyűlése a „Gazdasági Bizottság” rendes tagjává választott meg 1961–66. évekre. A határozatot Nyáry Pál egyházkerületi főjegyző küldte meg címemre 1960. XI. 20-án. (Az egyházkerületi közgyűlésnek jegyzőkönyve 136. számú határozata.) Nota bene! A Gazdasági Bizottság elnöke Kovács Lajos nyugalmazott tanár. Állomások 85.*

1963. szeptemberben a Budapesti Tudomány Egyetem tanári diplomám megszerzésének 50. évfordulója emlékére aranydiplomával ajándékozott meg.

Viszont a televízió (Tv) a Pilwax étteremből sugározta hangomat és képemet Falu Tamás író barátommal (dr. Balassa Lajos) együtt...

Most élek és vegetálok. De meddig?

Érettségi „öregdiák” találkozókön idézgetem kedves tanári emlékeimet...

„Az életem hosszú regény,  
Eseményekben nem szegény:  
Komédia, tragédia,  
A hősnek el kell buknia...  
Sed non omnis moriar,<sup>59</sup>  
Engem örök élet vár”

(Sándor Pál)

„Isten csodálatos kegyelméből még most is élek”, így kezdtem 1964-ben fenti írásomat, s így folytatom most is újabb fölkérésre az 1971. évnek nyarán.<sup>60</sup>

Tehát: „*Memoria rerum praeteritorum iucunda est.*”<sup>61</sup> Nem igaz. Sőt nagyon is fájó, lélekszagató. Tapasztalati bölcsességem ez. *Quem dii odere, praeceptorem fecere,*<sup>62</sup> mondja egy másik latin szállóige. Ez sem igaz. Legfeljebb, ha materialista alapon magyarázzuk és értékeljük. Ugyanis, mikor az ifjú ember pályaválasztás idején elhatározza, hogy mi akarna, vagy mi szeretne lenni, nem az „istenek” gyűlölete vagy átka szerint határoz, hanem sponte

<sup>59</sup> Nem halok meg egészen. (Nem hal meg egészen az, akinek művei fenntartják a nevét.) Az idézet Horatiusnak Az ódák harmadik könyvének a 30. verséből való: *Non omnis moriar multaque pars mei vitabit Libitinam, ...* – Tudom azt, hogy egészen nem múlok én el, Jobb részem a sírba se száll, ... (Csengery János fordítása.)

<sup>60</sup> Jegyzetei szerint Miklós Dezső gyűjteményi igazgató kérte fel későbbi életrajzi eseményeinek feljegyzésére. In *memoriam*. Jegyzetek. 21.

<sup>61</sup> A Cicero idézet: *iucunda est memoria praeteritorum malorum* – a régi bajok emlékezete már megszépül.

<sup>62</sup> A latin idézet: *Quem Dii odere, paedagogum fecere* – akit az istenek meggyűlöltek, nevelővé tették. Ez a latin közmondás szerepel Arany János Tanári jubileumra című versében is.

sua<sup>63</sup> dönt. Egy ideális cél lebeg szeme előtt, amelyet meg akar valósítani, mint tanító vagy tanár (nevelő). Hivatást érez. A hivatás jó betöltése a cél, nem pedig a materiális elismerés. (Ez már csak amannak a következménye, természetes velejárója az elvégzett munkának...).

Ez a filozófia a subiectív idealizmus kategórikus imperativista<sup>64</sup> álláspont megnyilvánulása. Én is ennek a szubjektív idealizmusnak<sup>65</sup> híve voltam és vagyok. Azzá nevelt engem a kolozsvári egyetemen (1899–1904) dr. Bóhm Károly, akit most is a legnagyobb magyar filozófusnak tartok axiológiai<sup>66</sup> előadásai alapján. Bölcsességét „Az ember és világa” című nagy művében örökítette meg...<sup>67</sup>

A másik bölcs nevelőm a fenti egyetemen dr. Schneller István volt, kinek előadásait zsúfolt termekben hallgatták ifjak és öregek. Schneller az ember létezését három szakaszra osztotta: az elsőben az érzéki éniség, a másodikban a történelmi éniség, a harmadikban a tiszta éniség dominál. Ezek az ő elnevezései. Az érzéki éniség jellemző vonásai, hogy akkor az embereket (az ifjakat) jóformán csak az érzéki benyomások, hatások ingerlik, csak azokat értékelik. Ezért csak a mának, a jelennek él, a jövővel alig törődik, a múlt nem izgatja. A történelmi éniség a múltak hatása alatt formálódik. A tegnap, a régmúlt nagy eseményei (politika, tudomány, művészet) érdeklik. Ekkor válik öntudatos emberré. Életformája ekkor lesz elhatározottá, élete termékennyé. A tiszta éniséget a jövő érdekli. Sub specie eternitatis<sup>68</sup> tekint mindent, éli az életet minden befolyástól mentesen, állandó életformában. Ez a kifejeződött jellem, melyet sem az emberek gúnyja, sem csúfolódása,

<sup>63</sup> *sponte sua* – az ő saját akaratából, önszántából

<sup>64</sup> *kategorikus imperativusz* – kényszerítő erő, kötelesség; Kant alkotta filozófiai fogalom: a *kategorikus imperativus* nem függ tapasztalattól, érzékiségtől, vágyaktól, feltételektől, hanem a priori. Szerinte erkölcsösen csak a tiszta kötelességtudatból lehet cselekedni. DIÓS 1993–. VI. 311.

<sup>65</sup> *szubjektív idealizmus* – az idealizmus egyik formája. A szubjektív idealizmus szerint a fizikai létezők, tulajdonságok, események szellemi létezőkre, tulajdonságokra, eseményekre vezethetők vissza. A valóság az elméből és ennek létezőiből, tulajdonságaiból, eseményeiből áll.

<sup>66</sup> *axiológia* – értékelmélet, az értékekre vonatkozó filozófiai elmélet

<sup>67</sup> Bóhm Károly *Az ember és világa: philosophiai kutatások* című munkáját 6 részben adták ki 1883–1942 között (az első 3 rész még életében megjelent): *Dialektika vagy Alapphilosophia*. 1883. *A szellem élete*. 1892. *Axiologia vagy értéktan*. 1906. *A logikai érték tana*. 1912. *Az erkölcsi érték tana*. 1928. *Az aesthetikai érték tana*. 1942.

<sup>68</sup> *sub specie aeternitatis* – az örökkévalóság nézőpontjából

sem a dicsérete, hódolata nem érint. S bár az örök substantia lényegét nem fogja megismerni, azt érzi, s ennek megnyugtató tudatában hunyja le szemeit, s örökre búcsút vesz e hamis világ hamis embereitől.

A tiszta éniség optimista jellem. Si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae.” (Horatius)<sup>69</sup>

Mikor a tél folyamán hosszas betegségem alatt (glossitis,<sup>70</sup> bronchitis,<sup>71</sup> gastritis<sup>72</sup>) a kórházban meglátogattak ismerőseim és barátaim, s megünnepeltük 90. születésnapomat (február 21.), a hosszú élet titkait kutatóknak így feleltem: Normális életmód. Ne quid nimis!<sup>73</sup> Μηδεν ἄγαν! Mire egy mély lelkű barátom ezzel toldotta meg: És Isten kegyelme!

No, de legyen elég a kurta filozófiai és pedagógiai elmefuttatásból, s térjünk rá a lényegre, életrajzi följegyzéseim folytatására.

Az aranydiploma után öt év múlva megkaptam a gyémánt diplomát is az Egyetem ünnepi ülésén. Sajnos, ez is, az is titulus sine vitulo<sup>74</sup>...

Az Állomások című naplószerű emlékjegyzeteim szerint az 1964. év szomorú esztendő volt. Szívkórházban, Balatonfüreden 20 napig, majd decemberben balker és válltörés szerencsétlen esés következtében (fél év alatt összeforrt),<sup>75</sup> ezután pár hétre Dezső bátyám halála Alcsúton. Temetésére el sem mehettem, csak lélekben lehettem ott ezzel a sóhajjal: Most, hogy az ég újra beborult felettem, most veszem csak észre, mily egyedül lettem...

Az Állomások sorrendbeli adatainak itt csak a címeit közlöm. Rövid curriculum vitae után: Tagságaim. Írói álneveim. Lírai költeményeim egy kisebb füzetben *Komoly és kevésbé komoly versezetek* cím alatt található. Tanulmányaim, értekezéseim, cikkeim. Novellák. Vegyesek. Színműveim.

<sup>69</sup> Horatius sorai (Carm. III. III.): Si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae, azaz: Ha összedől is a világ egészen, Ő omladékain rendületlen áll. (Csengery János fordítása.) BÁLINT 1997. 101.

<sup>70</sup> glossitis – nyelvgyulladás

<sup>71</sup> bronchitis – hörghurut

<sup>72</sup> gastritis – gyomorhurut

<sup>73</sup> Ne quid nimis! – Csak semmi túlzás!

<sup>74</sup> titulus sine vitulo – cím fizetés nélkül

<sup>75</sup> Bejegyzések az Állomásokban: A balatonfüredi szívkórházba kaptam beutalást az Egészségügyi Minisztériumtól. Ott üdültem és gyógyultam július 6–25-ig. Pár oldallal később: Fractus umeri mei. 1964. december 10-én az udvar alsó részén egy fatuskóban elestem, és bal vállam, bal karom (fenn) kitört. Három hónap kellett míg a csont összeforrt, de a fájdalom megmaradt. Állomások 151, 156.

Előadott színműveim. Tervezetek. Könyvismertetések. Előadások, felolvasások. Kirándulások. Színielőadások rendezése. Zeneszerzőim. Dalszövegek. Tagsági okmányom szövege. In memoriam (Papensia). Közlemények. Üdvözlő beszéd (latinul). Vegyesek. Himnusz. Utolsó örömöm. Tempi passati.<sup>76</sup> 1961. nyár. Egy somlói villa előtt. Kirándulás. In memoriam (45 éves érettségi találkozóra).

Ezek mellett ott található 50–60 lírai vers, alkalmi emlékers, köszöntők tréfás, gunyoros hangnemben, s mintegy 10 epigramma. Közülük csak ötöt említek föl cím szerint, mint hosszabb és komoly tartalmú költeményt. Az első címe: *Emlékers – az új templom 25 éves évfordulójára 1966*. A másodiké: *Presbiterek köszöntése*. Mindkettőt elszavalták a református új templomban. A harmadik: *Véges gondolatok a Végtelenről. – Párizsi rege. – Életsorsom. – Én. – Emlékezés Táncsicsra. – A szeretet örök*.

Ezt a 8.-nak említett versemet eszperantó nyelvre lefordította (egy másik, Lea című verssel együtt) és elküldte Varga Gyula merenyei református lelkész.<sup>77</sup>

Több hír. 1964. március 8-án az egyházi közgyűlés engem örökös tiszteletbeli presbiterré választott.

Most már csak keveset írok és ritkán, inkább olvasom régi, elfeledett költeményeimet, amelyek közül igen szeretem a Somlóról írottakat, mint: *Egy Somlói villa előtt. – Somló, stb.*, melyekhez hasonló kisebb versek megoldvashatók dr. Edelényi Szabó Gyula somlói Vendégeknyvében...<sup>78</sup>

Boldog vagyok, hogy a sorsom 1906-ban Pápára (Dunántúl Athenje) vezetett, s hogy itt, a Református Kollégiumban, a „szegények főiskolájában” taníthattam nyugalomba vonulásomig, hogy itt gazdagíthattam a szegény nebulókat, s nevelhettem őket a szép, nemes, jó és igaz eszméinek megismerésére és követésére. Nevelési irányelveim: humánus és kultúra!

<sup>76</sup> *Tempi passati*. – Elmúlt idők.

<sup>77</sup> Varga Gyula lelkész 1905. augusztus 2-án született Nyárádon. Középiskolai és teológiai tanulmányait Pápán, majd Glasgowban és Edinburghban végezte. Balatonkövesden és Körmenen segéd-, majd Kaposváron hitoktató lelkész volt. 1948-tól Merenyén szolgált. Eszperantó nyelven írt és fordított. 1986. április 17-én hunyt el Szigetváron. VARGA 1998. 533. KRÁNITZ 2013. 728.

<sup>78</sup> Edelényi Szabó Gyula (1904–1970): fül-orr-gégész. 1933-ban nevezték ki Szombathelyről Pápára, 1970-ig vezette az orr-fül-gégészeti osztályt. MEZEI 2007. 179.



Kultúrigényeim mindig voltak és lennének ma is. Könyv, újság, rádió, televízió. Sajnos egyikre se telik csekély nyugdíjamból. Tévét ugyan néha néha nézek és hallgatok, de az adott program ritkán elégíti ki kultúrvágyamat. A sok üres és erőszakolt tévéfilm, a sporthír, a futballmeccs, melyhez nem értek, az érdektelen vetélkedők, s főleg a komolyzene elhanyagolása mellett a jazz, a beat zene kultiválása, amelyet sehogy sem vesz be a természetem. Hallgatása alatt azonban egy vers született meg bennem idegenkedésem magyarázatául, mert fájt a lelkemnek a régi, fülbemászó dalok, nóták mellőzése.

„Monostori erdő, kondorosi csárda,  
Magyar nóta, magyar dallam  
Nem divatos már ma.  
Az is, aki írta, s aki énekelte  
Ebben a zűrös világban,  
Régen eltemetve, régen elfeledve...  
Most beat zene, néger dallam a divat,  
Jobbra-balra rángatózó  
Vítustáncos mozdulat,  
Táncutánczó fordulat...  
A közönség lát is, hall is.  
Az ízlése kétes, hamis.  
Süketítő hangorkánban,  
Bolondító tapsorkánban  
Mint valami hangos bárban,  
Ha magas a hangulat,  
A közönség úgy mulat...  
Önáltató e mulatás, divat ez most,  
És semmi más.”

Igen, ennyi az egész. Hát a művészet hol van? Kérdi a krónikás. Hogy hol van? A holdban. Felel rímesen a lírikus.

Bizony elszomorít, hogy míg a gyakorlati tudományokban állandó és örövendetes a fejlődés, addig a szellemi tudományokban, főleg a művészetek

egy-  
es ágaiban (irodalom, festészet, szobrászat) erős decadentia<sup>79</sup> tapasztalható. Ezek közben jól esik gyönyörködni az abszolút értékű műalkotásokban és sóhajtozni a régi szép emlékek gyors elmúlásán. Mert az Élet rohan. Míg gyermekkorunkban a napok csigalassúsággal mentek, ifjú korunkban már hónapok mentek gyorsuló iramban, öreg korunkban az évek rohannak, rohannak, rohannak – vesztükre, az én vesztémre. Le is teszem a tollat, nem írok, sóhajtásaimmal nem bírok...

Befejeztem. Végezze be más...

1971. szeptember 14.

Sándor Pál

## MONOGRAFIA

Jókai Mórnak egyik gyönyörű regénye, az Új földesúr ezzel a kurta, de annál többet jelentő mondatral kezdődik: Cogito, ergo sum. Gondolkodom, tehát vagyok. Én ezt a mondatot megfordítom, s azt mondom: Sum atque cogito. Vagyok és gondolkodom. Ugyanis a létel (sum) a prius és annak egyik megnyilvánulása a gondolkodás, nem megfordítva. A gondolkodás ugyanis nem oka a lételnek, hanem következménye; nincs közöttük causalitas,<sup>80</sup> csak lehetséges consequentia.<sup>81</sup> Ezért az én priusom és posteriusom nem okadatuló, mint inkább kapcsoló szóval (atque) nyer kifejezést.<sup>82</sup>

Tehát mivel vagyok, gondolkodom is. A gondolatom sok irányú lehet. De most kénytelen vagyok önmagammal foglalkozni, mivel két oldalról is monográfia írásra kértek föl.

Sokat töprengtem (cogitabam), vajon önéletrajzot adjak-e, s abba beleszőjem működési helyemnek, a pápai református kollégiumnak nevezetes eseményeit, vagy írjam meg a Kollégiumnak utolsó ötven évét? Magas koromra való tekintettel a könnyebbet, vagyis az előbbi választottam. Így is

<sup>79</sup> *dekadencia* – hanyatlás, visszaesés

<sup>80</sup> *causalitas* – okozatiság, okság elve

<sup>81</sup> *consequentia* – következmény

<sup>82</sup> *prius* – előbbi, előéleti, előélet; *posterius* – későbbi, utóbbi; *atque* – és

rendkívül nehéz feladat előtt állok, nehogy olyan aprólékos dolgokat örökítsék meg, amelyek a kívülállókat kevésbé, vagy egyáltalán nem érdeklik.

Tehát Vergilius szavaival indulok én is, mint Aeneas: *Incipiam*.<sup>83</sup>

Hogy vagyok, születnem kellett. Születtem pedig az 1881. év február 21-én a Fejér megyei Alcsút községben. Édesapám ott református kántortanító volt. Négy gyermek (3 fiú, 1 leány) neveltetésének nehéz gondja nyomta vállait. Tőle és anyámtól nyertem elemi tanításomat. Öt elemi elvégzése után messze elkerültem szülőföldemtől és a szülői háztól. Az akkori kecskeméti papnak (Mészáros János) biztatására, aki szintén alcsúti származású volt, Kecskemétre vitt az apám, és beíratott a református gimnáziumba. Az ottani emlékezetes nyolc év eltelte után jó érettségivel Kolozsvárra mentem, és mint a „theológiai fakultás” lakója beiratkoztam a Tudományegyetem bölcsészeti karára. Tanárjelölt lettem...

Kolozsvár! Mennyi szép történelmi és mily sok egyéni emlék fűződik ehhez a varázslatos szóhoz! Megdobban a szív, ha a történelmi magyar Kolozsvárra gondolok, a nagy fejedelmek városára, de sajog fájdalmában a szív, hogyha a mai, román megszállott Clujra gondol. Mennyi asszociációs reminiscencia<sup>84</sup> rajzik és küszködik a lélekben!

De térjünk az egyéni emlékekre!

A Kolozsváron töltött négy év talán legszebb volt életemben. Lakás a református teológia internátusában, szorgalmas egyetemre járás, kirándulás, szórakozás, a főtéri körséták, Mátyás szobor, ácsorgás és nézelődés a „Nagy Gábor sarkon”,<sup>85</sup> barátkozás (Jancsó Albert), félénk udvarolgatás, néhány bál; emellett tanulgatás, külön szemináriumban való munkálkodás, pályamunkák készítése. Melegen őrzöm dr. Böhm Károly filozófiai professzorom, dr. Schneller István neveléstanár, dr. Széchy Károly irodalomtörténeti, dr. Csengeri János latin professzorom emlékét.

<sup>83</sup> *quamquam animus meminisse horret luctuque refugit, incipiam* – Bár lelkem borzad, mert visszariasztja az emlék, Elkezdem. Vergilius: Aeneis II. ének, 12. sor (Lakatos István fordítása).

<sup>84</sup> *reminiscencia* – emlék, visszaemlékezés

<sup>85</sup> A kolozsvári Fő tér és a Magyar utca sarkán áll a Melody Central, az egykori Központi Szálló. Több évtizedig szálloda működött az 1820-as, 1830-as években épült házban. 1890-től Nagy Gábor bérelte, az ő bérleti ideje alatt nyerte el az épület mai formáját. GAAL 2012. 68–69.

A kutatómunkára Széchy Károly nyújtott példát. Egyébiránt ő szigorú bírálatban részesítette „*A magyar és kabard nyelv viszonya*” című, az Egyetemi Lapok kiadásában is megjelent nyelvészeti munkámat. A bírálat nem vette el kedvemet, főleg mikor egy latin nemesi oklevél (Mészöly család) átültetésével gyötrődtem.

Később, már pápai tanár koromban, az én családom, az isákfalvi Sándor család nemesi oklevelét fordítottam. Az oklevél 1622. évben kelt és a nagy viaszepecséttel ellátott armalist II. Ferdinánd írta alá.

Kutatásaimban az oklevelek közlése mellett egyik főforrásom volt Lelkes Nándor Józsefnek *Kuruc legendák szárnyain* című (Budapest, 1920.) könyve és a „Vasmegye” napilapnak 1955. december 1. számában megjelent cikke Kuntár Lajosnak.<sup>86</sup> Ezekon kívül Thaly Kálmán idősebb levele, Sarudy György följegyzései<sup>87</sup> és Ihász Sándor közleményei. Ezek alapján, bár nagyon hiá-

<sup>86</sup> Kuntár Lajos (1914–2005) újságíró, haditudósító, szerkesztő, népmesegyűjtő, népművelő, könyvtáros, bölcsészdoktor, tanár. Tanulmányait Szentgotthárdon végezte, majd jegyzőként dolgozott, időközben a Vasmegye című lap munkatársa lett. A II. világháborúban haditudósítóként vett részt. A fronton szerzett tapasztalatai, „élményei” alapján írta *A véres Don* című művét. A háború után különböző szombathelyi lapoknál, később a Kéményseprő Vállalatnál dolgozott, majd a Vasmegyei könyvtár munkatársa lett. Könyvtárossága idején könyvtár-történelem szakos diplomát szerzett, könyvtártudományból doktorált. A Vasmegyei Honismereti Közlemények főszerkesztője, a Vasi Szemle szerkesztőbizottsági tagja volt, az *Életünk* című irodalmi lap szerkesztésében is részt vett. 2003-ban újra megjelent Szombathelyen *A véres Don. A 2. honvéd hadsereg Don menti harcai.* című munkája. A Függelékben olvashatók Kuntár Lajos sorai a saját és könyve későbbi történetéről *A könyv és írójának sorsa* címmel. KUNTÁR 2003. 199–223. A Vasmegye (1945–1948 között Szabad Vasmegye) című napilap 1945–1956 között jelent meg Szombathelyen. Alcíme szerint: A magyar Kommunista Párt vasmegyei napilapja, Politikai napilap, A Magyar Dolgozók Pártja Vasmegyei Bizottságának napilapja, A megyei pártbizottság és a Megyei Tanács lapja. Felelős szerkesztői: Reismann János, Németh István, Ránki-Roxi József, Ötvös Géza, Gerencsér Ferenc és Szántó Jenő voltak. KRAJEVSZKI–TAKÁCS 1964. 48.

<sup>87</sup> Sarudy György 1866. november 29-én született Cselej községben (Zemplén vm.). Gimnáziumi tanulmányait 1876–1884 között Székesfehérváron, a ciszterciek gimnáziumában végezte, majd 1885-től 1889-ig a budapesti egyetem bölcsészkarán tanult, ahol magyar–görög–latin szakos diplomát szerzett. Az 1891/92. és az 1892/93. tanévben Debrecenben, az 1893/94. tanévben Rimaszombatban helyettes tanárként, majd az 1895/96. taévben Nagyszalontán rendes tanárként működött. 1896–1922 között tanított a pápai református gimnáziumban. Az 1902/03. tanévtől főiskolai igazgató tanácsos. 1922. január 1-vel nyugalmába vonult. 1934. július 16-án hunyt el Pápán. DREL törzslap. DPL 1934. 121–122. TUNGLI 1997. 100–101.

nyosan, megpróbálom a családfát rekonstruálni 1662-től számítva 1881-ig, a születésem évéig. Ez kerekesen 220 év!

A XVII. század a nemesítés százada. A Ferdinándok (II, III.) és Lipót kora 1619–1705-ig.<sup>88</sup> E korba esik a Sándor család felszabadítása, nemessé tétel. A nemességet isákfalvi előnévvel Sándor György (felesége Nyikos Anna) kapta 1662-ben II. Ferdinánd királytól. Az armalis Sopronban kelt, melyben az adományozó felsorolja az ő szolgálatában tett érdemeit, és mentesíti Sándor Györgynek és utódainak Pápán levő (Hosszú utca) házát és telkeit minden adózás és zaklatás alól. A pápai házat Bedeghi Nyári Miklós adományozta Györgynek. A névadó helység a Vas megyei Ságfalva, illetve Isákfalva falu (Ság hegy tövében), melyet ma is a Sándorok vérutódai, a gróf Somogyiak bírnak, kiknek leszármazottja, Somogyi grófnő a Pápa melletti Kovácsin lakik. Persze a világháború utáni földreform állami tulajdonná tette a kovácsi kastélyt birtokával együtt. Így ma is régmúltta...

A nagy pecséttel ellátott nemesi oklevelet a győri szent káptalannak (Captum [Capitulum] Jauriensis) egy kisebb pecsétetes oklevele azon évben (1662) elismeri. Ez az oklevél a pápai egyházkerületi könyvtárban levő emlékalbumom egy lapján fotókópiában látható, míg a kisebbik ugyanott eredeti alakjában.

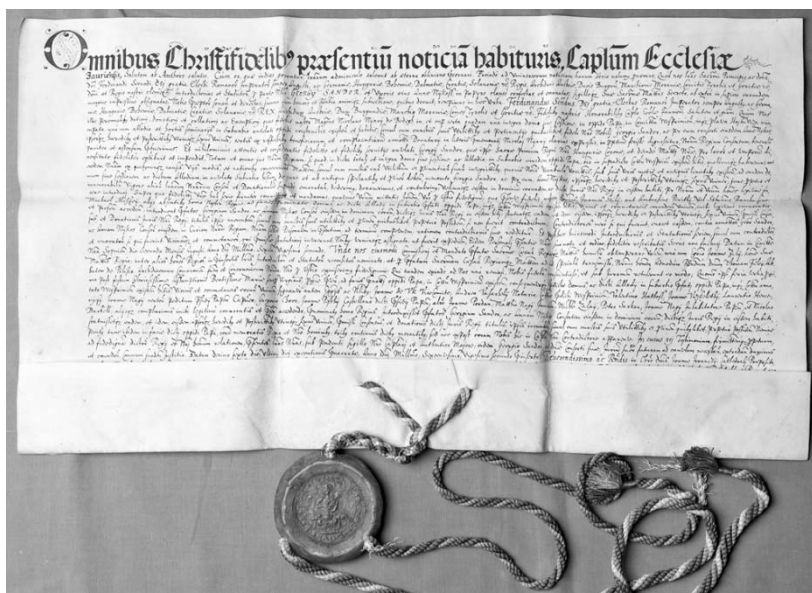
Egy másik okirat 1775-ben kelt a nemességeket átvizsgáló Veszprém vármegyei gyűlésen, ahol az isákfalvi Sándor család régi és kétségtelen nemességét bizonyítja.

Egy másik okirat 1781-ben kelt Brüsszelben (Bruxelles), melyben II. József az ágostai hitvalláson levő Paulus Sándornak és a vele ugyanazon valláson levő harmadízigen rokon Nyárády Julianna házasságkötését engedélyezi. Az okiratot comes (gróf) Franciscus Esterházy is ellenjegyezte...<sup>89</sup>

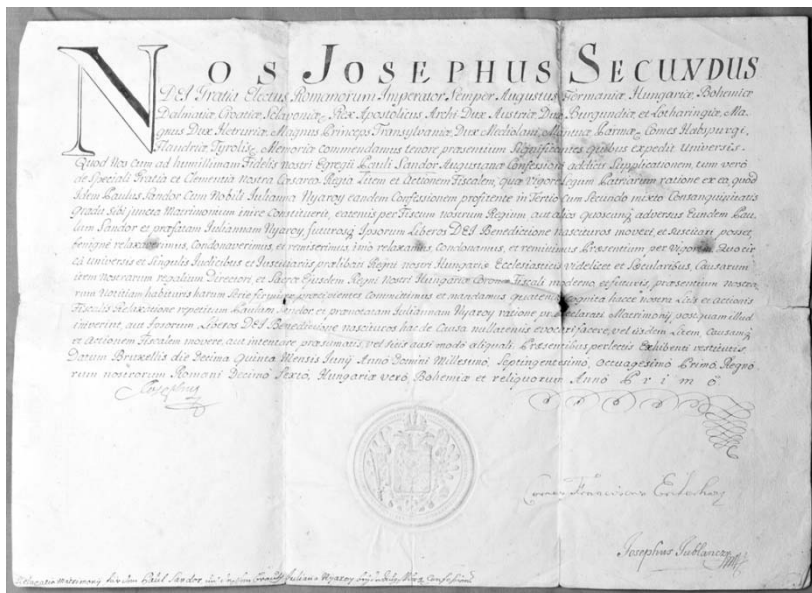
<sup>88</sup> II. Ferdinánd 1619–1937, III. Ferdinánd 1637–1657, I. Lipót 1657–1705 között uralkodott.

<sup>89</sup> Esterházy Ferenc gróf (1715–1785) horvát-dalmát és szlavón bán, Esterházy Ferenc és Pálffy Szidónia fia, 1760–1783 között Moson vármegye főispánja, 1762-től haláláig magyar kancellár, 1783–1785 között töltötte be a báni tisztséget. Tallósi kastélyában nyílt meg 1763-ban az első magyarországi állami árvaház. MARKÓ 2000. 310.

**FORRÁSKÖZLÉS**  
**ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.**



A győri káptalan oklevele, melyben elismeri a Sándor-család nemességét (1662)



II. József elismeri Paulus Sándor és Nyárády Julianna házasságkötését (1781)

A Sándor család igen népes volt. Főleg férfiakban. A rendes anyakönyvi bejegyzések azonban a sok háború alatt eltűntek, megsemmisültek, az oklevelek elvesztek, vagy az országos levéltárban (Nagy Iván) láthatók.<sup>90</sup>

A sok közül néhány érdekes nevet itt is fölemlíték a származás lehetetlen megállapítása mellett.

Sándor György századában elsősorban Gáspárt említem meg, aki bárói címet kapott – valószínűleg – I. Lipóttól, mert a följegyzések szerint erős labanc érzelmű volt.<sup>91</sup> Annyival érdekesebb dolog ezt megörökíteni (bár lelkem erősen elítéli labancsága miatt), mert felesége annál kurucabb kuruc volt, amiért a házastársak sokszor kuruc-labanc csatákat vívtak a család keretén belül...

Sándor Gáspár felesége maga is született bárólány, Tökölynek egyenes ivadéka, tehát nem tagadta meg kurucpárti vérért. Kastélyuk a Nyitra megyei Lakács községben volt.

A Pápán 1775-ben kelt okirat szerint Sándor Ferenc (de Isákfalva) már ajkai birtokos volt, akinek fiai: Imre, Ferenc, Dániel (Csep), József, Ádám, Pál. Ez a Pál volt valószínűleg az, akinek házasságlevelét II. József írta alá 1781-ben. Ennel leszármazottja Imre, aki az 1790-es években születhetett, mert anyakönyvi (Ajka) bejegyzés szerint 1817. évben vette nőül Csizmadia Lidiát. Az ő fia volt Benő (az édesapám), aki 1844-ben született Ajkán. Pápán szerzett tanítói oklevelet, s 1872-től Alcsúton tanítóskodott. Feleségül vette nemmes Csilléry Gábor árva leányát, Esztert, édesanyámat. Testvéreim voltak: László, Dezső, Julianna. Én 1881-ben születtem e boldog házasságból.

A kuruc időkben a család legnevezetesebb két tagja Ferenc, akit egy kurucdal így örökítette meg: *Sándor Ferkó sógorom, adsza ide jó borom*. Továbbá László, Balogh Ádám kapitánya, később Rákóczi Ferenc bizalmas katonája, aki a fejedelem parancsát vitte Bottyán generálishoz, s mint ezeres kapitány

<sup>90</sup> Utalás Nagy Iván történész 12 kötetes *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal* című, Pesten 1857–1868 között megjelent munkájára. A ságfai Sándor család családfája, leszármazási táblája a X. kötet 40–43. oldalain olvasható. NAGY 1857–1868. X. 40–43.

<sup>91</sup> Sándor Gáspár Trencsén vármegyei köznemesi család leszármazottja volt. Thököly Imre fejedelem híve és udvari kapitánya, majd udvarhű főúr. 1706-ban bárói rangot, 1707-ben pedig királyi tanácsosi címet nyert I. József királytól. Felesége Thököly Erzsébet volt.

szolgált Rákóczit mindaddig, míg a majtényi síkon „letörött a zászló”.<sup>92</sup> Ekkor birtokára vonult, s a hagyomány szerint honfiúi bánatában mulatozásnak adta magát. Az ősi birtok az ő kezén úszott el. A dzsentrí életmód szegénységre juttatta az isákfalvi Sándor családot. Ebből a törpe- vagy kisbirtokos családból származott Benjámin, az én édesapám.

A kuruc elődöktől mi csak a haza- és szabadságszeretetet örököltük, de ezzel és a nemességünkkel természetesen mindenünk elveszett, terveink füstbe mentek. Ma már a munka a nemességünk.

Munkásságom, ambícióm révén tanár lettem. Ezek után tehát tanári működésemről fogok emlékezni a következő sorokban.

#### KOLOZSVÁR UTÁN. A HOSSZÚ ÚT ELŐTT.

Az egyetemet 1903 júniusában absolváltam. Fájdó szívvel hagytam el Kolozsvárt. Most aztán hová? Egyelőre haza, Alcsútra. Ott él még özvegyen jó anyám, akinek taníttatásom, neveltetésem köszönhetem. Ő majd továbbra is támogat Dezső bátyámmal együtt. Nem sokáig kellett várnom. Egy rettegő látogatáson megismerkedtem Köblös Samuval, a hajdúböszörményi református gimnázium igazgatójával. Megszeretett, és az ő protegálásával szeptemberben már helyettes tanár lettem Böszörményben. Itt két évig működtem. Kollégáim és az ottani emberek barátságukba fogadtak. Jól éreztem magam. Az alföldi levegő azonban nem tetszett nekem. Emellett az ottani társadalmi élet, a folytonos „uri–muri”, a névnapozás (mely néha három napig is eltartott), ahogyan azt Móricz Zsigmond is nagyszerűen örökítette meg például a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* című színművében,

<sup>92</sup> Ságfai Sándor Ferenc 1675-ben született Pápán, apja Sándor Gergely, anyja Darás Erzsébet, felesége mankóbüki Horváth Erzsébet. 1704-ben főhadnagy, Sopronnál császári fogságba esett. 1709. januárban alezredes Béri Balogh Ádám ezredében. 1710-ben őbester. 1711-ben újból házasodott, feleségül vette szomori és somodori Pázmándy Évát. 1760. június 20-án hunyt el, Csepen temették el. HECKENAST 2005. 371–372. Ságfai Sándor László szintén Sándor Gergely és Darás Erzsébet fia. 1703-ban pápai kapitány, a dunántúli kuruc felkelés kezdeményezője. 1704-ben Bercsényi Miklós által kinevezett pécsi kapitány, 1704. február 1-től lovas ezreskapitány. 1704. április-májusban a Bakonyban bujkált. 1706. januárban a Somogy vármegyei insurrekció főkapitánya. 1710. augusztusban még kuruc kapitány. 1716. márciusban hunyt el. HECKENAST 2005. 373.



elrabolták minden időmet, úgyhogy csak két év múlva (1905) tudtam megszerezni a diplomát. Aztán búcsút is mondtam a poros–boros Hajdúságnak. Majd október 1-én bevonultam katonának a székesfehérvári honvédekhez. Sok szép emléket vittem magammal. Közülük csak egyet örökíték meg: kis diákjaim rajongó szeretete az 1903–1905. évekből. Ezek annyira a lelkemhez nőttek, hogy ötven év után is fölkerestek, mint meglett, idős emberek soraikkal, és szoboszlói nyaralásom alkalmával, 1958-ban mint pápai tanár meg is látogattam őket. Azóta újra fölkeres egy még életben lévő „régiből” hálás szeretettel...

Búcsúzom e sorokban tőlük. De búcsúzom fehérvári katonáskodásomtól is, mert két hónapi nemszeretem szolgálat után „kisuperáltak”, és újra visszamentem édesanyámhoz. A telet ott töltöttem. Tavasszal már lestem a pályázatokat. Hol és mikor helyezkedhetem el?

Több felé pályáztam. Végre 1906 szeptemberében elfoglalhattam állásomat a pápai református gimnáziumban mint magyar–latin–filozófiai helyettes tanár. Felesleges mondanom, hogy boldog voltam. Három év múlva ugyanott, mint államilag kinevezett rendes tanár lettem. Az itteni működésem leírásában tulajdonképpen az ősi református kollégiumnak ötven évét próbálom nagy vonásokban megörökíteni (1906–1956).

#### A CÉLBAN: PÁPÁN.

1906. augusztus végén érkeztem Pápára. Az állomáson beültem az utasaira várakozó, kivénült társaskocsiba, az úgynevezett „rókliba” (tulajdonosáról kapta e közismert nevet), és azzal bekocogtam a városba, de csak a „Griff” szállóig.<sup>93</sup> Onnan per pedes apostolorum „betyár bútorommal” be a híres Kollégiumba.<sup>94</sup> De nem egyedül. Velem jött egy másik fiatal ember is, akit

<sup>93</sup> Rókli fuvaros 1903-tól üzemeltetett omnibuszjáratot (lővontatta közlekedési eszköz) a vasútállomás és a Csóka fogadó között. 1912-ben átadta *viharedzett bárkáját* Grünfeld Ignác-nak. PH IX. évfolyam =1912). 52. szám (1912. december 18.). 6.

<sup>94</sup> *per pedes Apostolorum* – „az apostolok lován” (szó szerint: az apostolok lábaival), gyalog utazni, mint az apostolok tették; betyárbútor – öltözék, ruha, a betyárok bujkálás, menekülés közben csak a rajtuk lévő ruhát vitték magukkal, egyebük nem volt; A magyar nyelv nagyszótára szerint: valakinek, különösen szegény embernek, gyakran batyuba kötött, hátán hordott, könnyen szállítható, (szegényes) holmija, cókmókja. ITTÉS 2006–. IV. 156.

már a rókliban szemügyre vettem és a Kollégium kapujában ismertem meg személyesen. Ő is az igazgatóhoz sietett bemutatkozni. Csépké Andor volt, akivel aztán (mint helyettes tanárok) együtt dolgoztunk pár évig a legjobb barátságban.<sup>95</sup>

Az igazgató Faragó János szíves kollegialitással fogadott bennünket, s azonnal szállásról is gondoskodott.<sup>96</sup> Én a Jókai utcán kaptam szállást, hol 3 évig laktam. Másnap a Kollégiummal s a kollégákkal ismerkedtem meg a javítóvizsgák idején. Meghatódva járkáltam az épület komoly folyosóin, hol a nagy múltú iskola szelleme, a Genius loci ejtett varázslatba;<sup>97</sup> az fogott meg, fogva tartott, s nem engedett el nyugalomba vonulásomig. Sőt 62 év után, ma is megsimogatja lelkemet, amikor az érettségi találkozóra jövő „véndiákok” eljönnek a régi falak közé és engem is üdvözlnek, mint az utolsó református gimnázium élő Nestorát...<sup>98</sup>

A tanári munka megkezdődött 5-én<sup>99</sup> és folyt megszakítás nélkül, nem lankadó ambícióval 35 esztendőn át. Magyar, latint és filozófiát tanítottam. Eleinte csak az alsó osztályokban, mert az öreg tanárok nem akarták átengedni a felső osztályok vezetését a fiataloknak. Mikor aztán mi is (én is)

<sup>95</sup> Csépké Andor 1881. április 7-én született Turricsén. Szatmárnémetiben érettségizett, majd Budapesten Eötvös kollégistaként szerzett görög-latin szakos középiskolai tanári oklevelet. A tanítást Debrecenben kezdte, majd a pápai Református Kollégiumban folytatta. 1906. szeptember 1–1907. március 23. között tanított Pápán: magyart, latint, görögöt és szépírást oktatott. Miután megválasztották Hódmezővásárhelyre, 1907. április 6-án elköltözött Pápáról. Időközben tanulmányokat folytatott Berlinben és Párizsban is. 1914-től harcolt a háborúban, majd Szibériában hadifogságban volt. 32 évig tanított a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumban. Az Ókortudományi Társaság választmányi tagja volt. 1965. júliusban hunyt el Budapesten. DREL törzslap. Pápai Református Kollégium értesítői. 1906/07. 16, 36, 47. 1911/12. 163. KÖSZEGFALVI–BORUS 2002. 36–37.

<sup>96</sup> Faragó János 1865-ben született Mályiban (Borsod vm.). Középiskolai tanulmányait Miskolcon, az egyetemet Budapesten végezte. 1890–1895 között Karcagon tanított, a középiskola igazgatója lett. 1895–1901 között Pápán oktatott, 1901–1925 között a gimnázium igazgatója, 1921–1925 között a kollégium főigazgatója volt. 1944. március 27-én hunyt el Pápán. TUNGLI 1997. 37. DPL 1944. 66–67, 69–70.

<sup>97</sup> *genius loci* – a hely szelleme

<sup>98</sup> Nestor – görög mitológiai alak, bölcsességéről híres, magas kort megért püloszi király, aki mind az Iliaszban, mind az Odüsszeiában szerepel; átvitt értelemben: egy adott közösségen belül a legöregebb, legnagyobb tekintélyű személy

<sup>99</sup> szeptember 5-én

érettségiztettünk, az elnök úgy nyilatkozott rólam, hogy az én diákjaim ötször annyit produkáltak az érettségin, mint azelőtt. Pedig jó tanárok voltak, képzettek, de a módszerük – úgy látszik – elavult. Kollégáim becsültek és szerettek. Legszorosabb barátságot Fejes Zsigmonddal (kitűnő fizikus, csillagász), Losonczy Jenővel (művész)<sup>100</sup> és a nagy magyar Lakos Bélával kötöttem, akit még kecskeméti diákkorából ismertem, mert édesapja házában laktam két esztendeig...<sup>101</sup>

Három évi helyettes tanári szolgálat után államilag kinevezett rendes tanár lettem... Aztán megnősültem. Feleségül vettem Sylvester Domokos szászvárosi lelkész árváját, akivel 7 évig éltem együtt. Egy leánykám született (Irma), aki jelenleg a debreceni nőgyógyászati kórház igazgatójának felesége.<sup>102</sup>

<sup>100</sup> Losonczy Jenő tanár 1880. június 4-én született Alsokon (Somogy vm.). A középiskolát a csurgói református gimnáziumban végezte 1890–1898 között. Tanulmányait a budapesti Képzőművészeti Főiskolán folytatta 1898-tól, ahol 1902-ben tanári oklevelet szerzett. 1902–1931 között tanított a pápai Református Kollégiumban. A városban megszervezte a Képző- és Iparművészeti Társaságot. 1935. július 21-én hunyt el. DREL törzslap. TUNGLI 1997. 75. (Nekrológot Sándor Pál írt róla, amely megjelent az 1935/36. évi Értesítőben. Pápai Református Kollégium értesítői. 1935/36. 9–13.

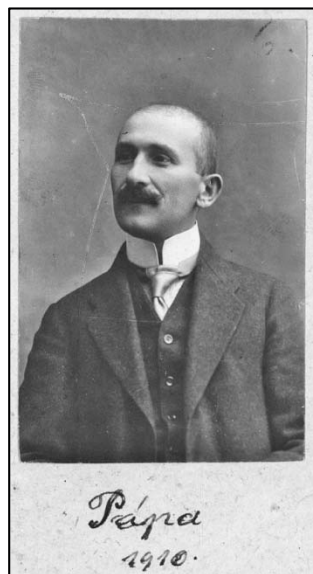
<sup>101</sup> Lakos Béla 1875. augusztus 29-én született Kecskeméten. Középiskolai tanulmányait szülővárosában és Vukováron végezte. 1893-tól a budapesti tudományegyetemen, majd Wittenbergben és Kolozsváron tanult. Földrajz–történelem szakos középiskolai tanári diplomát és bölcsészdoktori oklevelet szerzett. 1897-től tanított: először Kecskeméten, majd a sepsiszentgyörgyi Mikó Kollégiumban, 1899-től Hódmezővásárhelyen. 1900-tól a pápai Református Kollégium tanára volt. 1932-ben nyugalomba vonult. 1948-ban hunyt el Pápán. FEHÉR–SZABÓ–KÖRÖSI 1992. 163. TUNGLI 1997. 71. VARGA 1998. 306.

<sup>102</sup> Szentkirályi (Sándor) Irma Árvay Sándor (1903–1997) orvosprofesszor felesége volt, akivel Kassán ismerkedett meg. 1940. december 14-én kötöttek házasságot. Árvay Sándor 1951–1973 között a Debreceni Egyetem Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikájának nyilvános rendes tanára, igazgatója volt. 1999-ben a professzor tiszteletére Árvay Emlékérmet alapítottak. Szentkirályi Irma 1989-ben hunyt el. LAMPÉ 2000. 33–34, 81.

**FORRÁSKÖZLÉS**

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

---



*Sándor Pál ifjúkori arcképei*



*Pápa, 1908. május*

*(Fejes Zsigmond, Sándor Pál, Lakos Béla, Losonczy Jenő, Rácz Dezső, dr. Szabó Miklós, Maller Dezső)*

A KOLLÉGIUM ELŐTT.

Másnap, azután még ki tudja hányszor meghatottan álltam meg a Kollégium előtt, és boldog meglepődéssel olvastam mindig a két csonkatornyú épület homlokzatán az *Istennek, Hazának, Tudománynak* jelszavakat. E három szóban volt kifejezve az épület rendeltetése: nevelni istenfélelemre, hazaszeretetre, oktatni a tudományok és művészetek elsajátítására. Ezt az épületet 1894-ben avatták fel. Az előbbi (akkor még egy emeletes) gimnáziumi épület homlokzatán ez állott: *Musis et Artibus*. Az új épületre az ókori istenek (*Musae*) helyébe az Isten szó jött, az *artes* (*artes liberales*)<sup>103</sup> helyébe a Tudomány került, a kettőt pedig összekötötte a Haza. Így lett teljes az alkotók elgondolása...

Ennek az elgondolásnak teljesítésére a mindenkori tanári testület tökéletesen eleget tett. Erősítette az ide sereglett ifjúságban az iskola szellemét, a *Genius loci*...

Ennek hatása alatt éreztem én magam is, mint kecskeméti öregdiák, 50%-ig pápai „öregdiák”-nak.

Ez az állapot azonban a Kollégium államosításával (1952) megszűnt. A demokrácia lesöpörte az oromfalról az *Isten, Haza és Tudomány* szavakat. Bizonyára azzal érvelt (materialista filozófiával), hogy az első szóra nincs szükség, mivel az nincs (*De deo, cum non sit, nulla mentio fiat!*).<sup>104</sup> A haza fogalma kibővült, mivel annak tartalma az összes népekre vonatkozik (Világ proletárjai egyesüljete! Tudniillik egy reális hazába!). A tudomány csak materiális lehet, s így csak a reális tudásra van szükség. Sokat gondolkodtam ezen az okoskodáson, s arra a konklúzióra<sup>105</sup> jutottam, hogy ha sem Istenre, sem az ideális értelemben vett hazára nincs szükség, mi lesz akkor, ha a tudománnyal együtt az emberiség is csődbe jut?! Nem az örök *substantia*<sup>106</sup> menti meg?

<sup>103</sup> *artes liberales* – szabad művészetek, a középkori egyetemek bevezető képzésének, a bölcsészeti fakultásnak a tananyaga: grammatika, retorika, dialektika, asztronómia, aritmetika, geometria, muzsika

<sup>104</sup> Istenről, mivel nem létezik, semmilyen vélemény ne legyen.

<sup>105</sup> *konklúzió* – következtetés

<sup>106</sup> *szubszztancia* – lényeg, minőség, létezés; minden létező legbensőbb lényege

De térjünk rá a kollégiumi évekre. A gimnázium tanárainak száma rendszeresen 18–20 volt az állandó 12 osztály mellett, mert az alsó négy osztály párhuzamosítva volt a tanulók magas létszáma következtében, amely 600–800 között ingadozott. Nem volt éppen könnyű a nagy létszámú iskolát vezetni, növendékeit oktatni, nevelni, fegyelmezni! Azonban a szerencsésen összeválogatott tantestület, *collectiva paedagogica*,<sup>107</sup> hivatása magaslatán buzgón és lelkesen teljesítette kötelességét az ősi iskola, az Alma mater jó hírneve érdekében. A tanárok nevelve tanítottak, tanítva neveltek! Ez volt 35 éven keresztül az én paedagógia elvem is. Így tudtam eredményt elérni és biztosítani. Arra igyekeztem, hogy a kötelesség, munkaszeretet, becsület és igazság példanyújtásával megkedveltessem a tanárt, s azon keresztül a tantárgyakat. Előfordult azonban az is, hogy a bizonyos adottságokkal rendelkező diákok a tantárgyon keresztül szerették meg az előadó tanárt, s az eredmény így is, úgy is megszületett... A diákság tekintélytisztelő lett, aminek fényes bizonysga az a sok érettségi találkozó, melynek résztvevői évtizedek után is rajongó tisztelettel emlegetik az itteni szellemet. Mert hát mit kaptak itt nyolc év alatt a diákok? Erkölcst.

Az erkölcs szerintem háromféle, és pedig: valláserkölcs, társadalmi erkölcs és politikai erkölcs. Az elsőnek *attributum*<sup>108</sup> a jó és igaz, a másodiknak a *humanum* (emberszeretet), a harmadiké a tekintély. Ezt azonban csak az előbbi két erkölcs birtokában lehet és kell érvényesíteni az ember, az emberiség boldogsága érdekében...

A valláserkölcsei nevelés, a jóra és igazra nevelés: a nevelés fundamentuma. Erre a fundamentumra a Kollégium több formában épített. A tanórákat rövid imával kezdtük és végeztük. Vasárnaponként a különböző felekezetű diákok saját templomukba mentek tanári kíséret és ellenőrzés mellett. Téli időszakban ifjúsági istentiszteletet tartott egy fűtött nagyteremben az alsó osztályosok számára a vallástanár. Ezek az előadások jó hatással voltak hitük és erkölcsük erősítésére. Sokan itt nyertek indítást a papi pálya válasz-

<sup>107</sup> *collectiva paedagogica* – tantestület

<sup>108</sup> *attributum* – olyan tulajdonság, mely elválaszthatatlanul hozzájárul valamihez, vagy valakihez

tására, amint azt több teológustól hallottam. (Ez juttatja eszembe Arany Dénes kecskeméti diák, később decsi lelkipásztor barátom vallomását is.)<sup>109</sup>

A humánusra való nevelés azzal és akkor kezdődött, amikor az első osztályfőnöki órán a tágra nyílt szemű diákok, az úgynevezett szecskák azt látták, hogy a „tanár úr” egyforma szeretettel és biztatással simogatta meg a nebulók fejét. Nem tett különbséget a kiscsizmás, félénkebb természetű falusi gyermekek és a jobb módú, bátor föllépésű városi gyerekek között. Obiectiv igyekezett lenni. Egyformán szigorú vagy elnéző volt – a cél érdekében – a szegény és gazdagabb tanítványa iránt. Ebben a kollégiumban sem származási, sem faji, sem vallási megkülönböztetés alig, vagy egyáltalán nem létezett. Ezt a tanulók is hamar észrevették és tapasztalták. Ez forrasztotta őket csodálatos egységbe. A tanulási előmenetelnél is a szorgalom és tudás volt az elbírálás kriteriuma.<sup>110</sup>

Természetes, hogy mivel nincs szabály kivétel nélkül, előfordultak szabályellenes aberrációk,<sup>111</sup> amiket aztán javító célzatú büntetéssel sújtott az osztályfőnök, az igazgató vagy a tanári kar. Ilyen volt a négy szemközti figyelmeztetés, a rossz és makacs tanulóknál a bezárás (a régi carcer csökevénye). Ilyenkor a büntető tanár is benn maradt a „bezárt” tanteremben egy-két órára, s a diák kénytelen volt tanulni. Ebből fejlődött ki a mostani, rendszeres tanulószoba, tanuló óra tanári felügyelet mellett.) Az osztályfő-

<sup>109</sup> Arany Dénes lelkész 1881. szeptember 26-án született Pátkán, apja pátkai rektor, anyja Czechmeister Anna. Középiskolai tanulmányait Kecskeméten végezte, majd 1900-tól a budapesti teológiai akadémia hallgatója. Exmissus volt Monoron, segédlelkész Kiskunhalason, 1905-től Budapesten hitoktató. 1908-tól Nágocson megválasztott lelkészként szolgált. Harcolt az I. világháborúban (harctéri élményeit megírta, azok a Szlavóniai Magyar Újság kiadásában meg is jelentek 1917-ben Eszéken: *Parokiáról a lövészárkba* címmel), 1915-től pedig Sepsén szolgált. 1922-ben kiutasították Jugoszláviából, Budán, Haypál Benő mellett lett segédlelkész. 1923-tól szolgált Decsen, kezdetben mint adimisztrátor, 1927-től pedig megválasztott lelkészként. Felesége Huszár Margit. 1940-ben Szekszárdon megjelent egyháztörténeti munkája: *A decsi ref. egyház története*. 1946-ig szolgált a gyülekezetben, veje, Cseh Benő tengelicei lelkész lett az utóda. A gyülekezet körében élt továbbra is, ahol 1948. január 1-én főgondnokká választották. 1957. július 5-én hunyt el. TtREL I. 8. d. 1. Decs. 33, 34–46. ARANY–CSÉCSY 1990. 22–23, 31

<sup>110</sup> *kritérium* – feltétel, megkülönböztető jegy, döntő tényező

<sup>111</sup> *aberráció* – eltévelyedés, beteges hajlam, eltérés, módosulat

nőkök ezen úgynevezett atyáskodó szerepét a diáklakások, externátusok<sup>112</sup> rendszeres látogatásával is gyakorolták. Hivatásszerűen (meglepetésként) ellenőrizték a diákok „alibijét”,<sup>113</sup> a szobák tisztaságát és azokban a rendet. Az ilyen látogatások sok tanulságos és érdekes, sokszor humoros jeleneteket támasztottak. A nagy diákok esteli vagy engedély nélküli ellenőrzésére szolgált az úgy nevezett ifjúsági felügyelő, aki tapasztalatairól minden reggel hivatalos jelentést tett az igazgatónál. Súlyos esetekben a tanári szék döntött, s a renitens<sup>114</sup> tanulót eltávolította az intézetből (*consilium abeundi*).<sup>115</sup> Működésem alatt (35 év) alig volt 35 eset...

A renitens, makacs vagy szemtelenkedő diákok néha testi fenyítésben is részesültek.

Itt főleg a földrajzi mutogató nádpálcának volt szerepe. A lusta vagy hazug tanulókat így térítették jobb belátásra a vérmesebb (fiatal) vagy idege-sebb természetű tanárok. Egy helyén vagy idejében alkalmazott pofonocska mindig bevált a diák–delikvens előnyére. Több „öregdiák” és szülő vallomása szerint: Jó volt. Használt. Bárcsak többször alkalmazta volna ... tanár úr!

A magam részéről a testi fenyítésnek (okkal-móddal) nem vagyok ellensége, de barátja sem. Bár sok-sok szülő szóbelileg is, levélben is felhatalmazott a hanyag és rossz viseletű fiának szigorú, azaz bottalvaló megbüntetésére, én csak egyet alkalmaztam: a fricskát vagy „fülfügét”. Ennek csak figyelmeztető, vagy öntudatra ébresztő ereje volt, de megalázó hatása nem volt.

Az öntudat ébrentartására, fejlesztésére, jellemük kialakulására a magyarázatok szolgáltak...

A jellemről szólva érdekesnek tartom itt leírni elgondolásomat. A karakter öntudatból fejlődik, az öntudat önérzetből táplálkozik. Ez a legelső lelki megnyilatkozás. Ösztönszerű, spontán. A kis diák önérzetének „megszületésére” a mi gimnáziumunkban az első impulzust maga az igazgató adta, akinek megmagyarázhatatlan szokása volt a legkisebb diákot is magázni. Az általános szokás a tanárok részéről, tehát részemről is az volt, hogy az alsó osztályosokat (I–IV.) tegeztük, a felső osztályosokat (V–VIII.) magáztuk

<sup>112</sup> *externista* – külsős, kinnlakó, bejáró; *externátus* – a bejárók lakhelye

<sup>113</sup> *alibi* – kibúvó, bizonyíték, hogy büntetett elkövetésekor nem tartózkodott a helyszínen

<sup>114</sup> *renitens* – makacs, ellenszegülő

<sup>115</sup> *consilium abeundi* – eltanácsolás, az iskolai törvényszék által kimondott elküldés



rendszeresen. Nem csoda hát, hogy így az önérzetük öntudattá erősödött és a komoly tanulmányok során lassanként jellemmé érlelődött...

A komoly tanulmányok során itt legelső sorban a történelmet és irodalmunkat említem meg. Haza- és emberszeretetre nevelni az ifjúságot, aztán az életbe ezen kincsek birtokában kibocsátani: legfőbb hivatásszerű kötelességünknek tartottuk működésünk idején.

#### MUNKÁBAN.

1906. szeptember 1-én hajtottam nyakamat a tanítás és nevelés súlyos, de gyönyörűségei terheinek igájába, amelyet csak 35 év múlva, 1941. szeptember 1-én vett le a nyakamról a Nyugdíjintézet. Akkor sem szabadultam meg a munkától (nem is akartam), mert utána még tíz évig mint óraadó működtem a gimnáziumban és az általános iskolában, azután meg a mai napig, mint privát tanár dolgoztam csekély és sokszor „megvámolva” kapott nyugdíjam pótlására. Óh, mennyi víz lefolyt ezalatt a Tapolcán! Mily sok esemény zajlott le köz- és magánéletemben! A Kollégiumban is!

Az első évben (mint helyettes tanár) az I. osztálynak főnöke lettem. Annak az osztálynak, amelynek 8 év alatt szívemhez nőtt növendékei a „ballagás” után 45 évre találkoztak egymással számban erősen megfogyva. Óh, micsoda találkozás volt ez két világháború után! Könnyeket fakasztó volt számomra is, mikor a 18 éves korukban elvált „öregdiákok” 63 éves korukban látták meg újra egymást, mutatkoztak be egymásnak. Tizenhatan voltak velem együtt; ma már csak 12 vagyunk. Azóta minden öt évben találkozunk... Vajon meddig még?

Folytattam és folytattuk a munkát szinte zavartalanul az első világháború kitöréséig. Munkásságom évről évre szaporodott a gondokkal és tapasztalatokkal együtt. Tapasztalataim és kútforrásaim (Évkönyvek, stb.) objektív adatait subjektív megjegyzésekkel fűszerezem.<sup>116</sup>

Ilyen nagy iskolában, mint a Kollégium, melybe a református teológia is beletartozott kormányzatilag, nem volt éppen könnyű a tanítás. A 8, 10 vagy 12 osztályos gimnáziumban a tanulók száma átlagosan 600–700 volt. A tanítás magas színvonalú, az elbírálás szigorú volt. Híre-neve az országban

<sup>116</sup> *objektív* – elfogulatlan, pártatlan; *szubjektív* – az egyéni érzésvilágból kiinduló, elfogult

örvendetesen terjedt, úgyhogy nemcsak városunkból és megyénkbel, hanem az ország majdnem minden tájáról, sőt Budapestről, Kolozsvárról is tanult itt nagyszámú diák, főleg, mikor 1912-ben megnyílt az úgynevezett Ókollégium épületében az Internátus. A háború idején, mikor a középületek, iskolák termeit katonai kórházak céljaira foglalták le, a tanítás négy helyen folyt: a Kollégium fizikai termében, a református elemi iskola három termében, az Ókollégiumban és az evangélikusok gyülekezeti termében. A tanárok az óráközi tízpercekben hol ide, hol oda futkoztak, hogy óráikat megtarthassák, a köteles tananyagot elvégezhessek. Az eredmény így is megfelelő volt.

A magam részéről teljes „gőzerővel” vettem ki részemet a munkából, miután katonai szolgálat alól fölmentést kaptam.

Ezalatt az iparos- és kereskedelmi iskolában (az úgynevezett inasiskolában) is tanítottam négy esztendeig, mint óraadó. Sőt a Nőnevelő Intézet polgári iskolájában és tanítóképzőjében is helyettesítettem a hadba vonult igazgatót, dr. Kőrös Endrét teljes 4 éven át. Ott is képesítőttem vagy 30 növendéket...

Akadtt hát munkám bőven. Szívesen csináltam. Tanári működésem alatt 7000–8000 tanuló volt a kezem alatt. A gimnáziumban kb. 500-at érettségiztettem, akik a kései érettségi találkozókön tisztelettel, szeretettel, boldogan emlékeznek a latin–magyar–filozófia lelkes tanárakra...

Az egyes tantárgyakban alapos tudásra tettek szert a tanulók. Az egyetemi fölvételek, kollokviumok alkalmával az egyetemi tanárok sokszor megkérdezték a jelöltet, hogy hol, melyik gimnáziumban tanult és érettségizett? És mindig dicsérőleg szóltak a pápai gimnázium szaktanáraitól. Nem egyszer írásban is kifejezték elismerésüket. Német nyelvből az úgynevezett direct módszer nem vált be. A magyar diákkoponya nem vette be a germán ideológiát a nyelvben sem. A latin nyelvben azonban 8 év alatt olyan jártasságot tanúsítottak, hogy például az érettségizett, illetőleg VII–VIII. osztályos növendékeim az előző órán tárgyalt szöveget latin nyelven felelték le. A jogi karon tág szemekkel hallgatta a professzor a XII táblás római törvények idézetét, s a hallgatók játszva tanulták meg az egyetemen a hosszú latin idézeteket.

A direct módszer bevezetése csak próbálkozás volt, de itt sem vágott be. A diákok viszolyogtak tőle, s a tanárok sem látták szükségesnek egy holt nyelv élővé tételét még az iskolában sem. Annál nagyobb súlyt fektettek a természettudományok (különösen a fizika), a történelem és irodalom tanítására. És mint a magyar irodalom tanára két hetenként külön (nem kötelező) órákat is tartottam, amelyeken az egész évre beosztott anyagot két-két diák dolgozta ki forrásmunkák alapján. Az egyik előadta, a másik bírálta, s a többiek hozzászóltak a tanár irányítása mellett. Ezeket az előadásokat összegyűjtve bekötötték és odaajándékozták a tanárnak... Sajnos, ez az értékes könyv is elveszett...

A gimnázium a tanulókat azonban nemcsak tudással gazdagította, hanem anyagilag is bőségesen támogatta, főleg a szegény sorsú, szorgalmas növendékeket. Ilyen pedig sok volt! Hiszen az iskola a „szegények iskolája” volt, melyben a gazdagoknak is volt helye. Ezek azonban sohasem éreztették jobb helyzetüket. Sőt, sokszor igénybe vették szellemi gazdagságait „szegény” társaiknak. Ezek is diákok voltak, azok is. És pedig „pápai diákok” – testvérek...

Anyagi támogatást bőven juttatott a tanári kar növendékeinek. Itt első sorban a tandíjsegélyt említem meg. Az állammal kötött szerződés értelmében a tanulók 20%-a kapott tandíjmentességet. Ezen felül más irányú segélyek, jutalmak, ösztöndíjak bőségesen jutottak érdemeik szerint a diákoknak. Az internátusban félmentes és egészmentes bennlakók kaptak jó és egészséges szállást, tanári felügyeletet. A köztartáson bőséges ellátásban részesültek a növendékek (a theológusokkal együtt!), közülük 26 teljesen ingyen étkezett reggel, délben, este...

A különböző segélyezések szép összeget tettek ki. A statisztikai adatok közül, melyek az évente megjelent Évkönyvekben (nyomtatott értesítő) olvashatók, most csak egyet emelek ki. Az 1914–15. Évkönyv adatai szerint különböző segélyek címén a növendékek 31314,68 koronában részesültek.<sup>117</sup> Nagy összeg volt ez, nagy segítség a jövő nemzedéknek! Később még na-

<sup>117</sup> A kiosztott segély összege több forrásból tevődött össze: saját iskolai alap, Szondy-Kenessey alapítvány, idegen ösztöndíjak; tandíjmentesség és köztartási segély címen adott; korrepetitoroknak és a Segítő Egyesülettől adott kisebb-nagyobb összegek. Pápai Református Kollégium értesítői. 1914/15. 154.

gyobb összeggel is találkozhatunk... Nem így a tanároknál! Ezek csak a legnehezebb, mondjuk ínséges, háborús években részesültek a fenntartó testülettől szegénységüket enyhítő segélyben. Jó volt, hogy a téli tüzelőre állandóan kaptunk előleget, de obiectumokat,<sup>118</sup> vagy karácsonyi segélyt csak olykor-olykor. Egyszer például ruhaanyagot, egyszer meg 10 mázsa tűzifát. A fenntartó testület amilyen őszintén és bőségesen „adományozta” az elismerést és dicséretet, olyan szűkmarkú volt az anyagiak juttatásában... A világháború következtében az egyéni és iskolai gondok, nehézségek szaporodtak. Ennek ellenére a nevelés hagyományos elveiből egy jottányit sem engedtünk. A tanárok és diákok létszáma egy időre csökkent. A tanári kar kb. egyharmadát katonai szolgálatra hívták be, a diákok közül 275, a teológusok közül 24 hallgató vonult be. A tanárok közül dr. Bodola Gyula a harcok elején elesett Galíciában.<sup>119</sup> Az elesett diákok emlékét a Kollégium folyosóján levő emléktábla őrzi neveikkel együtt...

A háború s a vele járó gazdasági nehézségek, majd az országunk megcsonkítása (Trianon) következtében a még 1912-ben beírt 654 tanulói létszám majdnem felére csökkent. Ezek hűségesen megmaradtak az Alma mater fiainak. Anyagi segélyezésük sem maradt el. Így például az Erdélyből menekült diákjaink az 1916–17. évben 25210 Korona segélyben,<sup>120</sup> az

<sup>118</sup> *objektum* – tárgy, egyes dolog, épület, műtárgy

<sup>119</sup> Bodola Gyula tanár Feldobolyon (Háromszék vm.) született 1885-ben. Középiskolai tanulmányait a sepsiszentgyörgyi Mikó Kollégiumban végezte, majd a kolozsvári tudományegyetemen szerzett magyar–latin szakos középiskolai tanári diplomát és doktorátust 1904–1908 között. A doktori dolgozata címe: *Dobó István a magyar költészetben*. A kolozsvári református kollégiumban kezdte tanítói pályáját helyettes tanárként. A következő évben katonai szolgálatának tett eleget. 1910-től a pápai református kollégium tanára volt. Az 1913/14. évi értesítőben dolgozata jelent meg *Miért hagyja el Petőfi Pápát* címmel. Felesége, Szöllősy Mici 1916. március 1-én hunyt el. 1914-ben az általános mozgósításkor vonult be Székesfehérvárra, a 17. magyar királyi honvéd gyalogezredhez. Augusztusban az északi harctérre került, több csatában részt vett, szeptember közepén súlyos betegségbe esett, 1914. szeptember 24-én hunyt el a galíciai Komanca község közelében. Pápai Református Kollégium értesítői. 1910/11. 70, 91, 92, 109, 110, 115, 162, 173, 214. 1911/12. 67, 69, 76, 80, 122, 134. 1912/13. 116, 120, 178. 1913/14. 47–56, 100, 104, 106, 164, 166. 1914/15. 3–8, 20, 21, 22, 55, 56, 135, 155. 1915/16. 79, 83, 99, 192, 208, 213. TUNGLI 1997. 23–24. DPL 1914. 378–379, 407–410.

<sup>120</sup> Az 1916/17. tanévben az összes tanulónak adott köztartási segély összege volt 25210 korona, ebből 7000 koronára tehető az az összeg, melyet az Erdélyből menekült tanulók segélyezésére fordítottak. A fennmaradó összeg a következőképpen oszlott meg: A

összdiákság 38787,33 Korona segélyben részesült... A sok statisztikai adat közül talán elég ennyit is fölhozni, hogy ők is, mi is hálásan szolgáltunk mindenkor Istennek, Hazának, Tudománynak. Megadtuk, ami Istené, megadtuk, ami a Hazáé és az embereké...

Az alatt az ötven esztendő alatt (1906–1956), amely pápai pedagógiai működésem alatt lepergett, szívesen szolgáltam jó igazgatóim mellett: a pedáns Faragó János, nyughatatlan, munkaszerető Fejes Zsigmond, majd a csendes és bölcs Rab István mellett,<sup>121</sup> akik úgy a fehér asztalnál, mint a zöld asztalnál komoly tárgyalások, illetőleg symposionok idején mindig megértő, melegszívű barátok voltak. Bennem szolgálatkész kollégát és barátot láttak. Mert hát voltam én helyettes tanár, osztályfőnök, könyvtáros, ifjúsági tanárelnöke a Képzőtársulatnak, igazgatótanácsos (1916–17), előadó, óraadó, tanárkari jegyző, egyházi jegyző, segítő egyesületi helyettes elnök, tanárkari megbízott igazgató (fél évre), stb.

De térjünk vissza a diákságra. Lássuk a Kollégium további sorsát.

#### AZ ISKOLÁN KÍVÜL. EXTRA SCHOLAM.

A pápai református gimnázium, Kollégium mindig arra törekedett, hogy az itt tanuló és az itt végzett növendékek minél szélesebb körű ismeretekkel menjenek ki az életbe. Ezért az iskolán kívüli nevelésre is nagy súlyt helyezett. Egy latin mondás jut eszembe, melyet a történetíró megállapítása szerint így variálok: *Doctum est intra muros et extra, ut omnes docti essent.*<sup>122</sup> Az

diszpenzátornak és terítőknék elengedett köztartási díj összege 7960 korona, a rendes köztartási segély címen kiosztott összeg 2550 korona, a rendkívüli köztartási segély címen kiadott összeg 7500 korona, a három együtt 18.210 korona. Pápai Református Kollégium értesítői. 1916/17. 94.

<sup>121</sup> Rab István 1886-ban született Sárszentmihályon (Fejér vm.). Középiskolai tanulmányait Pápán végezte, majd a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán tanult. 1911–1914-ig a szatmárnémeti református kollégium tanára volt. Harcolt az első világháborúban, 6 évig hadifogoly volt Szibériában. 1920–1941 között a pápai református gimnázium tanára, 1941–1947 között igazgatója volt. 1957-ben hunyt el Budapesten. TUNGLI 1997. 95.

<sup>122</sup> Tanítás van a falakon belül és kívül (is), hogy mindenki tanult legyen (lehessen). Az eredeti idézet Horatius Episztolák című munkája I. könyvének 2. részében olvasható:

*Seditione, dolis, scelere atque libidine et ira*

*Iliacos intra muros peccatur et extra.*

*Lázongás, ármány, gaztett, harag és buja kéjvágy*

iskola falain belül könyvekből és tanári magyarázatokból szerzett ismereteket rendszeres kirándulásokon szerzett tapasztalataikkal bővítették a tanulók. A kirándulások lehettek földrajzi, természetrajzi és történelmi kirándulások. Az előbbi kettőre inkább az alsó osztályosokat, a történelmire a felső osztályosokat vitték a tanárok. Kisebbségi kirándulásokat tettek Pápa környékére (Győr, Szombathely, Ajka, Kisbér, Bábolna, Esztergom, Sopron, Répcelak, Tapolca, Somló, stb.). Nagyobb kirándulások vagy a történelmi nevezetességű helyekre voltak, mint Komárom, Kőszeg, Sárvár, Kassa, Miskolc, Szigetvár, Pécs, stb., vagy külföldre. Ilyenek voltak Pápára jövetelemkor (1906): Fiume, majd a következő évek során Bécs, Graz, Róma, Nürnberg. A nürnbergi tanulmányi kirándulás (melyet Apostol Bertalan tanár szervezett,<sup>123</sup> s amelyen kb. 20 tanuló vett részt) cserekirándulás volt egy nyári hónapra. A pápaiak júliusban, a nürnbergi diákok augusztusban élvezték a cserekirándulás örömeit és gazdag tapasztalatait. Itt említem meg, hogy a római és németországi kirándulásokon én nem vettem részt, magam helyett Attila fiamat küldtem el.

A kirándulások másik fajtája a cserkészlet volt. A cserkészfiúk tanár parancsnokuk vezetése és felügyelete mellett a nyári vakáció idején 2–3 hetet töltöttek vagy a Duna, vagy a Balaton, vagy a Bakony egy-egy szép, vadregényes táján.

Talán legérdekesebb, lelkileg legmegkapóbb volt az a kirándulás, amelyet vezetésem alatt Komáromba (a felszabadult Komáromba) tett a sastollas pápai diákság 1939-ben. A diákok büszkén és boldogan vonultak végig a Duna hídján, ahol 23 esztendeig csak útlevelemmel, vagy még úgy sem mehettünk át Jókai Mór szülővárosába...

A mi diákságunk általában mindenkor iskola-szerető, tekintély-tisztelő, tudásra vágyó sereg (kollektíva) volt. Ismeretei gyarapítására bőséges al-

*Trója falán kívül és belül egyként ontja a mérget.*

(Urbán Eszter fordítása. Quintus Horatius Flaccus legszebb versei. A világirodalom gyöngyszemei. Szerk. Tótfalusi István. Bp., 1993. 157.)

<sup>123</sup> Apostol Bertalan magyar-német szakos gimnáziumi tanár 1905. október 9-én született Kunszentmiklóson. A Debreceni Református Tanárképző Intézetben és a Tisza István Tudomány Egyetemen végezte tanulmányait. 1930–1942 között tanított a pápai református gimnáziumban. Az 1938/39 és az 1939/40. tanévekben gyorsírást oktatott a nőnevelő intézetben. 1942-től Gyöngyösön, majd Kunszentmiklóson tanított. TUNGLI 1997. 141.

kalma nyílt a tanévek folyamán, s ezeket az alkalmakat igyekezett is kihasználni. Ingyen, vagy csekély díjazásért tanulhatott gyorsírást, angol nyelvet, német társalgást, vívást a tornakörben, zenét (hegedű, vagy harmónium), részt vehetett a tornakör óráin, a sakk-körben, stb.

Önképzésre szolgáltak a könyvtárak ezrekre menő kötetei és a Képzőtársaság. Ennek működéséről külön fejezetben akarok röviden megemlékezni.

Külön kiskönyvtára volt az alsó osztályosoknak. Az osztályfőnökök minden hét egy-egy napján tartottak úgynevezett könyvtár órát. A kötetek száma itt osztályonként különböző volt. Általában 3–400 között váltakozott, de évről évre gyarapodott.

A felső osztályosok, valamint a teológusok a Képzőtársaság gazdag könyvtárát használták saját maguk közül választott diákkönyvtárosok vezetésével. Ennek a könyvtárnak az állománya például egyik Értesítőben olvasott adatok szerint 3005 kötet volt. Csak a képzőtársasági tagok használhatták igazolvány ellenében.<sup>124</sup>

Ezek mellett állandóan rendelkezésükre állott a Főiskolai Könyvtár (most: Egyházkerületi Könyvtár, illetőleg Gyűjteménytár) közel százezer kötetével. Sajnos, hogy az orosz megszálláskor jó néhány ezer könyv (és irat) megsemmisült, de a szorgos munka, a könyvtárosok (Pongrácz József, Miklós Dezső)<sup>125</sup> lelkes vezetése folytán a könyvtár állománya ma már dup-

<sup>124</sup> Az 1943/44. tanév végén volt a Képzőtársasági Ifjúsági Könyvtár állománya 3005 darab könyv, évközben 70-el gyarapodott. Pápai Református Kollégium értesítői. 1943/44. 38, 85.

<sup>125</sup> Pongrácz József 1885-ben született Etén (Komárom vm. ). Elemi iskoláit Etén és Héregben, a gimnáziumot és a teológiát Pápán végezte. 1906–1908 között a Skót Szabad Egyház ösztöndíjasaként Edinburghban tanult. Hazatérése után Komáromban Antal Géza püspöki titkára lett. 1910-ben Pápán a teológiai akadémia helyettes, 1913-tól rendes tanára. 1931-ben teológiai doktorátust szerzett Debrecenben. 1951-ben, miután a teológiai akadémia felszámolása miatt tanári állása megszűnt, a volt kollégiumi könyvtár igazgatói posztját töltötte be. 1923-tól a Dunántúli Protestáns Lapnak is szerkesztője volt. 1963-ban hunyt el. ZOVÁNYI 1977. 482–483. KÖVY 1985. 211–213. TUNGLI 1997. 94–95. Pongrácz József visszaemlékezései *Emlékeim* címmel megjelentek az *Acta Papensia* című folyóirat 2013/4. számának 519–649. oldalain.

Miklós Dezső 1933. december 15-én született Budapesten. A középiskolai tanulmányait a pápai református gimnáziumban, végezte, ahol 1952-ben érettségi vizsgát tett. 1952–1957 között teológiai hallgató volt Debrecenben. Segédlelkészi szolgálatot végzett Debrecenben, a Kossuth utcai gyülekezetben, Balkányban, Törökszentmiklóson, majd ismét Debrecenben, miközben a debreceni Nagykönyvtár munkatársa volt. 1964-től a Dunántúli Egyházkerület

lumokkal együtt 120 ezer körül van. Bizony sokat mentettünk meg az elvesztéstől, az elpusztuláskor az ablakon keresztül!...<sup>126</sup>

De az önképzésnek talán legszebb, legeredményesebb lehetősége és formája, helye volt a Képzőtársulat. Itt élték ki magukat a diáktehetségek, itt bontogatták szárnyaikat a jövődől költői, írói, kritikusai és szónokai. Az alapítástól (1840) kezdve a század végéig itt működött híres emberek közül csak néhányat említek föl azok közül, akiknek neveit az Ókollégium Petőfi utcai bejárata fölött elhelyezett emléktábla hirdeti. Tizenhat név áll a táblán. A névsort Petőfi kezdi, aztán jönnek a többiek: Jókai, Kerkápoly,<sup>127</sup> Eötvös Károly,<sup>128</sup> Thaly Kálmán, Kozma Andor,<sup>129</sup>

Tudományos Gyűjteményeinek megbízott könyvtárosa, 1965-től igazgatója és könyvtárosa, 1975–1981 között a levéltárosi feladatokat is végezte. DREL törzslap. KÖVY 1987. 42, 87.

<sup>126</sup> Részlet Pongrácz József *Emlékeim* című önéletírásából: *Voltak könyvtárunknak szomorú napjai is. 1945-ben, amikor 3 nap alatt a Jókai utcára kellett kiüríteni az ablakokon át a 100 000 kötetes könyvtárat és annak bútorait, erről majd a jövődől történetírója számolhat be. Amikor a kiürítéskor déli pihenő volt, és én ott őrködtem kívül az aszfalton az egyik ablak alatt ülve, arra jön dr. Tenzlinger József nyugalmazott polgármester, és azt mondta: „Úgy ülsz itt, Józsi, mint Marius Karthágó romjain.” 14 különböző ház padlására, pincéjébe, szobáiba hurcolták szét a könyvtár állományát.* PONGRÁ CZ 2013. 565–566.

<sup>127</sup> Kerkápoly Károly 1824. május 13-án született Szentgálon. Gimnáziumi és jogi tanulmányait Pápán végezte. 1847-ben a pápai teológia bölcsészeti tanszékének tanárává választották. Egy évet még a hallei egyetemen töltött, 1848-ban foglalta el tanszékét. 1865-ig Pápán tanított. 1867-ben honvédelmi államtitkár, 1870-ben pénzügyminiszter lett. 1873-tól a pesti egyetem államtudományi karán oktatott. 1891. december 31-én hunyt el. Egyházkerületi Névtár. 1869. 20. 1873. 20. KAUTZ 1895. 5–7. SZINNYEI 1891–1914. VI. 112–117. ZOVÁNYI 1977. 310. SZABÓ 1987. 21–22. SZABÓ 1992. 7–10. TUNGLI 1997. 60–61. VARGA 1998. 265. MARKÓ 2001–2007. III. 884.

<sup>128</sup> Eötvös Károly 1842. március 11-én született Mezőszentgyörgyön. Középiskolai tanulmányait 1852-től Pápán végezte, az 1859/60. évi tanévben Sopronban, az evangélikus líceumban tanult és tett érettségi vizsgálatot. Visszatért Pápára, 2 évig jogot hallgatott, majd 1862-ben Veszprémben joggyakornok lett. Tanulmányai folytatására Kecskemétre, később Pestre ment, ahol befejezte jogi tanulmányait (pápai éveit nem ismerték el). Veszprém megyei aljegyző, majd alügyész lett, 1871-ben a veszprémi törvényszék királyi ügyészevé nevezték ki. 1872-ben a veszprémi körzetben a Deák-párt színeiben országgyűlési képviselőnek választották. 1878-ban a függetlenségi párt színeiben lett országgyűlési képviselő. A függetlenségi párt 1892-ben elnökévé választotta. Később függetlenként folytatta politikai pályafutását. Tagja lett Bánffy Új Pártjának, majd 1910-ben a Tisza István vezette Nemzeti Munkapártnak, de ennek tagjaként már nem tudott mandátumot szerezni. Ügyvédként, jogtudósként legjelentősebb fellépése a tisztaeszlári perben elmondott 7 órás védőbeszéde, melynek következtében a megvádolt zsidókat felmentették. Erről írta az 1904-ben megjelent *A nagy per, mely ezer*



Lampérth Géza,<sup>130</sup> Ballagi Mór,<sup>131</sup> stb. A huszadik század (ma is élő) embereiről, akik büszkén vallják magukat a pápai Kollégium „öregdiákjainak”, az alábbi sorokban fogok beszámolni. Előbb azonban a Képzőtársulatról akarok valamit írni, melynek én is tanár elnöke voltam öt évig...

Az önképzőkör, vagy amint alakulásakor nevezték, a Képzőtársaság első tanárelnöke Tarczy Lajos volt.<sup>132</sup> Célja az irodalom megszerettetése, ápolása

*éve folyik s még sincs vége* című művét. Népszerűvé tették nevét az *Utazás a Balaton körül* és *A balatoni utazás vége* című novellás kötetei. 1916. április 13-án hunyt el Budapesten. SZINNYEI 1891–1914. II. 1357–1359. Lásd még: Eötvös Károly emlékkönyv. Szerk. TUNGLI Gyula. Pápa, 1995. (Pápai Művelődéstörténeti Társaság 5.)

<sup>129</sup> Kozma Andor 1861-ben született Marcaliban. Középiskolai tanulmányait Pápán, Felső-lövön és a budapesti evangélikus gimnáziumban végezte. A budapesti tudományegyetemen jogi tanulmányokat folytatott. Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság tisztviselője, majd főtitkára, 1893-tól a Kisfaludy Társaság tagja, 1899-től másodtitkára, 1910-től országgyűlési képviselő volt kormánypárti programmal. Az első világháború után visszavonult a közéletből. 1933-ban hunyt el Budapesten. *Az agg prédikátor* című verséről van szó. SZINNYEI 1891–1914. VI. 1431–1434. MARKÓ 2001–2007. III. 1163–1164. Életről, költészetéről, műveinek jellemzéséről lásd: MERÉNYI 1941.

<sup>130</sup> Lampérth Géza 1873. október 23-án született Mencshelyen. Középiskolai tanulmányait a pápai református kollégiumban, jogi tanulmányait a budapesti tudományegyetemen végezte. 1898–1922 között az Országos Levéltár, 1922/23-ban a nemzetgyűlés könyvtárának munkatársa. A Petőfi Társaság tagja, 1926-tól főtitkára. Pápán részt vett a Pápai Független Hírlap szerkesztésében. Költemények és elbeszélő művek mellett történelmi regényeket, színműveket és irodalomtörténeti tanulmányokat is írt. *A Kuruc világ* című színműve Pápán játszódik. 1934. november 18-án hunyt el Budapesten. VARGA 1998. 307.

<sup>131</sup> Ballagi (Bloch) Mór Éralján (Inóc, Zemplén vm.) született 1815. március 18-án zsidó családban. Nagyváradon, majd Pápán tanult talmudiskolában. Móron, Surányban nevelő, majd az 1835/36. tanévben a pápai Református Kollégium tanulója lett. Pesti tanulmányok után Párizsban élt. A tübingeni egyetem hallgatója is volt. Hazatérése után a szarvasi evangélikus gimnázium tanára, 1851-től a kecskeméti, majd 1855-től a pesti teológiai akadémia tanára lett, az utóbbin keleti nyelveket és szentírás-magyarázatot adott elő. 1843-ban kikeresztelkedett, az evangélikus, majd a református vallás követője lett. 1840-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1858-ban rendes tagjává választotta. Tagja volt a Protestáns Egyletnek és a Protestáns Irodalmi Társaságnak is. Szerkesztette a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapot, a Protestáns Képes Naptárt és a Házi Kincstárt. 1891. szeptember 1-én hunyt el Budapesten. SZINNYEI 1891–1913. I. 438–443. ZOVÁNYI 1977. 40–41. MARKÓ 2001–2007. I. 332–333. SZÖGI 2001. 479 (9711. sz.). KÖBLÖS 2006. 110, 846, 855.

<sup>132</sup> Tarczy Lajos 1807-ben született Hetényben, apja Tarczy János, anyja Cziike Julianna, felesége Nagy Jozefa volt. Tanulmányait Hetényben, Komáromban, Pápán és Berlinben végezte. 1831-ben lett a pápai kollégium professzora, mely tisztségét 1881-ig töltötte be. 1881.

és fejlesztése volt nemzeti szellemben. A tagok száma évről évre szaporodott, úgyhogy a 30-as években egy Értesítő adatai szerint már 220-ra emelkedett.<sup>133</sup> Ez volt a kollégisták kis parlamentje. Mozgalmas, izgalmas gyűlések voltak minden vasárnap, istentisztelet után 11 órától az ebédre szóló csengetésig, ½ 1-ig.

A tagság a theológusokból és a felső osztályosokból alakult. Az alakuló gyűlés rendszerint szeptember utolsó hetében volt. A tagok lehettek: munkás (író), szavaló, olvasó, bíráló tagok. Szavazati joga az olvasó tagoknak nem volt, de a gyűlések elmaradhatatlan hallgatói voltak évi két korona (pengő) ellenében.

Ez a gyűlés hirdette meg a pályázatot egy október 6-ra írandó ódára. A pályadíjra érdemes költeményt az aradi vértanúk emlékűnnepélyén szavalták el. Az év elején tartott képzőtársulati gyűlés a március 15-re írandó óda jutalmazására írta ki a pályázatot, melyet a diák-költők örömmel fogadtak. Sok, szebbnél szebb költemény érkezett. A jutalmazott ódák a Kollégiumi Lapok egykorú számaiban jelentek meg. Érdemesnek tartom néhány jó tollú, tehetséges költő nevét itt is megörökíteni: Bakó Béla,<sup>134</sup> Horváth Lajos,<sup>135</sup> Pethő Antal,<sup>136</sup> Petrőcz László,<sup>137</sup> Varga Gyula, Bódás Já-

március 20-án halt meg 73 éves korában. TtREL I. 8. d. 10. Pápa. 364, 365, 368, 369, 371, 373, 394, 398, 403, 431, 487, 488, 493. ZAJOS 1998. 37, 62, 65, 66–68. SZÖGI 2001. 69 (14. sz.). SZÉNÁSSY 1990. 29–30, 33. LISZKAY 1877. 50, 54–56, 61.

<sup>133</sup> A Képzőtársaság tagjainak száma már az 1907/08. tanévben 220 volt: 39 szavaló, 41 író és 140 olvasó tag. A tagok száma a következő években is folyamatosan emelkedett: ez 1931/32. tanévben 249, az 1937/38. tanévben 268 volt a számuk. Pápai Református Kollégium értesítői. 1907/08. 211. 1931/32. 94. 1937/38. 155.

<sup>134</sup> Bakó Béla lelkész 1893. szeptember 20-án született Szabadhídvégen, apja Bakó Imre lelkész, anyja Báthory Róza. Középiskolai tanulmányait Pápán, majd Csurgón végezte, ahol 1913-ban érettségit tett. 1913–1917 között Pápán teológiát hallgatott. Segédlelkészi szolgálatot végzett Szabadhídvégen (apja mellett), majd Balatonfőkajáron. 1921–1955 között megválasztott lelkész-ként szolgált Szabadhídvégen. Tanuló éve alatt elnöke volt a Képzőtársaságnak, majd tagja lett a Berzsenyi Dániel Irodalmi Társaságnak. Feleségei Somogyi Ilona és Dóka Emília. 1956. január 1-el nyugalomba vonult. 1958. június 22-én hunyt el. DREL törzslap. KRÁNITZ 2013. 451–452.

<sup>135</sup> Horváth Lajos lelkész 1899. augusztus 28-án született Nagygyimóton, apja Horváth Pál nagygyimóti praeorans tanító, anyja Csajtay Krisztina. Középiskolai tanulmányait a pápai református gimnáziumban végezte. Az I. világháborúban, 1917-ben besorozták katonának, a bukoviniai harcszíntéren harcolt. Hazatérése után hadi érettségit tett, majd Pápán elvégezte a teológiát. 1922–1927 között segéd- és helyettes lelkészként szolgált: Balatonkövesden, Nórád-

nos,<sup>138</sup> Tóth Géza,<sup>139</sup> Somogyi Sándor,<sup>140</sup> Pócza Jenő,<sup>141</sup> stb... Én, mint tanár-elnök, 1926-ban vettem át a gyűlések vezetését.

verőcén, Köveskálon, Mezőörsön és Mihályházán. 1927-től az 1959. év végéig Mihályházán szolgált. 1927-ben vette feleségül Kovács Lenkét, a nyárádi kántortanító leányát. Termékeny irodalmi munkásságot fejtett ki: cikkei, írásai jelentek meg a Lelkészegyesület, a Dunántúli Protestáns Lap, a Napkelet, a Magyar Otthon, a Pápai Hírlap, a Balatonfüred, a Magyarság című lapokban. *Muzsikaszó* címmel verses kötete, *Balaton vihar*, *Új turáni átok*, *Csopaki szüret*, *Vándor-madarak*, *Láttelel*, *Holdvilág*, stb. címmel pedig színdarabjai jelentek meg. 1960. január 1-én nyugalomba vonult. 1972. szeptember 24-én hunyt el. DREL törzslap. KRÁNITZ 2013. 588–591.

<sup>136</sup> Pethő Antal lelkész 1899. március 6-án született Nemesgörzsönyben, apja Pethő Lajos, anyja Csik Lídia. Középiskolai tanulmányait a pápai református gimnáziumban végezte. Tanulmányai közben besorozták, harcolt az I. világháborúban. Hazatérése után hadi érettségit tett a pápai bencés gimnáziumban. Teológiai tanulmányait szintén Pápán végezte 1920–1924 között. Körmenden segéd-, majd Nagyrákoson helyettes lelkészi szolgálatot végzett. 1925-ben választották meg Barabásszegre lelkésznek, majd 1940-től Körmenden, 1958-tól Egyházasrádócon szolgált. Gimnazista és teológus korában is aktív tagja volt a Képzőtársaságnak. Versei jelentek meg a Közlöny és a Rábavidék című lapokban. Felesége Gaál Olga. 1960. augusztus 19-én hunyt el. DREL törzslap. KRÁNITZ 2013. 529–534.

<sup>137</sup> Petrőcz László lelkész 1926. augusztus 27-én született Tápszentmiklóson, apja Petrőcz Sándor, anyja Gyenei Mária. Középiskolai és teológiai tanulmányait is a pápai református kollégiumban végezte, ahol 1950–1952 között a széniori tisztséget is betöltötte. Segédlelkészi szolgálatot végzett Pápán, Őriszentpéteren, Győrben, Tatán. Felesége Hanzlik Mária, aki 1935. július 17-én született Oroszlányban, apja Hanzlik János, anyja Csonka Mária. 1956. szeptember 8-án kötöttek házasságot, 5 gyermekük született. 1956-tól Ászáron megválasztott lelkészként szolgált, majd 1969–1975 között Veszprém püspöki titkár volt. 1974-től helyettes lelkész, majd 1975-től megválasztott lelkész Balatonfüreden, ahol nyugdíjba vonulásáig, 1996. május 1-ig szolgált. 1997. január 17-én hunyt el. DREL törzslap. ZSENGELLÉR 2001. 123–125. BAÁN 2011. 175–176. PRAZNOVSZKY 2013. 35–72.

<sup>138</sup> Bódás János lelkész 1905. február 7-én született Tácon, apja Bódás János, anyja Barkó Zsófia. Középiskolai és teológiai tanulmányait is a pápai református kollégiumban végezte 1916–1928 között. Vörösberényben segéd-, Enyingen helyettes lelkész volt, majd 1929–1935 között hitoktatóként szolgált Szombathelyen. 1935-től megválasztott lelkész volt Szombathelyen, majd 1939–1974 között Székesfehérváron. Az Ifjúsági Képzőtársaságnak titkára, majd elnöke is volt. Első verseskötete 1926-ban jelent meg *Új titkok előtt* címmel, majd ezt követte 1928-ban a *Jegenyék alatt* című, majd az *Útifű* című kötet 1935-ben, a *Felfelé* 1943-ban. Verseskötetei mellett beszédei is megjelentek: 1939-ben *Térjetelek meg!*, 1943-ban *Világ fejedelme*. címmel. 1974. február 1-én nyugalomba vonult, 1987. május 1-én hunyt el. DREL törzslap. KRÁNITZ 2013. 452–456.

<sup>139</sup> Tóth Géza 1908-ban született Rózsahegyen. Középiskolai tanulmányait Pápán végezte 1918–1930 között. Ebben az időben jelentek meg első versei a Pápai Kollégiumi Lapokban. Az érettségi után szellemi „szükségmunkásként” a városházán dolgozott szeptembertől májusig, a

A gyűlést, amelyeken a lehetőség szerint mindig részt vettem, de iure<sup>142</sup> az ifjúsági elnök, de facto<sup>143</sup> a tanárelnök vezette. A bírálatra beérkezett mű-

nyári hónapokban pedig ügyvédi irodákban volt alkalmazásban. 1938-tól Bakonybélben volt községi kisegítő. 1939–1942 között postai dolgozó volt Kaposváron, Barcsen és az erdélyi Bánffyhunyadon. 1941-ben postatiszti vizsgát tett. 1942-ben hazatért Pápára, munkát azonban nem kapott, ezért 1942–1945 között Győrben dolgozott a Magyar Vagon és Gépgyárban. A gyárat a munkásokkal együtt 1945-ben, mint hadiüzemet Németországba telepítették. 10 hónap múlva tért haza. Művei: *Bakonyér mellől* (Pápa, 1930), az előszót Sándor Pál írta a kötet elé, reprintben újra megjelentette a Jókai Mór Városi Könyvtár 2006-ban (Jókai reprint 15.); *Tűnő nyár után* (Pápa, 1931), *Dalolj szívem csalogány* (Pápa, 1930). Verseit Kelemen Ferenc, pápai születésű zeneszerző meg is zenésítette. Utolsó verses kötete 1990-ben jelent meg Pápán *Bakonyalji üzenet* címen (Jókai Füzetek 1990. 4.). Pápai Református Kollégium értesítői. 1918/19. 13. 1919/20. 14. 1920/21. 21, 26. 1921/22. 26, 31. 1922/23. 41. 1923/24. 49. 1924/25. 63. 1925/26. 73. 1926/27. 99, 109, 110. 1927/28. 114, 125. 1928/29. 88, 96, 98. 1929/30. 74, 89. MOLNÁR 1936. 414. HEITLER 1974. 22.

<sup>140</sup> Somogyi Sándor lelkész 1914. március 30-án született Szakácsiban (Borsod vm.), apja Somogyi János lelkész, anyja Szűcs Jolán. 1925-től a pápai református kollégium tanulója, ahol 1933-ban érettségét tett. A teológiát is Pápán végezte 1933–1937 között, majd Wittenbergben is tanult. Az 1937/38. tanévben Pápán segédlelkész és főiskolai szénior volt. Utolsó éves teológus korában, az 1936/37. tanévben a Tóth Ferenc Önképzőkör főjegyzője volt. Az évközi pályázatok: az október 6-i és a március 15-i óda pályázat díját és a Kőszeghy alapítvány kamatával jutalmazott lírai költemény díját is ő nyerte. Az évvégi pályázatok közül dicséretet, illetve jutalmat nyert a kiírt pályázatok közül a következőkben: népdal, románc, tetszés szerinti líra, költői levél, leíró költemény, szonett, ballada, görög és német műfordítás. A legjobb költői munka díját (Medgyasszay pályadíj) is ő nyerte el a *Szászsorszép legendája* című költeményével (önéletrajzában diákkori irodalmi sikereiről nem tesz említést). Segédlelkészi szolgálatot végzett Kiskunlacháza és Kaposváron. Felesége Kovács Klára, Kovács József kaposszentbenedeki lelkész leánya. 1941-től Rétén szolgált, majd Kaposszentbenedeken és Dombóváron. 1947-től megválasztott lelkész Dombóváron, 1952–1983 között pedig Csetényben. 1983-ban nyugalomba vonult, 1985. március 6-án hunyt el. Pápai Református Kollégium értesítői. 1936/37. 25, 26, 27, 29, 115, 116, 118. DREL törzslap. KRÁNITZ 2012. 276. KRÁNITZ 2013. 326–327.

<sup>141</sup> Pócza Jenő fizikus, egyetemi tanár, a fizikai tudományok kandidátusa 1915. november 15-én született Egyeden (Sopron vm.), apja Pócza Ferenc evangélikus lelkész. A pápai református gimnázium tanulója volt 1925–1933 között, ahol 1933-ban kitüntetéssel érettségizett, majd Szegeden matematika-fizika szakos tanári diplomát szerzett. Az Egyesült Izzó munkatársa, majd az ELTE tanszékvezető egyetemi tanára, a Fizikai Intézet igazgatóhelyettese, az MTA Műszaki Fizikai Kutató Intézetének főmunkatársa volt. 1975-ben hunyt el. VeML VIII. 54. 4, 53. Pápai Református Kollégium értesítői. 1931/32. 40, 54, 57, 60, 80, 91, 92. 1932/33. 46, 61, 65, 68, 90, 92, 97, 98, 99. 1942/43. 59. MARKÓ 2001–2007. V. 382. KÁLMÁN 2005. 114–116.

<sup>142</sup> *de jure* (iure) – jogilag, jogi értelemben, törvény szerint

<sup>143</sup> *de facto* – gyakorlatilag, a gyakorlatban

veket jelíges levélke mellett a titkár vette át és osztotta ki egy-egy kijelölt bírálónak. A legelső munkát (rendszerint lírai költemény) én kaptam bírálatra, s a következő rendes gyűlésen, népes „hallgatóság” előtt adtam elő róla megjegyzéseimet. Esztétikai bírálat, mintegy alapos minta-bírálat volt a kezdet, melynek irányító hatása alatt dolgoztak aztán a munkás és bíráló tagok.

Elnökségem alatt élte a Képzőtársaság az irodalmi megújulás korát. Ebben az időben voltak a legizgalmasabb gyűlések, a leghevesebb viták az Arany János nyomdokait követő és az Ady Endre újításait utánzó diákköltők között. (A német Sturm und Drang korszaka jut eszembe...) <sup>144</sup>

Minden esetre a legtanulságosabb évek voltak, amíg a sok, bírálásra beérkezett értéktelen versek egyoldalúvá nem tették a tagok tisztán látását. Az előadások vonzóbbá tételét nagyban elősegítették a mind gyakrabban szereplő szavalók és ritkábban egy szép novella felolvasása. A verseket vagy elvetette (szavazással) a gyűlés, vagy egyszerűen elfogadta, vagy megdicsért, vagy Érdemkönyvbe írásra érdemesítette. Ide saját kezűleg kellett beírni a kitüntetett munkát. (Lásd Petőfi beírását!) Az Érdemkönyv a Könyvtár Papensia gyűjteményében tekinthető meg... <sup>145</sup>

A Képzőtársulat – kezdeményezéseimre – minden évben készíttetett egy kiváló rajzos tagjától irodalmunknak és a világirodalomnak egy-egy nagyságáról értékes ceruzarajzot Losonczy Jenő rajztanár kollégám ellenőrzése mellett. E képekkel díszítette a gyűlésterme falait. Sajnos ezek a képek mind eltűntek a világháborúk pusztító viharában...

<sup>144</sup> A Sturm und Drang a német irodalmi felvilágosodás jelentős szakaszának, az 1770-es években fellépő szellemi mozgalomnak az elnevezése. A mozgalomban részt vevő fiatal költők és írók a zsenialitást tartották a legtöbbre, a korszakot „zseni-korszaknak” is nevezik. Fő képviselői a filozófus Herder, Goethe és Schiller.

<sup>145</sup> Jelenlegi jelzete: DREKK O. 155df. Címe: *Érdemkönyv. A' főiskolai képzőtársaság dolgozó tagjainak számára az alapszabályok IIIIdik Cikk 4dik pontjának értelme szerint. 1841.* Petrovics Sándor név alatt a *Székhogyaló beszéd (bíráltó fellépéskor)* című írás olvasható az Érdemkönyv 176–178. oldalain. A többi beírás esetében az aláírásként használt Petrovics Sándor bejegyzés utólag áthúzva és fölé írva Homonnai: *Tűnődés* című vers a 104–105, *Tolvaj huszár (román)* a 174–175, *Szín és való (Jutalmazott ballada)* a 188–191, *Lehel (Dicséretet nyert ballada)* a 192–194, *Vándordalok (Dicséretet nyert dalok)* a 195–196, *Ideál (Dicséretet nyert dal)* a 196–199. oldalakon.

Nagy értékű volt a Kollégiumi Lapok havonként megjelenő száma. E lapot Horváth Endre,<sup>146</sup> majd két-három éven át én szerkesztettem. Ebben jelentek meg az ünnepélyeken elhangzott beszédek, ódák, szebbnél szebb lírai versek, külföldön tanuló theológusok levelei, írásai, érdekes novellák, diáktrefák, megemlékezések, stb. A lapot a tanárelnök irányítása mellett egy ifjúsági szerkesztő bizottság állította össze. E bizottság tagjai ma is boldogan emlékeznek vissza a havonként (rendszerint otthonomban) tartott félévesztali megbeszélésekre...

### ALMA MATER! KÉPZŐTÁRSULAT!

Ti voltatok sok kiváló egyházi, politikai, irodalmi nagyságnak feledhetetlen bölcsője. A Kollégium padjaiból kikerült érett ifjak sokoldalú fölkészültség-

<sup>146</sup> Horváth Endre 1889. november 29-én született Szabáson (Somogy vm.), apja Horváth Endre lelképásztor, anyja Farkas Terézia. Középiskolai tanulmányait Csurgón végezte, utána a Pázmány Péter Tudományegyetemen tanult. Ösztöndíjas hallgatóként megfordult Berlinben és Párizsban is. Középiskolai és tanítóképző intézeti német-magyar szakos tanári diplomát szerzett. 1919-től a pápai református gimnázium tanára, 1938–1948 között a Református Nőnevelő Intézet Leánylíceumának és Tanítóképző Intézetének igazgatója. Már az 1931/32. tanév 2. félévében helyettes tanárként németet tanított az Intézetben. Iskolán kívüli tevékenysége: tartalékos tűzérési százados, Veszprém vármegye cserkészszervezetének társelnöke, a 227. számú Gróf Tisza István cserkészcsapat tiszteletbeli parancsnoka, az egyházkerület és a pápai egyházmegye tanügyi bizottságának tagja, a Jókai kör ügyvezető főtítkára, a volt Eötvös kollégisták szövetségének tagja. 1948–1950 között az I. számú Állami tanítóképző Igazgatója (1949. február 1-ig a tanulóotthon igazgatója), 1950–1952 között a református gimnázium tanára, 1952-től a pápai Türr István Gimnázium tanára volt. 1956-ban a pápai középiskolák forradalmi bizottságának elnökévé választották. 1958-ban nyugdíjba ment. 1982-ben hunyt el Budapesten. Cikkei jelentek meg a Pápai Kollégiumi Lapokban, a Dunántúli Protestáns Lapban, a Pápai Hírlapban, a Protestáns Tanügyi Szemlében. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1918/19. és 1919/20. 5, 17. 1931/32. 44, 50. 1936/37. 25. A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Polgári Leányiskolájának Évkönyve. 1939/40. 6. 1940/41. 7, 10. 1941/42. 43. 1942/43. 35. 1943/44. 28. A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Nőnevelő-Intézete Leánylíceumának és Tanítóképző-Intézetének Évkönyve. 1939/40. 8, 10, 12, 14, 19, 23, 36. 1940/41. 4, 6, 7, 22, 27. 1941/42. 9, 11, 13. 1942/43. 5, 6, 10, 11, 12, 14, 19, 27. 1943/44. 7, 8, 13. 1944/45. 4. 1945/46. 7. 1946/47. 7, 33. A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Főiskolájának Évkönyve. 1947/48. 85, 97. A Pápai Állami I. sz. Leánylíceum és Tanítóképző-Intézet Évkönyve az 1948–49. tanévről. 3. TtREL I. 8. d. 11. Szabás. 8. TUNGLI 1997. 50. KRÁNITZ 2013. 805. DREKK O. 1723. 7.

gel léphettek az egyetemre, vagy szakiskolákra, vagy egyenesen az élet porondjára, ahol ambíciójuknak megfelelően megállták helyüket, és nem hoztak szégyent az Alma materre. Mert hát megalapozhatták itt ismereteiket, bővíthették tudásukat a különböző körökben. Volt itt sportkör, gyorsírókör, különböző szertárak; tanulhattak német és angol társalgást, vívást, művészi előadást, művészi rajzot. A művészi előadás szavalásban és a műkedvelő színielőadásokban mutatott szép eredményt. Rajztudásukat az évenként megrendezett rajzkiállítás nagy sikerei igazolták. Nem csoda hát, sőt természetes, hogy ilyen lehetőségek mellett a pápai diákok ázsiója<sup>147</sup> az egész országban emelkedett.

Sokan külföldön szereztek hírnevet a Kollégiumnak, önmaguknak pedig szerencsét. Néhányat név szerint is megemlítek, például Links Arthur orvos (New York),<sup>148</sup> Varga István festő (Addis Abeba, New York),<sup>149</sup> Sikos Endre mérnök (Buenos Aires),<sup>150</sup> Farsky Attila városi mérnök (Bécs),<sup>151</sup> Sugár

<sup>147</sup> ázsió – többlet, bőség, felár; itt: egy személy, egy dolog értékének elismerése, kijáró vagy kinyilvánított tisztelet, megbecsülés

<sup>148</sup> Links Arthur 1900. június 23-án született Galgócon, apja Links Izák, későbbi devecseri rabbi. A középiskolai tanulmányait Pápán, az izraelita polgári fiúiskolában és a pápai református gimnáziumban (5–8. osztály) végezte. Diákkorában verseket is írt, amelyek közül több megjelent a Pápai Hírlapban is (az 1917. április 7. és a június 2. számban). Külföldi egyetemeken tanult tovább, majd 1928-ban Pécsen szerzett orvosi diplomát. 1928–1939 között a budapesti Zsidó Kórház szemorvosa volt. A zsidótörvények miatt az USA-ba távozott, New Yorkban telepedett le. Sikeres karriert futott be, sebésztanárként a leghíresebb egyetemek előadója volt. 1988. március 7-én hunyt el New Yorkban. Önéletrajzi könyvei jelentek meg New Yorkban és Budapesten is: *Visszanézek... Ifjúkorom Magyarországon*. New York, 1977. és *Harc a harmadik halállal*. Bp., 1990. (Először angolul jelent meg New Yorkban 1986-ban *Fighting the Third Death* címen.) Pápai Református Kollégium értesítői. 1914/15. 43, 98, 109, 136. 1915/16. 156. 1916/17. 86, 92, 115, 116, 117, 118, 130. 1917/18. 128, 132, 153, 154, 155, 164. BORBÁNDI 1992. 473, 621. VARGA 1998. 313.

<sup>149</sup> Varga István Albert Keményegerszegen (Vas vm.) született 1917. június 21-én, apja Varga János nyugalmazott uradalmi intéző. A középiskola 1–3. osztályait a pápai bencés, a 4–8. osztályait a pápai református gimnáziumban végezte 1932–1936 között. A budapesti képzőművészeti főiskolán Csók István növendéke volt. A II. világháború után bejárta Ázsiát, Afrikát, Európa több országát. Megfestette többek között Hailé Selassie etióp császár portréját. 1964-ben New Yorkban telepedett le, ahol tanítani kezdett. Impresszionista tájképeket és portrékat festett. VeML VIII. 54. 7. Pápai Református Kollégium értesítői. 1932/33. 84. 1933/34. 99. 1934/35. 163. 1935/36. 134. DIÓS 1993–. XIV. 779.

<sup>150</sup> Sikos Endre 1921. április 23-án született Zalogalsán (Zala vm.), apja Sikos Gyula evangélikus lelkész. Miután elvégezte a zalogalsai evangélikus elemi iskola 5. osztályát, 1932–1940

Tibor (London).<sup>152</sup> Otthonukból gyakran írnak levelet, amelyekben hálájukat fejezik ki az itt nyert nevelésükért. Sőt a tengeren túlról – nem kímélve a költséget – érettségi találkozókra is eljönnek.

Most hadd említsem föl azokat az öregdiákokat, akik az én működésem idején kerültek ki az Alma mater szárnyai alól és váltak országos hírű embe-  
rekké. Bakó Béla papköltő, Bódás János költő (pap), Győry Elemér<sup>153</sup> és Ba-

között a pápai református gimnázium tanulója volt, ahol 1940-ben kitüntetéssel érettségi vizsgát tett. Buenos Airesben a Mindszenty Magyar Tudományos és Kulturális Akadémia kiadásában két előadása jelent meg: 1964-ben a *Madách Imre: Az ember tragédiája, a buenos airesi Mindszenty Akadémia 1964. évi szeptember hó 26-án tartott előadás Madách Imre halála századik évfordulója alkalmából*. 1967-ben pedig *A 200 éves selmeci főiskola és a selmeci diákszokások* címmel jelent meg előadása. (A Mindszenty Akadémia 1952-ben alakult Buenos Airesben magyar emberek részvételével. Elnökei: 1952-től Hohenlohe Károly Egon, 1971-től Váczy Elemér. Később ebből a szervezetből alakult a helyi Kultúrközpont.) VeML VIII. 54. 11, 53. Pápai Református Kollégium értesítői. 1932/33. 63, 65, 71. 1933/34. 72, 77, 80, 87. 1934/35. 135, 139, 140, 142, 153, 176. 1935/36. 85, 101, 104, 105, 106, 109, 124, 147, 148. 1936/37. 45, 62, 66, 67, 89, 97, 114. 1937/38. 81, 82, 100, 104, 105, 106, 108, 129, 136, 153, 156, 157. 1938/39. 55, 56, 61, 65, 67, 89, 94, 108, 109. 1939/40. 46, 59, 60, 69, 72, 74, 98, 103, 104, 105, 118. BORBÁNDI 1992. 257. NÉMETHY KESSERŰ 2003. 255.

<sup>151</sup> Farsky Rómeó Attila Tibor Ernő 1922. június 12-én született Felsőőrön (Oberwart, Ausztria), apja Farszky Tibor biztosítási ügynök. Elemi iskolai tanulmányait a felsőőri német tannyelvű evangélikus elemi iskolában végezte, majd 1932–1940 között a pápai református gimnázium tanulója volt (Fárszky Rómeó és Attila, illetve Farsky Rómeó és Attila alakokban fordul elő a neve!). A háború után a bécsi egyetem kultúrmérnöki karára iratkozott be. Az egyetem elvégzése után útépitési munkákkal kezdte pályáját Burgenlandban, majd a Bécsi Városi Építésügyi Hivatal alkalmazottja lett. Később az építési osztály mérnöke, főtanácsosa, majd vezetője lett. 1982-ben nyugalmába vonult. VeML VIII. 54. 11, 33. Pápai Református Kollégium értesítői. 1932/33. 72. 1933/34. 89. 1934/35. 155. 1935/36. 84, 126. 1936/37. 88, 97. 1937/38. 136. 1938/39. 88. 1939/40. 105. (Farszky Rómeó) 1932/33. 110. 1935/36. 161. 1936/37. 68, 122. 1937/38. 107, 166. (Fárszky Attila) 1937/38. 106, 128. 1938/39. 94. 1939/40. 74, 97. (Farsky Rómeó) 1938/39. 67, 119. 1939/40. 75, 130 (Farsky Attila). KÁLMÁN 2005. 67–69.

<sup>152</sup> Sugár Tibor 1926. szeptember 30-án született Pápán, apja dr. Sugár Jenő alsógörzsönyi orvos. A pápai református elemi iskola elvégzése után, 1937–1945 között volt a pápai református gimnázium tanulója. VeML VIII. 54. 58. Pápai Református Kollégium értesítői. 1937/38. 104, 106, 113, 134. 1938/39. 65, 66, 76, 91. 1939/40. 72, 73, 74, 86, 101. 1940/41. 63, 79. 1941/42. 122. 1942/43. 139, 143, 152. 1943/44. 103. 1944/45. 9.

<sup>153</sup> Győry Elemér 1891. június 30-án született Takácsiban (Veszprém vm.). Középiskolai és teológiai tanulmányait is Pápán végezte, majd Genfben tanult. Hazatérése után Nagyigmádon segédlelkész volt, majd Németh István püspök mellett volt titkár 1920-ig. 1920–1924 között Hetényben szolgált. 1924–1926 között Antal Géza püspök titkáráként működött. 1926–



kos Lajos<sup>154</sup> püspökök, Tóth Endre dr. teológiai igazgató egyháztörté-  
nész,<sup>155</sup> Balázs (Badics) János irodalmár,<sup>156</sup> Tóth Kálmán teológiai dékán,<sup>157</sup>  
Csomasz Tóth Kálmán zene- és énektörténet író,<sup>158</sup> Somogyi József szobrász

1928 között a Pápai Teológiai Akadémián tanított (a gyakorlati tanszéken). 1928-tól győri  
lelkész lett. 1932-től a dunántúli egyházkerület tanácsbírája, 1935-től főjegyzője, majd 1943-tól  
püspöke volt, mely hivatalt 1961-ig viselte, amikor nyugalomba vonult. 1978. november 25-én  
hunyt el. ZOVÁNYI 1977. 232–233. KÖVY 1992. 132–136.

<sup>154</sup> Bakos Lajos 1905. december 27-én született Kisbérben, apja Bakos Lajos, anyja Csörnyei  
Erzsébet. Tanulmányait Pápán, Utrechtben és Halléban végezte. 1932-től Balatonarácson,  
1964-től Veszprémben szolgált. 1947–1951 között a pápai teológiai akadémia rendszeres teoló-  
giai tanszékén helyettes tanár, 1964-től a dunántúli egyházkerület püspöke volt. 1979. április  
26-án hunyt el. DREL törzslap. MARKÓ 2001–2007. I. 278–280. KRÁNITZ 2013. 980.

<sup>155</sup> Tóth Endre 1899-ben született Hajdúszoboszlón. Születése helyén, majd Pápán tanult,  
a teológiát is ott végezte 1921-ben. Ezután külföldre utazott, az utrechti egyetemen tanult.  
Hazajövele után Kaposvárott lett hitoktató lelkész. 1924-ben Pápára került teológiai tanár-  
nak, ahol 1950-ig működött, majd Debrecenben oktatott. 1970-ben hunyt el Debrecenben.  
ZOVÁNYI 1977. 652–653. TUNGLI 1997. 119. Részletes életrajzát lásd: PÓTOR Imre: Dr. Tóth  
Endre, az egyházépítő professzor. Különös tekintettel dunántúli szolgálataira. Pápa, 2000.  
(Pápai Eperfa Könyvek 1.)

<sup>156</sup> Balázs János (1914–1989) nyelvész, filológus, egyetemi oktató, a nyelvészeti tudomá-  
nyok doktora. Középiskolai tanulmányait 1927–1935 között Pápán, a református gimnázium-  
ban végezte. Ezután a budapesti egyetem magyar-latin-görög szakán tanult, Pisában is  
megfordult. Középiskolai tanár, majd egyetemi docens lett. 1956-tól a Nyelvtudományi Inté-  
zetben részt vett *A magyar nyelv értelmező szótára* szerkesztésében. VARGA 1998. 51. MARKÓ  
2001–2007. I. 306–307.

<sup>157</sup> Tóth Kálmán (1917–2009) református lelkész, teológiai tanár. Tanulmányait Pápán és  
Utrechtben végezte. Lelkész és magántanári oklevelet és teológiai doktori diplomát szerzett.  
1942-től Zánkán, 1951-től Nyárádon szolgált. 1947–1951 között helyettes tanár volt a pápai  
teológiai akadémia öszösvetségi szentírásmagyarázati tanszékén, 1958-tól 1992-ig pedig teo-  
lógiai tanár Budapesten. VARGA 2001. 968–969. KRÁNITZ 2013. 1063–1064.

<sup>158</sup> Csomasz Tóth Kálmán 1902. szeptember 30-án született Tapolcafőn, apja Tóth Kálmán  
kántortanító, anyja Csomasz Julianna. Gimnáziumi tanulmányait a pápai református kollé-  
giumban végezte, ott kezdte teológiai tanulmányait is, amelyeket az USA-ban folytatott.  
1925-ban tért haza, a MEKDSz utazó titkára lett. 1928–1932 között Kaposváron vallásoktató  
lelkészként szolgált. 1932-től sárkeresztesi, majd 1938-tól csurgói lelkész volt. 1950-től Buda-  
pesten református konventi missziói lelkész. 1952-től a budapesti teológiai akadémián az  
egyházi ének és zene szakelőadója, 1966–1979 között címzetes főiskolai tanár. 1988. november  
20-án hunyt el. MARKÓ 2001–2007. I. 1172–1173. KRÁNITZ 2013. 669–670.

(feleségem mellképszoobra a pápai temetőben),<sup>159</sup> Tóth Géza költő (pápai), Zsindely Ferenc miniszter,<sup>160</sup> Mód Péter, a külügyminiszter első helyettese,<sup>161</sup> Lőrincze Lajos tanár, nyelvtudományi író,<sup>162</sup> dr. Rácz István kormányzógyűrés tanár, gimnáziumi igazgató,<sup>163</sup> Babos Ferenc kúriai bíró,<sup>164</sup> Rab Zsuzsa költő<sup>165</sup> és Csoóri Sándor költő,<sup>166</sup> Tatay Sándor regényíró.<sup>167</sup>

<sup>159</sup> Somogyi József 1916. június 19-én született Félserfalván (Ausztria). A középiskoláit Győrben és a pápai református gimnáziumban (5–8. osztály) végezte. 1941-ben végzett a Képzőművészeti Főiskolán. A háború után a Képzőművészeti Főiskola tanára, 1974–1987 között rektora. 1984-től a Dunántúli Református Egyházkerület világi főgondnoka, a Magyarországi Református Zsinat világi elnöke. 1954-ben Kossuth-díjat, 1956-ban Munkácsy-díjat kapott, 1966-ban Érdemes Művész, 1970-ben Kiváló Művész címet nyert. 1993. január 2-án hunyt el Budapesten. VARGA 1998. 461.

<sup>160</sup> Zsindely Ferenc (1891–1963) jogász, író, miniszter. A MOVE (Magyar Országos Véderő Egyesület) társelnöke, vallás- és közoktatásügyi miniszteri államtitkár, majd miniszterelnökségi államtitkár volt. MARKÓ 2001–2007. VI. 1518.

<sup>161</sup> Mód Péter (1911–1996) tanár, politikus, diplomata. A Szabó Ervin Könyvtár igazgatója, 1957–1961 között Magyarország állandó ENSz képviselője, 1961–1968 között a külügyminiszter első helyettese, majd párizsi nagykövet volt.

<sup>162</sup> Lőrincze Lajos 1915. november 24-én született Szentgálon. Középiskolai tanulmányait a pápai református gimnáziumban végezte 1928–1936 között, a Képzőtársaság aktív tagja volt. A budapesti tudományegyetemen Eötvös kollégistaként középiskolai tanári diplomát szerzett. 1943-ban a magyar-német tanszékre választották meg (korábban az Egyetemi Magyar Tudományi Intézet tanárságéde volt). 1945-ig tanított Pápán, a református gimnáziumban, majd az MTA Nyelvtudományi Intézetének lett munkatársa. 1954-től a Magyar Nyelvőr felelős szerkesztője. 1952-től az Édesanyanyelvünk című műsor szerkesztője a rádióban. 1963-tól a televízióban is volt hasonló műsora. 1993. október 11-én hunyt el. Pápai Református Kollégium értesítői. 1928/29. 65, 66, 67, 69, 73. 1929/30. 51, 52, 53, 55, 61, 91. 1930/31. 43, 45, 46, 47, 49, 60, 81. 1931/32. 54, 56, 57, 58, 60, 73, 93, 102. 1932/33. 60, 64, 66, 83, 98. 1933/34. 64, 67, 73, 75, 76, 77, 78, 80, 98, 113, 115, 123. 1934/35. 117, 127, 129, 130, 131, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 162, 174, 175, 176, 177, 179, 188. 1935/36. 79, 95, 101, 102, 105, 106, 107, 109, 133, 136, 144, 145, 146, 149, 150, 151, 160. 1936/37. 18, 23, 39, 63, 109, 110, 111, 114, 121. 1937/38. 101. 1938/39. 63. 1939/40. 70. 1940/41. 88. 1943/44. 25, 28, 29, 31, 35, 38, 41, 45, 51, 116. VARGA 1998. 319–320.

<sup>163</sup> Rácz István 1917. április 7-én született Kislángon, apja Rácz István lelkész, anyja Fazekas Julianna. Középiskolai tanulmányait Pápán, a református gimnáziumban végezte 1928–1936 között. Görög–latin szakos középiskolai tanári diplomát szerzett 1941-ben a Pázmány Péter Tudományegyetemen. 1943-ban doktorrá avatták. 1941-től Pápán, a református gimnáziumban tanított az iskola államosításáig, 1952-ig. 1952-től Pápán a Petőfi Gimnázium tanára, 1953-tól 1974-ig igazgatóhelyettese volt. 1991. június 28-án hunyt el. TtREL I. 8. d. 8. Kisláng. II. 2. Pápai Református Kollégium értesítői. 1928/29. 63, 64, 65, 66, 67, 73. 1929/30. 49, 51, 52, 55, 61. 1930/31. 42, 44, 45, 46, 49, 61, 81. 1931/32. 43, 53, 56, 57, 60, 74, 93. 1932/33. 60, 61, 65, 68, 83, 98, 99. 1933/34. 72,

Ezekkel és még sok föl nem említett régi kedves tanítványommal a kapcsolatot éveken, sőt évtizedeken át is fenntartottam. Ők is, a névtelenek is hálával emlékeznek reám, miként én is reájuk levélben és személyes találkozók alkalmával is. Ez a kapcsolat talán legállandóbb volt Lőrincze Lajossal, aki tanítványom, tanártársam, nyelvészeti tanácsadóm, pártfogóm volt és

73, 74, 75, 77, 80, 99, 113. 1934/35. 129, 135, 136, 137, 138, 140, 142, 162, 176. 1935/36. 94, 101, 102, 103, 104, 106, 109, 133, 136, 145, 147. 1941/42. 21, 22, 51, 66, 70, 71, 75. 1942/43. 20, 46, 48, 63. 1943/44. 25, 26, 35. 1945/46. 4. 1946/47. 2, 35. 1947/48. 18, 22, 29, 31, 156, 161. TUNGLI 1997. 96. VARGA 1998. 415.

<sup>164</sup> Babos Ferenc 1913. március 12-én született Sorkikápolnán (Vas vm.), apja Babos Antal kisbirtokos. Az elemi iskola 6 osztályát Sorkitótfaluban, a községi elemi iskolában, a középiskolai tanulmányait 1925–1933 között a pápai református gimnáziumban kitüntetéssel, jogi tanulmányait a budapesti tudományegyetem állam és jogtudományi karán végezte. 4 évtizedes jogász pályáján kimagasló eredményeket ért el a magyar igazságügy területén, a Legfelsőbb Bíróság (ma Kúria) tanácselnöke is volt. VeML VIII. 54. 4, 46 (március 16-án született!). Pápai Református Kollégium értesítői. 1925/26. 52, 59. 1926/27. 77, 87. 1927/28. 92, 94, 96, 105, 124. 1928/29. 64, 65, 66, 67, 69, 78. 1929/30. 50, 52, 53, 55, 66. 1930/31. 42, 46, 47, 49, 66. 1931/32. 48, 53, 57, 58, 60, 79, 92, 94. 1932/33. 54, 55, 61, 65, 66, 68, 89, 92, 99, 100. 1933/34. 73. 1942/43. 59.

<sup>165</sup> Rab Zsuzsa 1926. július 3-án született Pápán, apja Rab István tanár, anyja Jilek Irén. Középiskolai tanulmányait a pápai Nőnevelő Intézetben végezte (az elemi iskola első osztályától a tanítónői oklevélig, 1932–1943 között 11 évig). 1949-ben a budapesti tudományegyetemen szerzett magyar-orosz szakos tanári diplomát. 1949 után szellemi szabadfoglalkozású, majd 1971–1984 között az Élet és Irodalom munkatársa volt. Első írásai a Kollégiumi Lapokban és a Pápai Hírlapban jelentek meg, az első verseskötönyve 1943-ban kerülhetett az olvasók kezébe. Költészete mellett jelentős műfordítói tevékenységet is végzett. 1998. március 5-én hunyt el. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1932/33. 33. 1933/34. 34. 1935/36. 39. 1936/37. 64–65. 1938/39. 72. 1940/41. 27, 35, 58. 1941/42. 22, 34. 1942/43. VARGA 2001. 1107.

<sup>166</sup> Csoóri Sándor 1930. február 3-án született Zámolyon, apja Csoóri Sándor, anyja Balogh Júlia. A pápai református kollégium tanulója volt az 1942/43. tanévtől, majd az ELTE Orosz Intézetében tanult egy évig. A Szabad Ifjúság újságírója lett, majd az Irodalmi Újság, az Új Hang munkatársa. 1968–1988 között a Mafilm Vállalat dramaturgia, 1988-tól a Hitel című folyóirat főszerkesztője. 1991–2000 között a Magyarok Világszövetségének elnöke. Pápai Református Kollégium értesítői. 1942/43. 85. 1943/844. 53, 72. 1946/47. 29. 1947/48. 36. VARGA 2001. 176.

<sup>167</sup> Tatay Sándor 1910. május 6-án született Bakonytamásiban. Középiskolai tanulmányait Tatán, a pápai református gimnáziumban (3–6. osztály, 1923–1927 között) és Szarvason végezte. Tanult teológiát Sopronban, majd a pécsi tudományegyetemen bölcsészetet (magyarnémet szak), dolgozott gyári munkásként és tisztviselőként, szerkesztette a Kelet Népe című folyóiratot. 1945-ben Badacsonyra költözött. Kiemelkedő munkája a Simeon család című négykötetes családrege. 1991-ben Kossuth-díjat kapott. 1991. december 2-án hunyt el. Pápai Református Kollégium értesítői. 1923/24. 44. 1924/25. 59. 1925/26. 53, 72. 1926/27. 98. VARGA 1998. 506–507.

meleg szívű barátja Pali bácsinak, ahogy ő nevez. Róla kissé bővebben is megemlékezem. Lőrincze, az édesanyanyelvünk országosan ismert rádiós előadója Szentgálon született. Tehát megyénkbeli gyökér. Szerény diák volt, szerény ember is maradt. De magyar és kálomista. Ezt hozta magával a Mátyás király „szentgáli vadászainak” falujából a patinás iskola-városba, Pápára, ahol tele ambícióval és reménykedéssel a református Kollégiumba, s annak elvégzése után a teológiára ment. Pályát választott, majd változtatott.

A nagy szorgalmú és kitűnő fiú a gimnáziumban jeles érettségit szerzett, aztán a teológiára iratkozott. Mint szegény fiú itt is, ott is változatlanul segélyekben részesült. Mondhatnám ingyen tanult, sok segélyben részesült. Azonban a tudásszomj ösztönözte lelkét: a tudás jobban érdekelte, mint a hit. Magyar-latin nyelvszakos tanárjelölt lett. Én nyolc éven át tanítottam őt e nyelvek szeretetére, szépségére. Talán ezek hatása alatt érlelődött meg lelkében az elhatározás, hogy a nyelvészettel tudományosan foglalkozzék. Hiszen már kisdíák korában részt vett az általam irányított Folk-lore mozgalomban több diáktársával együtt, akik falvaikban népköltési hagyományokat, népszokásokat, mondókákat, meséket gyűjtöttek. Jutalmat is kaptak...

Diákkorában benn lakó volt az internátusban, s teljes ellátást élvezett a köztartáson. Az iskolában szorgalmasan gyűjtötte szellemi kincseit, a képzettségében eredményesen működött, sok sikert ért el. Írásait gyakran olvashattuk a Kollégiumi Lapok hasábjain akkor is, mikor külföldről küldte haza cikkeit.<sup>168</sup> (Verseket talán sosem írt?) Kiváló megfigyelő, contemplatív elme kitűnő humorérzéssel. Humora mindig finom és szellemes. Feledhetetlen lesz előttem az az alakítása, melyet *Bolond Istók* című vígjátékomban produkált, melyben a címszerepet játszotta...

<sup>168</sup> Középiskolás diák korában a Pápai Kollégiumi Lapokban megjelent írásai: az 1933/34. tanévben: *Barangolás Tevel Körül. Tartozom a nemes vármegyének. Képek a római életből. A latin nyelv nyomai városunkban. Az erdélyi diákok az „Ifjú Erdély” tükrében.* Az 1934/35. tanévben: *Táborozni megyünk. Mikulás.* Az 1935/36. tanévben: *Mit látni jöttetek ide?* (vezércikk L.L. aláírással) „Markó”. Még telógus korában, 1937. év januárjában is jelent meg írása a lapban *A játékvárosban.* címmel. Pápai Kollégiumi Lapok. 1933/34. 2. sz. 30–31. 5. sz. 69–72. 7. sz. 74–75, 102–105, 116–118. 9–10. sz. 105–107. 1934/35. 1. sz. 9–10. 4. sz. 60–61. 1935/36. 1–2. sz. 1–2. 4. sz. 36–37. 1936/37. 5. sz. 54–57.

A theológiát rövidesen elhagyta<sup>169</sup> és beiratkozott a budapesti egyetemre, ahol tanári oklevelet szerzett. Mint latin–magyar szakos helyettes tanár az ősi kollégiumban kapott alkalmazást. Így lett aztán a kedves egykori tanítványomból tanártársam, kollégám. Sajnos, csak rövid ideig (talán 1 év sem) működhattunk együtt (a felesége is itt kapott beosztást), mert hamarosan Pestre költöztek, s ott állami gimnáziumi tanár lett. Irodalmi munkássága és előadásai révén ismertté lett a neve. Szép karriert csinált, s most már a Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi osztályának vezetője. Nekem pedig patrónusom a fővárosból éppen úgy, mint itthon egy másik szeretett volt tanítványom, Baráth József városi tisztii főorvos...

No, de búcsúzzunk el tőlük, és tereljük emlékünket a Kollégium életének más területére.

#### ISKOLAI RENDEZVÉNYEK.

Az iskolának tíz hónapra osztott, sokszor fárasztó munkáját iskolai rendezvények fűszerezték s tették változatosabbá. Ezek között az első volt természetesen az évnnyitó ünnepség, amelyen az egész tanári kar s az egész diákság részt vett. Ez a megnyitó ünnep azért is volt fontos és nevezetes, mert az újonnan megválasztott gimnáziumi tanárok ilyenkor tartották (rendszerint a püspök jelenlétében) székfoglaló értekezésüket. Én 1910. szeptember 5-én tartottam meg székfoglalómat *Cicero életfilozófiája* címen. Az értekezés az év végi Értesítőben meg is jelent. (Mellékesen: ez lett volna a doktori értekezésem is, ha a kinyomtatáshoz szükséges anyagiak meg lettek volna Kolozsvárt.)

A második hivatalos rendezvény október 6-án volt az aradi vértanúk emlékére. Az emlékbeszédet rendszeren a történettanár tartotta, míg a pályadíjjal jutalmazott ódát a Képzőtársaság egy kiváló szavalója adta elő.

<sup>169</sup> A Főiskolai Gyorsírókör így köszönt el egyik vezető tagjától az Értestő lapjain: *Sajnálattal említjük meg, hogy Lőrincze Lajos I. éves papnövendék más pályát választva 1937. január hóban elhagyta a főiskolát, s így körünk egyik értékes munkatársát veszítette el.* Pápai Református Kollégium értesítői. 1936/37. 111.

Mikulás napján (december 6.) a tanítás szünetelt, de a diáktanyák s az utcák is annál hangosabbak voltak a maskurázásoktól,<sup>170</sup> melyek jókedvre hangolták a leckéjükrol megfledkező diákságot. Másnap sokan excusáltak...<sup>171</sup>

Most a kollégium két nagyszabású rendezvényéről fogok megemlékezni. Az egyik a március 15-i két napos ünnepség, a másik a tornaünnepély május közepén. Ha novellaíró volnék, azt írnék mindegyikről, de így csak röviden és homályos előadásban örökítem meg lefolyásukat. A diákság – karácsony után – ezt tartotta legnagyobb ünnepének. Tudni illik március Idusát. Az ünnepség valójában 3 napot vett igénybe, melyre az előkészületeket hetekkel előtte megtette a főrendezés, a Képzőtársulat. Volt dolga a választmánynak és a tanárelnöknek is, aki mindenben irányította a márciusi ifjúságot. Legelső teendő volt az előadandó színdarab megválasztása. A darab természetesen hazafias tárgyú, irodalmi értékű legyen. Ilyenek voltak: II. Rákóczi Ferenc fogsága, Az emigráns, A király házasodik, Dobó Katica, Himfy dalai, stb. A darabot rendesen a tanárelnök tanította be és rendezte. Következett aztán a szereplők kijelölése, a női szereplők fölkérése, az olvasó próba, aztán a próbák és próbák heteken át. Majd a díszletek elkészítése, az engedélyek kijárása...

Lázasan folyt a munka különösen az utolsó két hétben, amikor már az ünnepélyre szóló meghívókat is elkészítették. Mert hát ezen az ünnepélyen nemcsak Pápa, hanem a környékbeli falvak, vármegyék, sőt a Csallóköz is meg szokott jelenni szép számmal. A színház szűknek bizonyult a sok ezer

<sup>170</sup> maskurázás – maskarát, nevetséges öltözetet, álarcot vettek magukra a tanulók, mikulási mondókákat mondva járták a házakat és puttonyba gyűjtötték a kapott ajándékokat. Marczis Józsefné, született Mészáros Erna, volt nőnevelő intézeti növendék így emlékezett vissza a diákok ezen vidám szokására: *Már menyasszony voltam, de fiatal és bohó. Egyik évben mikulásra kitalálta vőlegényem, hogy öltözzünk be maskarába és vonuljunk végig a városon, és egy-két helyre menjünk is be. Tetszett az ötlet, vőlegényem nagy mestere volt a bohókás dolgoknak, ragyogó mikulás, ördög álarcokat készített. Kifordított bundák s egyebekkel felékesítve, puttony a hátunkon és elindultunk. Első utunk az utcánkban lakó Jónásék voltak (tejcsarnokuk volt). Elmondtuk a mikulási mondókánkat, mire a puttonyba vaj, sajt, egyéb került. Végig meneteltünk a Kossuth Lajos utcán, aki gyerek az utcán volt, az mind hozzánk csatlakozott. Talán öten is voltunk ilyen maskarában. A kézirat, több más visszaemlékezés mellett a Dunántúli Református Könyvtár Kézirattárában van elhelyezve egy Nátus feliratú dobozban. A kéziratokat jelenleg dolgozza fel egyik munkatársunk.*

<sup>171</sup> excusál – kiment; bekövetkezett hibáért, kisebb vétségért elnézést kér

néző számára. Ezért a darabot háromszor adta elő az ifjúsági műkedvelő társaság. Március 14-én este volt az úgy nevezett főpróba jelmezekkel, főleg a tanuló ifjúság részére, a főelőadás 15-én késő délután volt, mert utána reggelig tartó bál volt a Griffben. A harmadik előadás 16-án volt az első kettőről kimaradtak részére. Ez a nap különben iskolai szünnap, pihenő nap volt. A színdarab ünnepelt szereplői pihentek babéraikon, a nézők pedig, főleg a vidékiek, akik a bálban is részt vettek, boldogan emésztették lelkükben élményeiket...

De hát mi volt a fő nap programja? És hogyan folyt le?

A theológus és gimnáziumi tanulók reggel gyülekeztek a Kollégium udvarán. Ezren is lehetnek. Aztán a menet megindult a színház (ma a református templom) előtt levő térre, hol már sok ezer ember várta őket. A Himnusz eléneklése után az ifjúsági elnök elmondta ünnepi beszédét, majd egy magyar ruhába öltözött jó szavaló (kardosan!) elszavalta a Talpra magyart. A lelkesedés és taps vihara jutalmazta. A Szózat eléneklése után a menet szép rendben, hazafias dalokat énekelve megindult a Fő utcán át a Fő tér felé. Elöl ment a Kollégium zászlaját víve az elnökség a tanárelnök vezetésével, őket követte a theológia akadémia és a gimnázium tanári kara, aztán az ifjúság és a közönség. A következő állomás a Petőfi-ház volt. Itt is elhangzott egy magvas beszéd a Képzőtársaság titkáráról, egy szavalat s ének... Innen a lelkes menet a Kollégium előtt a Jókai-házhoz vonult, ahol hasonló programmal ünnepelt. Végül visszatértek az iskola udvarára, ahol nagy csoportba verődve szebbnél szebb dalok éneklése közben várták az ünnepi ebédre, a bankettre hívó csengőnek simogató hangjait.

A köztartás két nagy termében foglaltak helyet a vendégek. Mert vendég volt akkor mindenki. A tanárok, a lelkész, sok diák szülője, a Nőnevelő igazgatója, a diákság! A szabadság, egyenlőség, testvériség e napján együtt és egyformán élvezték a ritka vendégséget s az ötfogásos ebédet.

Volt köszöntő is, ebéd után dal is. De mi volt a menü? Meg kell örököteni, mint követésre méltó példát, a jövődő számára is. Tehát: húsleves (erőleves), marhahús finom paradicsommártással, kirántott sertéshús savanyúsággal, fánk baracklekvárral (4–5 darab), 1 narancs (nagy) és 1 deci ajándékbor. A nagyoknak szabad cigarettázás. Lucullusi ebéd az ifjúságnak! (Egy

kisdiák mámoros jókedvében így szólt kedves barátjához: Te, nem bánám, ha már a jövő esztendőben járnánk...)

Ebéd után kis pihenés, és kezdődött az esti nagy színi előadás, amelynek fényes sikeréről a lapok is megemlékeztek. Utána a feledhetetlen diákból a Griffben, amilyen ott talán csak Kisfaludy Sándor idejében volt.

A másik nagy iskolai rendezvény a tornavizsga, jobban mondva a tornaünnepély volt a sporttelepen. Kisebbségi ünnepélyek is voltak (versenyek) a Főiskola udvarán, melyeket a tornakör vagy a cserkészek rendeztek, de ez a májusi vizsga káprázatos volt. Híre egész Dunántúl elterjedt... Rendezője Kovács Lajos Jenő tornatanár.<sup>172</sup> Az ünnepélyen kb. ezer tanuló szerepelt a Nőnevelő növendékeivel együtt.<sup>173</sup> Gyönyörű felvonulás, szabad- és szergyakorlatok, vívás, talajgyakorlatok, táncok, végül tréfás és szatirikus jelenetek

<sup>172</sup> Kovács Lajos Jenő 1885. augusztus 24-én született Túrkevéen. A középiskolai tanulmányait a debreceni és mezőtúri református és a szarvasi evangélikus gimnáziumban végezte 1896–1904 között. 1910-ben a magyar Testnevelési Főiskolán szerzett középiskolai testnevelő tanári képesítést. 1910–1948 között a pápai református kollégium tanára volt. A Testgyakorló Kör elnöke, a cserkészcsapat parancsnoka volt. Részt vett az I. világháborúban, megsebesült, többször kitüntették. Visszaemlékezéseit megírta *A Kárpátoktól az Adriáig. Háborús napló. 1914–1918. (Írta Kovács Lajos főhadnagy, a császári és királyi 19-dik közös gyalogezred műszaki századának parancsnoka, a Pápai Református Kollégium testnevelési tanára. Pápa, 1957. XII. 31.)* címen két kötetben (A Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára őrzi. Jelenlegi jelzete: DREKK O. 947/1, 2.). Elismert sportoló és játékevezető volt (a vívás versenybírájaként részt vett a párizsi olimpián 1912-ben). Az országos bajnokságokon elsősorban tornászai és vívói érték el kimagasló eredményeket. Nyugdíjasként a MÁV SE kardvívó edzőjeként működött. Balesetben hunyt el 1961-ben. *A középiskolai testnevelés megindulása és fejlődése a Pápai Református Kollégiumban a felkutatott írásbeli hiteles adatok alapján. Írta és összeállította: Kovács Lajos Jenő testnevelési tanár a Református Kollégium volt testnevelési tanára, a Székesfehérvári Tankerület volt testnevelési tanulmányi felügyelője. Pápa, 1959. című kéziratát (két példányban) a Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára és a Papensia gyűjtemény őrzi. Jelenlegi jelzetük: DREKK O. 1197/1. és G I. 82vl. Papensia I. DREL törzslap. A Pápai Öregdiákok Baráti Köre Évkönyve. 1985. 55–57. TUNGLI 1997. 68.*

<sup>173</sup> Az első közös tornaünnepélyt 1933. május 14-én rendezték meg a Ligeti sportpályán. A Nőnevelő Intézet értesítője így számolt be az eseményről: (...) növendékeink a következő számokkal szerepeltek: 1. Szabadgyakorlat zenére. 2. Mintacsapat tornázása ugrószekrényen. 3. Repülőlapbdajáték. 4. Ritmikus gyakorlatok. 5. Talajtorna. 6. Májusfatánc. Örömmel jegyezzük fel e helyen, hogy növendékeink ez első nagyszabású nyilvános tornaünnepére a legteljesebb sikert aratta, amiben a produkciók tornászati és esztétikai szépségein kívül növendékeink mintaszerű fegyelmességének is kiváló része volt. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1932/33. 13.



fejezték be a három órás gazdag tornabemutatót. A tréfás, tornaügyességgel fűszerezett jelenetek szerzője maga a tornatanár volt. Aki ott lehetett a jutalmak kiosztásával végződő ritka szép tornavizsgán mint néző, vagy érdekelt, az hetekig emlegette a feledhetetlen, káprázatos szép tornamutatványokat s a fiúk ügyességét...

Most rátérek arra az ünnepségre, melyet az egyházkerület rendezett az iskola (oskola) fennállásának 400-ik évfordulóján. *Redeo ad anniversarium collegii quater centesimum.*<sup>174</sup> Az ünnepély 1931. szeptember 5-én volt s két napig tartott a gyűlések és üdvözlések nagy száma miatt. Erre a nagy, mondhatnám világra szóló ünnepségre megjelentek nemcsak hazánk egyházi és kulturális képviselői, hanem az európai egyházak küldöttei, továbbá amerikai, ausztráliai küldöttek is szép számmal. Megjelent az ország kormányzója is, Horthy Miklós fényes kíséretével. Az ünnepség az új templom előtti téren kezdődött, ahol a kormányzó dízsátora állott. A himnusz éneklése után, melyet az ünneplők s az ifjúság énekelt sok ezer nézővel együtt, a kormányzót városunk polgármestere üdvözölte, mire az megnyitotta az ünnepséget. Program szerint ezután a kerületi gyűlés következett a kollégium dísztermében. Tárgysorozat előtt sok üdvözlő beszéd hangzott el.<sup>175</sup> Estére tervbe vettek egy színházi előadást is, de a sűrített program miatt erről eleve lemondott a rendezőség. Ekkor került volna bemutatóra egy Lampérth darab, vagy a *Négyszáz év* című, erre az alkalomra írt színművem. Azonban mindkettőt levették a napirendről. De a nyomtatásban is megjelent darabom hamarosan elkelt...

Még ezen év (1931) október 31-én is volt egy emlékezetes ünnepély az új református templom fölavatása napján.<sup>176</sup> Ezen a rendezvényen a Kollégium is részt vett tevékenyen. Megszólalt a négy harang, melyek legnagyobbját, az úgy nevezett diákharangot, a kollégiumi ifjúság ajándékozott az egyháznak éveken át tartó szorgalmas gyűjtögetése eredményeképpen...

<sup>174</sup> *Redeo ad anniversarium collegii quater centesimum.* – Visszatérek a kollégium négyszáz éves jubileumához.

<sup>175</sup> Az ünnepségsorozat eseményei, a résztvevők névsora, az üdvözlő levelek és táviratok pontosan megismerhetőek a Pongrácz József főiskolai tanár és könyvtáros szerkesztésében megjelent kötetből: *A Pápai Református Főiskola négyszázados ünnepének emlékkönyve*. Szerk. PONGRÁ CZ József. Pápa, 1933.

<sup>176</sup> Az új református templom felavatási ünnepségét 1941-ben tartották. DPL 1941. 233–234.

Még egy generális rendezvényről emlékezem. Nem örömmel, de nagy szomorúsággal. Pápai működésem második évében a tanári kar egy nagy tavaszi kirándulást, májusi majálist tervezett a Bakonyba, a Czuha völgybe. A kiránduláson részt vett a két tanári kar minden tagja, részt vett a főiskola minden hallgatója, illetőleg növendéke, kik vonattal mentek Bakonyszentlászlóiig, onnan gyalog a Czuháig. A köztartás már hajnalban elindult összes felszerelésével, edényeivel és alkalmazottaival. Boldog, vidám nap előtt álltunk. Megérkezésünkkel már reggelihez sorakoztatták a diákságot. Ekkor lett a boldognak ígérkező majálisból „majalis lugubris”.<sup>177</sup> Ugyanis egy II. osztályos kis diák (Galamb József) örömmámorában kiugrott észrevétlenül a sorból.<sup>178</sup> Föl a mögötte lévő dombra. Futott a trombitaszóra lefelé. Nem vette észre a szakadékot és belezuhant. Egy ág halántékába fúródott, s a fiúcska fél óra múlva halott volt. Nemcsak a kedvnek, hanem a gyász-majálisnak is azonnal vége lett. A résztvevők a délutáni vonattal könnyes szemmel tértek vissza Pápára. A kis halottat éjjel hozta haza egy parasztkocsi, és másnap temették el a város óriási részvételével. A tanári kar elhatározta ezek után, hogy generális kirándulást soha nem rendez, csak előírt osztálykirándulásokat. Galamb Józsi emlékét ott egy márvány obeliszk őrzi...

#### ANNALES.

Memoiret írván érzem, hogy nincs már kellő memóriám a sok-sok száz esemény megörökítésére. Ezért az annalesek, az Értesítők adatait fogom az alábbiakban följegyezni, hogy itt némi egységbe gyűjtve megmaradjanak az emlékezet, vagy kutatás számára.

Érdemes és tanulságos dolog ezeket az Értesítőket, vagy Évkönyveket áttanulmányozni, melyeket a Főiskola minden évben kiadott a mindenkori igazgatók (theológiai és gimnáziumi) szerkesztésében. Ezt az Értesítőt vizsga

<sup>177</sup> *lugubris* – gyászos, bús, szálnalmas, siralmas

<sup>178</sup> Galamb József 1896. április 28-án született Pápán, apja Galamb József pápai ügyvéd. Az elemi iskolát a pápai református elemi iskolában végezte, majd az 1906/07. és az 1907/08. tanévekben a pápai református gimnázium tanulója volt. 1908. május 27-én hunyt el a Bakonyszentlászló közelében fekvő Remete-lyuknál tartott majálison. Május 29-én temették el a II/b. osztályos tanulót, Faragó János igazgató búcsúztatta. VeML VIII. 54. 28, 29. Pápai Református Kollégium értesítői. 1906/07. 74. 1907/08. 126, 162, 186.

után minden tanuló megkapta annak a két koronának, vagy pengőnek ellenében, melyet a beiratkozáskor befizetett. A terjedelmes, sokszor 250 oldalat is meghaladó közös Értesítő sok értékes följegyzést őriz az iskola életét híven tükröző statisztikai adatokon kívül. Találunk bennük 1. értekezéseket, 2. székfoglalókat, 3. élet- és jellemrajzokat a meghalt teológiai és gimnáziumi (főiskolai) tanárokról. Én az utolsó 40 évnek az eseményeiről emlékszem meg időrendi sorrendben a római Annalesek mintájára.

Én 1906. évben kerültem Pápára. A következő évben a Főiskola emlékűnepet tartott a „nagy” tanárok emlékére. Ezek voltak Gondol Gábor jogtanár († 1904),<sup>179</sup> Bocsor István,<sup>180</sup> Tarczy Lajos. Az elsőről dr. Antal Géza,<sup>181</sup> a másodiktól Kis Ernő,<sup>182</sup> a harmadiktól Antal Gábor<sup>183</sup> emlékezett meg értékes

<sup>179</sup> Gondol Gábor 1824. augusztus 25-én született Balatonhenyén, apja Gondol Dániel lelkész, anyja Debreceni Zsófia, Debreceni Gábor lelkész leánya. 1834-től a pápai kollégium tanulója volt: elvégezte a gimnáziumot és a jogi tanfolyamot. 1846-ban ügyvédi oklevelet szerzett, a Helytartótanácsnál lett fogalmazó, majd Baracskán és Székesfehérváron ügyvédi gyakorlatot folytatott. 1861–1869 között a pápai jogakadémián tanított. 1869-ben honvédelmi miniszteri titkárrá nevezték ki, tanári állásáról ekkor lemondott. 1869–1884 között a Honvédelmi-, majd a Pénzügyminisztériumban dolgozott. 1884-ben miniszteri tanácsosi címmel vonult nyugalomba. Nyugdíjas éveit iváncsai birtokán töltötte. 1904. december 24-én merénylet áldozata lett. Önéletírását a Pápai Református Kollégium 1904/05. évi értesítőjében közölte Borsos István. Pápai Református Kollégium értesítői. 1904/05. 3–19. TrREL I. 8. d. 6. Balatonhenye. II. 13. TUNGLI 1997. 43.

<sup>180</sup> Bocsor István 1807. október 19-én született Enyingen. Tanulmányait Enyingen, Lajoskomáromban, majd Pápán folytatta. A kollégiumban köztanítóként, majd széniorként működött. 1835-től külföldön: Bécsben és Berlinben tanult. 1837-től Pápán tanított, a jogi fakultáson egyetemes és magyar történelmet adott elő. Részt vett a Pápai Kaszinó, a Zeneiskola és a városi rajz- és ipariskola megszervezésében is. 1885-ben hunyt el Pápán. ZOVÁNYI 1977. 83. HARMATH-KATSÁNYI 1984. 267. TUNGLI 1997. 22–23. VARGA 1998. 82–83. SZÖGI 2001. 72 (76. sz.).

<sup>181</sup> Antal Géza 1866-ban született Tatán. Iskoláit szülőhelyén kezdte, Pápán folytatta, ahol a gimnázium felsőbb osztályait és a teológiát végezte. Teológiai tanulmányai folytatására külföldre utazott, Utrechtben tanult. 1888-tól gimnáziumi tanár volt Pápán, 1899-től a dogmatika, 1917-től a bölcsészet rendes tanára lett a teológián. 1914-től a dunántúli egyházkerület főjegyzője, 1924-től püspöke volt. 1924-ben a tanárságról lemondott, komáromi, majd 1927-től pápai lelkész lett. 1934. december 30-án hunyt el. ZOVÁNYI 1977. 28–29. TUNGLI 1997. 13–14. SZÖGI 2000. 166 (2025. sz.). BOZZAY-LADÁNYI 2007. 174 (2067. sz.).

<sup>182</sup> Kis Ernő 1856. március 23-án született Pápán, apja Kis Gábor lelkész. A gimnáziumi tanulmányokat Losoncon, Tatán, Pápán és Pozsonyban végezte. 1874-től a budapesti egyetem bölcsészeti karán tanult, ahol tanári vizsgálatot 1877-ben és 1880-ban tett. 1880–1882 között a budapesti tanárképző intézet gyakorló gimnáziumában volt alkalmazásban. Az 1882/83. tanév-

nekrológ, illetőleg jellemrajz formájában... Ugyanitt olvasható Sebestyén Dávid<sup>184</sup> életrajz írása is.<sup>185</sup>

től tanított a pápai református gimnáziumban, amelynek később igazgatója is lett. A történelem, földrajz és latin nyelv volt fő tantárgya, de tanított magyart, németet és vallást is. A régiségtár őre volt, a helybeli kereskedelmi iskolában is tanított. Munkatársa volt a Pápai Lapoknak és a Dunántúli Protestáns Lapnak is. 1917-ben nyugdíjba vonult. 1927. január 22-én halt meg. DREL törzslap (1856. március 29-én született!) DPL 1927. 18–19. SZÜCS 1927. 3–5. TUNGLI 1997. 61. VARGA 1998. 270.

<sup>183</sup> Antal Gábor 1843. május 10-én született Szentkirályszabadján. Középiskolai tanulmányait és a teológiát is Pápán végezte 1855–1866 között. 1866–1867 között Monoszlón segédlelkési szolgálatot látott el. Külföldi egyetemeken is tanult: Berlinben 1867–1868 között a bölcsészeti, Zürichben 1868–1869 között a teológiai karon. 1869-ben a Székesfehérváron tartott egyházkerületi közgyűlés alkalmával szentelték lelkésszé. Hazatérte után a pápai főiskolán a bölcsészeti és politikai tudományokat oktatta. 1887-ben az ácsi gyülekezet választotta lelkészévé, állását 1888-ban foglalta el, és 1896-ig töltötte be. 1896–1914 között Révkomáromban végzett lelkési szolgálatot. A dunántúli egyházkerület 1890-ben tanácsbíróvá, 1892-ben aljegyzővé, 1896-ban püspökké választotta. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak tagja, 1903-tól alelnöke, 1907-től elnöke volt. A Konvent elnöki tisztét is betöltötte, a Ferenc József-rend nagykeresztese és a magyar főrendiház tagja is volt. 1914-ben hunyt el. Felesége Kluge Matild volt. DREKK O. 394t. 156. TtREL I. 8. d. 6. Ács. I. 1. II. 13. IV. 2. d. 9. Monoszló. 2. d. 10. Révkomárom. 9, 16, ZOVÁNYI 1977. 28. SZÖGI 2000. 97 (785. sz.). SZÖGI 2001. 89 (484. sz.)

<sup>184</sup> Sebestyén Dávid mennyiségtan–mértan szakos középiskolai tanár 1844. január 17-én született Kocson. A középiskolai tanulmányait a pápai református gimnáziumban végezte 1857–1864 között. A teológiai tudományokat szintén Pápán végezte 1864-től 1868-ig. Az 1868/69. tanévben Antos János fiai mellett volt nevelő. Ugyanakkor a budapesti teológiai akadémián a héber nyelv segédtanára. Az 1869/70. tanévben Csurgón tanított mint rendes tanár. Lemondott tanári állásáról, mivel németországi egyetemen kívánt tanulni, de a francia-porosz háború megghiúsította terveit, nem utazhatott Németországba. 1872–1878 között két árva ifjú, Hegedűs Gyula és Kálmán nevelője és gondozója volt Budapesten. 1878-tól 1883-ig Bonyhádön, az evangélikus gimnáziumban tanított. Az 1883/84. tanévben került a pápai református főgimnáziumba. 32 évig tanított Pápán matematikát és „rajzoló mértant”, mikor 1915. szeptember 1-én saját kérésére nyugalmába vonult. 11 évig a Pápa városi iparos iskola igazgatója, majd a városi iparis- és kereskedőtanonc iskolákat felügyelő bizottságának elnöke volt. 1920. január 12-én hunyt el. DREL törzslap. SZINNYEI 1891–1914. XII. 813. BÓDI 1943. 195. TUNGLI 1997. 103 (1885-től 1895-ig a pápai tanonciskola igazgatója volt!). VARGA 1998. 451.

<sup>185</sup> A megemlékezések az 1907/08. tanév értesítőjében jelentek meg. Antal Géza előadása *Emlékbeszéd Gondol Gábor felett* címmel az 1907. szeptember 29-én tartott emlékünnepe hangzott el. Kis Ernő tanár beszédét *Bocsor István emlékezete* címmel adta elő az 1907. október 18-án tartott ünnepélyen. 1907. december 6-án került megrendezésre születésének 100-ik évfordulója alkalmából a Tarczy Lajos Emlékünnepély. A *Megnyitó beszédet* Antal Gábor

A székfoglalók sorát én nyitottam meg az 1910. évben tartott felolvasással: *Cicero életfilozófiája*.<sup>186</sup> Az előbbi év kiadványa azért nevezetes, mert abban van közölve latin nyelven Kocsi Csergő Bálint több iskolai beszéde.<sup>187</sup> Ezen kívül ott találhatjuk meg teljes egészében az iskolai törvényeket, melyeket az iskolai év megnyitásakor, főbb vonásokban mindig felolvasott a tanári kar elnöke, vagy jegyzője a tanuló ifjúság okulására....

Az 1910. évben ismét emlékünnepe volt Váli Ferenc emlékére.<sup>188</sup> A beszédet Barcsi József tanár tartotta.<sup>189</sup>

mondta, Sebestyén Dávid a híres tanár életrajzát ismertette, előadást tartott Eötvös Károly országgyűlési képviselő is *Emlékbeszéd Tarczy Lajos fölött* címmel. Dr. Fröhlich Izidor egyetemi tanár a Magyar Tudományos Akadémia és a Természettudományi Társulat nevében tartott *Üdvözlő beszédet*. Ugyanebben a számban olvasható Fejes Zsigmond székfoglaló értekezése *A csillagászat a gyakorlati életben* címmel. Pápai Református Kollégium értesítői. 1907/08. 3–13, 14–21, 22–25, 36–68, 68–73, 73–76, 77–94.

<sup>186</sup> A székfoglaló előadás az 1910. szeptember 5-én tartott ünnepélyes tanévnyitón hangzott el. Pápai Református Kollégium értesítői. 1910/11. 35–51.

<sup>187</sup> Kocsi Csergő Bálint 1647-ben született Kocson. Felsőbb iskoláit Debrecenben végezte, ahol praeceptor is volt, majd Munkácsra tanított. 1671–1674 között Pápán volt rektor. 1676-ban gályarabságot szenvedett. Hazatérése után 1678–1683 között ismét Pápán rektor, majd 1687-ig mezőörsi lelkész. Egyévi győri bujdosás után 1688–1693 között Lepsényben lelkész, majd 1693-tól 1695-ig ismét Pápán tanított. Harmadik pápai szolgálata után Láziban, Pázmádon és Hosszúpályiban szolgált lelkészként. 1693 előtt a mezőföldi egyházmegye alesperesi tisztét is betöltötte. ZOVÁNYI 1977. 323–324. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 455. Kocsi Csergő Bálint beszédeit Thury Etele közölte az eredetiből *Adatok a pápai református főiskola történetéhez. I. Kocsi Csergő Bálint rektori beszédei* címmel. Pápai Református Kollégium értesítői. 1909/10. 3–36.

<sup>188</sup> Váli Ferenc 1810. szeptember 30-án született Magyarországon (Nyitra vm.). Tanulmányait Losoncon, Pozsonyban, Komáromban és Pápán végezte. 1833-tól Pápán tanított, 1837-től a komáromi református gimnázium igazgatója. 1849-től a pápai református kollégium tanára, a tanítóképző igazgatója. Természettudományi és kémiai tankönyve is megjelent. 1882. december 13-án hunyt el Pápán. SZINNYEI 1891–1914. XIV. 795–796. TUNGLI 1997. 126. VARGA 1998. 531. Az emlékünnepe 1910. szeptember 30-án tartották. A *Megnyitó beszédet* dr. ANTAL Gábor püspök tartotta, majd Váli Ferenc életrajzát Barcsi József tanár ismertette. A tanítványok nevében *Emlékezés Váli Ferencre* címmel dr. Antal Géza teológiai tanár, országgyűlési képviselő tartott előadást. A *Bezáró beszédet* Czike Lajos főiskola gondnok mondta a főiskolai igazgatótanács nevében. Pápai Református Kollégium értesítői. 1910/11. 3–34.

<sup>189</sup> Barcsi József természetrajz–vegytan–földrajz szakos tanár Szászvárosban (Hunyad vm.) született 1858. október 9-én. Tanulmányait Szászrégenben és Kolozsvárott folytatta, ahol 1888-ban szerzett tanári oklevelet. Tanítani Szászrégenben kezdett, majd tanári pályáját Mezőtúron folytatta. 1901-től 1924-ig volt a pápai református gimnázium tanára. A termé-

A következő évben (1911–12) Tóth Lajos énektanár tartotta székfoglalóját.<sup>190</sup> Az 1912–13. iskolai évben Czike Lajos főiskolai gondnok jubileumi ünneplése volt.<sup>191</sup> Az üdvözlő beszédet Antal Gábor püspök tartotta. Az 1913–14. évben Antal püspök meghalt. Az emlékét Antal Géza teológiai tanár örököltette meg.<sup>192</sup>

szettani szertár anyagát nagymértékben gyarapította. Egyiptomban és Olaszországban is járt tanulmányúton. 1924-től Pápán nyugállományban élt. 1942. december 4-én 84 éves korában hunyt el. TUNGLI 1997. 18. VARGA 1998. 58. KRÁNITZ 2014. 156–174.

<sup>190</sup> Tóth Lajos főiskola ének- és zenetanár székfoglaló előadása az 1911. szeptember 5-én tartott tanévnyitón hangzott el *A középiskolai énektanításról és annak módszeréről* címmel. Pápai Református Kollégium értesítői. 1911/12. 25–32.

<sup>191</sup> Czike Lajos Nagymegyerén (Komárom vm.) született 1837-ben, apja Czike Károly, anyja Pázmándy Johanna volt. Elemi iskoláit születése helyén, középiskolai és teológiai tanulmányait az 1857/58. tanévben Pápán végezte. Ezután Ácson volt akadémikus rektor. 1861-ben Kömlődön volt lelkészjelölt, majd Nagyigmándon helyettes lelkész, 1863-ban Csepén segéd-, majd helyettes lelkész, végül 1864. január elsejétől ugyanott rendes lelképásztor. 1879-től 1921-ig Szőnyön szolgált. 1887–1917 között a tatai egyházmegye esperese volt. 1892-ben a főiskola lelkészi gondnokának választották meg. 1921. április 3-án hunyt el. Felesége Mitsky Katalin volt. DREKK O. 394t. 138. Ácsi REI, isk. jkv. 1. TREL Kgy. jkv. II. 250, 288, 361. TREL Csépi gyülekezet iratai, Vargha Kálmán feljegyzései. TtREL I. 8. d. 6. Csep. I. 1. II. 2. VI. 5. d. 11. Szőny. 2, 8–9. ZOVÁNYI 1977. 624. KÁLLAY 1997. 132. DPL 1921. 59–60. A Czike Lajos lelkészi szolgálatának 50 éves és főiskolai gondnokságának 20 éves jubileumát ünneplő rendezvényt 1913. április 17-én tartották. Üdvözlő beszédek hangzottak el, melyeket az ünnepelt megvált szolt. Köszöntést mondtak: dr. Antal Gábor püspök, Beöthy Zsolt főiskolai világi gondnok, az esperesi és a lelkészi kar nevében Nagy Lajos, a belsősomogyi egyházmegye esperese, az egyházmegyei gondnokok nevében Chernel Antal, az őrségi egyházmegye gondnoka, a főiskolai ifjúság nevében Szabó Imre 3. éves papnövendék szavalta el az alkalomra írt saját versét, majd Bárdossy Mariska 3. osztályos polgári iskolai tanuló köszöntette a Nőnevelő Intézet nevében Czike Lajost. Ezek után az Értesítőben olvasható az ünnepelt életrajza Borsos István tanár összeállításában. Pápai Református Kollégium értesítői. 1912/13. 3–22.

<sup>192</sup> Antal Géza megemlékezését az 1913/14. évi Értesítő 3–13. oldalain közölték. Ezek után *Cipruslombok dr. Antal Gábor sírján* cím alatt a halála után elhangzott beszédek közül olvasható gróf Tisza Istvánnak, az egyházkerület világi főgondnokának az 1914. február 3-án Komáromban tartott rendkívüli egyházkerületi közgyűlésen elhangzott megemlékezése. Összeállítást közöltek a különböző lapokban megjelent megemlékező írásokból: Debreceni Protestáns Lap, Dunántúli Protestáns Lap, Lelkészegyesület, Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, Református Szemle, Sárospataki Református Lapok, Protestáns Szemle című folyóiratok cikkei és *Antal Gábort sirató ének* című vers, amit Szabó Imre 4. éves papnövendék írt. Pápai Református Kollégium értesítői. 1913/14. 3–13, 14–30.

Ugyanezen évben tartotta székfoglaló értekezését Pongrácz József teológiai tanár.<sup>193</sup> Én ekkor lettem az igazgatótanács rendes tagja.

1914–15. A világháború éve! A tanárok egy része, a diákok besorozott tagjai katonának mentek. Az iskola termeiből a padokat egymás után hurcolták ki, helyükbe kórházi ágyakat tettek. A Kollégiumból rövidesen kórház lett. Jöttek a sebesültek s benépesítették. Jöttek a szomorú hírek is a „katonák” hősi haláláról. Alig hogy bevonult Bodola Gyula fiatal tanár is, a galíciai harctéren elesett. Ott temették el. Itthon Faragó János igazgató mondott felette gyászos emlékbeszédet, mely az 1915–16. évi Értesítőben jelent meg...<sup>194</sup>

Az 1916–17. évi (már csak 147 oldalas) Értesítő sokat foglalkozik a veszteségekkel, a tanulók szociális tevékenységével, segítséggel, stb.

1917–18. évben halt meg Borsos István kollégám.<sup>195</sup> Életét és egyéniségét lic. Rácz Kálmán örököltette meg.<sup>196</sup> Az arcképe is ott látható, valamint gróf Tisza István egyházkerületi főgondnoké is az 1918–19. évi Értesítőben.<sup>197</sup>

<sup>193</sup> Pongrácz József székfoglaló beszédét 1913. szeptember 23-án olvasta fel *Jézus kijelentése Istenről* címmel. Pápai Református Kollégium értesítői. 1913/14. 31–46.

<sup>194</sup> Faragó Jánosnak a pápai református templomban 1914. december 6-án tartott Bodola Gyula emlékünnepeyen elhangzott beszéde az 1914/15. évi Értesítőben jelent meg. Pápai Református Kollégium értesítői. 1914/15. 3–8.

<sup>195</sup> Borsos István tanár 1863. február 8-án született Ászáron (Komárom vm.) tanítói családban. Elemi iskolai tanulmányait Vérteskéthelyen, majd Nagysápon folytatta. A középiskola alsó 4 osztályát Nagykőrösön, a többi Pápán végezte, ahol érettségi vizsgát is tett. A Pápai Ifjúsági Lap szerkesztője volt. A teológiát is Pápán tanulta, ezután a budapesti tudományegyetem klasszika–filológiai tanszakán tanult. Tanulmányai alatt a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtárában volt alkalmazásban. 1888-ban választották a pápai református kollégium görög–latin szakos tanárának. 1896-ban a Régiségtár és a Történeti-Philológiai Múzeum, 1897-ben a főiskolai könyvtár kezelését is rá bízta. A Régiségtár katalógusát 1899-ben, a könyvtárét 1901-ben, majd 1912-ben készítette el. 1918. április 12-én Budapesten hunyt el. TUNGLI 1997. 25–26. DPL 1918. 75–76.

<sup>196</sup> Lic. Rácz Kálmán tanár 1867. május 5-én született Mádon (Zemplén vm.). A gimnáziumot 1878–1886 között és a teológiát is (1886-tól 1890-ig) Sárospatakon végezte, majd Bécsben licenciátusi képesítést szerzett, utána pedig 1893-ban Zürichben is tanult. 1890-től 1892-ig teológiai segédtanár volt Sárospatakon. 1892-től Mádon, 1893-ban Balkányon, majd 1893–1894 között Nyíregyházán segédlelkész volt, majd 1896-ban Balsán lelkésszé választották. 1900–1931-ig tanított Pápán, 1917 őszén teológiai magántanári vizsgálatot tett Sárospatakon. A rendszeres teológia és egyháztörténet tanára lett Pápán. 1905-ben a Konfirmált Ifjak Egyesületének alapítója volt. Részt vett a Református Középiskolai Missziói Tanács, az Egyetemes Tanügyi Bizottság és az Országos Református Tanáregyesület munkájában is. 1941. október

1919–20. év még súlyosabb. Tüzelő hiány, spanyol-járvány! Hosszú téli szünet, a tanítás, nevelés súlyos akadályai. Szűcs Dezső tanár nemzetgyűlési képviselő lesz!<sup>198</sup> Tanárváltozások, cserék!!<sup>199</sup>

Az 1921–22. évi Értesítő dr. Beöthy Zsolt halálát és arcképét hozza.<sup>200</sup> Róla szép megemlékezést olvashatunk Horváth Endre tanár tollából.

Az 1923–24. év Petőfi születésének centenáriuma. Gyönyörű megemlékezés Kozma Andornak erre az alkalomra írt *Petőfi és Pápa* című igen értékes essayje.<sup>201</sup>

Az 1924–25. év már a fölélegzés iskolai esztendeje. Ez év tavaszán már nagy iskolai tanulmányi kirándulás volt Olaszországba (Velence, Róma, Ná-

3-án Pápán hunyt el. DREL törzslap. ZOVÁNYI 1977. 495. SZÖGI 2000. 103 (871. sz.). KRÁ-NITZ 2104. 134–142. Lic. Rác Kálmán *Emléksorok Borsos Istvánról* című írása az 1917/18. évi értesítőben jelent meg képpel együtt. Pápai Református Kollégium értesítői. 1917/18. 52–60.

<sup>197</sup> Tisza István miniszterelnök 1907-től volt a dunántúli egyházkerület főgondnoka. ZOVÁNYI 1977. 638–639. Képe az 1920/21. évi értesítőben látható, alatta olvasható: *Él, küzdött, meghalt a hazáért*. Pápai Református Kollégium értesítői. 1920/21.

<sup>198</sup> Szűcs Dezső 1886. november 10-én született Siómaroson. Elemi iskoláit Csajágon, középiskoláit Pápán végezte. Történelem–földrajz szakos középiskolai tanári diplomát szerzett Budapesten. Az 1911/12. tanév 2. félévében a budapesti református főgimnáziumban volt óraadó és gyakorló tanárjelölt. Az 1912/13. tanévben Cegléden, 1914–1917 között Nagykőrösön tanított, majd Darányi Ignác miniszteri titkára lett. 1917. október 15-től 1948-ig a pápai református gimnázium tanáraként működött. 1921-től országgyűlési képviselő is volt. A Veszprém megyei törvényhatósági bizottságba, valamint Pápa város képviselőtestületébe is beválasztották. Alapítója volt a pápai Alsóvárosi Olvasókörnek. 1948-ban nyugalomba vonult, nyugdíjas éveit Balatonszepezden töltötte. 1961-ben halt meg, Budapesten temették el. VI-DOR 1921. 145. TUNGLI 1997. 114 (tévesen: 1896-ban született!).

<sup>199</sup> Ekkor választotta meg lelkészének a győri gyülekezet Czeglédy Sándor teológiai tanárt. Új helyettes tanárok voltak az 1919/20. tanévben Baitz Károly és Fenyves Jenő, illetve Pápán nyert alkalmazást Kis Albert menekült tanár is. Antal Géza a magyar béke delegáció tagja volt, felsőbb utasításra a tanév nagyobb részét Hollandiában töltötte. Pápai Református Kollégium értesítői. 1919/20. 3.

<sup>200</sup> Beöthy Zsolt (Buda, 1848. szeptember 4.–Budapest, 1922. április 18.) irodalomtörténész, esztéta, egyetemi tanár. A pesti egyetemen jogot hallgatott, majd Bécsben és Münchenben tanult. Pénzügyminiszteri tisztviselőként dogozott, majd az Athaeneum szerkesztője volt. Ezután a budapesti egyetemen esztétikát adott elő, 1890–1920 között a budapesti országos tanárvizsgáló bizottság elnöke, a főrendiház tagja volt. Pápai Református Kollégium értesítői. 1921/22. 3–5. PÉTER 2000. 218–219.

<sup>201</sup> Az említett Kozma Andor esszé a főiskola 1923. március 15-i ünnepélyén hangzott el és az 1922/23. évi értesítőben jelent meg. Pápai Református Kollégium értesítői. 1922/23. 3–11.



poly, stb.).<sup>202</sup> A tanítás is elég nyugodtan folyt. Ebben az évben halt meg Németh István melegszívű püspök, akinek arcképét közli az Értésítő.<sup>203</sup> Jellemrajza dr. Pongrácz József teológiai tanár és könyvtáros tollából való.<sup>204</sup>

A következő, 1925–26. év személyemmel is kapcsolatos, ugyanis ekkor vettem át mint tanárelnök a Képzőtársaság vezetését...<sup>205</sup>

Az 1926–27. évi Értésítő közli Kis Ernő történettanár, volt gimnáziumi igazgató halálát és arcképét. A róla való megemlékezést Szűcs Dezső tartotta.<sup>206</sup> Ugyanebben a számban van dr. Földy József székfoglalója is.<sup>207</sup> Újabb

<sup>202</sup> A 17 napos olaszországi út programját az Értésítőben is ismertették. Pápai Református Kollégium értesítői. 1924/25. 34–35.

<sup>203</sup> Németh István 1851. szeptember 29-én született Pusztagecsén (Fejér vm.). Gimnáziumi tanulmányait Gyöngyösön, majd Pápán folytatta, Pápán végezte el a teológiát is. 1875-től helyettes, 1876-tól rendes tanár lett a pápai gimnáziumban, majd 1881-től tanár a pápai teológián, ezzel együtt köztartási felügyelő, kerületi levéltáros és kerületi tanácsbíró is volt. 1894-től a gazdasági tanácselnök, 1896-tól az egyházkerületi aljegyző, majd 1903-tól a főjegyzői tisztséget is viselte. 1914-ben választották meg a dunántúli egyházkerület püspökévé. A csehszlovák megszállás miatt el kellett hagynia Révkomáromot: 1921-ben a Duna jobb partjára költözött, és ugyanabban az évben balatonkenesei lelkész lett. 1924. július 28-án hunyt el. TtREL I. 8. d. 6. Balatonkenese. 2, 11, 16, 20, 27. d. 8. Komárom. 1. d. 10. Révkomárom. DPL 1924. 86–90. TUNGLI 1997. 165.

<sup>204</sup> Pongrácz József emlékező írása *Németh István 1851–1924.* címmel jelent meg. Ugyanebben a számban olvasható dr. Kerecsényi Dezső *A százszentendős Jókai* című írása is. Pápai Református Kollégium értesítői. 3–5, 6–10.

<sup>205</sup> Sándor Pál tanárelnök vezetésével a Képzőtársaság 1925. szeptember 21-én tartotta alakuló gyűlését, az ifjúsági elnök Farkas Pál, a titkár Bódás János papnövendékek lettek. Pápai Református Kollégium értesítői. 1925/26. 84.

<sup>206</sup> Szűcs Dezső írása *Kis Ernő 1856–1927.* címmel jelent meg. Pápai Református Kollégium értesítői. 1926/27. 3–5.

<sup>207</sup> Földy József 1881-ben született Kecskeméten. Középiskolai tanulmányait szülővárosa piarista gimnáziumában végezte, majd a budapesti tudományegyetemen szerzett magyar–latin–görög szakos középiskolai tanári diplomát. Pappá szentelték, majd a piarista rend gimnáziumaiban tanított Nagykanizsán, Temesváron, Budapesten és Debrecenben. 1912-ben áttért a református vallásra. Rákospalotán, majd a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban, 1923-tól a pápai kollégiumban tanított. 1947–1965 között Budapesten élt, filológiai munkásságát nyugalomba vonulása után is folytatta. Az Őkörtudományi Társaságnak megalapítása óta tagja volt. TUNGLI 1997. 39. KRÁNITZ 2014. 175–187. Földy József székfoglalója *D. Magnus Ausonius mint grammaticus és rhetor* címmel jelent meg. Az 1926/27. évi értesítőben jelent meg Moravec Károly székfoglalója is *A párhuzamosok axiómájának szerepe a geometriá-*

nagy kiránduláson vettek részt a diákok: Budapest, Szeged, Pécs, Mohács volt tanulmányaik célja.<sup>208</sup> Ez az Értesítő már nagy segélyezésekről emlékezik meg, hiszen jutalmakkal együtt 23490,88 pengőt juttatott rászoruló növendékek támogatására!<sup>209</sup> Szinte föllélegzik már az Évkönyv szerzője!

Az 1930–31. évi Évkönyv már 27419 pengő segélyről számol be.

1927–28. évben halt meg dr. Kapossy Lucián tanár.<sup>210</sup> Róla Győry Elemér theológiai tanár emlékezett meg. Ugyanebben az évben tartotta székfoglalóját Varga László<sup>211</sup> és Horváth Endre is...<sup>212</sup>

*ban* címmel és Rab István előadása *A klasszikus tanulmányok jelentősége a középiskolában* címmel. Pápai Református Kollégium értesítői. 1926/27. 6–21, 22–30, 31–35.

<sup>208</sup> Az említett kirándulásra 1926. szeptember 18–22. között került sor, amelyen 4 tanár vezetésével 45 tanuló vett részt. Pápai Református Kollégium értesítői. 1926/27. 63.

<sup>209</sup> A fenti összeg a több, különféle jogcímen adott segélyekből, jutalmakból állt össze: alapítványok kamatai, hadiárva segélye, segélyezésre szánt adományok, jutalmazásra kapott adományok, könyvjutalmak értéke, internátusi segély, köztartási segélyek, tandíjmentesség, a Segítő Egyesület tankönyvsegélye, legáció és instruktorság értéke. Pápai Református Kollégium értesítői. 1926/27. 79.

<sup>210</sup> Kapossy Lucián magyar–filozófia szakos középiskolai tanár 1849. október 19-én született Lovasberényben (Fejér vm.). Középiskolai tanulmányait a székesfehérvári római katolikus gimnáziumban kezdte, a VII. és VIII. osztályt, a teológiát és a tanárképzőt is Pannonthalmán végezte. 1875-ben tett tanári vizsgát. Először mint bencés szerzetes a soproni, esztergomi és győri katolikus gimnázium tanára volt. A rendből történt kilépése után lett 1881-ben a pápai református kollégium tanára. 1881. októbertől magyar irodalmat, latint, görög-pótló irodalmat és franciát is tanított. 1917-ben vonult nyugdíjba. 1927. október 9-én hunyt el. DPL 1927. 182–183. TUNGLI 1997. 58. VARGA 1998. 254.

<sup>211</sup> Varga László 1897. április 23-án született Gyomán. A középiskolai tanulmányait a szarvasi evangélikus gimnáziumban végezte, majd a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen földrajz–természettudományi szakos középiskolai tanári diplomát szerzett. 1919-től a szarvasi gimnázium tanára, 1921-től asszisztens a budapesti egyetemen, 1923-tól Kecskeméten, a református tanítóképzőben oktatott. 1924. szeptember 1-től 1952-ig a pápai református gimnázium tanára volt. A Pápai Közművelődési Egyesület tagjaként meghatározó szerepet játszott Pápa város kulturális életében: hangversenyre hívta Gertler Ede hegedűművészt és Bartók Bélát, felolvasóestekre Kós Károlyt. Színdarabokat is rendezett, a Magyar Királyi Meteorológiai Hivatal kérésére növénymorfológiai megfigyeléseket végzett. Tagja volt a Természettudományi Társulatnak, a Magyar Földrajzi Társaságnak és az Országos Állatvédő Egyesületnek és a Magyar Turista Egyesületnek. Cikkei jelentek meg a Természettudományi Közlönyben, a Növénytan Közlönyekben, az Ifjúság és Életben és más heti- és napilapokban. Miután 1952-ben államosították a pápai gimnáziumot, a sümegi Kisfaludy Sándor Gim-

A következő évben semmi különösebb esemény nem volt.

Az 1929–30. tanévben halt meg Győri Gyula nyugalmazott tanár.<sup>213</sup> Róla Szűcs Dezső írt megemlékezést.

Én ekkor vettem át a Kollégiumi Lapok szerkesztését... A diákoknak mintegy 70 számú csapatát 4 napos nagy kirándulásra vittük Bécsbe, ahol a nagy „császárváros” szépségeivel, nevezetességeivel ismerkedtek meg.<sup>214</sup> Az itthon maradottakkal Sümeg, Keszthely, Hévíz, Balaton volt a tanulmányi kirándulás célja.<sup>215</sup>

1931. szeptember 7-én ünnepelte az egyházkerület ősi iskolájának, a Kollégiumnak 400 éves évfordulóját fényes keretek között. Lefolyásáról az Iskolai Rendezvények című leírásomban bővebben megemlékeztem. Ide iktatom be, hogy a következő 1932–33. iskolai évben írtam be Attila fiamat az I. a. osztályba. 1940-ben érettségizett.<sup>216</sup> Vajda János centennaris emlékünnepe! <sup>217</sup>

náziumban tanított, majd tantárgyainak megyei szakfelügyelője volt. Nyugdíjas korában Pápán élt. 1970-ben hunyt el. DREL törzslap. TUNGLI 1997. 124.

<sup>212</sup> Győry Elemér emlékező írása *Dr. Kapossy Lucián 1846–1927.* címmel jelent meg. Horváth Endre dolgozatát *P. Szathmáry Károly* címmel, Varga László székfoglalóját pedig *Átöröklés és nevelés* címmel közzétették az 1927/28. évi értesítőben. Pápai Református Kollégium értesítői. 1927/28. 3–6, 7–37, 38–49.

<sup>213</sup> Győri Gyula 1863. április 5-én született Vácon. Középiskolai tanulmányait Vácon és Kecskeméten végezte, majd a kolozsvári egyetemen szerzett magyar–latin–görög szakos középiskolai tanári oklevelet. 1885-től a pápai református kollégiumban tanított. 1923-ban nyugalomba vonult. 1930. június 28-án, élete 67. évében halt meg. TUNGLI 1997. 153. ÓLÉ 2004. 27–29. Szűcs Dezső emlékező írása *Győri Gyula 1863–1930.* címmel jelent meg. Pápai Református Kollégium értesítői. 1929/30. 3–5.

<sup>214</sup> A bécsi útra 1930. május 27–31. között került sor. Az 5–7. osztályok 45 tanulója vett részt a kiránduláson Nagy Jenő, Sándor Pál, Varga László és Fejes Zsigmond tanárok vezetésével. Pápai Református Kollégium értesítői. 1929/30. 37.

<sup>215</sup> Ezen a kiránduláson 1930. május 12–13-án az 5. osztály tanulói vettek részt Földy József, Sándor Pál és Varga László gimnáziumi tanárok vezetésével. Pápai Református Kollégium értesítői. 1929/30. 37.

<sup>216</sup> Sándor Attila 1921. november 19-én született Pápán. Az elemi iskolát a pápai tanítóképző intézet gyakorló elemi iskolájában végezte, majd 1932–1940 között a pápai református gimnázium tanulója volt. Az évek során mindig jeles, a 8. osztályban kitűnő tanulmányi eredményt ért el. Az érettségi vizsgán *kitüntetéssel érett* minősítést kapott. VeML VIII. 54. 11, 53. Pápai Református Kollégium értesítői. 1932/33. 63, 64, 65, 68, 71. 1933/34. 55, 77, 87. 1934/35.

1934–35. Gyászos iskolai esztendő. Ebben az évben halt meg Antal Géza püspök, akiről Tóth Endre emlékezett meg; Sarudy György nyugalmazott tanár, kinek emlékét Rab István örökítette meg; Pap Zoltán gimnáziumi tanár,<sup>218</sup> akiről Horváth Endre írt tartalmas emléksorokat.<sup>219</sup>

A következő, 1935–36. iskolai év is elvitte Losonczy Jenő nyugalomban élő (Monor) kiváló művészi érzékű rajztanárt. Működését, egyéniségét én méltattam az Értésítő akkori számában.<sup>220</sup>

1936–37. Tátrai kirándulásra vitték el tanártársaim a diákokat. A kirándulás 5 napig tartott.<sup>221</sup>

1937–38. Az iskolában megkezdődtek a filmoktatási órák. Szép rajzkiállítás is volt a közelebbi évek alkotásaiból. A megnyitók ünnepség számba mentek.<sup>222</sup>

140, 153. 1935/36. 84, 105, 106, 124. 1936/37. 66, 67, 89, 97. 1937/38. 103, 105, 129, 136. 1938/39. 59, 65, 66, 89, 94. 1939/40. 73, 75, 97, 104, 105.

<sup>217</sup> Az Ifjúsági Képzőtársaság 1927. március 5-én tartotta meg ünnepségét, melynek keretében a Társaság tagjai Vajda János születésének 100. évfordulóját ünnepelték. Az emlékszedet Sándor Pál tartotta. Pápai Református Kollégium értesítői. 1926/27. 42, 65, 74, 110.

<sup>218</sup> Pap Zoltán 1885. december 29-én született Zsigárdon. Elemi iskolai tanulmányait és a gimnázium első éveit Komáromban végezte, majd a pápai református gimnázium tanulója volt. Pápán érettségizett, majd 1907-ben a budapesti tudományegyetemen latin-görög szakos középiskolai tanári diplomát szerzett. Egy éves önkéntes katonai szolgálat teljesítés után a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban kezdett tanítani helyettes tanárként. 1909-től Aszódon, 1910-től Sárospatakon tanított. Az I. világháborúban tisztként harcolt. 1918–1935 között a pápai református gimnázium tanára volt. 1935-ben hunyt el. Pápai Református Kollégium értesítői. 1934/35. 19–23. TUNGLI 1997. 91–92.

<sup>219</sup> Tóth Endre írása *Dr. Antal Géza és a pápai főiskola* címmel, Rab István emlékező írása *Ternyei Sarudy György 1866–1934.* és Horváth Endre emlékező sorai *Pap Zoltán 1885. december 29–1935. május 30.* címen jelent meg. Pápai Református Kollégium értesítői. 1934/35. 3–13, 14–18, 19–23.

<sup>220</sup> Sándor Pál emlékező sorai *Losonczy Jenő (1880–1935).* címmel jelentek meg. Pápai Református Kollégium értesítői. 1935/36. 9–13.

<sup>221</sup> Az 1936/37. tanévben, 1936. szeptember 21–25. között 20 tanuló Horváth Endre, Varga László és Fejes Zsigmond vezetésével Budapest–Eger–Miskolc–Görömbölytapolca–Diósgyőr–Lillafüred útvonalon vett részt kiránduláson. 6 napos tátrai kiránduláson 1913. szeptember 11-től vett részt 24 tanuló Bogár István, Fejes Zsigmond és Lakos Béla tanárok vezetésével. Pápai Református Kollégium értesítői. 1913/14. 89–90. 1936/37. 47.

<sup>222</sup> Az oktatófilm vetítések az 1936/37. tanévben indultak meg újra a Kollégium intézményeiben Varga László gimnáziumi tanár vezetésével. Havonta ismétlődő oktatófilm előadá-

1938–39. Ekkor volt a legnagyobb tanulmányi kirándulás szeptember 10–20. között Olaszországba.<sup>223</sup>

1939–40. Ekkor nyílt meg a Református Kereskedelmi Iskola, melynek igazgatója a gimnázium igazgatója volt egyelőre.<sup>224</sup> Én mint óraadó tanítottam abban a magyar irodalmat négy éven keresztül. Ebben az iskolai évben érettségizett Attila fiam kitűnő eredménnyel.

1940–41. Utolsó nyilvános tanításom esztendeje. Elmúlt Pápán 35 munkában eltöltött tanítási év. Alig vettem észre, már 1941. szeptember 1-én nyugalomba mentem. A Kollégiumtól azonban nem váltam el végleg, mert azután is tanítottam ott mint óraadó még tíz évig, illetőleg 1956-ig.

1944. évben halt meg Faragó János, a gimnázium hosszú éveken át volt igazgatója, mint nyugdíjas.<sup>225</sup> Ebben az évben nyílt meg az esti Kereskedelmi szaktanfolyam.<sup>226</sup> Az Értesítők rövidebben számolnak be mindenről.

sok már 1924-től voltak a pápai kollégium diákjainak részére a régi városi színházban, általában hosszabb utazási filmeket mutattak be. Miután ez a típusú filmvetítés megszűnt, az Oktatási Minisztérium könnyen hordozható, kis gépeket juttatott el az intézményekhez, amelyek lehetővé tették az oktatási célokra gyártott, 10–15 perces filmek tanóra keretében történő levetítését. *A bemutatott filmek, ha kisebb hibák érzékelhetők is itt-ott, mégis igen értékes szemléltető anyagok, s így igen eredményesen használhatóak az oktatásban.* A bemutatott filmek széles választékát mutatják a következő filmcímek: *Az alsóbbrendű élőlények. Japáni tea. Pezsgőgyártás. Hindu templomok. Szicíliai képek. Harc a létért. Majomfogás. Bélbolyhok működése. Marosújvári sóbányászat. Jéggyártás. Nyári utazás az Elbán.* Pápai Református Kollégium értesítői. 1936–37. 46. 1937/38. 83. Pápai Kollégiumi Lapok. 1936/37. 9–10. 121–122. 1938. június 12-én rajzkiállítás nyílt a kollégiumban, melyet A. Tóth Sándor tanár rendezett Buday Lajos közreműködésével. A kiállítást Medgyasszay Vince püspök nyitotta meg, 1938. június 19-ig volt látható. 131 tanulótól 429 rajzot és 150 írásmintát mutattak be. Pápai Református Kollégium értesítői. 1937/38. 40–45, 77–78, 103, 109.

<sup>223</sup> Az 1938 szeptemberében szervezett kiránduláson 40 tanuló vett részt. A kirándulás útvonala Bologna–Firenze–Róma–Nápoly–Pompei–Capri szigete–Pisa–Genova–Milánó–Velenice volt. Pápai Református Kollégium értesítői. 1938/39. 47–48.

<sup>224</sup> A kereskedelmi tagozat nem önálló kereskedelmi iskolaként nyílt meg 1939 őszén, hanem a gimnázium felsőbb osztályainak párhuzamos tagozataként. Az első évfolyamnak 50 tanulója volt. Pápai Református Kollégium értesítői. 1939/40. 132–133.

<sup>225</sup> Faragó János igazgatót Rab István búcsúztatta a pápai Alsóvárosi temetőben, beszéde a kollégium értesítőjében is megjelent *Faragó János lelki képe* címen. Pápai Református Kollégium értesítői. 1943/44. 3–5.

<sup>226</sup> A Kereskedelmi szaktanfolyam a pápai kereskedők, tisztviselők és iparosok kérésére Győry Elemér püspök támogatásával és a Vallás és Közoktatási Minisztérium engedélyével

Az 1947–48. évi Évkönyv annál gazdagabb (180 lap), mert ebben az évben államosították a többi iskolával együtt az Alma mater egyházkerületi főiskolánkat is. Búcsú-szám volt ez, mely magában foglalta tíz iskola típus életét. Ezek a típusok: teológia, gimnázium, kereskedelmi középiskola, felnőttek kereskedelmi középiskolája, leánylíceum, tanítónőképző, gyakorló elemi iskola, polgári leányiskola, általános fiúiskola és általános leányiskola. Az Évkönyv hat igazgatónak munkája.<sup>227</sup>

Az 1947. évben (IX. 1.) ment nyugalomba Rab István igazgató. Az őszi református Kollégium az államosítás óta a „Petőfi Általános Gimnázium” nevet viseli, melyben eleinte csak fiúk, ez idő szerint lányok tanulhattak. Ma koedukáció van!<sup>228</sup>

Mikor vége volt egy iskolai évnek, tíz hónapig tartó, kemény iskolai munka érettségi vizsgával fejeződött be, melyet bankett s utána a szokásos, jól sikerült érettségi bál (az utolsó rendezvény) követett a vén Griff szállóban. Itt már a március tizenötödiki mulatságon megjelent első bálozó leányok, mint „aspiránsok”<sup>229</sup> ropták a táncokat. Igen sok bakfis nem is csalódott.

került megrendezésre. *Terhát kizárólag a helybeli gazdasági tényezők igényeinek, kívánságainak óhajunk eleget tenni a szaktanfolyam megindításával. De a tanári testület is a hivatása magaslátán kívánt állani akkor, amikor vállalta a tanfolyammal járó munkatöbbletet, csupán azért, hogy ezt a társadalmi réteget is előbbre vigye a közgazdasági ismeretekben, a gazdasági szaktudásban.* A tanfolyamra 17. életévüket betöltött férfiak és nők jelentkezhettek, akik a középiskola vagy a polgári iskola 4. osztályát sikerrel befejezték. A rövid határidő ellenére 22 jelentkeztek, mindegyikük eredményes vizsgát tett. Az oktatás a kereskedelmi középiskolában folyt hetente négy alkalommal az esti órákban., egy-egy nap 3 órát tartottak. Az oktatott tárgyak: gazdasági és jogi ismeretek, kereskedelmi levelezés, könyvvitel, kereskedelmi számtan, gyorsírás és gépírás. A tanítást a kereskedelmi iskola tanárai végezték: Rab István, Sándor József, Futó István s Gáspár Rezső. A résztvevők többségének (90%) volt munkahelye, 2 hallgatót a tanfolyam ideje alatt juttattak állásba, 2 tanulót pedig segítettek az elhelyezkedésben. Pápai Református Kollégium értesítői. 1943/44. 112, 113.

<sup>227</sup> Az 1947/48. tanévben a Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Főiskolájának igazgatói voltak: Benedek Sándor a teológiai akadémia, Hencze Béla a gimnázium, Sándor József a kereskedelmi középiskola megbízott, Horváth Endre a leánylíceum és a tanítóképző, Ligárt Ida a polgári és az általános leányiskola, Gergely Ferenc pedig az általános fiúiskola igazgatója volt.

<sup>228</sup> koedukáció – különböző nemű fiatalok együttes nevelése

<sup>229</sup> aspiráns – jelölt, pályázó

Az Alma mater kapui egyelőre bezárultak. A munkában kifáradt tanárok megérdemelt nyári pihenőre mentek, vagy tanulmányi útra indultak. Ki csonka hazánkba, ki külföldre. Az „érett” fiúk pedig örömkönnnyek közt váltak el egymástól és fogadalmat tettek, hogy 10, 20, 25, 40, 50 év múlva újra eljönnek a város és az Alma mater falai közé érettségi találkozóra.

### ÁLLOMÁSOK.

Rövid emlékiratomnak következő, tán utolsó szakaszában nem a mindenkit érdeklő iskolai, vagy más közügyekről akarok megemlékezni, hanem magamról, élményeimről, pápai kulturális tevékenységemről. Hosszú, több mint nyolc évtizedre nyúló életemnek eseményekben, élményekben gazdag láncolatát szeretném megmenteni a beroszsdásodástól. Tehát magamnak írok *in memoriam*,<sup>230</sup> az íróasztalom számára, vagy Ovidiusból idézve: *ignibus emendaturis*,<sup>231</sup> vagy talán: *posteritati*...<sup>232</sup>

Életem vonata Alcsútról (Fejér megye) indult ki 1881. február 21-én. Ekkor születtem. Apám isákfalvi Sándor Benő, anyám Csilléry Eszter. Öt elemi elvégzése után Kecskemétre vitt az édesapám, ahol a református kollégium diákja lettem. Nyolc év leforgása után leérettségiztem jó eredménnyel. Vonatom azután tovább ment Kolozsvárra, ahol négy évet töltöttem és az egyetemet mint bölcsész absolváltam. Tanári diplomát 1905-ben szereztem magyar, latin, filozófia szakból. Kolozsvárról már előbb megemlékeztem írásom első részében. Itt a református teológia internátusának lakója voltam. Innen Hajdúböszörménybe vitt a vonatom, ahol két évet töltöttem,

<sup>230</sup> *in memoriam* – emlékül

<sup>231</sup> Idézet Publius Ovidius Naso Keservek (Tristia) című művéből: *Multa quidem scripsi: sed quae vitiosa putavi, / Emendaturis ignibus ipse dedi. / Tum quoque, cum fugerem, quaedam placitura cremavi, / Iratus studio carminibusque meis.* (Negyedik könyv. 10. Önéletrajz) – Sok mindent írtam, de amit gyengének ítéltam, / hogy kijavítsa a tűz, én magam adtam oda. / Száműzetésemkor több jót is tűzbe vetettem, / meggyűlölve saját hajlamomat s dalomat. (Gaál László fordítása. Publius Ovidius Naso: Keservek (Tristia). Bp., 2002. 100.) – Sokfélét írtam, hanem amit bűnnek ítéltam, / Jobbulás végett tűzbe veték sokat én. / Száműzetésemkor haragudván vers tudományra / Egy részt versemből újjolag abba veték. (Publius Ovidius Naso Szomorú Verseinek Öt Könyve. Fordította Irmes Homonnay Imre. Pest, 1825. 120.)

<sup>232</sup> *posteritas* – utánunk való maradékunk; *posteritati* – az utódoknak

mint gimnáziumi helyettes tanár. Majd bevonultam katonának (17. honvéd) Székesfehérvárra, de két hónapi kiképzés után újra civilbe öltözködtem. Innen haza, Felcsútra mentem, ahol már özvegy édesanyám fogadott. Vonomat innen egy év múlva Pápára vitt, ahol végleg leszálltam, mert elértem célomat. Ezek voltak a főbb állomások. A kisebbeket, a falvakat (a bakterházakat) nem is említve, melyek színesítették, tarkították életutamat.

Alcsút! Szülőfalum. Gyermekkorai szórakozásaim feledhetetlen színhe-lye. Mik voltak ezek a szórakozások? Fogócska, apacs harcok, birkózás, vo-natozás kis kétkerekű kordéval (a későbbi utazások kezdete); lapdázás (mé-ta),<sup>233</sup> társasjátékok (secreter);<sup>234</sup> majd később séták a fenyvesben, az erdő-ben, a főhercegi parkban, főleg persze a nyári szünidőkben. Végül a VII. és VIII. gimnáziumi osztály elvégzése után színielőadások rendezése és sze-replések, a falusiak szórakoztatása. A színházakban látott darabokból rövi-dített darabokat írtam (Peleskei nótárius. Béni bácsi. Főt főért. Stb.),<sup>235</sup> s azokat adtuk elő az iskolában hevenyészett színpadon. (Ez volt a későbbi színházlátogatások és a színműírásomnak csírája.) Vége a gyermekkorai szórakozásoknak. Isten veled falu! Diák leszek!

Kecskemét! Diák lettem, nyolc évig a könyvek rabja. A református gim-názium szorgalmas tanulója. Tanáraim szerettek, én is őket. Mulasztani 8 év alatt csak kétszer mulasztottam: másodikos koromban gyengeségem miatt két napot, hatodikos koromban, édesapám halálakor két hetet. Gyen-ge fiú voltam, de edzett. Szórakozásom alig volt, legfeljebb séta a vasúthoz, pillantás Pest–Alcsút felé. Lelki szórakozásom az irodalom iránt való érdek-lődéssel akkor kezdődött, mikor mint 12 éves kis diák a „nagyok” önképző-

<sup>233</sup> A lapta vagy lapda kifejezés különféle labdajátékokat jelölt, de a diáknyelvben elsősor-ban a méta nevű játék megjelölésére szolgált. A méta (longa méta, hosszú méta, kifutós, szaladós méta) ütőfával labdát röptető csapatjáték. Középkori eredetű labdajáték, a kollégi-umi diákság kedvelt szórakozása volt. ORTUTAY 1977–1982. III. 587. SZILÁGYI 1986. 269–271.

<sup>234</sup> *sekreter* – társasjáték; a játék lényege, hogy többen írnak le, vagy meg valamit, de hogy a másik mit írt, csak a végén tudják meg. Az egyes játékosok a magunk részének leírása után behajtják a cédulát, hogy ne lehessen elolvasni, a következő játékosnak adják, aki szintén így cselekszik. A játék befejezésekként az elkészült műveket felolvassák

<sup>235</sup> A *Peleskei nótárius* Gaál József háromfelvonásos bohózata 1838-ból (ihletője Gvadányi József 1790-ben írt azonos című elbeszélése). PÉTER 2000. 690–691. A *Béni bácsi* Beöthy Lász-ló színházigazgató, újságíró műve, 1903-ban a Vígszínház is bemutatta. SZÉKELY 1994. 84.



köréről hallottam egyet–mást. Ötöd magammal elhatároztuk titkon, hogy megalakítjuk a *Durum saxum*-ot.<sup>236</sup> Ez volt a mi önképzőkörünk neve. Egy barátom szobájában találkoztunk két hetenként. Úgy emlékszem, hogy alig kétszer–háromszor! Hamar elaludt a szalmaláng.

A másik élmény, s elég gazdag, a színházlátogatások gyakori lehetősége volt. Ezt is kedves tanárainknak köszönhettem. Ugyanis a diákság szívesen járt engedéllyel színházba, hiszen olcsón mehetett (20 krajcáros állóhely). Hogy a jegyváltás és az ellenőrzés is könnyebb legyen, az osztályfőnök (vagy igazgató) engem bízott meg a színházjegyek árusításával, minek fejében minden másnap ingyen mehettem színházba. Az előadások varázsa engem is elvarázsolt, nem a könyvektől, hanem a színészet, a színműírással való próbálkozáshoz. Itt van talán a csírája későbbi színházi sikereimnek. Egyelőre ettől is búcsút vettem; felültem érettségi után vándor-vonatomra, és két hónapi gondolkodás, tépelődés után, a legszebb nyári vakáció után Kolozsvárra utaztam.

Kolozsvár! Itt dőlt el sorsom. Pályaválasztásom idején (1899) sokat töprengtem: mi legyek hát? Színész? Pap? Pedagógus? A többi pálya nem érdekelt. Egy kecskeméti diákkori önképzőkörben elhangzott sületlen felszólalásom észre térített, hogy az előadói pályák nem nekem valók. Könnyen lemondtam az elérhetetlen „püspökségről”, az Egressy Gáborok<sup>237</sup> és Megyeri Károlyok<sup>238</sup> „babéiról”, és Garzó Béla conscolaris barátomnak,<sup>239</sup> a későbbi kecskeméti gimnáziumi igazgatónak biztatására pedagógusnak készültem. Az ő ajánlatára jutottam be a kolozsvári református theológiai fakultás inter-

<sup>236</sup> *durum saxum* – kemény kőszikla

<sup>237</sup> Egressy (Galambos) Gábor 1808-ban született Lászlófalván (Borsod vm.), apja református lelkész, testvére Egressy Béni zeneszerző volt. Miskolcon folytatta középiskolai tanulmányait. 1826-ban állt színésznek. Kezdetben Kassán és Kolozsvárott, majd 1835–1837 között a budai Várszínházban játszott. 1837-től lett a Pesti Magyar Színház, majd a Nemzeti Színház tagja. Rendezőként is működött, a Színi Tanodában pedig tanított is. MARKÓ 2001–2007. II. 310–312.

<sup>238</sup> Megyeri (Stand) Károly 1799. január 8-án született Tótmegyeren. Művésznevét szülőfaluja után vette fel. A Károlyi uradalom alkalmazottja volt. 1817-ben lett tagja Kilényi Dávid társulatának. A legismertebb vándoregyüttesekkel járta az országot. 1837-től a Pesti Magyar Színház, majd a Nemzeti Színház tagja volt. A Bánk bán ősbemutatóján ő játszotta Biberach szerepét. 1842. december 12-én hunyt el. SZÉKELY 1994. 500–501.

<sup>239</sup> *conscolaris* – iskolatárs

nátusába, ahol négy évig laktam kb. 80 theológus és tanárjelölt társaságában. Ez a lakás azért is emlékezetes, mert itt ismertem meg, mint tanítóképzős első feleségemet Nagy Károly theológiai tanár, majd püspök házában.<sup>240</sup>

Kolozsvárra érkezve az első éjszakát a „Biasini”-ben töltöttem,<sup>241</sup> ahol éppen egy volt kecskeméti barátommal találkoztam. Másnap az egyetemre mentünk. Ő joghallgató lett, én filozopter,<sup>242</sup> magyar–latin szakcsoporton. Az előadásokat szorgalmasan, boldogan hallgattam. Két év leteltével letettem az alapvizsgát, majd három évvel később a szakvizsgát, és egy évi gyakorlati működésem után (1905) megszereztem a középiskolai tanári oklevelet.

Kolozsvári tartózkodásom sok kedves élményei és emlékei közül az emlékirataim elején felsoroltak mellett azt örökítem meg pár sorban, hogy ott voltam 1902-ben Mátyás király gyönyörű szobrának a leleplezési ünnepélyén.<sup>243</sup> Feledhetetlen volt. Megjelent azon a király képviselőjében József főherceg is, akit Jókai Mórral együtt nagy ovációban<sup>244</sup> részesített a lelkes ifjúság.

Hajdúböszörmény. Ide kerültem választás útján helyettes tanárnak. Itt két évet töltöttem. Az első évben tanítani tanultam, s ez ment is simán, eredményesen, emellett állandóan készültem a pedagógiai vizsgámra, de ez már nem ment oly simán, mert a társadalmi kötelezettségek akadályoztak, késleltettek. Még inkább a második esztendőben. A sok nőtlen tanár és nőt-

<sup>240</sup> Nagy Károly 1868-ban született Kisborosnyón (Háromszék vm.). Középiskolai tanulmányait Sepsiszentgyörgyön és Nagyenyeden, a teológiát Nagyenyeden végezte. 1890–1891 között Marburgban, majd Utrechtben tanult. 1894-től Nagyenyeden lelkész és teológiai tanár lett, 1895-től Kolozsvárott tanított. 1908-tól az erdélyi egyházkerület főjegyzője, 1918-tól püspöke volt. 1926-ban hunyt el Kolozsváron. SZINNYEI 1891–1914. IX. 671–672. ZOVÁNYI 1977. 422–423. SZÖGI 2001. 434 (8746. sz.). BOZZAY–LADÁNYI 2007. 174 (2078. sz.).

<sup>241</sup> A kolozsvári Biasini szálloda a Petőfi (Avram Iancu) utcában, a Házsongárdi temető mellett található 19. századi épület. 1840-ben nyílt meg a szálloda, a század végére rangját veszítette. 1913-ban az épület földszintjén orfeum nyílt. 1926-ban az akkori tulajdonos bezáratta, és az épületet bérházzá alakította. 2007-ben a földszinten La Biasini néven kávéház nyílt.

<sup>242</sup> *filozopter* – bölcsészhallgató

<sup>243</sup> Fadrusz János Mátyás emlékművét 1902. október 12-én avatták fel Kolozsvár főterén. Ekkor avatták fel az egyetem központi épületét, a néprajzi múzeumot és az igazságügyi palotát is. Az ünnepélyes alkalomra a város díszes Mátyás albumot adott ki, a színházban ünnepi műsort adtak. Fadrusz Jánost József főherceg vaskorona renddel tüntette ki, a város-tól díszpolgári, az egyetemtől doktori címet kapott. SOÓS 1961. 39–48.

<sup>244</sup> *ováció* – viharos, zajos ünneplés, éljenzés

len tisztviselő barátsága és szórakozása engem is belesodort akaratom és kedvem ellenére a gyakori szórakozásokba. Mik voltak ezek? Névnepoknak, születésnapoknak s egyéb alkalmaknak megünneplése. Causa bibendi<sup>245</sup> minden másnapra akadt. Leányos családoknál cigány mellett is fél éjszakákon át. Egyszer például egy előkelő, gazdag barátom három napig tartó névnapjára hívott meg a „Schwarz sörödébe”. Egy másik alkalommal két kocsival mentünk ki a Hortobágy felé a Pródi pusztára,<sup>246</sup> ahol házigazdánk, szintén legényember, egy birkát öletett le a juhászával, s a magunkkal vitt 50 literes hordó borával megcsináltatta gulyásnak. Addig nem hagytuk ott a pusztá vendégségét, míg el nem fogyasztottuk a készletet. Vasárnap reggel értünk vissza a városba. Böszörményben nem volt kultúrélet, vagy olyan minimális, hogy az semmiképpen sem elégítette ki kultúrszomjamat. Színészek is csak két hétre jöttek évenként. Barátság, összetartás az volt a fehér asztalnál is, a zöld asztalnál is, de a szó legnemesebb értelmében vett szellemi életnek híjával voltunk. Nem csoda hát, hogy ebből a boros és poros városból elkíváncsoztam, és diplomám megszerzése után (1905) el is jöttem.

Székesfehérvár. A nyarat szülőfalumban töltöttem, s onnan vonultam be egy szomorú októberi napon katonának Fehérvárra. 17-es honvéd lettem. Ha nem tetszett a zajos alföldi élet, még kevésbé tetszett a természetemmel ellenkező katonaélet. Gyenge voltam, nem katonának való. Improduktív<sup>247</sup> foglalkozásnak néztem. Egy hónapi kiképzés után (bár semmi különösebb panaszom nem volt rá, legfeljebb egyéni szabadságom korlátok közé szorítása) a csapatkórházba kerültem egy pápai önkéntes társammal együtt, ahonnan két heti vizsgálat után, felülvizsgálat után a katonai szolgálatból elbocsátottak, „kiszuperáltak”. Így kerültem vissza Alcsútra édesanyám lakásába, ahol meleg napok között lestem, vártam a pályázati hirdetéseket. Hol lesz üresedés? Hová sikerül?

<sup>245</sup> *causa bibendi* – ok az ivásra

<sup>246</sup> Pród Hajdúböszörmény külterületi lakott helye; korábban a Hortobágy peremterületén Hajdúböszörményhez tartozó pusztá (földrajzi és néprajzi értelemben nagy kiterjedésű, állattenyésztéssel hasznosított terület) volt. ORTUTAY 1977–1982. IV. 279.

<sup>247</sup> *improduktív* – nem közvetlen értékképző, a termelésre fordított kiadás; meddő, terméketlen

Pápa! Nem túlságos soká kellett várnom. A nyár folyamán megpályáztam az üresedésben levő pápai magyar-latin helyettes tanári széket, melyre meg is választottak Antal Gábor püspök és Faragó János igazgató támogatásával. Pápára érkezésemről már megemlékeztem emlékiratom első felében. Most a befejező részben magamról, irodalmi működésemről, életem egyes szakaszáról, nyugalomba vonulásomról fogok búcsúzásképpen töredékesen megemlékezni.

Kezdem mindjárt egy-egy iskolai év befejezésével. Az év utolsó hetében voltak az osztályvizsgák, melyeknek befejezése után volt az úgynevezett örömnünepély. Évzáró beszéd, a jutalmak kiosztása, a pályanyertes munkák megjutalmazása, képzőtársasági jelentés, szavalat.

Ezt követte a végzett diákok szóbeli érettségije, mely átlagosan egy hétig tartott. A vizsgálati napok egy vasárnapi szünetében a bizottság tagjai az elnökkel és kormányképviselővel együtt kirándulást tettek vagy a Somlóra, vagy Bakonybélbe. Minden alkalommal Fejes Zsigmond igazgató meghívott és magyaros vendégszeretettel fogadott vendégei voltunk. Két autóval mentünk, jöttünk. Az érettségizett öregdiákok boldogan énekelték a Ballag már a vén diák-ot, és fogadalmat írtak alá a tíz évenkénti érettségi találkozókra. A Genius Loci velük ment az élet útjaira. Vissza is hozta 10, 20, 30, 40, 50 év múlva „megfogyva bár, de meg nem törve” az Alma mater falai közé. Engem mindig meghívtak e találkozókra, s körükben mindig új erőre kapott gyengülő szervezetem.

Az idén (1968) öt évfolyambeli találkozón vettem részt. Az üdvözlő beszédre a régi tanári szeretettel válaszoltam. A 35 év előtt érettségizetteket régi termükben kerestem föl, ahol feledhetetlen emlékeket idézve verses formában köszöntöttem a „haza” érkezett „fiaimat”. Idéztem ballagásukat, 35 év előtti búcsúzásukat. *„Hej, hogyha még egyszer úgy dalolhatnátok, tudom Istenem, hogy sokért nem adnátok.”* A válasz: könnyes szemek, taps. A sokszorosított vers a könyvtári (Papensia) levelesládában található sok évi irodalmi levelezésem emlékeivel, egyéb verses és drámai műveimmal együtt. Ugyanott van egy Emlékalbum is, amelyben Pápán, vagy kirándulásaim alkalmával több, mint kétszáz kép örökít meg érettségi vizsgámtól kezdve életem minden szakaszában mostanig.

EREDMÉNYEK.

Korán kezdtem a szellemi foglalkozást. Alig múltam öt éves, már bebelopóztam édesapám osztatlan iskolájába csupa kíváncsiságból és időtöltésből mint „benevolus auditor”.<sup>248</sup> Rám ragadt az ábécé. Öt év múlva megértem a középiskolai tanulmányokra. Diák lettem. Nyolc év múlva megértem az egyetemi tanulmányokra. Újabb öt év leforgása után megszereztem a tanári diplomát. Ez lett 18 évi szellemi munkám eredménye. Aztán tanítottam, tanítottam, tanítottam. Ötven évi szolgálatom után aranydiplomával ajándékozott meg a budapesti egyetem a megszűnt kolozsvári egyetem okmányinak bizonyossága alapján. Sajnos, ez a kitüntetés csak erkölcsi ajándék volt, titulus sine vitulo, jelvényeivel együtt.

Tanításom hosszú ideje alatt állandóan foglalkoztam az irodalommal, szünidőkben sokat és sokfélét írtam. Sok cikkem, bírálatom, költeményem jelent meg a helybeli, vidéki és fővárosi lapokban. De legjobban kedveltem a színműírást, amely nem sok anyagi sikert, de annál több erkölcsi sikert teremtett számomra. Ezen az alapon lettem rendes tagja a Magyar Országos Színpadi Egyesületnek. Darabjaimat úgy a műkedvelők, mint színtársulatok is sokszor előadták az egész országban. Körülbelül 25–30 darabot írtam, egy és 3–4 felvonásosat. Ezek közül mintegy húsz nyomtatásban is megjelent könyv alakban.

Itt most csak a legjobbakat sorolom föl cím szerint. Tárgyukat vagy a történelemből, vagy az irodalomból, vagy a népeletből vettem. Ilyenek például: A királynő kedvence (Németre fordította Vágvölgyi Béla<sup>249</sup> *Liebling der Kaiserin* címmel. Ezt a bécsi Burgtheater dramaturgia is megdicsérte.). Vándorlantos. Provencei dalnok. Bolond Istók. Thalia papjai. Négy száz év. Képmutatók. Hiba van a kréta körül. A bugaci kis király. A föld varázsa. A szent vértanú. A szerelem foglyai (Eredeti címe: Énekesnő.). Diákszerelmek

<sup>248</sup> *benevolus auditor* – önkéntes hallgató

<sup>249</sup> Vágvölgyi (1882-ig Müller) Béla 1857-ben született Nagyszombatban. Zenei tanulmányait szülővárosában és Budapesten végezte Bartalus Istvánnál, idősebb Ábrányi Kornélnál és Volkmann Róbertnél. Az Orpheus és az Apollo című zenemű-folyóiratokat szerkesztette. Zenetanárként dolgozott a Nagyszombati Tanítóképző Intézetnél. 1905-től Budapesten élt. MOLNÁR 1936. 509. DIÓS 1993–. XIV. 666–667.

(Eredeti címe: Ballag már a vén diák.). A három utolsó kéziratban! Ezen kívül 16 egyfelvonásos: tréfa, vígjáték, irredenta színmű, stb.

A Két gyöngy című népszínművem dalait, a Hiba van című népszínművem dalait, a Provencei dalnok összes dalait, a Ballag már... című dalait és kupléit, az Énekesnő betéteit (operett), Zsuzsika című kisebb művet többen megzenésítették. Ezenkívül más verseimet is.

**A PÁPAI  
REF. KER. IFJUSÁGI EGYESÜLET  
(KIE)**

1934 november hó 25-én, vasárnap este 1/28 órai kezdettel  
**a Levente-Otthonban**  
**MŰKEDVELŐI SZINIELŐADÁST**  
rendez.

---

**KÉT GYÖNGY**

Szinre kerül: 3 felvonásos  
énekes  
népszínmű.

Írta: **Sándor Pál.** — Dalait szerzette: **Dr. Hermann László.** — Rendező: **Uj. Kovács Sándor és a szerző.**

**Személyek:**

|                                           |                 |                                       |                 |
|-------------------------------------------|-----------------|---------------------------------------|-----------------|
| Gyepesi Dániel, két-ökrös gazda . . . . . | Csurgai Ferenc  | Dr. Vágó, orvos . . . . .             | Fóris Sándor    |
| Mariska, leánya . . . . .                 | Nemes Jolánka   | Haza! Veray János, népköltő . . . . . | Filbér Károly   |
| Andris, Gyepesi nevelt fia . . . . .      | Nemes Sándor    | Zsineg Jóska, harangozó . . . . .     | Szalay Jenő     |
| Halom György, hat-ökrös gazda . . . . .   | Németh Ferenc   | Kis Ferkó, kisbíró . . . . .          | Kiss Kálmán     |
| Klára, felesége . . . . .                 | Farkas Rózi     | Miska, szolgabírói huszár . . . . .   | Gyimóthy József |
| Juliska, leányuk . . . . .                | Filbér Mária    | Zsuzsi, szolgáló . . . . .            | Tömöl Bózsike   |
| László, fia (szolgabíró) . . . . .        | Domján Imre     | Kati, szolgáló . . . . .              | Németh Irénke   |
| Özv. Kakukné . . . . .                    | Balikó Irénke   | Presbiter . . . . .                   | Mészáros Sándor |
| Pista, fia . . . . .                      | Pintér Gábor    | I. zsoldár . . . . .                  | Lendér János    |
| Torkos Mihály, kántor . . . . .           | Francesics Imre | II. zsoldár . . . . .                 | Szalai József   |
| Imre, fia, rektor . . . . .               | Köszeghy Aladár | Cigány . . . . .                      | Kiss Gyula.     |

Történik az I. és II. felvonás Haloméknál, a III. felvonás Gyepesi házában.

**Felvonásokközben a Kollegium kis zenekara szórakoztatja a közönséget.**

Egy Sándor Pál-népszínmű előadásának plakátja 1934-ből

Irodalmi és társadalmi munkásságom alapján rendes tagjává választott több irodalmi és művészeti egyesület vagy társulat. Így a 1. Színpadi Szerzők Egyesülete, 2. a Tinódi Lantos Sebestyén Társulat, 3. Gárdonyi Géza Társulat, 4. Gyóni Géza Irodalmi Társulat, 5. Balatoni Társulat, 6. Osztge (Országos Szent Gellért Egyesület), 7. Dr. Kovách Pál Irodalmi és Művelődési Egyesület (Győr), 8. Dankó Pista Művészeti Társulat (Szeged), 9. Jókai Kör (Pápa), 10. Közművelődési Egyesület (Pápa).

Rengeteg iskolai hivatalos elfoglaltságom és privát munkásságom közben ráértem a lapszerkesztésre is. Vállaltam a többletmunkát azt gondolva, hogy ezzel is növelem iskolám hírét és tekintélyét.

A 20-as években három esztendőn át szerkesztettem a Pápai Kollégiumi Lapokat, amely évente tízszer jelent meg. Munkatársaim a Képzőtársulat tagjai és öregdiákok voltak. Majd 1939-ben átvettem Kőrös Endrétől a Pápai Hírlap szerkesztését. A lap haladó szellemű (de nem forradalmi jellegű) politikai és társadalmi jellegű sajtóorgánium volt. Közkedvelt lap volt a keresztény szociális irányú Pápa és Vidéke mellett. A köz érdekeit szolgálta általános megalégedésre mindaddig, míg az erőszakos „nyilas uralom” rá nem tette kezét. Ugyanis mivel elzárkóztam a nyilas cikkek közlésétől, mivel Zrínyit idézve tiltakoztam a levante ifjak kivitele miatt az országból, mivel a lap karácsonyi (utolsó) számában pár soros verset írtam a harc (lap címe) ellen,<sup>250</sup> perbe fogtak, és 1944. december 16-án vizsgálati fogságba hurcoltak. Majd kihallgatás nélkül egy hét múlva Győrbe vittek, hogy onnan „zsuppon” elszállítsanak a komáromi internáló táborba. A bombázások miatt visszairányítottak Pápára, hol rendőri felügyelet alatt éltem az oroszok bevonulásáig – szabadon. A bevonulás sok mindentől megfosztott, de elvette tőlem a békés szeretet reménységének emberi hitét is. A jelszavam eddigi életem jelszava maradt: dolgozni, dolgozni, dolgozni! Privát tanítványaimmal foglalkoztam, és írásba foglaltam emlékeimet. Visszamegyek hát most is a

<sup>250</sup> Az 1944. december 16-i szám 2. oldalán jelent meg Gyóni Géza emléke (*Halála 27 éves fordulójára*) című verse. Részlet a versből: *Most, hogy újra lángol a harc, / Tán gyötrőbb, mint a pokol, / És a népek légiója / Szenvedés közt fuldokol.* A *Harc* című antiszemita lap Magyarország német megszállása idején, 1944. május 20. és 1944. december 23. között jelent meg szombatonként. Budapesten. Összesen 32 szám jelent ez idő alatt (a 31–32. összevont szám volt). A lap főszerkesztője Bosnyák Zoltán, szerkesztője Farkas István, felelős kiadója N. Levatich László voltak.

régmúltba, és főlemlíték néhány állomást, ahol emlékezetes, talán érdemes munkát fejtettem ki. Sok előadást, felolvasást tartottam a Jókai Körben és másutt. A nagyobbakat főlemlítem.

Jókai Mór születésének centenáriumán (1925) Pápán, Győrött, Komáromban. Herczeg Ferenc 40 éves írói jubileumán a Perutz-gyári kultúrházban.

A fővárosi Gellért szálló kultúrtermében: A szent vértanú (1941) színmű. A Tudományos Akadémián novellám olvasásával. Ugyancsak egy novellámat olvastam föl Kisbén.

A győri dr. Kovách Pál Irodalmi Társulat előadó ülésén novellával szerepeltem. A Pápai Közművelődési Egyesületben Rákóczi koráról tartottam előadást. Később – leginkább nyugdíjas koromban – komoly és tréfás verseimmel szórakoztattam nyugdíjas társaimat.

Aktív koromban több hivatalos kiküldetésem is volt. Részt vettem 1914-ben a debreceni kollégium új épületének fölavatásán hatod magammal. 1915-ben részt vettem Városhy Tivadar főigazgató temetésén.<sup>251</sup> A húszas évek végén Keszthelyen a református teológiai tanárok országos tanácskozása helyét, idejét intéztem el. Ünnepek alkalmával többször képviseltem kollégáimmal együtt a gimnáziumot.

Életrajzi adataimat őrzik:

1. Révai lexikon (pótkötet).
2. A magyar muzsika könyve (1936).
3. Magyar Művészeti Lexikon (1938).
4. Irodalmi Lexikon (II. kötet).
5. Veszprém megye irodalmi hagyományai (1967).
6. Aranyalbum (arcképek).

*Mozaikok életemből. Pótlások.*

<sup>251</sup> Városhy Tivadar 1855. május 25-én született Zomborban (Bács vm.). Középiskolai tanulmányait a kalocsai jezsuita gimnáziumban végezte, majd 1878-ban a budapesti tudományegyetemen szerzett földrajz-történelem szakos középiskolai tanári oklevelet. Tanítani Zomborban kezdett, majd igazgató helyettesként irányította az intézményt. 1891–1902 között az újvidéki gimnázium igazgatója volt. 1902-ben választották meg a győri tankerület főigazgatójának. 1917. július 15-én hunyt el. Győri Szentbenedekrendi katolikus főgimnázium értesítői. 1917/18. 3–8.



Ajánló sorokat írtam: P. Tóth Géza: Bakonyér mellől. Herczeg Lajos: A huszár hazatérése.<sup>252</sup> Györffy Sándor verses kötetéhez.<sup>253</sup> Rab Zsuzsa első verseihez. Gyenge József (Budapest) a biztatásomra gyönyörű alexandri-nokban Trilogia címmel megírta a pápai diák életét s az öregdiákok 50 éves érettségi találkozóját (1967) Arany János modorában.

Verseim megjelenési helyei: Gyöngyfüzér. Új virradat.<sup>254</sup> Új Idők. Dunán-túli Protestáns Lap. Pápai Hírlap. Pápa és Vidéke.

Tanulmányaim (pótlás): gróf Széchenyi Istvánról. Csengei Gusztávról. Gárdonyi Gézáról írt műve Futó Jenőnek. Tatay Sándor: Az eke (regény). Incze Gábor: Új Kis Tükör.<sup>255</sup> Tompa Mihályról (Jókai Kör). A dalról (a KIE nótaestje), stb.

<sup>252</sup> Herczeg Lajos lelkész 1888. április 6-án született Szomódon, apja Herczeg Sándor, anyja Fodor Mária. 1898-tól a pápai református gimnázium tanulója volt, ahol 1906-ban érettségét tett. A teológiát is Pápán végezte 1906–1910 között. Segédlelkézi szolgálatot végzett Neszmélyen, Felsőörsön, Balatonhenyén, majd hitoktató segédlelkész volt Győrben. 1913-ban a balatonhenyei gyülekezet választotta meg rendes lelkészének, ahol 1949. október 1-ig szolgált, amikor nyugalomba vonult. A *huszár hazatérése* című verseskötete 1928-ban jelent meg Pápán, a Főiskolai Nyomda kiadásában. Feleségei Németh Erzsébet és Major Margit voltak. DREL törzslap. KRÁNITZ 2013. 982–985.

<sup>253</sup> Györffy Sándor 1907. február 17-én született Alsógörzsönyben. Már fiatal korában versei és egyéb írásai jelentek meg a Pápa és Vidéke és a Pápai Hírlap című folyóiratokban. Házassága után Pestszentlőrincbe költözött. 1936-ban Horthy Miklós kormányzó kihallgatáson fogadta, akinek átadta *Sír a tárogató* című (a kötet 1934-ben jelent meg Pápán a Főiskolai Nyomda kiadásában) verseskötetének diszkötésű példányát. 1928-ban *Érzelmeim*, 1939-ben *Vadvirágok a téti mezőkről* címen jelent meg verseskötete Pápán, a Főiskolai Nyomda kiadásában. A vasútnál dolgozott. 1945-ben családjával, 6 gyermekével Budapestre költözött. 1975. május 31-én hunyt el. PH 1936. április 8. 4. Sándor Pál az első verseskötetéhez, az *Érzelmeim* címűhöz írt *Előszót* 1928 szeptemberében.

<sup>254</sup> Az Új Virradat című szépirodalmi, művészeti és kritikai folyóirat Kaposváros jelent meg rendszertelenül, évente ötször 1932–1937 között. Szerkesztői Csermely István, Meskula Ferenc és Pauer Béla voltak. KELLNER 1957. 74.

<sup>255</sup> Incze Gábor 1898. december 17-én született Nagybányán, ahol gimnáziumi tanulmányait is kezdte, majd Budapesten folytatta, a kőbányai állami főgimnáziumban érettségizett 1916-ban. A teológiát Debrecenben, Budapesten, Aberdeenben és Strassburgban végezte. Vallásoktató lelkész volt Budapesten 1923 és 1928 között. Egy évig (az 1930/31. tanévben) a pápai teológián helyettes tanárként a gyakorlati tanszéken oktatott. 1931-ben teológiai doktorságot szerzett Debrecenben. 1943-tól Nagyváradon, 1945-től Budapesten volt lelkész, 1956-ban vonult nyugalomba. Egy-egy kötet keresztselési, temetési és esketési beszédet és egy kötet prédikációt állított

Több darabomat megzenésítették: Hermann László,<sup>256</sup> Ritoók István,<sup>257</sup> Nyári Ferenc,<sup>258</sup> Lászlófy Lajos,<sup>259</sup> Hámori Várnagy Dalma,<sup>260</sup> Révész Mihály,<sup>261</sup> Hatvani Lajos,<sup>262</sup> Szűcs Gusztáv,<sup>263</sup> Korongi Viktor (Szeged).<sup>264</sup>

össze az „Isten ígéje a gyermek lelkében” és a „A keresztyénség és a társadalom” címen. 1966. szeptember 23-án hunyt el. Pápai Református Kollégium értesítői. 1930/31. 7, 13. ZOVÁNYI 1977. 276. VARGA 1998. 237. RÁCZ 2000. 93–95 (1966. szeptember 12-én hunyt el!).

<sup>256</sup> Hermann László 1890. június 26-án született Székesfehérváron. Az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia elvégzése után a Vecsey-vonósnégyes brácsásaként koncertezett. 1910–1913 között a szatmárnémeti, 1914-től a székesfehérvári, 1919-től a győri zeneiskola igazgatója. 1922-től a Győri Ének- és Zeneegylet zenekarának karmestere. Az Országos Zenepedagógiai Egyesület igazgatósági, a Szegedi Filharmónia örökös, a győri Kisfaludy Irodalmi Kör rendes tagja. 1945-ben feleségével együtt visszatért Székesfehérvárra. Sándor Pál munkái közül a *Két gyöngy* dalait zenésítette meg. 1966. június 19-én hunyt el. Állomások. 39. MOLNÁR 1936. 395. GRÁBICS–HORVÁTH–KUCSKA 2003. 133.

<sup>257</sup> Ritoók István 1883-ban Pocsajon (Abaúj–Torna vm.) született. A gimnáziumot Debrecenben végezte, majd a budapesti Polgári Iskolai Tanárképző Intézetben magyar–pedagógia, a Nemzeti Zenedében ének–zene szakos tanári oklevelet szerzett. 1906-ban kezdett tanítani a nagyvárad református tanítónőképző intézetben. Trianon után családjával együtt áttelepült Magyarországra. Tiszafüreden, majd 1926-tól a pápai református Nőnevelő Intézet tanára lett. 1944-ben Győr–Sopron–Moson és Veszprém vármegye tanulmányi felügyelőjévé nevezték ki, címzetes igazgatói címet kapott a vallás- és közoktatás minisztertől. Tanított éneket, összhangzatos éneket, zenét és hospitálási gyakorlatot is vezetett. A zenesztár őre is volt. Az iskola ének- és zenekarával rendszeres résztvevője a város zenei életének. 1946. december 1-el nyugdíjazták 41 évi szolgálat után, óraadóként továbbra is tanított. Nyugdíjazása alkalmából az 1946/47. tanévi értesítőben így búcsúznak tőle: *Ritoók István 41 évig szolgálta kiváló szaktudással, pedagógiai rátermettséggel, példát mutató lelkiismeretséggel, fáradhatatlan lelkesedéssel az iskolai ének- és zenekultúrát, ezen túl az egyetemes emberré nevelés nagy munkáját, s mindezekkel városunk és nemzetünk művelődésének ügyét. Értékét soha el nem veszítő munkájával maradandóan beírta nevét intézetünk történetébe, melyben 21 évre terjed munkássága. Kartársai a tisztelet és szeretet érzésével búcsúznak tőle, s őszinte szívből kívánják, hogy a jól végzett munka megnyugtató érzésével, töretlen lelki és testi erővel sokáig élvezhesse a hosszú és fáradságokkal teljes munka után a nyugalom éveit.* Sándor Pál művei közül a *Hiba van a kréta körül* három népdalt zenésítette meg. 1952-ben hunyt el Pápán. Állomások. 39. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1926/27. 12, 13, 14, 15. 1927/28. 14, 19, 21. 1928/29. 25, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 60, 61, 71. 1929/30. 6, 9, 11, 12, 13, 14, 52. 1930/31. 11, 15, 17, 19, 58. 1931/32. 15, 21, 24, 64. 1932/33. 6, 8, 12, 13, 15, 54. 1933/34. 6, 8, 15, 16, 57. 1934/35. 11, 22, 24, 31, 32, 38, 41, 83. 1935/36. 12, 20, 22, 27, 28, 29, 38, 85. 1936/37. 5, 14, 16, 23, 35, 81. 1937/38. 10, 30, 33, 34, 39, 54, 101. 1938/39. 5, 10, 14, 16, 17, 22, 23, 24, 37, 87. A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Polgári Leányiskolájának Évkönyve. 1939/40. 6, 26, 27. 1940/41. 7, 43, 44. 1941/42. 36, 37, 43. 1942/43. 35. 1943/44. 29. A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Nőnevelő-Intézete Leánylíceumának és Tanítóképző-Intézetének Évkönyve. 1939/40. 3, 11, 14, 19, 20, 24, 25, 36, 54. 1940/41. 5, 7,

A televízió (TV) fölvetelt sugárzott rólam és Falu Tamásról a Pilvax kávéházból 1963-ban.

A református egyház örökös tiszteletbeli presbitere lettem 1964-ben.

Az új templom 25 éves jubileumán (1966) ódát szavalták.

8, 21, 22, 26, 34, 68. 1941/42. 9, 12, 13, 18, 19, 22, 62. 1942/43. 5, 10, 13, 14, 23. 1943/44. 7, 9, 11, 13. 1944/45. 6. 1945/46. 8. 1946/47. 3–4, 6, 8. A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Főiskolájának Évkönyve. 1947/48. 81, 85, 124. TUNGLI 1997. 98 (1926-tól a pápai Állami Tanítóképző Intézet tanára volt!), 170 (1906–1947 között tanított a Nátusban!).

<sup>258</sup> Nyáry Ferenc pápai zeneszerző 1889-ben Sikátorban született. Zenei tanulmányait magánúton végezte. Szerzeményei magyar nóták és nótaszövegek. Dalaival és nótaszövegeivel sok pályadíjat nyert. A *Mikor érted dobogott* című Sándor írást zenésítette meg. Állomások. 39. MOLNÁR 1936. 454.

<sup>259</sup> Lászlóffy Lajos, a Vértesszántás karmestere a *Provencei dalnok* összes dalát megzenésítette. 1941-ben a Magyar Muzsikusz zeneműkiadó által meghirdetett dalversenyen első díjat nyert Sándor Pál *A bakonyi rengeteg* ... című versének megzenésítésével. A pályadíj egy aranyozott babékoszorú és egy díszoklevél volt. Állomások. 39. PH 1941. július 5. 3.

<sup>260</sup> Hámory Várnagy Dalma 1908. március 30-án született Borsán. Ének- és zongoratanári oklevelet szerzett, ezután színházi és filmrendezést tanult. Színtársulatot, könyv- és zeneműkiadót alapított, amelyek 1949-ig működtek. 1957-től Nyugaton élt. A Magyar Nők, a Magyar Könyvbarátok, a Krónika, a Kanadai Magyar Újság című folyóiratok közölték írásait. 1959-ben a Ruhr-vidéki Mari városában Zenei Stúdiót alapított. Elbeszéléseket, meséket, színműveket írt, számos zeneművet alkotott. Sándor Pál *Zsuzsika* című operettjét zenésítette meg. 1981. március 30-án hunyt el. Állomások. 39. BORBÁNDI 1992. 147–148, 440, 463, 466, 467, 501.

<sup>261</sup> A Pápai Hírlap hasábjain olvasható 1935-ben: Sándor Pál kollégiumi tanár „Bakonyi dal” című hangulatos versét megzenésítette népszerű dalköltőnk, Révész Mihály, akinek már oly sok nótája él a magyar nép ajkán. Ezekhez a lélekből fakadt dalokhoz most méltán csatlakozik Sándor Pál dala, amelyet bizonyára hamarosan szárnyára vesz a népszerűség. PH 1935. 5. 3.

<sup>262</sup> Hatvani Lajos 1876-ban született Makón. Tanítóképző intézeti ének- és zenetanár volt. Sepsiszentgyörgyön tanított, majd 1920-ban kiutasították Erdélyből, így került Pápra. Kiváló orgonaképzést is nyújtott a kántori pályára készülő tanítójelölteknek. Felesége Bordács Róza volt. 1939. augusztus 12-én hunyt el Pápan. Megzenésítette a *Ballag már a ... (Diákszerelmek)* című Sándor operett összes dalait és kupléit. Állomások. 40. TUNGLI 1997. 48. DPL 1939. 169.

<sup>263</sup> Szücs Gusztáv Ágoston karmester, zeneszerző. 1893-ban született Budapesten. Zenei tanulmányait magánúton végezte. Szerzeményeivel, melyeknek általában szövegét is maga írta, több pályadíjat nyert. 1933-ban a Zeneakadémián szerzői estje volt. Előadóként zenekarokban és szólistaként is fellépett. Tagja a Fráter Lóránd Társaságnak és az Országos Magyar Zenészövetség vezetőségének. Sándor Pál operettjét, a *Szerelmem foglyait* is megzenésítette. Állomások. 40. MOLNÁR 1936. 499.

<sup>264</sup> Korongi Viktor a következő Sándor Pál dalokat zenésítette meg: *Rég elszállt a vándormadár...*, *Itt ülök a Dunaparton...*, *Bányász-dal (induló)*, *A pápai malomba'...* Állomások. 40.

Az egyházkerületi gyűlésen (Balatonfüred) 1962-ben mint behívott gazdasági bizottsági tag részt vettem.<sup>265</sup>

Kétszer nősültem. Mindkét házasságom szerencsétlen volt. Finita la tragedia.

*Bérekasztás.*

1906–1956. Kerek ötven esztendő szorgos munkában Pápán! Az ellenforradalom megállította aktivitásomat. Azóta passzív szemlélője vagyok az Élet eseményeinek. De mit tehet egy 87 éves öreg mást, mint: „sum, ergo cogito, vel non cogito”.

*Nem kívánok az Élettől semmit már,  
Eliramlott a tavaszom, el a nyár  
Ősz magamnak nem kell többé  
Se hírnév, se jutalom,  
Csak telemben csöndes béke  
S megérdemelt nyugalom...*

Pápa, 1968. szeptember 16.

Sándor Pál

#### BÚCSÚZÁS

*Véghez vittem immár utolsó munkámat,  
Melynek soha senki, csak az idő árthat.  
Éltemet, ki tudja, hogy még meddig húzom,  
Ezért mindenkitől most fájón búcsúzom.*

(Zrínyi–Sándor)

Soli Deo Gloria!

<sup>265</sup> Balatonfüred. 1962. november 20 és 21-én Balatonfüreden voltam a Református Egyházkerületnek egyesített bizottsági gyűlésein, melyekre püspöki meghívást kaptam. Sok ismerőssel találkoztam ott, kik között sok, régi tanítványom volt. Az első nap hideg, esős, viharos volt, a második nap verőfényes szép nap volt, s gyönyörködtem újra (20 év után) a gyönyörű Balatonban. Lakásunk a Református Lelkészudülő... 22-én már nagy hóesés volt Pápán (kb. 20 cm.). Állomások 130.

Kútforrásaim:

1. Lelkes Nándor József: Kuruc legendák szárnyain. Budapest, 1920.
2. Vasmegye. Szombathely. 1955.
3. Lampérth Géza: A pápai ref. főiskola története. Pápa, 1931.
4. Dr. Kapossy Lucián: Pápa város egyetemes leírása. Pápa, 1905.
5. A Pápai Református Főiskola Értesítői és Évkönyvei. Pápa, 1906–1948.
6. Zalai Fodor Gyula: Petőfi.
7. Kis Ernő: A pápai főiskola története. Pápa, 1896.
8. Barátaim levelezése.
9. Pápai Kollégiumi Lapok.
10. Agyam kisebb és nagyobb fiókjai.

Pápa, 1968.

Sándor Pál.



## FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

### FELHASZNÁLT IRODALOM

#### Rövidítések

|       |   |                                                                       |
|-------|---|-----------------------------------------------------------------------|
| akv.  | = | anyakönyv                                                             |
| DPL   | = | Dunántúli Protestáns Lap                                              |
| DREKK | = | Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára, Pápa     |
| DREL  | = | Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa                    |
| jkv.  | = | jegyzőkönyv                                                           |
| kgv.  | = | közügyűlés, közgyűlési                                                |
| PEIL  | = | Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok                                   |
| PH    | = | Pápai Hírlap                                                          |
| PL    | = | Pápai Lapok                                                           |
| PN    | = | Pápai Néplap                                                          |
| PSz   | = | Protestáns Szemle                                                     |
| REI   | = | Református Egyház Irattára                                            |
| TREL  | = | Tatai Református Egyházmegye Levéltára, Dad                           |
| TtREL | = | Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, Debrecen |
| VeML  | = | Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára                     |
| vm.   | = | vármegye                                                              |

#### Levéltári források

A dunántúli református egyházkerület 1843–1949 közötti nyomtatott közgyűlési jegyzőkönyvei digitalizált formában megtalálhatók a következő címen: <http://apps.arcanum.hu/reformatus>. A jegyzőkönyveket a bevált gyakorlat szerint az általunk használt levéltári DREL I. 1. a. jelzetükkel, kötetszámmra vagy évszámmra, emellett oldalszámmra utalással idézzük.

A dunántúli református egyházkerület, továbbá a barsi, belső-somogyi, drégelypalánki, komáromi, mezőföldi, órségi, pápai, tatai és veszprémi egyházmegyék kézzel írt közgyűlési, valamint az egyházmegyék szintén kézírásos egyházlátogatási jegyzőkönyveinek, az egyházközségi anyakönyveknek és a kéziratári anyagnak a pontos jelzetei a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek honlapján, a következő címen azonosíthatók: [http://www.papacollege.hu/index.php?option=com\\_content&view=article&id=1400&Itemid=87](http://www.papacollege.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1400&Itemid=87).

A Veszprém Megyei Levéltár iskolai iratai közül a pápai református nőnevelő intézetre és református gimnáziumra vonatkozó irategyűttesek:

VeML VIII. 54. A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Főgimnáziumának iratai 1877–1952.

VeML VIII. 72. A pápai ref. leánylíceum és tanítóképző intézet iratai 1902–1949.

VeML VIII. 103. A pápai ref. polgári leányiskolai iratai. 1901–1948(–1949).

*Adattárak*

**Egyetemes Névtár.** A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Névtára az 1886, 1911, 1912, 1913–15, 1930–32, 1935, 1941. évekre.

**Egyházkerületi Névtár.** A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület Névtára az 1850, 1851, 1854, 1863, 1865, 1866, 1869, 1873, 1874, 1875, 1878, 1879, 1880, 1882, 1884, 1885, 1886, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909, 1910, 1926, 1928. évekre.

**Tiszti Címtár.** Magyarország tiszti cím- és névtára. Az 1873–1944 közötti korszak állami tisztviselőinek nevét tartalmazza. A sorozat köteteit a Központi Statisztikai Hivatal jelentette meg. Az 1873-as év után 1875-ben, 1879-ben, majd 1884-ben jelent meg, 1886-tól 1918-ig évente. 1927-ben újraindult, és az 1933, 1934. évek kivételével 1944-ig szintén évente adta ki a Statisztikai Hivatal. A sorozat köteteinek digitalizálása 2010-ben megtörtént. Jelenleg térítés ellenében offline vehető igénybe a [www.arcanum.hu](http://www.arcanum.hu) címen.

A **Pápai Református Kollégium értesítői** (1860–1948) és a **Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői** (1895–1944) a <http://www2.arcanum.hu/2011> címen érhetők el.

*A rövidítve közölt irodalom jegyzéke*

- |                      |                                                                                                                                                                                                                              |
|----------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| ARANY-CSÉCSY 1990.   | = ARANY Dénes–CSÉCSY István: A Decsi Református Egyház története. Decs, 1990.                                                                                                                                                |
| BAÁN 2011.           | = Balatonfüredi életrajzi lexikon. Szerk. BAÁN Beáta. Balatonfüred, 2011. (A Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 61.)                                                                                            |
| BELICZAY 1955.       | = BELICZAY Angéla: A hallgatók névsora a születési év, hely és a beiratkozás napja feltüntetésével. In: A Budapesti Református Theológiai Akadémia története 1855–1955. Szerk. Pap László–Bucsay Mihály. Bp., 1955. 203–239. |
| BIRCK 1986.          | = BIRCK Edit: Bács-Kiskun megyei sajtóbibliográfia. Kecskemét, 1986.                                                                                                                                                         |
| BÓDI 1943.           | = BÓDI Ferenc: A Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium másfél-évszázados története. I. Történeti rész. Kaposvár, 1943. (Csurgói Könyvtár XIX.)                                                                  |
| BORBÁNDI 1992.       | = BORBÁNDI Gyula: Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia. Bp., 1992.                                                                                                                                                |
| BOZZAY-LADÁNYI 2007. | = BOZZAY Réka–LADÁNYI Sándor: Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918. Bp., 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 15.)                                                                            |

# FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

- 
- |                              |                                                                                                                                                                |
|------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| CSOHÁNY 1988.                | = CSOHÁNY János: A korszakváltások évszázada (1849–1950). In: A Debreceni Református Kollégium története. Szerk. Barcza József. Bp., 1988. 192–300.            |
| DIÓS 1993–.                  | = Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. DIÓS István. I–. Bp., 1993–.                                                                                              |
| ERDŐS–KELEMEN 2002.          | = ERDŐS Ferenc–KELEMEN Krisztián: Alcsútdoboz. Bp., 2002. (Száz magyar falu könyvesháza)                                                                       |
| FABRO–UJLAKI 1906.           | = Sturm-féle országgyűlési almanach 1905–1910. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviseelőház tagjairól. Szerk. FABRO Henrik–UJLAKI József. Bp., 1906. |
| FEHÉR–SZABÓ–KÖRÖSI 1992.     | = Péterné FEHÉR Mária–SZABÓ Tamás–Székelyné KÖRÖSI Ilona: Kecskeméti életrajzi lexikon. Kecskemét, 1992.                                                       |
| GAAL 2012.                   | = GAAL György: Képes Kolozsvár. A belváros írásban és képben. Kolozsvár, 2012.                                                                                 |
| GÁSPÁR 1940.                 | = GÁSPÁR Jenő: Az Országos Magyar Sajtókamara megalakulása és eddigi munkája = Az Országos Magyar Sajtókamara Évkönyve 1940. 5–30.                             |
| GRÁBICS–HORVÁTH–KUCSKA 2003. | = GRÁBICS Frigyes–HORVÁTH Sándor Domonkos–KUCSKA Ferenc: Győri életrajzi lexikon. Győr, 2003.                                                                  |
| GULYÁS 1956.                 | = GULYÁS Pál: Magyar írói álnév lexikon. A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei. Bp., 1956.                                                              |
| GYŐRI 1988.                  | = GYŐRI L. János: A Kollégium szerepe a magyar irodalom művelésében. In: A Debreceni Református Kollégium története. Szerk. Barcza József. Bp., 1988. 627–696. |
| HARMATH–KATSÁNYI 1984.       | = HARMATH István–KATSÁNYI Sándor: Veszprém megye irodalmi hagyományai. Veszprém, 1984.                                                                         |
| HECKENAST 2005.              | = HECKENAST Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Bp., 2005.                                                                      |
| HEITLER 1974.                | = Irodalmi hagyományok Pápán. Szerk. HEITLER László. Pápa, 1974.                                                                                               |
| HORTOBÁGYI 1940.             | = HORTOBÁGYI Jenő: Keresztény Magyar Közéleti Almanach I–III. Bp., 1940.                                                                                       |



## FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

- 
- |                                   |                                                                                                                                                                   |
|-----------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| HUDI 2011.                        | = HUDI József: Adatok a pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy történetéhez. = Acta Papensia 2011/1–2. 25–82.                                                  |
| HUSZÁR 1993.                      | = HUSZÁR János: A megújult Jókai Kör története. In: A Pápai Jókai Kör Emlékkönyve 1893–1993. Szerk. Huszár János. Pápa, 1993. 85–126.                             |
| HUSZÁR–NÉMETH 1993.               | = HUSZÁR János–NÉMETH Éva: A Jókai-kör első fél évszázada. In: A Pápai Jókai Kör Emlékkönyve 1893–1993. Szerk. Huszár János. Pápa, 1993. 7–31.                    |
| ITTZÉS 2006.                      | = A magyar nyelv nagyszótára. Főszerk. ITTZÉS Nóra. I. Bp., 2006–.                                                                                                |
| KÁLMÁN 2005.                      | = A Pápai Református Kollégiumhoz kötődő természettudományos és műszaki pályaképekből. Szerk. KÁLMÁN Attila. Pápa, 2005. (Pápai Református Kollégiumi Füzetek 8.) |
| KAUTZ 1895.                       | = KAUTZ Gyula: Kerkapoly Károly emlékezete. Bp., 1895.                                                                                                            |
| KELLNER 1957.                     | = KELLNER Béla: Somogyi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Kaposvár, 1957.                                                                                   |
| KÓKAY–BUZINKAY–<br>KOROMPAI 1990. | = KÓKAY György–BUZINKAY Géza–KOROMPAI János: Adatok a Gárdonyiról elnevezett irodalmi társaságok történetéhez. = Agria 1990. 657–673.                             |
| KORSÓS 2000.                      | = KORSÓS Bálint: Thaly Kálmán történetírói munkássága. In: Thaly Kálmán 1839–1909 (Írások és konferencia). Szerk. Praznovszky Mihály. Pápa, 2000.                 |
| KÖBLÖS 2006.                      | = A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. Szerk. KÖBLÖS József. Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések, 9.)              |
| KŐSZEGFALVI–BORUS 2002.           | = KŐSZEGFALVI Ferenc–BORUS Gábor: Hódmezővásárhelyi életrajzi lexikon. Szeged, 2002.                                                                              |
| KÖVY 1992.                        | = KÖVY Zsolt: Győry Elemér és kora. = Református Egyház 1992/6. 132–136.                                                                                          |
| KÖVY 2000.                        | = KÖVY Zsolt: Thaly Kálmán pápai diáksága. In: Thaly Kálmán 1839–1909 (Írások és konferencia). Szerk. Praznovszky Mihály. Pápa, 2000.                             |
| KRAJEVSZKY–TAKÁCS 1964.           | = KRAJEVSZKY Gizella–TAKÁCS Miklós: Vas megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1777–1963. Szombathely, 1964.                                               |

# FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

- 
- |                  |                                                                                                                                                                                                                                                                 |
|------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| KRÁNITZ 2013.    | = KRÁNITZ Zsolt: „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943). Pápa, 2013. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Jubileumi kötetek 2.)                                                       |
| KRÁNITZ 2014.    | = KRÁNITZ Zsolt: A Pápai Református Kollégium tanárainak önéletrajzai. = Acta Papensia 2014/1–2. 125–231.                                                                                                                                                       |
| KUNTÁR 2003.     | = KUNTÁR Lajos: A véres Don. A 2. hadsereg Don menti harcai. Szombathely, 2003.                                                                                                                                                                                 |
| LAMPÉ 2000.      | = LAMPÉ László: Dr. Árvay Sándor és a XX. század (1903–1997). Debrecen, 2000.                                                                                                                                                                                   |
| LISZKAY 1877.    | = LISZKAY József: Tóth Ferenc hittudor, pápai ref. lelkész s dunántúli superintendens 1768–1844. In: Liszkay József–Szeberényi Gusztáv–Győry Vilmos–Makkai Domokos–Bartók György: Nagy papok életrajza. Bp., 1877. (Protestáns Theológiai Könyvtár IV/9.) 1–86. |
| MARKÓ 2000.      | = MARKÓ László: A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig. Bp., 2000.                                                                                                                                                                              |
| MARKÓ 2001–2007. | = Új magyar életrajzi lexikon. Főszerk. MARKÓ László. I–VII. Bp., 2001–2007.                                                                                                                                                                                    |
| MERÉNYI 1941.    | = MERÉNYI Oszkár: Kozma Andor: Adalékok és tanulmányok a költő életének és műveinek ismertetéséhez. A költő poszthumusz verseskötetével. Kaposvár, 1941.                                                                                                        |
| MÉSZÖLY 1988.    | = MÉSZÖLY Géza: „Emlékezzél meg az egész útról, amelyen hordozott téged az Úr...” Az Alcsúti Ref. Egyház története. Alcsút, 1988.                                                                                                                               |
| MOLNÁR 1936.     | = MOLNÁR Imre: A magyar muzsika könyve. Bp., 1936.                                                                                                                                                                                                              |
| MURÁNYI 1994.    | = MURÁNYI Gábor: A magyar sajtó története. Bp., [1994.]                                                                                                                                                                                                         |
| NAGY 1857–1868.  | = NAGY Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XII. Pest, 1857–1868.                                                                                                                                                                |
| NAGY 1957.       | = NAGY László: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820–1956. Veszprém, 1957.                                                                                                                                                              |
| NEMESVÁRI 1936.  | = Rózsálgas. 150 költő versei. Szerk. NEMESVÁRI Ernő. Nagykőrös, 1936.                                                                                                                                                                                          |

# FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

- 
- |                       |                                                                                                                                                                           |
|-----------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| NEMESVÁRI 1938.       | = Magyar Művészeti Lexikon. A magyar művészek, magyar városok, községek, magyar egyesületek, újságok, lapok ismertető lexikona. Felelős kiadó: NEMESVÁRI Ernő. Bp., 1938. |
| NÉMETHY KESSERŰ 2003. | = NÉMETHY KESSERŰ Judit: „Szabadságom lett börtönöm” Az argentinai magyar emigráció története 1948–1968. Bp., 2003.                                                       |
| NYAKAS 2001.          | = NYAKAS Miklós: H. Fekete Péter kiadatlan sajtótörténete. = Hajdúsági Múzeum Évkönyve X. 2001. 71–143.                                                                   |
| O'SVÁTH 1938.         | = O'SVÁTH Andor: Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene. Bp., 1938.                                                         |
| ÓLÉ 2004.             | = ÓLÉ Sándor: Pápai diákemlékek. Pápa, 2004.                                                                                                                              |
| ORTUTAY 1977–1982.    | = Magyar néprajzi lexikon. Főszerk. ORTUTAY Gyula. I–V. Bp., 1977–1982.                                                                                                   |
| PÁSZTOR 1965.         | = M. PÁSZTOR József: Elkobzott könyvek és folyóiratok Debrecenben 1934-ben. = Magyar Könyvszemle 1965/1. 39–43.                                                           |
| PÉTER 2000.           | = Új magyar irodalmi lexikon. Főszerk. PÉTER László. Bp., 2000.                                                                                                           |
| PIFKÓ–ZACHAR 2000.    | = PIFKÓ Péter–ZACHAR Anna: Esztergom helytörténeti kronológiája a kezdetektől 1950-ig. Esztergom, 2000.                                                                   |
| PONGRÁCZ 2013.        | = PONGRÁCZ József: Emlékeim. = Acta Papensia 2013/4. 519–662.                                                                                                             |
| PÓTOR 2000.           | = PÓTOR Imre: Dr. Tóth Endre, az egyházépítő professzor. Különös tekintettel dunántúli szolgálataira. Pápa, 2000. (Pápai Eperfa Könyvek 1.)                               |
| PRAZNOVSZKY 2013.     | = Petrőcz Lászlóné Balatonfüred város díszpolgára. Szerk. PRAZNOVSZKY Mihály. Balatonfüred, 2013. (A Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 68.)                 |
| RÁCZ 1987.            | = RÁCZ Endre: Diáknyelv Pápán a harmincas években. = Magyar Nyelv 1987/2. 145–156.                                                                                        |
| SIMON–RAKSÁNYI 1942.  | = Az Országos Gárdonyi Társaság életéből. Elbeszélések, cikkek, versek. Szerk. SIMON Lajos–RAKSÁNYI Mária. Bp., 1942.                                                     |
| SOÓS 1961.            | = SOÓS Gyula: Fadrusz János. Bp., 1961.                                                                                                                                   |
| SZABADI 2002.         | = SZABADI István: Az Országos Református Tanáregyesület (ORTE) története 1902–2002. Debrecen, 2002.                                                                       |

# FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

- hr/>
- |                     |                                                                                                                                                        |
|---------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| SZABÓ 1987.         | = SZABÓ György: A pápai polihisztor. Kerkápoly Károly (1824–1891) emlékezete. = Református Egyház 1987. 21–22.                                         |
| SZABÓ 1992.         | = SZABÓ György: A pápai polihisztor. Kerkápoly Károly (1824–1891) emlékezete. In: Kerkápoly Károly emlékezete. Szerk. Tungli Gyula. Pápa, 1992. 7–10.  |
| SZALACSI RÁCZ 1973. | = Dr. Korompainé SZALACSI RÁCZ Mária: Hajdú-Bihar megye sajtóbibliográfiája 1843–1970. Debrecen, 1973.                                                 |
| SZÉKELY 1994.       | = Magyar Színházművészeti Lexikon. Főszerk. SZÉKELY György. Bp., 1994.                                                                                 |
| SZÉNÁSSY 1990.      | = SZÉNÁSSY Árpád: A pomológia úttörője. Kováts József életútja. Bátorkeszi, 1990.                                                                      |
| SZILÁGYI 1986.      | = SZILÁGYI Ferenc: Deákok tüköre. Magyar diákvilág a felvilágosodás korában. Bp., 1986.                                                                |
| SZINNYEI 1891–1914. | = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp., 1891–1914.                                                                                 |
| SZÖGI 2000.         | = SZÖGI László: Magyarországi diákok svájci és hollandiai egyetemeken 1789–1919. Bp., 2000. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 3.)        |
| SZÖGI 2001.         | = SZÖGI László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919. Bp., 2001. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 5.) |
| SZÜCS 1927.         | = SZÜCS Dezső: Kis Ernő 1856–1927. = A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Főiskolájának Értesítője az 1926–27. iskolai évről. Pápa, 1927.        |
| SZÜCS 1937.         | = Tinódi Lantos Sebestyén emlékére. A Tinódi Lantos Sebestyén Művész Társaság. Szerk. SZÜCS Gusztáv Ágoston. Bp., 1937.                                |
| SZÜCS 1940.         | = Tinódi Arany Album. Tinódi Lantos Sebestyén emlékére. A Tinódi-kultusz fejlesztése érdekében. Szerk. SZÜCS Gusztáv Ágoston. Bp., 1940.               |
| TÓTH-SÁGI 1940.     | = Balatoni könyv és balatoni címtár. Szerk. TÓTH Lajos-SÁGI Ernő Miklós. Bp., 1940.                                                                    |
| TUNGLI 1995.        | = Eötvös Károly emlékkönyv. Szerk. TUNGLI Gyula. Pápa, 1995. (Pápai Művelődéstörténeti Társaság 5.)                                                    |

# FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

- |                  |                                                                                                                                                                                            |
|------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| TUNGLI 1997.     | = Pápai pedagógus lexikon. Főszerk. TUNGLI Gyula. Pápa, 1997.                                                                                                                              |
| VÁRADY 1994.     | = VÁRADY József: Dunamellék református templomai. II. A Vértesaljai egyházmegye. Miskolc–Diósgyőr, 1994.                                                                                   |
| VARGA 1998.      | = Veszprém megyei életrajzi lexikon. Főszerk. VARGA Béla. Veszprém, 1998.                                                                                                                  |
| VARGA 2001.      | = Veszprém megyei kortárs életrajzi lexikon. Szerk. VARGA Béla. Veszprém, 2001.                                                                                                            |
| VERES 2000.      | = VERES Zsuzsa: Thaly Kálmán, a költő. In. Thaly Kálmán 1839–1909 (Írások és konferencia). Szerk. Praznovszky Mihály. Pápa, 2000.                                                          |
| ZAJOS 1998.      | = ZAJOS Ernő: Hetény, az én falum. Komárom, 1998.                                                                                                                                          |
| ZOVÁNYI 1977.    | = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk. Ladányi Sándor. Bp., 1977.                                                                                        |
| ZSENGELLÉR 2001. | = „Lelkünk téged vár, jövel Urunk, Jézus...” Válogatás Petrőcz László református lelkipásztor igehirdetési szolgálataiból. Szerk. ZSENGELLÉR József. Pápa, 2001. (Pápai Eperfa Könyvek 3.) |



## Kisebb közlemények

---

### **AZ ELSŐ MAGYAR NYELVŰ HIVATÁSOS SZÍNTÁRSULATI ELŐADÁS PÁPÁN 1802-BEN.**

● A pápai színészet történetét feldolgozó monográfia úgy tartja számon, hogy Pápán az első magyar színtársulat, Balog István társulata 1817-ben lépett fel.<sup>1</sup> A magyar színháztörténet első nagy korszakáról készült összefoglalás is Balog István 1817–1818 évi körútjának egyik állomásaként említi először a várost.<sup>2</sup> A fennmaradt színlap szerint 1817. május 5-én a 4 felvonásos *Kövári Sándor* című nemzeti „érzékeny játékot” vitték színre. Több heti itt tartózkodásuk alatt számos színjátékot előadtak a Griff Vendégfogadó nagytermében. Május 20-án *Az embergyűlölés és megbánás*, június 8-án egy énekes egyveleg (Quodlibet) került színre, június 10-én *A templáriusok* c. vitézi játék lehetett a búcsúelőadás. A téli idényre a társulat Győrbe tette át székhelyét.<sup>3</sup>

Balog<sup>4</sup> a felbomlott nagyvárad–debreceni színtársulat színészeiből toborozta társulatát, amely 1814 őszén többek közt Nagykárolyban, Szatmáron, 1815-ben ismét Nagykárolyban működött. 1816-ban Komáromban is szerencsét próbált. 1817-ben Győrben időzött, ahonnan népes társulatának egy ré-

<sup>1</sup> NÁDASDY Lajos: A pápai kőszínház története. Veszprém, 1981. (Horizont Közművelődési Kiskönyvtár 5.) 14.

<sup>2</sup> KERÉNYI Ferenc (szerk.): Magyar színháztörténet 1790–1873. Bp., 1990. 149. A kötet egy helyütt, évszám megjelölése nélkül, pejoratív értelemben említi Johann Nouseul német színigazgatót, aki „turnéja során itt is [Pest-Budán] fellépett magyarul játszott énekes játékaival; anélkül, hogy nyelvünket értette vagy beszélt volna” Uo. 127.

<sup>3</sup> CENNER Mihály: XIX. század eleji pápai színlapok. = A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (a továbbiakban: VMMK) 3 (1965) 83–99., NÁDASDY 1981. 14–15.

<sup>4</sup> Balog István (Lucs, 1790. december 8. – Pest, 1873. június 21.) színész, színigazgató, műfordító és drámaíró, 1811–1854 között színész, 1815-től kisebb társulatok igazgatója, amelyekkel szinte az egész országot bejárta. Játzóhelyeit és működését az 1820–1838 között vezetett pénztárnaplójából ismerjük. Mintegy 30 bohózatot fordított és magyarított. Vö. SZÉKELY György (főszerk.): Magyar színművészeti lexikon. Bp., 1994. 50.

szét Pápára küldte. Változó összetételű színtársulatával 1826-ban, 1833-ban és 1839-ben is megfordult városunkban.<sup>5</sup>

A magyar nyelvű színjátszás közönségét Pápán a pálos, Veszprémben a piarista iskoladrámák nevelték, amelyeket nemcsak a gimnazisták, azok szülei, hanem a város polgárai is láthattak.<sup>6</sup> A pápai református kollégiumban a költészeti, retorikai gyakorlatok és a könyvtári olvasmányok alapozták meg a literatura szeretetét.<sup>7</sup> A felvilágosult értelmiségiek – közéjük tartozott Kováts Ferenc (1746 kr.–1819) pápai mérnök, Kreskay Imre (1748–1811 kr.) expálos író, Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) földmérő és költő – műfordításaik révén népszerűsítették a francia és német irodalmat, eredeti műveikkel gazdagították a magyar irodalmat, sőt, még könyvek forgalmazásával is foglalkoztak.<sup>8</sup>

Az első magyar társulatok megjelenéséig a német társulatok szórakoztatták a magyarországi városok közönségét. 1802 nyarán Andreas Hornung társulata Rozsnyón, Vácott, Esztergomban, Nagyszombaton játszott; Gubrich együttese Eperjesen, Karneré Veszprémben lépett fel.<sup>9</sup>

A XIX. század első felében a német és magyar társaságok egymással versengve szereztek működési engedélyt és szórakoztatták a pápai magyar

<sup>5</sup> NÁDASDY 1981. 157.

<sup>6</sup> A pápai iskolai színjátszásról: NÁDASDY Lajos: A pálosok iskoladrámái és iskolai színjátszásuk Pápán. = VMMK 17 (1985) 427–451., a veszprémi iskolai és műkedvelő színjátszásról: HUDI József: A veszprémi színjátszás kezdetei (1723–1879). Veszprém, 2009. 12–29. A piarista iskolai színjátszást Kilián István kutatásai alapján foglaltuk össze.

<sup>7</sup> A pápai református kollégium diákszínjátszásáról – Debrecennel, Kolozsvárral, Nagyenyeddel, Sárospatakkal ellentétben – nincsenek adatok, de a nyelvi-irodalmi mozgalom kibontakozásának fontos bizonyítéka, hogy 1803-ban 8 diák munkáját a *Próbadarabok* c. kötetbe másolták „a jelenvaló gyönyörködtetésre és a jövő haszonra”. Vö. TÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Bp., 1981. 132.

<sup>8</sup> Kováts Ferenc irodalmi tevékenységéről a korabeli sajtó is beszámolt. Vö. WELLMANN Nóra: Színházi hírek 1780–1803. Bp., 1982. 51–52., 77–78., Kreskayról és Pálóczi Horváthról: HARMATH István–KATSÁNYI Sándor: Veszprém megye irodalmi hagyományai. Veszprém, 1984. 264–265. Megjegyezzük, hogy az utolsó éveit Ihászint töltő Kreskay halálának idejét ma sem tekinthetjük tisztázottnak. Nádasdy Lajos adata (Pápa, 1809. augusztus 6.) számunkra nem meggyőző. NÁDASDY Lajos: Bornemissza Magyar Elektrája magyar játéknéző helyen. = Irodalomtörténet 9 (1977) 2. sz. 454–460., Kreskay életrajza: 455–456. (Kreskay halálának körülményeit egy későbbi közleményben szeretnénk tisztázni.)

<sup>9</sup> FLÓRIÁN Kata: A kassai színészet története 1816-ig. Košice, 1927. 61.

és német polgárságot, a jiddis nyelvű zsidó kereskedő réteget. A német társulatok még az 1850-es évek második felében is felléptek.<sup>10</sup> A német többségű kisebb-nagyobb városokban (pl. Brassóban, Besztercén, Fogarason, Gyulafehérváron, Nagyszebenben, Pozsonyban, Sopronban, Szászrégenben, Szászvárosban, Temesváron) a kiegyezés korában a magyarosítási törekvések ellenére is tovább működtek a német színházak. Ezzel szemben például Aradon, Budán, Győrött, Kassán és Pécsen a magyar nyelvű színjátszás vált uralkodóvá, majd kizárólagossá.<sup>11</sup>

Több esetben éppen a német színészet története szolgált bizonyítékot a magyar színészet korai időszakára. 1802-ben *Nuszöl* (franciásan: *Nouseul*) József,<sup>12</sup> a bécsi Burgtheater („udvari theátrum”) tapasztalt színésze jó üzleti érzékkel ismerte fel, hogy a „magyar hazának” magyar nyelvű darabokkal „kedveskedhetik”.<sup>13</sup> 1796–1807 között ugyanis Pest–Budán szünetelt a magyar színészet, a többi magyarországi városban pedig alig volt magyar nyelvű színházi előadás.<sup>14</sup> A felkeresett városok közönsége ezidőtájt elsősorban szórakozni akart.<sup>15</sup>

<sup>10</sup> Nádasdy mindössze négy német színigazgatót említ, ezek közül Ferdinánd Stöger társulata 1840-ben és 1857-ben is felkereste Pápát. Ezt követően már nem említ német társulatot. Vö. NÁDASDY 1981. 157–158. A német színügy múltjának feltárásával bizonyítani lehet, hogy a német társulatok a XVIII. század második felétől kezdve a XIX. század derekáig rendszeresen felléptek Pápa kiváltságos mezővárosban is.

<sup>11</sup> SZÉKELY György: *Idegen nyelvű színjátszás hazánkban.* = GAJDÓ Tamás (szerk.): *Magyar színháztörténet 1873–1920.* Bp., 2001. 410–423.

<sup>12</sup> Johann Joseph Nouseul (? 1744 – Bécs, 1814) színész, 1779–1781 és 1800–1814 között volt a bécsi Burgtheater tagja. A színházhoz a drámai hősnőket alakító felesége, Rosalie Lefevre kedvéért szerződtették. Magyarul nem tudott. 1802. évi magyarországi működésének nem lett folytatása. Vö. SZÉKELY 1994. 562. Nouseul életrajza alig ismert, a magyar lexikon előbbi születési-halálozási adata is téves! A színész 1747-ben született, születési helyét az osztrák életrajzi lexikon kérdőjellel Bécset teszi, halálát ugyanott 1821. december 8-án jelöli meg. Feleségével együtt fellépett Mannheimben, Münchenben, Berlinben, Hannoverben és Bécsben, egyedül szerződtette a gráci színház. Vö. Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Bd. 7. Wien, 1978. 159.

<sup>13</sup> LÁM Frigyes: *A győri német színészet története 1742–1820.* = Győri Szemle 4 (1933) 26–42., 93–121., 162–177., idézet: 109.

<sup>14</sup> KERÉNYI 1990. 127.

<sup>15</sup> KERÉNYI Ferenc: *A régi magyar színpadon 1790–1849.* Bp., 1981. 104.



1802 tavaszán Nouseul játékgengedélyt kért és kapott,<sup>16</sup> amely lehetővé tette, hogy Magyarországon számos helyen – Győrben, majd Pápán, Tatán, Komáromban, Esztergomban, Vácott, Pesten, Budán és Pozsonyban – fellépjen. Győrben április 7-én tette közzé magyar nyelvű hirdetményét, amely szerint 8-án és 10-én kívánta előadásait megtartani.<sup>17</sup> A következő állomáshelye Pápa volt, ahol már április 19-én szórakoztatta a közönséget.<sup>18</sup> Budán május 18-án, Pesten május 19-én és 21-én tartottak előadást, majd július 12-én Pozsonyban, az országgyűlés helyszínén is felléptek.<sup>19</sup> Mivel a fővárosi német színházakban nem kaptak játszási engedélyt, kevésbé felkaptott vendégfogadók nagytermét bérelték ki: Budán Falk úr házában (a vízivárosi Fehér Kereszt fogadóban), Pesten pedig a hatvani kapu közelében

<sup>16</sup> Hirdetményeiben – nyilván üzleti fogásként – azt állította, hogy engedélye 4 hétre szól, valójában április elejétől július közepéig tartózkodott Magyarországon, ahol kilenc városban lépett fel.

<sup>17</sup> BAYER József: Magyar színészeti kuriozum 1802-ből. = Egyetemes Philologiai Közlöny 40 (1916) 289–298., hivatkozott oldal: 291–292.

<sup>18</sup> A ma használatos lexikon *Pápa* címszó alatt megemlíti Nouseul pápai vendégszínházát, a szócikk forrásául Nádasdy monográfiáját jelölve meg. Nádasdy azonban nem említi Nouseul pápai fellépését, a szócikkíró adatait nyilván a Magyar Kurír pápai tudósításából vette. SZÉKELY 1994. 592.

<sup>19</sup> Az időrend tisztázásához felhasznált források: BAYER 1916., SZÉKELY 1994., TÓTH László: Magyar játékszíni hagyományok Pozsonyban. H. n. é. n. [2010.] = [www.agenturapacis-pononium.sk/dokumenty/tothlaszlo.pdf](http://www.agenturapacis-pononium.sk/dokumenty/tothlaszlo.pdf) [Letöltés: 2014. október 17.] – Tóth László dolgozata az Agentura Pacis Poniumum Egyesület 2004-ben indított, a többnemzetiségű, multikulturális Pozsony múltját feltáró kutatóprogram keretében készült, melynek szakmai vezetője Czoch Gábor, koordinátora Kocsis Aranka. A szerző forrásra való hivatkozás nélkül a következőket írta: „Az országgyűlés, említettük, mindig nagy vonzerővel bírt a színészek, színtársulatok számára. Tulajdonképpen az ebből származó előnyöket igyekezett kihasználni a bécsi Hofburgtheater nem túl nagy képességű színésze, aki a belőle, valamint két színésznőből és egy kislányból álló német anyanyelvű csapatával tartott 1802 júliusában – bár egyikük sem tudott rendesen magyarul – magyar nyelvű színelőadásokat, mely vállalkozása természetesen kudarccal járt.” Uo. [7.] – Megítélésem szerint Nouseul merész vállalkozása a pestihez hasonló fogadtatásban részesült Pozsonyban is, bár erről nem ismerünk sajtóbeszámolót. Az valóban igaz, hogy Nouseul – feleségével ellentétben – nem tartozott az első vonalbeli színészek közé (énekhangja nem volt megfelelő); s talán a leggyengébbek közé sem, hiszen a Burgtheater felesége halála (1804) után egészen 1814-ig alkalmazta. Vö. BAYER 1916. 297., Österreichisches Biographisches Lexikon. Bd. 7. Wien, 1978. 159.

álló Római Herceghez címzett fogadóban léptek fel.<sup>20</sup> Tudjuk, hogy társulata 4 főből állt: a férfiszerepeket maga játszotta, a tejáros leány vadász inasát Johanna nevű lánya; az asszonyszerepeket Huber és Fridl asszony nevű színésznők közt osztotta fel. Szükség esetén nem színészeket is alkalmazott. Például Medea fiait helybeli felkért szereplők (statiszták) alakították.

A korabeli hírlapi tudósításokból kitűnik, hogy Pápán is ugyanazt adták elő, mint később Pest-Budán.<sup>21</sup> A fennmaradt pesti színlapok három színműről tettek említést, mindhárom énekes-zenés darab volt. Egy estén két művet mutattak be, így egy-egy helyen maximum három fellépésre volt lehetőség. Az *Ariadne Naksuson*, valamint a *Medea* görög énekes játék (melodráma) volt (az utóbbi 2 felvonásos), a *tej-áros leány és a vadász* c. darab szintén „éneklési játék”.<sup>22</sup> A műfajválasztás nem volt véletlen, hiszen a magyarul nem tudó színészeknek a zenés darabokat könnyebb volt megtanulni és előadni, mint a prózai szövegeket. Hasonló megoldásokat később a nemzetiségi területeken játszó magyar társulatok is bőven alkalmaztak.

A Bécsi Udvari Játékszín néven fellépő társulat nagy sikert aratott. A taps azonban nem a játék színvonalának, hanem a magyar nyelvű előadásnak szólt. A pápai fogadtatásról a Magyar Kurír tudósítója többek közt a következőket írta: „Bámultak mindenenk azon, hogy tudhatták ah[h]oz a’ nyelvhez, a’ mellyet nem értenek és a’ mellyen talán csak két darabot tudnak, az actiót alkalmazni. A Directornak ki adott Tudósítását a’ Magyar Kurirral közleni kívánom, hogy láthassa a Magyar Publicum, hogy született Németek Magyar nyelven jádtzanak a’ magyarok közt, ’s idegen nemzetbeliek kívánnák a’ Magyarokkal a’ Magyar nyelvet kedveltetni.”<sup>23</sup>

Pesti és budai fellépésüket hasonló hangnemben értékelték: „Öröm ’s bámulás lepték el mind azon jelenlévőknek szívéiket, a’ kik a dolog való-

<sup>20</sup> KERÉNYI Ferenc: *A magyar színikritika kezdetei (1790–1837)*. Bp., 2000. 3. kötet, 1345.

<sup>21</sup> A Magyar Kurír június 1-i tudósítása szerint a színtársulat tagjai, „a’ kik először Pápán adták elő Játék-darabjaikat, ide is le érkeztek.” KERÉNYI 2000. 1. kötet, 22.

<sup>22</sup> *Ariadne Naksuson*: *Ariadne auf Naxos*: Georg Anton Benda cseh zeneszerző egyfelvonásos melodráma; *A medea* szintén Benda német librettóra írt kétfelvonásos darabja 1775-ből. A *tej-áros leány és a vadász*: németül *Das Milchmädchen und zwei Jäger*, Johann Philipp Schönfeld daljátéka (Singspiel) az 1770-as évekből. Vö. KERÉNYI 2000. 3. kötet, 1345.

<sup>23</sup> Magyar Kurír 1802. II. 541. Idézi: SCHÖPFLIN Aladár (szerk.): *Színművészeti lexikon*. Bp., é. n. III. 378.

ságát képzelni sem tudták: az egész publicumnak várakozását fellyűl haladta a' mondott Játék-daraboknak elő adása, 's hangos tapsolással mutatta ki tellyes meg elégedését. Egy a' maga nemébe elős tárgyat látott a' szép tudományoknak baráttya, és tsudálta ezen idegeneknek tsak nem vakmerő feltételeket, eleve képzelvén, melly számtalan 's terhes fáradozásokba kerülhetett az actionak a' nem értett szavakhoz való alkalmaztatása, de egyszersmind örömmel nézté<sup>24</sup> ezen feltételnek a' lehetőségig tökéletes Tellyesítését; látta továbbá a' Magyar nyelvnek még az idegen szájba is kedves folyamatját a' musikához szabott beszédekbe is."<sup>25</sup> Míg a sajtó szinte ujjongott, a művelt értelmiség egyes tagjai magánleveleikben keményen bírálták a gyatra magyarsággal előadott darabokat.<sup>26</sup>

A pesti, budai nézőkhöz intézett beszédében maga Nuoseul is a „nyelv pallérozására” hivatkozott és abban bízott, hogy halála után elismerik érdemeit. A tudósító a szomszédban élő „nemes idegen” példájával kívánta serkenteni az igaz hazafiságra azokat, akik eddig az anyanyelvet elhanyagolták. „Érdemeid már is meg magyarosítottak, 's nagyobb jussal nevezheted magadat Magyarinak, sok hazánk természeti fiainál, a' kik annyok eránt tsak annyi háládatossággal nem viseltetnek, hogy nyelvekenn beszéljenének.”<sup>27</sup>

A bécsi színész kis társulatának magyarországi vendégszereplését egyik jeles színháztörténészünk magyar színészeti kuriózumnak nevezte. Valójában több volt annál, hiszen azt jelezte, hogy a magyar közönség ki van éhezve a magyar szóra, van igénye a magyar nyelvű színjátszásra.

HUDI JÓZSEF

<sup>24</sup> értsd: nézte

<sup>25</sup> Magyar Kurír 1802. II. 678–680. Az idézett szövegrészt közli: KERÉNYI 2000. 1. kötet, 22.

<sup>26</sup> Az 1802. május 18-i előadást Virág Benedek költő is látta, melyről Kazinczynak írt levelében számolt be. Nuoseult azzal vádolta, hogy megelégedett azzal, hogy a nép a „teátrumba mehetett ihogni vihogni”; a színész „tragédiázott, ez [a néző] pedig komédiázott.” Vö. KERÉNYI 2000. 3. kötet, 1345–1346.

<sup>27</sup> Az idézett szövegrészt közli: KERÉNYI 2000. 1. kötet, 23.

MOLNÁR ISTVÁN

## Az elfelejtett város

*A szerző nem teljesen ismeretlen a Pápa várostörténetét kutatók és az egyháztörténészek körében, hiszen írásából a Pápai Művelődéstörténeti Társaság 2001-ben már kiadott egy válogatást.<sup>1</sup>*

Molnár István Tüskeváron (Veszprém vm.) született 1906. augusztus 7-én Molnár Imre földműves és Bodó Julianna házasságából.<sup>2</sup> A tatai piarista gimnáziumban a kapucinusok nevelőintézetének növendékeként tanult. Az érettségit (1924) követően a veszprémi szemináriumban folytatta tanulmányait. 1928-ban szentelték pappá. 1933-ban középiskolai hittanári oklevelet szerzett. 1928–1933 között Siófokon volt káplán. 1933–1937 között Kaposváron, 1937-től Pápán hittanárként tevékenykedett. A pápai Szent Anna Plébánia megszervezése (1943) után annak gondozását is ellátta. Czapi Gyula veszprémi püspök rendeletére 1940 szeptemberétől vasár- és ünnepnaponként misézett a Kálvária kápolnában. 1947-től haláláig Tüskeváron élt, itt hunyt el 1983. november 3-án. 1972-ben a veszprémi Szent István és Szent Imre templom igazgatójává nevezték ki. 1978-tól veszprémi kanonok. Siófokon cserkészcsapatot, községi népművészeti és régészeti gyűjteményt szervezett, Pápán 1942-ben rendezte a város levéltárát, bővítette a Szent Anna templom sekrestyéjét, a szentély mellé oratóriumot és kultúrtermet építtetett. Levéltár-ismertetője nyomtatásban is megjelent. Nevéhez fűződik a tüskevári falumúzeum megalapítása (1961), amely napjainkban Helytörténeti Múzeum néven működik.<sup>3</sup>

Molnár István a pápai református főgimnázium katolikus növendékeinek hitoktatójaként jó kapcsolatot ápolt a református gimnáziumi tanárokkal is. A kollégium cserkészcsapatának tiszteként például 1940 nyarán részt vett a felvidéki Csicsón szervezett kéthetes cserkész tábor munkájában. A szervezésben, a Csallóköz megismertetésében Kúr Géza csicsói református lelkész volt a segítségükre.<sup>4</sup>

Írásai a helyi, megyei és országos hírlapokban, folyóiratokban jelentek meg. Belső munkatársa volt a Pápa és Vidéke c. hetilapnak, amely legtöbb írását közölte.<sup>5</sup> Történeti cikkei hiánypótlónak számítottak.

<sup>1</sup> MEZEI 147–235.

<sup>2</sup> Életrajzát közli: PFEIFFER 1987. 160–161.

<sup>3</sup> Az 1961 őszén megnyílt falumúzeum Molnár István 15 éves gyűjtőmunkájának eredményeként jött létre, mintegy 1500 tárgyat tartalmazott. Vö. ÉRI 1963. 18.

<sup>4</sup> Táborozás. = DPL 51 (1940) 28. sz. (július 14.) 132. Kúr Géza 1920-tól volt a Csehszlovákiához került Csicsón lelkész. A község a Felvidék visszacsatolásával átmenetileg újra Magyarországhoz került. Önéletrajzát közli: KRÁNITZ 2013. 241–244. Édesanyja, özv. Kúr Gézané sz. Nagy Vilma mint lelkészfeleség szintén megírta önéletrajzát. Uo. 244–245. A mai helytörténeti gyűjteményről: [www.tuskevar.hu](http://www.tuskevar.hu)

<sup>5</sup> A Pápa és Vidéke 1906. május 27. és 1944. október 1. között jelent meg, 1925–1944 között a Pápai Katolikus Kör volt a kiadója. NAGY 1957. 64.

tak, mivel levéltári kutatáson alapultak és korábban nem ismert tényekre, összefüggésekre hívták fel a figyelmet. Közíróként időszerű kérdésekben is kifejtette véleményét. Egy alkalommal nyilvános vitát is folytatott Varga László református gimnáziumi tanárral.<sup>6</sup> Számos kortársával egyetértésben helyeselte a zsidók gazdasági, társadalmi, politikai térnyerésének megakadályozását, az ellenük bevezetett korlátozó intézkedéseket. 1944 tavaszától, az ország német megszállásától már alig írt, a nyilas hatalomátvétel után elhallgatott, s 1945 után sem adott közre írást a pápai sajtóban. Számos munkája kéziratban maradt fenn. Jelentős kézíratos hagyatékát a Veszprémi Érseki Levéltár őrzi.<sup>7</sup>

Molnár István egy évtizedes pápai munkássága során kiemelkedő szervezőmunkát végzett a katolikus közéletben. Irányította az Actio Catholica helyi szervezetét, a Jézus Szíve Szövetséget, a református kollégium katolikus diákjaiból alakult Szent Imre Kört. 1943-ban a Szent Imre Kör 10 éves jubileumi ünnepségén is jelen volt és felszólalt.<sup>8</sup> 1944 tavaszától a Belvárosi Katolikus Kör társelnökéként tevékenykedett. Olvasóink bizonyára meglepődnek, ha elmondom: szenvedélyes bélyeggyűjtő volt, tagja és főtítkára a Pápai Bélyeggyűjtő Egyesületnek.<sup>9</sup> Számtalan ismeretterjesztő előadást tartott a pápai egyesületekben: a Jókai Körben (1939),<sup>10</sup> a Baross Szövetség Pápa és Vidéke Szervezetében (1942),<sup>11</sup> az iparoskörben<sup>12</sup> és másutt.

Kutatóként tudatosan foglalkozott a város, a szerzetesrendek (pálosok, bencések, ferencesek) történetével. Sokoldalú érdeklődését tanúsítja műveinek válogatott bibliográfiája, melyet a Függelékben teszünk közzé.

Az újraközlő rovatba kiválasztott hírlapi cikke a templomi temetkezési helyek (kripták) XVIII. századi történetét tárta az olvasó elé. Írását mai helyesírással, a dátumok feloldásával, a sok ... elhagyásával, lábjegyzetekkel kiegészítve tesszük közzé. (– HUDI J.)

<sup>6</sup> Molnár 1943-ban, az alsóvárosi köztemető bővítésekor és a ravatalozó építésekor azt szerette volna, ha a katolikusok részére külön temetőrészt jelölnek ki, javaslatát azonban Varga László a jogszabályokra és a nemzeti egységre hivatkozva elutasította és a közös temetkezés mellett érvelt. VARGA László: A nemzeti egységért. = PH 40 (1943) 38. sz. (szeptember 18.) 2. Uő.: A nemzeti egységért. – Válasz Molnár István cikkére. – Uo. 40. sz. (október 2.) 1. MOLNÁR István: „A nemzeti egységért?” Válasz Varga László cikkére. = PV 40 (1943) 39. sz. (szeptember 26.) 2.

<sup>7</sup> Életrajza: MEZEI 2001. 145., hagyatéka: VÉL VIII. 30. Molnár István hagyatéka (1906–1983) 3,70 ifm. Vö. KARLINSZKY 2013. 38.

<sup>8</sup> Szt. Imre-kör jubiláris gyűlése. = PH 40 (1943) 15. sz. (április 10.) 2.

<sup>9</sup> Bélyeggyűjtők összejövetele. = PH 39 (1942) 52. sz. (december 30.) 3. –1942-ben dr. Földy József volt az egyesület elnöke, Molnár a főtítkára.

<sup>10</sup> A Jókai-kör évadzáró ülése. = PH 36 (1939) 17. sz. (április 29.) 3.

<sup>11</sup> Előadó-est. = PH 39 (1942) 43. sz. (október 24.) 3.

<sup>12</sup> Kormányzó urunk ünneplése. = PH 40 (1943) 50. sz. december 11. 1.

**A**VÁROS SZÍVE, forgalmának középpontja a Fő tér. Ezrek és ezrek járnak, rohannak és sétálnak itt. Üzleteket kötnek. Alkuszna, csálnak, keresnek és vesztenek. A tér közepén lévő csodásan szép templomban nagyon sokan szentmisét hallgatnak és a szentségekhez járulnak. Élet és lüktetés van a téren. Pedig a csend birodalma terül el alatta és körülötte.<sup>13</sup>

Az elfeledett város felett rohan az élet. Utak voltak itt, de a tovarohanás letiporta. Örök pihenő hajlékok épültek, de a hátramaradottak lerombolták és végül elfelejtették. Többen laknak itt, mint az élők városában.

A Fő tér zaja, rohanása, üzleti forgalma, zsibvásári lármája alatt ezrek pihennek. Hiába a láрма, a túlkölés és a zaj, pihenésük álmát megzavarni nem lehet.

Templomaink alatt még az elfelejtett városnak lakói dacolnak a legnagyobb ellenséggel, a teljes porrá levéssel szemben. Itt még az elmúlt életnek egy-két nyomait feltalálhatjuk. Vakító sötétség fogad a nagytemplom alatti kriptában. A levegő nyirkos és dohos. Por mindenütt. Korhadás, rothadás, az elmúlás jelei mindenütt. Az elfelejtettek városában járunk. Itt a halál őfelsége uralkodik. Törvénye nem tűr visszaélést, megalkuvást, vagy könyörületet.

A kriptá legelső lakója Biricz József, a város buzgó plébánosa.<sup>14</sup> Templom épülésekor működött, fáradozott és apostolkodott. A befejezést nem érthette meg. 1784. március 12-én költözködött az örök lakásba. A következő év március idusán egy jobbágy, Himberger Gábor következett. Talán az építkezésnél szerzett érdemeket?

<sup>13</sup> A pápai Fő téri plébániatemplom környékének múltját a belváros-rekonstrukciót megelőző régészeti feltárás során ismerték meg közelebbről a régészek. Szvath Márton, Mordovin Maxim és Kovács Enikő a középkori és újkori városra vonatkozó kutatási eredményeit a 800 éves várostörténeti konferencián, 2014. május 21-én ismertette meg a nagyközönséggel.

<sup>14</sup> Biricz József (Haracsony, 1724. március 3. – Pápa, 1784. március 12.) a győri szemináriumban tanult plébános 1778-ban Pápateszérről került Pápar, ahol haláláig szolgált. Kívánsága szerint az új templom kriptájába temették. Végrendeletében a plébániatemplomra 200, az 1779-es tűzvészben megrongálódott Szent Anna temetőkápolnára 70, a városi kórházra és a konvertita szegények ruházkodására 25–25 ezüstforintot hagyott. Vö. KISS 1908. 134., BEDY 1937. 304., PFEIFFER 1987. 289.

A lejáratától jobbra vasráccsal elkerített helyen főúri lakosztály található. Legelső lakója: Esterházy Ferenc gróf. 1785. november 7-én Bécsből indult a 71 éves kegyúr legújabb otthonába, hogy örök pihenőt találjon.<sup>15</sup> Felesége, Grasalkovits Erzsébet grófnő ugyanezen az úton jött Bécsből 1823. április 3-án, hogy a porrá levésben is férje mellett lehessen.<sup>16</sup>

A 100 év előtt közismert vezetők és nemesek korhadó lakásai is találhatók. Boross János kapitány<sup>17</sup> 1785. okt. 4-én, Tallián Ferenc<sup>18</sup> táblabíró 1786. december 10-én, Hőgyészi Imre<sup>19</sup> 1787. április 8-án, Fodor György 1825. március 15-én és Káldy János<sup>20</sup> 1827. június 2-án jöttek a csend hazájába.

Jobbágylakásokat is találunk: Horváth Pál 1785.<sup>21</sup> április 15., Lehőcz István 1786. február 19., Bán József 1787. október 2., Puha József 1831. január 9.

<sup>15</sup> Galánthai gróf Esterházy Ferenc (Bécs, 1715. szeptember 19. – Cseklész, 1785. november 7.) főkancellár, gr. Esterházy Károly egri püspök bátyja. 1760-tól mosoni főispán, 1762-től kancellár, 1773–1783 között főudvarmester, 1783–1785 között horvát bán volt. Felesége Antonia Franziska Nicoletta Richard de la Potréau (1726–1801) volt, akitől két gyermeke (Ferenc és Anna Mária) született. MARKÓ 2001. II. 441–442. Markó születési és halálozási helyet nem ad, azt az Esterházy-honlap német nyelvű életrajzából vettük: <http://de.esterhazy.net> Felesége adatai: <http://www.geni.com/people/Antonia-Franziska-Nicoletta-Richard-de-la-Potr%C3%A9au/6000000016251261405>

<sup>16</sup> A szerző téved: gr. Grassalkovich Antal lánya, Grassalkovich Erzsébet (1767–1823) nem az 1785-ben elhunyt Esterházy Ferencnek, hanem a fiának, ifjabb gróf Esterházy Ferencnek (1758–1815) volt a felesége. NAGY IV. 90–91.

<sup>17</sup> Boross János katonatiszt lehetett, mivel a városi kapitány tisztség ekkoriban még nem létezett. Pápán a közbiztonságra, a tűzvédelemre, a város gazdálkodására a városi hadnagy felügyelt. Vö. HUDI 2005. 54–55.

<sup>18</sup> Tallián Ferenc a veszprémi ág alapítójának, Tallián Ferencnek (1700–1773) a fia lehetett. BALOGH–SZLUHA 1999., második (Szluha-féle) rész, 157. Vizeki Tallián Ferenc 1752-ben Veszprém vármegye esküdtje, 1782-ben szolgabírája volt. Vö. KISS 1908. 38., LISZKAY 1875. 153–154. DREL III. 62. e. Liszkay-gyűjtemény, No. 470. Vizeki Tallián Ferenc Veszprém vármegyei szolgabíró és Horváth József táblabíró bizonyítványa a pápai reformátusok Esterházy Károly egri püspökhöz és annak uradalmi prefektusához küldött beadványáról. 1782. szeptember 10.

<sup>19</sup> Hőgyészi Imre a köznemes birtokos Hőgyészi család tagja.

<sup>20</sup> Káldy János katolikus birtokos, 1779-ben Veszprém vármegye esküdtje, 1790-ben alszolgabírája volt. Vö. HUDI 1986. 10.

<sup>21</sup> A szövegben nyomdahibából eredően: 1875.

Szegényház<sup>22</sup> lakója is költözködött ide: Jaksits György 1787. november 19-én. Váratlan utasok is jöttek ide: Szadler János óvári lakos Pápára jövet 1786. január 15-én végleges otthonába érkezett.

Nem tudjuk sem a napot, sem az órát, amikor az utolsó útra indulunk. Meghatódva látjuk az élet reményeinek kicsi lakását. Az első gyermek lakó nemes Csák József 11 napos leánya: Mária (1785. július 13.) A sok apró ház legfiatalabb lakója Somogyi János tanácsos<sup>23</sup> Ferenc nevű gyermeke (1787. december 17.), aki pár órát élt. Az elmúlás könyörtelenségét nemes Vigyázó József<sup>24</sup> 19 éves felesége, Horváth Mária (1786. január 31.) ideköltözése kezdi meg. A fiatal élet boldogságát megrabolni és elvenni a halál kérhetetlen hatalmának igazi bizonyítéka. Nincs itt maradandó városunk. Az élet rohanás, száguldás a csendes birodalom kapuja felé.

A város második megtekinthető templomi kriptája a bencések temploma alatt van. Háromszáz évvel ezelőtt letelepedett fehér barátok, a magyar eredetű pálos rend temetkező helye. A templomot építő Acsády Ádám,<sup>25</sup> [a] pápai plébánosból lett veszprémi püspök koporsója körül a szerzetesek egyszerű nyugvóhelyét látjuk. Tudós tanárok, országos nevű szónokok, szent életű papok, az élet diadalmas hősei pihennek itt csendesen és elfeledten.<sup>26</sup> Reverendájukat<sup>27</sup> már megrágta az idő vasfoga. Tudomány, hírnév, sikerek,

<sup>22</sup> A Szentilonay-féle szegényházat Szentilonay József (1693–1769) pápai születésű esztergomi kanonok alapította 1756-ban, működését 1757-ben kezdte meg. KISS 1908. 115–118.

<sup>23</sup> Medgyesi Somogyi János (Izsákfa, 1756. április 21. – Pest, 1809. december 23.) 1787–1791 között Veszprém vármegye alispánja, többek közt a Veszprém megyei Bakonyjákó, Döbrönte, Lovászpátona és Pápakovácsi, a Vas megyei Izsákfa földesura. 1787-ben Pápán volt a megyeszékhely, így az ő gyermekéről lehet szó. Életrajza: TUNGLI 1995. 181. Gróf Somogyi Nepomuki János udvari tanácsos 1796-ban 271.000 forintért vásárolta meg eladósodott unokaöccsétől, gróf Festetich Ferentől a lovászpátonai birtokot. Vö. PÖLÖSKEI 2009. 107.

<sup>24</sup> Vigyázó József katolikus köznemes birtokos, 1810-ben Veszprém vármegye esküdtje. HUDI 1986. 20.

<sup>25</sup> Acsády Ádám (Pápa, 1680 kr. – Veszprém, 1744. október 10.) 1711-től pápai plébános, 1725–1729 között veszprémi püspök, a győri jezsuita templom és a pápai pálos templom építtetője. Pápán hunyt el 1744. október 11-én. KISS 1908. 129–130., SZIKLAY 1941. 384., VARGA 2009. 10.

<sup>26</sup> A bencés kriptá „lakóit” részletebben ismerteti: JANKÓ 1997–1999., KATONA 1973. 109–128

<sup>27</sup> A szövegben nyomdahiabával: *Revecendejukat*.



vagyon az elfeledett városban már nem választófal, itt kegyetlen egyformaságban rohannak a porrá levés felé.

1782. szeptember 4-én a csend birodalmába bevonul P. Niklos Apolináris melki kamalduli szerzetes.<sup>28</sup> A kriptá legidősebb lakója, nemes Horváth Zsuzsanna (1780. február 12.) 103 évet élt.<sup>29</sup>

Elérzékenyülve gondolunk a feloszlatott, száműzött szerzetesek visszatérésére.<sup>30</sup> Ha nem engedték Isten dicsőségét a magyar keresztény kultúra hirdetését ősi házukban hirdetni, akkor legalább az elnémult kolostor falai alatt legyenek egyek. (P. Molnár Elek 1822. június 24., Stasits Elek 1824. október 24., Kemény Antal 1825. február 19., Höltzl Ágoston 1829. augusztus 1.)<sup>31</sup>

A bűn szennyes árja 1919-ben elöntötte a megszentelt béke helyeit. Hullafosztogató csőcselék örütsége tombolt itt. Embercsordák jártak akkor.

[...] <sup>32</sup> 25-én 49 távozója volt az élők városának. A kápolna kriptájába ezen a napon hármat temettek el: Magyary Rozáliát, Markovits Mihályt és Sveikofer Ferencet.<sup>33</sup>

Városunk legrégebbi temploma, a ferencesek szentélye alatt a legnépesebb nyugvóhelyet találjuk. Itt temették el Nádasdy Baltazár gróf özvegyét, Berényi Erzsébet grófnőt (1787. június 9.),<sup>34</sup> Zichy Annát (1781. október 31.),<sup>35</sup>

<sup>28</sup> A melki elírás lehet *majki* helyett. Jankó Lászlónak bizonyára igaza volt, amikor azt írta, hogy Miklós Apollinaris rendjének 1782-ben történt eltörlése után „nyilván a Komárom megyei Majkról költözvén ide, Pápán a jobb létre szenderült. Miseruhában helyezték koporsóba.” JANKÓ 1997–1999. 2. A koporsó latin nyelvű feliratából azt is megtudjuk, hogy „PATER APOLINARIS NIKLOS” kamalduli szerzetes 1782. szeptember 3-án, életének 57. évében hunyt el. Sajnos, korábbi lakóhelyét a felirat nem említi.

<sup>29</sup> Koporsófeliratát közli: JANKÓ 1997–1999. 5.

<sup>30</sup> II. József 1782. január 12-én adta ki azon rendeletét, amely 1786-ig feloszlatta az oktatással, betegápolással és tudományok művelésével nem foglalkozó rendeket: a bencés, a ciszterci, a domonkos, a ferences, a kamalduli, a kapucinus, a karmelita, a karthauzi, a klarissza, a pálos, a premontrei rendet. Ezzel 1484 férfi, 190 női szerzetes életét változtatta meg. Vö. BENDA 1983. II. 592. Pápán a pálos rendet 1786. május 20-án törölték el. KISS 1908. 82.

<sup>31</sup> Itt az elhunyt pálosokat sorolja fel.

<sup>32</sup> A mondat eleje hiányzik a közleményből.

<sup>33</sup> Sveikofer = Schweighofer, Schweighoffer

<sup>34</sup> Nádasdi és fogarasföldi Nádasdy Boldizsár felesége, karancsberényi gróf Berényi Erzsébet (Rajka, 1707–Pápa, 1787). <http://www.geni.com> [letöltés: 2014. szeptember 3.]

Vigyázó Mihályt (1781. november 17.)<sup>36</sup> és Csuzy Gáspárt<sup>37</sup> (1782. július 9.). Papok és más rendi szerzetesek is pihennek itt. Az elfeledett város lakói közül itt külön kiemeljük Fráter Bertalant, aki a bakonyi remeteség utolsó képviselője lehetett.<sup>38</sup> 52 éves korában (1778. szept. 25.) tette meg végső útját a remeteségből a néma város otthonába.

Az élők városa most a csend birodalmában jár. Azt a várost kerestem fel, ahol nincs rohanás, küzdés, nyomor, könnyezés és szenvedés. Nincs harag, gyűlölködés, csak béke és csendesség. Meggyulladnak az Örök fény mécsei, illatoznak a késő őszi szeretetet jelző virágai. A sírhantokon pedig néhol lepereg a fájdalom könnycseppje. A város forgatagában, a templomok alatt, elfelejtett város sok száz lakása felett a feledés könyörtelensége uralkodik. Itt felettünk az örökmécs fénye lobog, az oltárok virágai illatoznak. Az elfelejtettek felett mindennap megújul Krisztus csodálatos áldozata és a nap terhét hordozók imája száll az ég Ura felé. Az álmuk felett az élet és halál Ura őrökdi. Naponkint, vasárnaponkint mi is a templomokba járunk, nem

<sup>35</sup> Zicsi és vászonkeő-i Zichy Anna vizeki Tallián Gábor somogyi alispán (1770–1785) felesége volt, aki Rozália lányánál és vejénél, Csuzy Gáspár pápai köznemesnél tartózkodott, mielőtt meghalt. A somogyi alispánok névsora a Somogy Megyei Levéltár honlapján: <http://www.som-onkorm.hu> [letöltve: 2014. szeptember 3.]

<sup>36</sup> Vigyázó Mihály Vigyázó Mátyás köznemes birtokos és Acsády Éva házasságából született 1718. február 16-án Pápán, ugyanitt hunyt el 1781. november 17-én. A Vigyázó családra vonatkozó adatokat lásd a Magyar Családtörténet-kutató Egyesület honlapján: <http://www.macse.org/gudenus/mcsat/fam.aspx?id=92047> [letöltés: 2014. szeptember 3.] A honlap adattárában a halálozás helye és ideje nem szerepel.

<sup>37</sup> Csuzy Gáspár katolikus birtokos köznemes. Özvegye, vizeki Tallián Rozália 1814-ben kelt végrendeletében alapította a *pápai asszonyispotályt*, amely 1816. április 1-én, Zsoldos János Veszprém vármegyei tiszti orvos igazgatásával kezdte meg működését. MÉSZÁROSNÉ VARGA 1976. 21. A *Rozália Franciska nevű asszonyispotályt* gróf Esterházy Miklós és felesége 12 ágyasszá bővítette és fenntartásához is hozzájárult. 1846-ban tőkéje 44.215 váltóforintot tett ki. Magánkórháznak számított, melyet a vármegyei főorvos és vármegyei sebész felügyelt. A betegeket közvetlenül egy bentlakó sebész látta el. VeML IV. 1. b. 2042/1846. közgy. sz. Cseresnyés Sándor vármegyei főorvos jelentése Pápa város egészségügyi intézményeiről. Pápa, 1846. október 30. – A város csak 1847-ben választott először *felügyelőt* a kórház felvigyázására. Vö. HUDI 1995. 64.

<sup>38</sup> A remete a pápai Kálváriánál élt. A szerző Fráter Erős Bertalanról később is megemlékezett. MOLNÁR István: Pápa legutolsó remetéje. = PV 1943. április 25. Közreadja: MEZEI 217–218. Bertalan egyébként nem az utolsó remete volt: a városi tanács az Ignác nevű remete konvencióját 1806-ban 40-ről 100 forintra emelte. Vö. HUDI 1995. 65.

## ÚJRAOLVASÓ

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

---

is gondolunk, nem is imádkozunk az alattunk, a csend birodalmában lévő-  
kért. Pedig mi is lehet, hogy rövidesen elérkezünk a nagyobb városba, az  
elfelejtettek birodalmába.

\*\*\*

## RÖVIDÍTÉSEK

|      |                                                     |
|------|-----------------------------------------------------|
| DPL  | = Dunántúli Protestáns Lap                          |
| PH   | = Pápai Hírlap                                      |
| PV   | = Pápa és Vidéke                                    |
| SMMK | = Somogyi Múzeumok Közleményei                      |
| VÉL  | = Veszprémi Érseki Levéltár                         |
| VeML | = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára |
| VH   | = Veszprémi Hírlap                                  |
| VMMK | = A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei            |

## LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

|                  |                                                                                                 |
|------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------|
| DREL III. 62. e. | Pápai Református Egyházközség igazgatásai, ügyviteli iratai. Liszkay-<br>gyűjtemény (1510–1811) |
| VeML IV. 1. b.   | Veszprém vármegye köz- és kisgyűléseinek iratai (1697–1848)                                     |

## IRODALOM

- BALOGH–SZLUHA 1999 = BALOGH Gyula – SZLUHA Márton: Vas vármegye nemes család-  
jai. Bp., 1999.
- BEDY 1937 = BEDY Vince: A győregyházmegyei papnevelés története. Győr, 1937. (Győregy-  
házmegye múltjából II.)
- BENDA 1983 = BENDA Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája a kezdetektől  
1970-ig. I–IV. Második kiadás. Bp., 1983.
- ÉRI 1963 = ÉRI István: Beszámoló a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1962. évi mun-  
kájáról. = VMMK 1/1963. 17–24.
- HUDI 1986 = HUDI József: Veszprém vármegyei tisztségviselők adatai. Kézirat. Veszprém,  
1986.
- HUDI 1995 = HUDI József: Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában  
(1730–1847). Pápa, 1995. (Fejezetek Pápa város történetéből 2.)

- JANKÓ 1997–1999 = JANKÓ László: A pápai „fehér barátok” templomkriptája. = Lapok Pápa történetéből 1997–1999. 2–6.
- KARLINSZKY 2013 = KARLINSZKY Balázs (szerk.): A Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár fond- és állagjegyzéke. Veszprém, 2013.
- KATONA 1973 = KATONA Imre: A pápai bencés templom kriptája. = Orvostörténeti Közlemények 66–68. 1973. 109–128.
- KISS 1908 = KISS István: A pápai plébánia története. Pápa, 1908.
- KRÁNITZ 2013 = KRÁNITZ Zsolt: „Késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943). Pápa, 2013. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések 13.)
- LISZKAY 1875 = LISZKAY József: A pápai evang. ref. egyház levéltára 1510–1811. Pápa, 1875.
- MARKÓ 2001–2007 = MARKÓ László (főszerk.): Új magyar életrajzi lexikon. I–VI. Bp., 2001–2007.
- MÉSZÁROSNÉ VARGA 1976 = MÉSZÁROSNÉ VARGA: Zsoldos János (1767–1832) Veszprém vármegye első tisztiorvosa. = Orvostörténeti Közlemények 80. 1975. 27–47.
- MEZEI 2001 = Várostartörténet és közműveltség. Helytörténeti írások a régi pápai sajtóból. Az írásokat válogatta és szerkesztette Mezei Zsolt, a jegyzeteket és bibliográfiát összeállította Hermann István, Hudi József, Mezei Zsolt. Pápa, 2001. (A Pápai Művelődéstörténeti Társaság kiadványai 14.)
- NAGY 1857–1868 = NAGY Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XIII. Pest, 1857–1868.
- NAGY 1957 = NAGY László: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820–1956. Veszprém, 1957. (Veszprémi Könyvek 2.)
- PEIFFER 1987 = PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai. Görres Gesellschaft, München, 1987.
- PÖLÖSKEI 2009 = PÖLÖSKEI István: Lovászpátona. Kiadja Lovászpátona Község Önkormányzata, Pápa, 2009.
- RUFFY 1977 = RUFFY Péter: Arany János levelezése. = Új Szó [Bratislava] 30 (1977) 58. sz. (február 28.) 4.
- SZIKLAY 1941 = SZIKLAY János: Dunántúli kulturmunkások. Dunántúli Közművelődési Egyesület, Bp., 1941.
- TUNGLI 1995 = TUNGLI Gyula: Izsákfa évszázadai. Izsákfa, 1995.
- TUNGLI 1997 = TUNGLI Gyula (főszerk.): Pápai pedagógus lexikon. Pápa, 1997.
- VARGA 1998 = VARGA Béla (főszerk.): Veszprém megyei életrajzi lexikon. Veszprém, 1998.
- VARGA 2009 = VARGA Béla: Veszprém város lexikona. Kiadja Varga Béláné. Veszprém, 2009.

## FÜGGELÉK

MOLNÁR ISTVÁN MŰVEINEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

### I. Önálló művek

1. Pápa város múltjából és jelenéből. 1. füzet. Keresztény Nemzeti Nyomdavidavállalat, Pápa, 1941. [38] p.
2. A zirci apátság elfelejtett pápai otthonában. Keresztény Nemzeti Nyomdavidavállalat Rt., Pápa, 1941. 23 p.
3. Apácatorna. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1942. 22 p. [Új kiadása: Jókai Mór Városi Könyvtár, Jókai Reprint 14. Pápa, 2005.]
4. Fehér barátok Pápán. A bencés (egykor pálos) templom építésének és felszentelésének 200. éves jubileumára írta – –. Keresztény Nemzeti Nyomdavidavállalat, Pápa, 1942. 32 p. [Reprint kiadás: Szent István Római Katolikus Egyházközség, Pápa, 1999.]
5. Pápa megyei város levéltára. Keresztény Nemzeti Nyomdavidavállalat, Pápa, 1942. 57 p.

### II. Cikkék, tanulmányok

1. Az Eucharisztia előtt hódoló ifjúságunk. = PV 35 (1938) 19. sz. (május 8.) 1.
2. A Szentlélek diadalmas ünnepe Pápán. = PV 37 (1940) 20. sz. (május 19.) 1–2.
3. Restaurálják a ferencesek templomát. PV 37 (1940) 40. sz. (október 6.) 1.
4. Paradicsomvölgyi „néma barátok” kolostorának romjainál. = PV 37 (1940) 41. sz. (október 13.) 1–2.
5. Hogyan készülnek a freskók a ferencesek templomában? = PV 37 (1940) 43. sz. (október 27.) 1–2.
6. Az elfelejtett város. = PV 37 (1940) 44. sz. (november 3.) 1–2.
7. Legfontosabb szempontok a Főtér rendezésénél. = PV 37 (1940) 45. sz. (november 10.) 1.
8. Vandálok Pápán. = PV 37 (1940) 46. sz. (november 17.) 3.
9. Hogyan lehet aranyos ruhába öltözni? = PV 37 (1940) 47. sz. (november 24.) 2.

10. Ahol a halottak élnek és a némák beszélnek. = PV 37 (1940) 51. sz. (december 22.) 2.
11. Iskolarádió – rádiós iskola. = PV 37 (1940) 51. sz. (december 22.) 4.
12. Pápa legtragikusabb esztendeje. = PV 38 (1941) 1. sz. (január 5.) 1–2.
13. Pálosok Pápán. I–V. = PV 38 (1941) 3. sz. (január 19.) 1–2., 4. sz. (január 26.) 1–2., 5. sz. (február 2.) 2., 7. sz. (február 16.) 2., 8. sz. (február 23.) 1–2.
14. Népszámlálás Pápán 1782-ben. = PV 37 (1941) 6. sz. (február 9.) 2.
15. A zirci apátság elfelejtett pápai otthonában. I–II. = PV 38 (1941) 13. sz. (március 30.) 2., 15. sz. (április 13.) 3.
16. Hogyan vesztette el ősi formáját a zirci apátság pápai otthona. = PV 38 (1941) 17. sz. (április 27.) 2.
17. Befejezéséhez közeledik a ferencesek templomának restaurálása. = PV 38 (1941) 21. sz. (május 25.) 1.
18. Szent Kereszt Társaság Pápán 1752-ben. = PV 38 (1941) 38. sz. (szeptember 21.) 2.
19. Pápa város levéltára. Új otthonába költözik a szakszerűen elrendezett levéltár. = PV 38 (1941) 39. sz. (szeptember 28.) 2.
20. Néhány időszerű iskolakérdés. = PV 39 (1941) 41. sz. (október 12.) 1.
21. Régi pápai karácsonyi szokások. = PV 38 (1941) 52. sz. (december 28.) 4.
20. 1881. december 7. = PV 38 (1941) 49. sz. (december 7.) 1.
21. Most és régen. [I–II.] = PV 39 (1942) 5. sz. (február 1.) 2., 15. sz. (április 12.) 1.
22. Hogyan védekezett Veszprémmegye a veszethez 1786-ban. = VH 50 (1942) 10. sz. (február 4.) 3–4.
23. Igryc basa cigányaitól Beniczky Miklós nótáriusig. = PV 39 (1942) 6. sz. (február 8.) 1.
24. Botrány a Három Rózsa előtt. = PV 39 (1942) 7. sz. (február 15.) 2.
25. Pipálni tilos a széna és szalma közelében. = PV 39 (1942) 9. sz. (március 1.) 2.
26. Káromkodás: „12 páltza”. = PV 39 (1942) 11. sz. (március 15.) 1–2.
27. Mindnyájunknak el kell menni... = PV 39 (1942) 12. sz. (március 22.) 2.
28. Amikor jegy nélkül is jegyrendszer volt Pápán. = PV 39 (1942) 16. sz. (április 19.) 1–2.
29. A Baross Szövetség harca a pápai keresztény kereskedelemért. = PV 39 (1942) 17. sz. (április 26.) 2.

30. 10-et ütött már az óra... = PV 39 (1942) 18. sz. (május 3.) 2.
31. 1842. június 13-án egyesült a Belső-, az Alsó- és a Felsőváros. = PV 39 (1942) 24. sz. (június 14.) 1–2.
32. Kazinczy Ferenc feljegyzései a pápai nagytemplomról 1812-ben. = PV 39 (1942) 43. sz. (október 25.) 1–2.
33. A bencés templom jubileumi ünnepei. = PV 39 (1942) 43. sz. (október 25.) 1–2.
34. Egy elfeledett és befalazott lakóhelyen. = PV 39 (1942) 45. sz. (november 8.) 2.
35. A pápai „szöllőhegy” törvényei 1764-ben. = PV 39 (1942) 46. sz. (november 15.) 2.
36. Követnünk kell Sopron példáját! [A pápai kultúrkincsek megmentése a háború pusztításaitól.] = PV 39 (1942) 49. sz. (december 6.) 2.
37. Jászai József: Rábatamási község múltja és jelene. Sopron, 1942. 62 l. [Könyvismertetés.] = PV 39 (1942) 52. sz. (december 27.) 4.
38. Mikor kezdődött Pápán az utcák és a terek világítása? = PV 40 (1943) 3. sz. (január 17.) 3.
39. Így kezdődött... A zsidóság térfoglalása és visszaélései. = PV 40 (1943) 7. sz. (február 14.) 3.
40. Egy pápai őstehetség otthonában. [Látogatás Illés Ferenc szobrásznál.] = PV 40 (1943) 9. sz. (február 28.) 1–2.
41. Statárium: Varasdy Imre szolgabíró 1778. évi parancsai. = PV 40 (1943) 10. sz. (március 7.) 1.
42. Lapunk hőskoráról nyilatkozott Grátzer János, a „Pápa és Vidéke” első kiadója és főszerkesztője. = PV 40 (1943) 13. sz. (március 28.) 2.
43. Pápa utolsó remetéje. = PV 40 (1943) 17. sz. (április 25.) 1.
44. Zrínyi Miklós kapcsolatai Pápával. = PV 40 (1943) 22. sz. (május 30.) 2.
45. Restaurálják a Kálvária-templomot. = PV 40 (1943) 32. sz. (augusztus 8.) 2.
46. Értékes oklevelekkel gazdagodott a Városi Levéltár. = PV 40 (1943) 36. sz. (szeptember 5.) 2.
47. Városunk barokk szobrai a teljes pusztulás előtt. = PV 40 (1943) 38. sz. (szeptember 19.) 2.
48. Saxa loquuntur... [Alcímek: Elfelejtett régi kőbevésett írás. – A város egyik legkiválóbb szülöttének ismeretlen emléke. – Elkészült Acsády

- Ádám veszprémi püspök első életrajza.] = PV 40 (1943) 45. sz. (november 7.) 2.
49. A pápai Egészségház tizedik évfordulója. = PV 40 (1943) 46. sz. (november 14.) 1–2.
50. Az alsóvárosi tanács 1823. november havában. = PV 40 (1943) 48. sz. sz. (november 28.) 2.
51. 157 évvel ezelőtt 4, most 15.000 katolikus lakik városunkban. [XVIII. századi várostörténeti adatok.] = PV 40 (1943) 50. sz. (december 12.) 2.
52. Pápai leventék. = PV 40 (1943) 52. sz. (december 26.) 3.
53. 1744. január hónapban kezdték készíteni a bencés templom főoltárát. = PV 41 (1944) 2. sz. (január 9.) 2.
54. A Szent Anna plébániatemplom múltjából. = PV 41 (1944) 6. sz. (február 6.) 2.
55. Jellachich betörésének hatása Pápán. = 41 (1944) 11. sz. (március 12.) 2.
56. Sürgősen megvalósítandó teendőink [Pápa város országos jelentőségű értékeinek megóvása a háborús pusztításoktól.] = PV 41 (1944) 12. sz. (március 19.) 2.
57. Ismeretlen sorok városunk küzdelmes múltjából. = PV 41 (1944) 14. sz. (április 2.) 2.
58. Acsády Ádám veszprémi püspök, Pápa szülötte halálának 200 éves jubileumára. = PV 41 (1944) 42. sz. (október 15.) 1–2.
59. Emlékezés Ádám Ivánra (1844–1928). = VMMK 4/1965. 5–20.
60. A magyarországi pálosok „Zöld kódex”-ének somogymegyei regesztái. = SMMK 2. Kaposvár 1975. 217–233.
61. A magyarországi pálosok „Zöld Kódex”-ének Veszprém megyei regesztái. = VMMK 11/1979. 301–312.
62. Tüskevár barokk kori emlékeinek története. = Művészettörténeti Értesítő 30 (1981) 1. sz. 23–28.

### III. A műveiről megjelent ismertetések

1. [Név nélkül]: Molnár István: Pápa város múltjából és jelenéből. – Pápa, 1941. (Különlenyomat a „Pápa és Vidéke” c. hetilapból. 38 l.) = PV 38 (1941) 25. sz. (június 22.) 4.



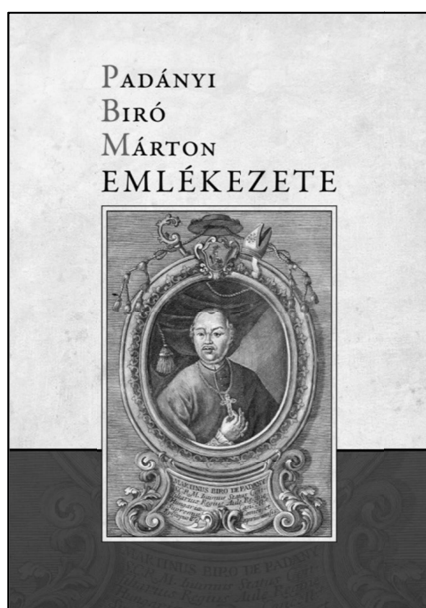
2. (Jean d'Or.):<sup>39</sup> Pápa város múltjából és jelenéből. Írta Molnár István. A zirci apátság elfelejtett pápai otthonában. Írta Molnár István. = PH 38 (1941) 26. sz. (június 28.) 4.
3. (Jean d'Or.): Apácatorna. Írta: Molnár István. Veszprém, 1942. 8°, 22 oldal. = PH 39 (1942) 34. sz. (augusztus 22.) 4.
4. [Név nélkül]: Molnár István: A fehér barátok Pápán. A bencés templom építésének és felszentelésének 200. évfordulója. Pápa, 1942. = PV 39 (1942) 43. sz. (október 25.) 4.
5. (Jean d'Or.): Molnár István: Pápamegyei város levéltára. Nagy oktáv, 60 oldal. Pápa város kiadása. 1942. PH 39 (1942) 46. sz. (november 14.) 4.
6. (Sz.): Molnár István: Pápa megyei város levéltára. Pápa, 1942. 61 l. [Könyvismertetés.] = PV 39 (1942) 46. sz. (november 15.) 2.



<sup>39</sup> A *Jean d'Or* tréfás írói álnév mögött *Sándor Pált* kell keresnünk, aki 1939–1944 között volt felelős szerkesztője a Pápai Hírlapnak. Szerkesztői adatai: NAGY 1957. 65. Alighanem elsőként *Arany János* nevezte magát így Petőfi Sándorhoz címzett verses levelében: „*Imádott barátom, jó Petőfi Sándor, / Szívélyes üdvözlését íme küldi Jean d'Or.*”. Vö. RUFFY 1977. 4. – Az első világháború előtt *Deutsch Sándor*, az Ország–Világ munkatársa is használta ezt az írói álnevet. Az Ország–Világ = PH 6 (1909) 50. sz. (december 11.) 6.

## Szemle

---



***Padányi Biró Márton veszprémi püspök emlékezete. Szerkesztette: Hermann István. Veszprém, 2014. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 33.) 304 p.***

PADÁNYI BIRÓ MÁRTON (1693–1762) veszprémi püspök (1745–1762) halálának 250. évfordulója kapcsán több rendezvény és kiadvány állított emléket a XVIII. század közepe e nagy hatású alakjának. A Veszprém Megyei Levéltár ez alkalomból a Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár közreműködésével szervezett kétnapos tudományos konferenciát 2012. szeptember 13–14-én Veszprémbe.

A rendezvény nem pusztán Padányi püspökségének kívánt emléket állítani, hanem a főpásztor veszprémi működését tágabb kontextusba helyezve a hazai egyházakról és rendiségről, a XVIII. századi felekezetekről, és az ugyancsak e században nagy lendületet vett katolikus megújulásról is külön szekcióban hangzottak el referátumok. A szimpóziumot írásban megörökítő, e sorokon recenzeált tanulmánykötet a megyei levéltár gondozásában 2014-ben, a könyvhétre jelent meg.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> 2012-ben, a konferencia kísérőrendezvényeként mutatták be a két archívumnak az évforduló kapcsán megjelent kiadványait: NAGY Balázs Vince: Padányi Biró Márton veszprémi püspök 1757-ben készített lélekösszeírása Veszprémről. Veszprém, 2012. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 27.); KÁLMÁN Dániel – MIHALIK Béla Vilmos – ZARNÓCZKI Áron (közéteszik): A veszprémi káptalan 1727. és 1755. évi urbáriumai. Veszprém, 2012. (A veszprémi egyházmegye múltjából 24.). Egy évvel később, 2013-ban került ki a nyomdából a püspök testamentuma: HERMANN István és JAKAB Réka (kiadásra előkészítették): Padányi Biró

Padányi püspök ismert személyisége a XVIII. századi hazai egyház- és köztörténetnek. Mint katolikus főpásztor elsősorban egyházszervező munkája révén vált a püspökség emblematisztikus alakjává. Működése ugyanakkor alapvetően meghatározta az akkor még a Dunántúl közel felére, Pilis, Fejér, Somogy, Veszprém és Zala vármegyékre kiterjedő veszprémi egyházmegye más felekezeti lakosainak életét is. A köztörténetben a püspök politikai tevékenysége révén vált ismertté. Természetesen a főpásztor munkássága a történeti irodalomban is gyakran került vizsgálat alá.<sup>2</sup>

Az 1990-es évektől meginduló újabb egyháztörténeti kutatások egyik markáns iránya a XVII–XVIII. századi katolikus megújulás időszaka, amely periódusnak Padányi Biró Márton megkerülhetetlen figurája. A korszak legjelentősebb kutatói közül – a teljesség igénye nélkül – Fazekas István, Tusor Péter és Molnár Antal emelhető ki.<sup>3</sup> Egy-egy részterületet vizsgált Dénesi Tamás, aki a veszprémi egyházmegye alsópapságának életkörülményeit, majd az egyházmegyei szerzetesi pasztorációt kutatta.<sup>4</sup> A jelen tanulmánykötetet szerkesztő Hermann István ugyancsak a veszprémi egyházmegyét állította kutatásai középpontjába, azon belül pedig elsősorban a

Márton veszprémi püspök végrendelete, 1762. Veszprém, 2013. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 31.)

<sup>2</sup> Alapvető életrajzi feldolgozás: PEHM József: Padányi Biró Márton veszprémi püspök élete és kora. Zalaegerszeg, 1934. (A veszprémi egyházmegye múltjából 2.), illetve PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VIII.) 17–19.

<sup>3</sup> Fazekas Istvánnak a győri egyházmegye területét érintő írásai 2014-ben jelentek meg gyűjteményes kiadásban: FAZEKAS István: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon. Győr, 2014. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai 20.) Tusor Péter a hazai katolikus egyháznak a bécsi udvarral, illetve a Szentszékkal való kapcsolatát vizsgálta. Kutatásainak összegzése 2014-ben megvédett akadémiai doktori disszertációja: TUSOR Péter: Egy „epizód” Magyarország és a római Szentszék kapcsolataiból: Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezése: (Mikropolitikai tanulmány). Budapest, 2013. Molnár Antal elsősorban a hódoltság időszakának katolikus hitéletét dolgozza fel régiónkénti bontásban. Legújabb összefoglaló munkája: MOLNÁR Antal: Kalmárok és káplánok az Oszmán Birodalomban: Források és tanulmányok a balkáni és hódoltsági katolicizmus történetéhez. Budapest, 2013. (METEM Könyvek 80.)

<sup>4</sup> 2006-ban megvédett PhD-dolgozata: DÉNESI Tamás: Alsópapság, pasztoráció és egyházi irányítás a XVIII. századi veszprémi egyházmegyében. Budapest, 2006. [Doktori disszertáció, kézirat, ELTE BTK].

középszintű egyházi igazgatásra, illetve ehhez kapcsolódóan az archontológiai alapú megközelítésből a püspöki aula és a székeskáptalan személyi összetételére fókuszált.<sup>5</sup> Siptár Dániel a dunántúli területek XVII–XVIII. századi szerzetesi jelenlétét vette górcső alá.<sup>6</sup>

Az egyéni kutatásokon túlmutatóan, intézményes keretek között a Pécsi Egyháztörténeti Intézet munkatársainak tevékenysége érdemel figyelmet.<sup>7</sup> A protestáns egyháztörténet-írás elsősorban az egyes református egyházkerületek levéltárainak, illetve az Evangélikus Országos Levéltár munkatársai tevékenysége révén kapcsolódik a korszakbeli kutatásokhoz.<sup>8</sup>

<sup>5</sup> 2011-ben megvédett PhD-dolgozata: HERMANN István: A veszprémi római katolikus egyházmegye igazgatása a 18. században. Budapest, 2011. [Doktori disszertáció, kézirat, ELTE BTK].

<sup>6</sup> Két alapvető írása a Dunántúli szerzetesi közösségek XVII–XVIII. századi történetéről: SIPTÁR Dániel: A felszabadító háborúk után megtelepedett szerzetesi közösségek a Dél-Dunántúlon. = Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon, különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700–1740). Szerk. Gőzsy Zoltán – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs, 2009. (Seria Historia Dioecesis Quinqueecclesiensis 7.) 155–196., illetve SIPTÁR Dániel: Kolostoralapítások és szerzetesi lelkipásztorkodás a veszprémi egyházmegye török alól felszabadult részein. = Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére. Szerk. Hermann István–Karlinszky Balázs. Veszprém, 2010. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22. / A veszprémi egyházmegye múltjából 22.) 69–102.

<sup>7</sup> A Pécsi Hittudományi Főiskola keretei között működő Intézet forráskiadványokat és esettanulmányokat tartalmazó tanulmányköteteket jelentett meg másik, a XX. századi egyháztörténelemmel foglalkozó kutatási projektje mellett: FEDELES Tamás – VARGA Szabolcs: A pécsi egyházmegye a 17–18. században. Pécs, 2005. (Seria Historia Dioecesis Quinqueecclesiensis 1.), GŐZSY Zoltán – VARGA Szabolcs (bev. tan., közléteszik): Visitatio canonica Dioecesis Quinqueecclesiensis (1738–1742). Pécs, 2009. (Seria Historia Dioecesis Quinqueecclesiensis 5.), GŐZSY Zoltán – VARGA Szabolcs – VÉRTESI Lázár (szerk.): Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon, különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700–1740). Pécs, 2009. (Seria Historia Dioecesis Quinqueecclesiensis 7.), GŐZSY Zoltán (bev. tan., közléteszi): Conscriptio ecclesiarum et parochiarum comitatus Baranyiensis et comitatus Tolnensis anno 1733. Pécs, 2012. (Seria Historia Dioecesis Quinqueecclesiensis 14.)

<sup>8</sup> E sorokon most csak a Padányi püspökségéhez kapcsolódóan a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei kiadványait említeném: HUDI József et al. (szerk.): Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból. A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. Pápa, 2002. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések 5.), KÖBLÖS József: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért a XVIII. század elején. Pápa, 2005. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések 8.) KÖBLÖS József:

A Padányi Biró Márton püspöknek emléket állító kötet szervesen illeszkedik a felsorolt kiadványok tematikájába. Bár a konferencián elhangzott 21 előadás alig több mint fele került csak a kötetbe, e 12 tanulmányt további három témába vágó új írás – Kovács Kálmán Árpád, Szabadi István és Hermann István tollából – egészíti ki.

A tanulmánykötetet három átfogóbb, korrajz jellegű tanulmány nyitja. *Szijártó M. István* történetfilozófiai írása egy német történész, Reinhard Koselleck „nyeregkor”-tézisét értelmezi a XVIII. század végi hazai rendi történeti gondolkodás kontextusában. Az elmélet szerint a XVIII. század közepén a felvilágosodás eszméinek hatására a történeti időfelfogás orientáltsága múlttól a jövőre helyeződött át, s ez a változás nyomon követhető az országgyűlési témákban is. *Forgó András* tanulmánya két példán, *P. Hermann Engelbert* morvaországi ciszterci szerzetes naplóján,<sup>9</sup> illetve a munkácsi görögkatolikus székeskáptalan tagjainak példáján keresztül mutatja be a hazai egyházi középréteg és az alsópapság részvételét és egyre inkább csökkenő szerepét a XVIII. századi országgyűléseken. *Bárth Dániel* a katolikus felvilágosodás hazai vizsgálatának hiányosságaira hívta fel írásában a figyelmet: ugyan a közép-európai régióban az egyházi felvilágosodás szoros párhuzamban járt a felvilágosult abszolutizmussal, de a Habsburg monarchia területétől nyugatra ettől eltérő tendenciák figyelhetők meg. A (katolikus) felvilágosodásnak a népi kultúrára gyakorolt hatása az alsópapság közvetítő szerepén keresztül ragadható meg, amelyet két eset, egy csíkszentgyörgyi ördögűzés (1726) és egy zombori ferences szerzetes exorcizálásához kapcsolódó egyházi hatósági vizsgálat (1766–1769) bemutatásával ragadott meg a szerző.

(szerk.): A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések 9.), KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt: (szerk.): A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai I. 1585–1760. Pápa, 2009. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések 10.), KÖBLÖS József: (szerk.): „Processus visitationis” Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben. Pápa, 2011. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések 11.)

<sup>9</sup> FORGÓ András (szerk.): Az 1712. évi pozsonyi diéta egy ciszterci szerzetes szemével. Pannonhalma–Veszprém, 2013. (Fontes ex Archivo Sancti Martini editi I. / A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 32.)

A tanulmánykötet további írásai a XVIII. századi katolikus és protestáns egyháztörténet egy-egy esettanulmányát tárják az olvasók elé. *Kovács Kálmán Árpád* Padányi püspök Enchiridionjának hatását vizsgálta a bécsi kormányzat elsősorban erdélyi valláspolitikájával kapcsolatban. Amíg a királyságtól e külön kormányzott területen kezdetben, a XVIII. század első harmadáig a tradíciókkal bíró rendek újrafelvirágoztatása és az új rendek letelepítése volt elsősorban az udvar célja, addig a század közepén már valamennyi egykori katolikus templom és közjövedelem visszaszerzése került napirendre. Padányi hírhedt munkája eredményeképp azonban a század második felétől a teréziánus valláspolitikai erőteljes rekatolizációs tevékenységének enyhülése mutatható ki.

*Mihalik Béla Vilmos* a katolikus megújulás eddig kevésbé kutatott területén, az egri egyházmegyében, azon belül is annak jázsági részén vizsgálta a folyamatokat. A területen ugyan a XVIII. század első harmadára eltűntek a licenciátusok és mindenütt kiépült a plébániahálózat, ennek ellenére konfliktusok jellemezték a régió hitéletét. A Jászságban azonban nem a katolikus-protestáns törésvonal volt a legjellemzőbb. Mivel a területet 1702-ben eladták a Német Lovagrendnek, majd 1731 és 1745 között a pesti invalidusok lettek annak földesurai, ezért az egri püspökség és a földesurak között a kegyuraság miatt keletkezett viták voltak napirenden.

*Borsy Judit* a dél-dunántúli feloszlatott szerzetesrendi birtokok központi, a pécsváradi közalapítványi kerület által folytatott adminisztrációját vizsgálta az 1786-ot követő néhány évtizedben. A szerző kimutatása szerint a szótan elhelyezkedő birtokok a modernizálásukra befektetett összegek ellenére általában hátralékokat halmoztak fel, így kezelésük az eredeti, II. józsefi elképzelésekkel ellentétben nem gazdagította a vallásalap vagyonát.

*V. László Zsófia* a XVIII. századi halotti beszédek mint speciális forráscsoportot vizsgálta írásában. A temetéseken elhangzó parentációk retorikai szempontból két műfajra oszlanak: a halálról és a feltámadásról szóló egyházi tanításra, a prédikációra, illetve az elhunytat középpontba állító, a gyászoló család reprezentációját szolgáló világi szónoklatra, az orációra. A szerző ezt a történeti és eszmetörténeti kutatások szempontjából kihasználatlan forráscsoportot vizsgálta felekezeti, kronológiai és nemek szerinti alapon, továbbá a megrendelők státusza szerint.

*Szabadi István* rövid írásában a szükségkeresztséget és a bábák által végzett kereszteleseket vette górcső alá. A protestáns egyház a katolikussal ellentétben kifejezetten tiltotta ezeket a kényszer szülte intézkedéseket, azonban az alapvetően katolikus udvari rendeletalkotás igyekezett e módon is hátrányos helyzetbe hozni a nem katolikusokat.

*Siptár Dániel* a XVII. század végi szerzetesi megújulást vizsgálta három monasztikus rendi monostor: Tihany, Bakonybél és Zirc, illetve a ferencesek által egyedülként a korszakban létrehozott kolostor, Bucsuszentlászló példáján keresztül. A veszprémi egyházmegye a hódoltsági területekkel összevetve abban a speciális helyzetben volt, hogy míg utóbbiban a kormányzat által leginkább támogatott ferences és jezsuita rend telepedett meg, addig a török által rövid ideig uralt régiókban, így a Balatontól északra a konfesszionalizáció a XVII. század végére már lezárult, s ezért a szilárd keretek között a régi monasztikus rendek is újjá tudták alakítani rendházaikat.

*Sztana-Kovács Adrienn* Fejér megye nemzetiségi és vallásfelekezeti megoszlását jellemezte katolikus és protestáns egyházi források alapján. Felhívta a figyelmet arra, hogy ezek közül az egyházlátogatási jegyzőkönyvek még mindig kiaknázatlan adatokat rejthetnek. A század során több alkalommal, pillanatképszerűen felvett adatok azonban egymással összehasonlíthatók. Ezek alapján megállapítható, hogy az 1700-as évek végére a reformátusok számaránya Fejér megyében csökkent, a katolikusoké növekedett, a zsidóságé pedig közel hétszeresére emelkedett. Az adatok hátterében álló demográfiai folyamatok tisztázása érdekében az egyes anyakönyvek adatainak összevetése szükséges.

*Hermann István* tanulmányában a veszprémi egyházmegye XVIII. századi archontológiájának újabb szeletét közreadva ezúttal a püspökök mellett működő általános helynököket mutatta be. A vikáriusok feladatköre és megbízatása a mindenkori főpásztorhoz kötődött, így e bizalmi hivatal elnyerése és a pozíció betöltése kulcsfontosságú az egyházmegyén belüli viszonyok feltérképezéséhez. Mivel Padányi viszonya székeskáptalanához püspöksége elején nem volt felhőtlen, így Lenti István, majd Dravec József helynökké tétele a kanonokkal szembeni *modus vivendi* egyik jellemző momentuma volt.

*Miskei Antal* esettanulmánya a ráckevei Szent Kereszt-templomot mutatja be, alapvetően az egyházlátogatási jegyzőkönyvek és XX. században keletke-

zett szűkszavú *Historia Domus* alapján. A település plébániatemplomának vizsgálata rávilágít arra, hogy egy település földesurának, illetve az egyház kegyurának személye mennyire meghatározhatta a falu vagy mezőváros hitéletét. Ráckeve esetében, amely a középkorban a Csepel-szigeti királyi uradalom része volt, a XVIII. század első felét, a Savoyai-család néhány évtizedes időszakát leszámítva az újkorban is uralkodói (kamarai) kezelésben volt. A mezővárosi lakosság és az uradalmi ügyintéző jó kapcsolata tetten érhető többek között a templomi felszerelésekben és az épületek állagán is.

*Szilágyi-Kósa Anikó* írásában a katolikus és református névadásbeli különbségeket vizsgálta. A németbarnagi katolikus és a balatonfüredi református anyakönyvek vizsgálata alapján azonosságokat és eltéréseket figyelt meg a két felekezet névválasztása terén. A keresztelésnél kapott neveket három csoportba osztotta a szerző: ószövetségi, újszövetségi és martirológiumi („szentek nevei”) nevekre. A fiúk esetében mindkét felekezetenél utóbbiak voltak túlsúlyban (kat.: 57%, ref.: 45%), míg azonban a barnagiaknál 14 és 29% volt az ó- és az újszövetségi nevek aránya, addig a füredieknél éppen fordított jelenség figyelhető meg, amennyiben a fiúgyermekek 35% kapott ó-, és csak 20% újszövetségi nevet. A lányok esetében már lényeges felekezeti különbségek figyelhetők meg. A németbarnagi lányok 79%-a kapta valamely szent nevét (14 és 7% az ó- és újszövetségi nevek aránya), a fürediek közül pedig minden második (50%) ószövetségi, 36%-uk martirológiumi és 14%-uk újszövetségi nevet viselt.

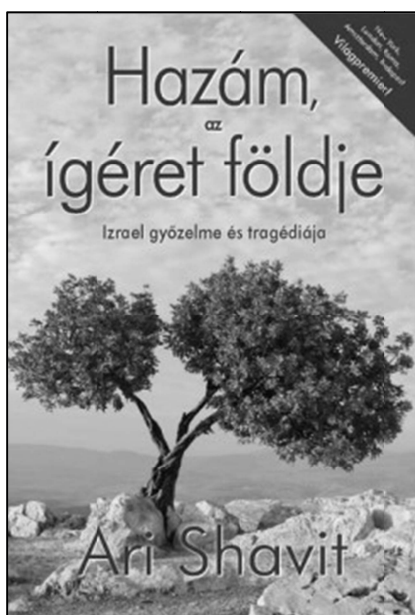
Az írásokat több esetben táblázatok, grafikonok illusztrálják. A tanulmányok szövegét követően a tartalomjegyzék, majd a levéltár két fiókintézményének kiadványsorozataiban megjelent kiadványok címe olvashatók.

A tanulmánykötetet kevés kritika érheti. Bár többségükben speciális, hazai viszonyokat bemutató írások szerepelnek a kiadványban, a szövegek idegen nyelvű összefoglalása a külföldi olvasók dolgát könnyítette volna meg. Felróható még talán az is, hogy nem valamennyi előadás tanulmányra szerkesztett változata készült el és került végül a kiadványba. Összességében elmondható, hogy a XVIII. századi egyháztörténet-írás egyik fontos kiadványát tarthatja kezében az olvasó, amely nehezen megkerülhető írást tartalmaz a témával foglalkozók számára.

KARLINSZKY BALÁZS



\*\*\*



**ARI SHAVIT: *Hazám, az ígélet földje. Izrael győzelme és tragédiája.* Fordította: Bokor Pál. Atlantic Press Kiadó, Bp., 2013. 558 p.**

Szokásunktól eltérően nem történeti szakmunka, hanem egy izraeli liberális és pacifista újságíró ismeretterjesztő könyvének az ismertetésére vállalkozunk, melyre nehéz műfaji megjelölést találni. Nevezhetjük történelmi útleírásba ágyazott személyes vallomásnak, esszének, vagy – a magyar párhuzamokra utalva – szerelmes földrajznak is.

Ari Shavitról tudjuk, hogy 1957-ben Rechovot városában értelmiségi családba született: édesanyja ismert festőművésznék, édesapja elismert tudós (vegyésszámológus) volt, aki részt vett az izraeli titkos atomprogram megvalósításában. A Héber Egyetemen filozófiát tanult, majd az 1980-as években a Koteret Rashit progresszív hetilap, 1995-től a Haaretz balliberális lap munkatársa, politikai rovatvezetője és a szerkesztőbizottság tagja. Az 1990-es évek elején a Szövetség a Polgári Jogokért Izraelben nevű szervezet elnökeként tevékenykedett. A közszolgálati televízió vezető kommentátoraként nemzetközi hírnévre tett szert, s ma is a közel-keleti térség politikai szakértőjének számít.

A szerző egyik tagja annak a szűk értelmiségi csoportnak, amely az elmúlt két évtizedben levéltári források, személyes visszaemlékezések, riportok felhasználásával új értelmezést adott Izrael állam és az arab-izraeli konfliktusok történetének. Ehhez a csoporthoz tartozik rajta kívül Simha Flapan, Benny Morris, Tom Segev, Ilan Pappé és Avi Shlaim.

Shavitot a családja (felesége, Timna Rosenheimer, egy felnőtt és két kisebb gyermeke), hazája, és tágabb értelemben az egyetemes zsidóság jövője iránti aggodalom egyaránt a könyv megírására ösztönözte. A mű angol nyelvű változata – a magyarral és a Tel-Aviv-i héberrel egyidőben, 2013 november közepén New Yorkban, a Spiegel&Rau kiadónál jelent meg *My Promised Land: The Triumph and Tragedy of Israel* címmel, Cindy Spiegel szerkesztésében. A magyar változatot november 20-án mutatták be Budapesten, a Bálint Házban. Valószínűleg jó üzleti fogásnak bizonyult, hogy a 2007-ben alapított Atlantic Press Kiadó a TS Tours Utazási Irodával és a Bookline internetes könyvruházzal együttműködve kétszemélyes izraeli utazást sorsolt ki azok közül, akik december 15-ig megvásárolták a kiadványt.

A kötet létrejöttében nagy szerepe volt Galia Lichtnek, aki a kutatómunka javát és az előszerkesztést végezte. A szerző saját vallomása szerint öt teljes évet fordított a könyv anyagának összeállítására és a kézirat megírására (539.). Az Előszó és Köszönetnyilvánítás, valamint az Index (= fogalommagyarázat és életrajzok) közötti keretben elhelyezett 17 fejezet a cionizmus történetének, Izrael állam születésének és fejlődésének fő állomásait fogja át 1897-től 2013-ig. Az első könyv magyar nyelven, melyből az olvasó minden fontos, Izrael múltját és jelenét érintő kérdésre választ kap. (Persze, igazán elégedettek akkor leszünk, ha hasonló feldolgozást palesztin/arab szerző tollából is olvashatunk majd.)

A szerzőt a személyes történelemben – családja múltjában – is az izgatja, mi vezetett Izrael állam létrejöttéhez, hogyan tudott eddig és hogyan tud a XXI. században fennmaradni. Elég erős-e az izraeli állam és a társadalom ahhoz, hogy az újabb és újabb kihívásokra megnyugtató választ adjon. Történelmi kalauzunk meglepő őszinteséggel beszél a távolabbi és közelebbi múltról, a jelen gondjairól és a jövő – igencsak borúsnak tűnő – kilátásairól.

Az elbeszélés fő szálát a családtörténet adja: dédapja, Herbert Bentwich londoni ügyvéd, brit alattvaló 1897-ben – az első cionista kongresszus évében – Júdeába utazik, bejárja az ősi földet, s azzal az elhatározással tér haza, hogy a zsidóknak újra régi hazájukba kell letelepedniük. Palesztinában ekkor százezer négyzetkilométer területen kevesebb, mint egymillió arab élt, így a terv kivihetőnek tűnt. Különösen azután, hogy az 1903. áprilisi kisinyovi progromot követően egymillió oroszországi zsidó hagyta el otthonát, akik

közül 30 ezer Palesztinában telepedett le. 1909-ben megalapították Degania kommunát, amely a szocialista utópisták kísérleti műhelye lett. A mozgalom 1917 őszen bátorítást is kapott Arthur James Balfour brit külügyminisztertől, aki megígérte a cionista vezetőknek, hogy a brit kormány támogatja egy palesztinai zsidó haza megteremtését. Erre az első világháborút követően lehetőség is nyílt, hiszen Palesztina brit mandátumterület lett, főügyészévé Bentwich fiát nevezték ki. 1921-ben parti sávban, Tel-Aviv és Hadera között Ein Harod néven megszervezték az első kibucot, melynek alapítói között Benwich rokonai is ott voltak. 1923-ban a Tel Gezer fennsíkon maga Bentwich alapította meg az első angol-zsidó kolóniát. A nagyobb arányú földvásárlásoknak köszönhetően az első öt kibuc már összefüggő területet alkotott, melynek központja Rechovot város volt. A telepesek virágzó nancsültetvényeket hoztak létre, a termést Nagy-Britanniába exportálták.

A békés terjeszkedést a telepesek militarizálása követte. 1938-ban brit-zsidó osztagokat állítottak fel, 1939-ben tiszthelyettes-képző tanfolyamot szerveztek, majd ősszel megalakult a jól szervezett zsidó hadsereg, amely önálló zsidó állam megszervezését tűzte ki célul. 1947-ben az ENSz az arab-zsidó konfliktus rendezése érdekében két nemzetállam szervezését írta elő, de határozatát az Arab Liga elutasította. A zsidók 1948. július 11–13. között az arab többségű Lydda város elfoglalásával, az arabok deportálásával kezdték meg a területfoglalást, majd a megszerzett területen megszervezték a zsidó államot.

A szerző úgy véli, hogy Izrael az 1950-es években a sikeres nemzeti projektek (tömeges lakásépítés, mezőgazdaság fejlesztése, iparosítás) nyomán a világ egyik legfejlettebb (1956-ban már „békés atomreaktorral” bíró), egyenlőségre törekvő demokráciája lett, igazságos szociáldemokráciaként működött, de sajátos módon mindent az állam irányított; az egyéni érdekeket is a nemzeti céloknak rendelték alá. Az „izraeli folytonosságban nincs helye az egyénnek.” (217.) Mindent felülről, központilag és tömegesen csináltak, miközben nem létezett palesztin egyenlőség, kisebbségi jog.

A nemzetállam kiépítésének anyagi alapját a németországi háborús jóvátételből (1952) és az amerikai zsidók körében kibocsátott kötvényekből fedezték. Amikor a szerző megszületett, Izrael stabil országnak számított, de

gyengeségét mutatta, hogy bagatellizálta a palesztin tragédiát, nem nézett szembe saját múltjával, a holokauszt is absztrakt fogalom maradt.

Izrael biztonságát az új katonai stratégia: az atomfegyver, a francia segítség, amerikai jóváhagyással épített titkos dimonai atomreaktor beindítása (1963) és az első nukleáris rakéta előállítás (1967) szavatolta. Az erőfölény lehetővé tette, hogy a szomszédos arab országokban – Irakban, Szíriában – megelőző csapással lehetetlenné tegyék atomreaktorok építését, s a fegyveres konfliktusokban (1967, 1973) nagy területeket hódítsanak meg, s tartsanak megszállva, ahol a cionisták a kormány sokat hangoztatott tilalma ellenére Ofra központtal új telepeket hoztak létre. A területgyarapodás fölerősítette az arab-zsidó konfliktust, melynek 1987-ben a palesztin felkelés adott hangot a gázai övezetben. A felkelést leverték, majd a palesztinokat a hadsereg és titkosszolgálat gyűjtőtáborokba zárta. (Az egyikben maga a szerző is katonaként szolgált, s megörökítette élményeit, a táborlakokkal szemben alkalmazott brutális bánásmódot.)

A nukleáris nagyhatalmi státusz egyúttal lazább, individualista életet tett lehetővé, melynek következtében a szerző szerint Izrael modern nyugat-európai állammá vált. Az új nemzedék a katonai erényeket már háttérbe szorítva, az élet élvezetét előtérbe helyezve új szubkultúrát alakított ki. Így lett Izrael Ehud Barak volt tábornok, miniszter, miniszterelnök szerint „villa a dzsungelben” vagy egy „életvidám bevásárlóközpont”.

A háborúk, a bevándorlás következtében azonban a társadalom lényegesen átalakult: 1990-re az izraeli zsidóknak több mint a fele arab országokból származott, arab kultúrájú volt, akik két ellenséges világ között ingadoztak. Ugyanekkor az új palesztin nemzedék is erőteljesebben lépett fel a jogfosztottság megszüntetése és a jóvátétel ügyében. A szerző úgy látja, hogy a nukleáris hatalommal, légifölénnyel és korrupcióval biztosított béke korszakának a 2000-es években a terrorizmus új hulláma, a második libanoni háború (2006) és a Heszbollah folyamatos rakétatámadásai vetettek véget. 2013 elejére a közel-keleti térségben Izrael elveszítette nukleáris monopóliumát: Irán atomhatalom lett.

A történet elején, 1897-ben 50 ezer zsidó lakott Palesztinában, 2013-ban a világ zsidóságának 45%-a, 6 millió zsidó élt Izraelben, 350 millió arab gyűréseiben: Herz álma megvalósult, de súlyos áron. Nyitott kérdés, hogy a fiatal

#### SZEMLE

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

---

állam képes lesz-e megoldást találni a belső társadalmi feszültségekre, a külső fenyegetettség elhárítására. Lesz-e ereje szembenézni múltjával, a múlt súlyos hibáival, s képes lesz-e orvosolni azokat. Ez Németországnak 1945 után sikerült.

HUDI JÓZSEF



## SZERZŐINK

CSEKŐ ERNŐ főlevéltáros (Soproni Levéltár)

GELENCSÉR JÓZSEF jogász, jogtörténész (Székesfehérvár)

HUDI JÓZSEF történész, főlevéltáros (DREL, Pápa)

KARLINSZKY BALÁZS levéltáros (VÉL Veszprém)

KRÁNITZ ZSOLT történész, levéltáros (DREL, Pápa)

MOLNÁR ISTVÁN (1906–1983) hittanár, plébános, veszprémi kanonok

DREL = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára

VÉL = Veszprémi Érseki Levéltár

Rezümé: Horváth Károly (angol)

\* \* \*



*Borító és tipográfia*

Mezei Zsolt

*Nyomdai munkák*

OOK–Press Kft Nyomdaüzeme, Veszprém

Felelős vezető Szathmáry Attila

2015

## SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. A kéziratokat lehetőleg számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailhez csatolt fájlként \*.doc, \*.docx vagy \*.rtf formátumban, valamint egy nyomtatott példányban postán a szerkesztőség címére kérjük eljuttatni. A szöveget balra zárva, formázás és tipografizálás nélkül írják, lábjegyzeteléshez használhatják a szövegszerkesztő program (Word) automatikus hivatkozás-szerkesztőjét. A beküldött fájl (lemez) vírusmentességét kérjük ellenőrizni!
2. A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más fájlokat, csak a közleményt, illetve, ha a közlemény több fájlból áll össze, akkor a fájlok a közlés sorrendjében következzenek a lemezen is.
3. Fotókat csak korlátozott számban tudunk közölni. A rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Az illusztrációkat kérjük beszámolni és egy külön lapon képjegyzéket csatolni a közleményhez.
4. A szövegben az évszázadokat — idézetek, címek kivételével — római számmal tüntessék fel.
5. Külön bibliográfiát ne készítsenek, a forrásanyagra és a szakirodalomra történő hivatkozásokat folyamatosan, a lábjegyzetekben helyezték el. A hivatkozásokban a szerző vezetéknévét kérjük csupa NAGYBETŰVEL szedni.
6. A hivatkozások formai szabályai:
  - *Egy szerző esetén:* **SZERZŐ: Cím. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám.** Példa: BEDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából, 3.) 407.
  - *Több szerző esetén:* **A mű címe. Szerkesztő neve. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám.** Példa: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. I. Pápa, 1994. 399.
  - *Tanulmány esetén:* **SZERZŐ(K): Cím = A tanulmánykötet címe. Szerkesztője. (Kiadás.) Kötetjelzés. Megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám(ok).** Példa: BODOLAY Géza: Petőfi Pápán = „A kényes úrfi s a rongyos baka” Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 108–145.
  - *Folyóiratcikk esetén:* **A folyóiratcikk SZERZŐJE: Címe = A folyóirat címe évfolyama (éve), száma. Oldalszám tól-ig.** Példa: SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története = Magyar Könyvszemle 102 (1986), 149–172.
  - *A jegyzetekben használható rövidítések:* Bp., köt., röv., jav., átdolg., kiad., s. a. r. (=sajtó alá rendezte), vö., uő., uo., i. m., jegyz., ld. (=lásd). Az Acta Papensiára az „AP” rövidítéssel hivatkozzanak.
7. A kézírathoz mellékeljenek max. egy oldal terjedelmű rezümét angol, német vagy magyar nyelven. Magyar nyelvű rezümé esetén a legfontosabb szakkifejezések idegen nyelvű megfelelőit kérjük megadni.
8. Szerzőink számára öt darab tiszteletpéldányt biztosítunk.

A szerkesztők.

# ACTA PAPENSIA (AP)

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI  
PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

ISSN 1587–6292

Főszerkesztő  
**Dr. Hudi József**

Szerkesztő  
**Mezei Zsolt**

Munkatársak  
**Dr. Köblös József, Kránitz Zsolt**

Felelős kiadó  
**Köntös László gyűjteményi igazgató**  
Dunántúli Református Egyházkerület  
Tudományos Gyűjteményei

Szerkesztőség  
8500 Pápa, Március 15. tér 9.  
Postafiók: 48. Tel/fax: (89) 324–240  
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

Megjelenik évente négy szám két kötetben.  
Egy szám ára: 500.– Ft  
Megrendelhető és előfizethető a szerkesztőség címén.  
Előfizetési díj: 2000.– Ft / év

## TARTALOM

### MŰHELY

- CSEKŐ Ernő: *Községi tisztújítások Gartán 1906 és 1911 között (Elöljárók, választók, konfliktusok)* ..... 257–274
- GELENCSÉR József: *„Amikor cselédeskedtem...” Pap Erzsébet házi cseléd-ként töltött évei*..... 275–308
- HUDI József: *Takácsi község egyházi és világi archontológiája I. (1613–2014)* ..... 309–334

### FORRÁSKÖZLÉS

- KRÁNITZ Zsolt: *„Boldog vagyok, hogy a sorsom Pápara vezetett...” Sándor Pál önéletírásai* ..... 335–436

### KISEBB KÖZLEMÉNYEK

- HUDI József: *Az első magyar nyelvű hivatásos szintársulati előadás Pápan 1802-ben* ..... 437–442

### ÚJRAOLVASÓ

- MOLNÁR István: *Az elfelejtett város* ..... 443–456

### SZEMLE

- Padányi Biró Márton veszprémi püspök emlékezete* (Karlinszky Balázs) ... 457–463
- ARI SHAVIT: *Hazám, az ígélet földje. Izrael győzelme és tragédiája* (Hudi József) ..... 464–468

Szerzőink